

KIRÁLY ÉS KORONA.

PILLANTÁS A MÚLTRA ÉS JELENRE

I. FERENCZ JÓZSEF ÉS ERZSÉBET
Ő FELSÉGÜK MEGKORONÁZTATÁSA
NEGYEDSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁNAK ALKALMÁRÓL.

ÍRTA

SIMON PÉTER

BUDAPESTI. KER. M. KIR. ÁLLAMI FŐGYMN. TANÁR, A SZT.-19TVÁN-TÁRSULAT IGAZGATÓ
VÁLASZTMÁNYA- ÉS TUD. S IROD. OSZTÁLYÁNAK TAGJA.

ELSŐ RÉSZ.

TÖBB KÉPPEL.

SZERZŐ TULAJDONA.

BUDAPEST.
K O S M O S M Ű I N T É Z E T N Y O M Á S A.
1892.

NAGYMÉLTÓSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ

DR. SCHOPPER GYÖRGY,

Ő CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FŐLSÉGE VALÓSÁGOS
BELSŐ TITKOS TANÁCSOSA, ROZSNYÓI MEGYÉS PÜSPÖK,
PÁPAI TRÓNÁLLÓ, RÓMAI GRÓF, A BUDAPESTI MAGYAR KI-
RÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM KIÉRDEMÜLT RECTORA, BÖL-
CSELETTUDOR, A BUDAPESTI ÉS A BÉCSI TUDOMÁNYEGYE-
TEMEKNÉL BEKEBELEZETT HITTUDOR, ROZSNYÓ BÁNYA-
VÁROS DÍSZPOLGÁRA

Ő EXCELLENTIÁJÁNAK,

MINT A VALLÁSOSSÁG, HONSZERETET, KIRÁLYHŰSÉG ÉS
JÓTÉKONYSÁG PÉLDÁNYKÉPÉNEK ÉS A TUDOMÁNYOK S MŰ-
VÉSZETEK NAGYLELKŰ MAECENÁSÁNAK

HÓDOLATA ÉS HÁLÁJA ZÁLOGÁUL AJÁNlja

A SZERZŐ.

D. a J. Kr.!

Kegyelmes Uram!

A fiatalságunknak és népünknek szánt olvasmányok egyik része egyoldalúlag ápolja a honszeretetet, másik része a merő lojálítás árjába merül, és csak a legkisebb része' az, amelyből mindakettőre ösztönt menthetne az olvasó. Pedig — legalább az én meggyőződésem szerint — a kettő egymástól immár elválaszthatatlan, egymással összeforrott elv. Nálunk nem lehet királyt tisztelni honszeretlem nélkül, és nem lehet a hazát szeretni királyhűség nélkül. Hazánk akkor volt legboldogabb, mikor e két érzelem leginkább olvadt egybe, és akkor a legboldogtalanabb, mikor az egyik a másik rovására leginkább indult túltengésnek. Munkám oly könyv akar lenni, melyből a történelem alapján az értelmes olvasó megtanulja, miként kell a királyhoz ragaszkodnia, anélkül hogy a hazától elszakadna, és a hazát szeretnie, anélkül hogy a királyhűség ellen vétene.

Platón az embert *πολιτικὸν ζῷον*-nak nevezi; a magyart fokozott és módosult értelemben *πολιτικώτατον ζῷον*-nak lehet mondani. Patriotizmust és lojálitást terjesztő munka nem is lehet hazánkban más, mint politikát érintő; ilyen az enyém is. — Királyhűség és honszeretet

erkölcsi erő: meleg vonzódás és készség királyért és hazáért dolgozni, nélkülözni, szenvedni, élni és halni. Az erkölcsi erőnek legtisztább forrása a vallásosság. Munkámat tehát vallásos szellem lengi át. — Az az erő, mely államunkat alapította, a kereszténység ereje volt: ugyanez az erő tartotta fenn s csak ez fogja azt fenntarthatni ezentúl is. A kereszténység alaptörvénye felebaráti szeretelet parancsol, minnek egyedüli mértéke a magunk iránti szeretet. Könyvemem tehát szükségképpen a keresztény vallásosság és a türelmesség szelleme húzódik keresztül.

Ily munka kiadására legkedvezőbb alkuimul ajánlottott ő felségük megkoronáztatásának 25. évfordulója. Hozzá is fogtam az anyaggyűjtéshez ezelőtt 3 évvel, de magához az íráshoz többszöri betegségem s más akadályok miatt csak f. é. február 11.-én láthattam. Tervem volt a mai napra trilógiát adni: Király, Királyné, József főherceg. De terveim kivitelében akadályozott a fennebbieken kívül az is, hogy nagy feneket kerítvén a feladatnak, nem tudtam az egészet befejezni, sőt még a «Király és Korona» című 1. részletet is csak 1874-ig voltam képes rendesebben bevégezni, a későbbi évekből csak az előbbivel szorosan összefüggő mozzanatok kiemeléssel.

Az első pillanattól fogva meg voltam győződve, hogy ily szellemű, ily célú és ily irányú munkát, ha azt egyáltalában akarom valakinek ajánlani, leghelyesebben a magyar püspöki kar valamelyik tagjának ajánlhatok, mint a mely minden időkben és minden viszonyok

közt ragyogó példányként tündöklött vallásossága, hazafiassága és királyhűsége által.

De Kegyelmességed magas személyében én nem csak ezen dicső erényeket csodálom, hanem egykori tanáromat és jótevőmet is szeretem és tisztelem. Mi által tud már szegény tanárember csodálatának, szeretetének, tiszteletének és háladatosságának megfelelőbben kifejezést adni, mint szellemi termékének dedikációja által, mely ha elfogadtatik, megint ő maga van inkább megtisztelve, mint az, ki az ajánlatot elfogadja? A kegyelmes elfogadás által tehát Excellentiád irántom való atyai jószágát még inkább tetőzni méltóztatott.

Ez okból minden jó érzésű ember csak természetesnek fogja találni, hogy ezen kegyességéért hálát mondva és a múltakra is hálásan visszaemlékezve, ezen alkalomból is kérem Istent, hogy Excellentiádnak mint a vallásosság és honszeretet, a királyhűség és a jótékony-ság apostolának és gyakorlójának hosszú és boldog életet adni és Excellentiádat mind ezen, mind a más világon isteni kegyelmében részesíteni méltóztatásék. —

Kegyeskedjék Excellentiád munkámra e latin mon-dást alkalmazni: «Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas», engem pedig továbbra is megtartani atyai pártfogásában, melyért esedezik

Kegyelmességednek
Budapesten, 1892. június 7.-én

leghálásabb egykori tanítványa s leghívebb szolgája

SIMON PÉTER.

TARTALOMMUTATÓ.

I. RÉSZ.

Hunok, székelyek, avarok. Körösi Csorna Sándor. Bálint Gábor. Venetia. Székelyek és József főherceg. Ostmark. A magyarok. Kiew. Kiewi zarándoklat. Arnulf, Árpád, Szvatopluk. Göndöcs Benedek. Witlelsbach és Habsburg. Szent István.....	15
A magyar szent korona. Szylveszter levele. I. Ferencz József. István alkotmánya. <i>Regnam Mariatum. Mária. Patrona Hungáriáé.</i> Szobraink. Szcitóvszky. Gr. Pálffy Mór. Szt.-István-szobor. Kálvinista, unitárius, zsidó. Szt.-István-napja. Trefort. Baross. Tisza Kálmán. Mária Terézia. Erzsébet királyné.	23
A magyar szt. korona kinézése és története. Dukász. Vid. A korona megvizsgálása 1886-ban. Koronairadalom.	50
IV. László. II. Ottokár. Habsburgi I. Rudolf. <i>Interregnum. A 70 Habsburgok ősi története. A Stillfried melletti ütközet. Rudolf hálálkodása. 600 éves jubileum. Ottó. A koronát eladják. Hunyadi János, chevalier sans peur et sans reproche. Gonosz tanácsosok és népbujtogatók. Az «erdélyi oláh kölyök.» A Corvinák. Fraknoi Vilmos. Mátyás-emléktábla Kolozsvárit. I. Ferdinánd és Szapolyai. Bethlen Gábor. Budavár elfoglalása és visszafoglalása. A visszafoglalás 200. évfordulója</i>	111
A <i>pragmatica sanctio. Mária Terézia. Az apostoli cím. Báthory István. I. Mária Terézia szobor leleplezése. II. József császár. A korona elvitele. Német nyelv</i>	139
<i>t korona vissza hozatala. Abszolutizmus. II. Lipót. 1. Ferenc. Thugut</i>	157
Székéig huszárok. Mező-Kóvesden 1. Ferencz József. A szabadságharc	162

V. <i>Ferdinand és Lonovics érsek. V. Ferdinand és a rokkant katona. F. Ferdinand bérmáfia. Karolina Augusta. A korona 1848—9.-ben. Feltalálása. A katonai diktatúra. Id. gr. Károlyi István. Windischgrüüz. Áruidé Görgey?</i>	185
13 vértanú. <i>Damjanics imája. Honvédszobrok. Vízakna. Bem-szobor</i>	192
<i>A 13 vértanú szobra. Miksa szobra. Az abszolutizmus. Bach. A «Kreisvorsteher.»</i>	205
I. Ferencz József gyermek- és fiatalkora. Császársága	206
<i>A kis Fránci. Köveltetése. Jäger Albert. 1347-ben a megyeházán. A passzív ellenállás. Schmerling Antal. Libényi az orgyilkos. Fogadalmi templom.</i>	221
<i>Haynald és Zalka. Az eljegyzés</i>	224
<i>Küzdelem és győzelem. 1860 — 1867</i>	225
1859. Schweiger. <i>Fesztai Károly. Magyar viselet. A híres petició. Szcitóvszky, Mailáth, gróf Széchen. Az ó-konzervatívok. Deák. Gróf Andrassy. Az októberi diploma és a februári pátens. N.-szebeni «Rumpfparlament és a Reichsrath», Haynald Lajos (képpel)</i>	240
Ferencz József Frankfurtban. A schleswig-holsteini háború. <i>Schmerling mint pincér. Deák (képpel) és Lustkandl. 1865. Bartakovics Béla egri érsek.</i>	
A király és a nemzet közeledése egymáshoz. Pozsonyi ló- 257 verseny. Országos gazdasági egyesület. A pesti látogatás 1865-ben. Veni, vidi, vici. Magyarországi és erdélyi országgyűlés. <i>Kibékülés és kiegyezés</i>	272
<i>Közös ügyek. Bizalommal jöttem — bizalmat várok. Az ólmát si 7 magyar fogoly</i>	281
<i>Szalag László özvegye. 1866. Albrecht főherceg, a custozzai hős (képpel)</i>	287
A király és az osztályvezető. Megkegyelmezések. <i>Pulszky Ferencz, leánya és neje</i>	293
<i>Szcitovszky halála előtt. Gróf Andrassy Gyula (képpel)</i>	297
Bartakovics beszéde 1867-ben.	
I. Ferencz József és Erzsébet megkoronáztatása Budapesten 1867. június 8.-án	303
A püspökök és a koronázás. <i>Fogarassy Mihály (képpel) és 307 a ló. Koronázási érmek. A királyné és a koronázás. Budai</i>	

Mátyástemplom (képpel). A menet. A korona képe. Arany-sarkantyús vitézek. *Simor János hercegprímás* (képpel) ... 327
A királyi pár és a régi honvédek 330
 Általános amnesztia. *Kalmár Ferenc és Falk Miksa*.

II. RÉSZ.

I. Ferencz József mint Magyarország koronás apostoli királyának első negyedszázados uralkodása..... 3
 Osztr.-magy. monarchia. Honvédalap. *Mária Valéria* (képpel) 7
 Magyarok és horvátok. A királyi pár Zágrábban. A király a *Szentföldön*. A király oltára. *A Jeruzsálemi zsidók. A honvédség felállítása. Honvédzászlók szentelése. Klotild főhercegnő* (képpel)..... 15
 A francia-német háború 1870. *Ugrón Gábor*. A sebesültek segélyezése. *Wahrmann Mór. A csók. Br. Eötvös József meghal 1871. február 2.-án. Br. Eötvös József* (képpel) 23
Br. Eötvös Loránd. A király alföldi álja. Kis-Sztapár. *Zsófia főhercegnő halála*. A kolozsvári egyetem, az únió gyümölcse. *Gizella, főhercegnő* (képpel) 37
dióétra. Somossá egri érsek lesz. Honvédségünk 41
József főherceg \ képpel) 46
Gáspár András a király lovagló-mestere. A király jótékony-sága. Edelsheim-Gynlay br. és a magyar katonaság. Zurborics Feilor. A király és a honvédtrombitás 56
A közös hadsereg. Bariba Miklós bántalmazása..... 57
A király és a magyar zászló. A kétféjű sas. Királyhymnusok. Hentzi. Jánuszky. Tisza Kálmán (képpel)..... 67
A király kézírata. A magyar nyelv a hadseregben. Scudier, Fulz. Smekal. Willetz. A király Szentpétervárit. Éjszaksarki expedició. Udvary Józéfa a királynál 77
Lichtschein rabbi. Egy öreg lelkész a királynál. A „Kulturkampf”. Ledochovszki bibornok. Tisza Kálmán a «füzió» után 90
 A magyar nemzet és a poliglott lakosság. A nemzetiségek Porosz- és Oroszországban. Csángó-magyar-egyesület. *Br. llyrtil József* 99
 Államellenes tüntetések. Állami jelvények és gróf Szapáry Gyula. Miletics és Polit. *Tisza Kálmán beszéde*..... 105

XII

A zágrábi egyetem megnyitása. A zágrábi diákok és Albrecht főherceg. <i>A király Vancsához és Mihályihoz. Stroszma- yer és a király</i>	111
A diákóvári templom.	
Szlávizmus, germánizmus, románizmus	117
A pánszlávok. Dr. Klamarik. Matica Slovenska». Az eperjesi luth. kollégium. Pánszlávizmus kánoni vétség. „ <i>Zsicena</i> “.	
<i>Hurbán</i>	123
<i>A király és a magyar nyelv Nyitván. Pángermánizmus</i>	127
deutschen Nationalität in Ungarn“ és a „Der Kampf der Siebenburger Sachsen um die Überreste des Feudalwesens»	135
Ó- és Újszászok. A szászok és Hétfalu. A szász papság, ta- nárság és Németország. Szász hazudozások a német sajté)- bán. A „ <i>Gartenlaube</i> “ és a „ <i>P.Lloyd</i> “. „ <i>Das Erwürgen der</i> A király N.-Szebenben. <i>Első vagy harmadik személy-e</i> «a ki- rály» <i>A király és Kossuth képe</i> . A «sulferájn»-ok és <i>Ger- lóczy Károly</i> . A megtért szászok. <i>Elnémetesedünk</i>	143
Ó-Buda. Soproni <i>katonatiszti-leánynövelde</i>	145
«Magyar Glóbusz-. Német gouvernante-ok. Nőzárdák. M.-Ovár. Pozsony. Arad. Gerlóczy Károly. Bosznia. <i>Br. Fejérváry</i> <i>Géza és a német nyelv</i>	149
«Merkantife Ungar.-engl. Gesellschaft.» <i>A «Budapesti Hírlap.»</i> Védő Jenő <i>honvédőrnagy német</i> felköszönlője. Van der Wenze <i>közös</i> hadseregbeli tábornok <i>magyar</i> felköszöntője. <i>be Gó- randó Antoninn</i> . Német irodalom. «Zengerájok». Török János főkapitány. « <i>Volkssangerin</i> » és kozák. <i>A dynastia</i> . 156 A lengyel elem. <i>Pour le roi de Prusse</i> . Karácsonyi Guidó gróf és Oltványi Pál prépost. A <i>románizmus</i> . Macelariu. Román 162 passzivisták. « <i>Tribuna</i> ». <i>A király Déván. Dakorománia</i> . Axentie. Bálint. <i>A román főpapok petíciója a magyar</i> <i>nyelv ellen</i>	167
Doda Tráján. <i>Ecclesiae desertae</i> . F.loláhosodás. <i>Rainer főher- ceg</i> . <i>A lacfa.Jvi román lelkész</i> . <i>A magyar és román egy- másra van utalva</i>	173
Olteanu. Laureano, Pankovics, Firczák, Császka, Angyelic, Brankovics	177
Politikánk a nemzetiségekkel szemben. Zichy József gr. és Péchy Tamás rendeletéi. Baross. <i>Trefort</i> . <i>Csáky Albin gróf</i>	

és a <i>kisdedövás</i> . Sárosmegye és Bánó József. Nógrádmegyei «Stefániaalap Selmechánya és Farbaky K. Piroska. <i>«Toldy-kör és Vutkovics. Fölvidéki magy. közművelődési egyesület és Odescalchi Gyula herceg</i>	185
<i>Erdélyi Közművelődési Egyesület</i>	186
Székely kivándorlás. 3 millió román. Nemzetiségi iskolák Erdélyben. Az <i>«Emke»</i> . Bethlen Gábor gr.. Sándor József, Horváth Gyula és Bartha Miklós	188
Kun Kocsárd gr. „Dunántúli magyar közműv. egyesület és Beksics Gusztáv s Széll Kálmán. „Magyar Egyesület“ és Kiélt István. Thuru-Taxis Egon herceg. Edelsheim-Gyiday br.. Semsey Andor, Röck Szilárd, Karácsonyi Guidó gr.. A <i>főpapság</i>	192
Autonómia és nyelv	193
Paoli és Pálma bukuresti érsek. Az <i>«Emke» és Schopper püspök</i> . Hidassy. Dulánszky. Bende püspökök. <i>Somogyi Károly és Szeged</i> . Bogisich. Pröbstl. <i>Jeruzsálemi Miatyánk. Névmagyarosítás</i>	199
Nemzeti tulajdonságok. <i>Antiszemitizmus</i> . Szende Béla. <i>Egy tragiko-komikus esemény. A névmagyarosítás kötelesség</i>	206
Br. Ivaas Ivor. Saissy és Sayons. <i>A király és a magyar aspirációk</i>	210
Mária Valéria. <i>Stefánia. Vilmos és Jenő főhercegek. Frigyes főherceg. Károly Lajos és az ev. esperesné. A 7 éves Erzsébet. A király</i>	215
A király és a frakk. <i>A király és a bosznyák. A király és Szász Károly. A király és a közművelődés. A király és a magyar nyelv. Viszony a király és a, nemzet között</i>	219
Irányi. <i>Gróf Apponyi Albert</i> (képpel). Ugron Gábor (képpel). Kije van a magyar nemzetnek? Mije van a királynak?.....	222

Hunok, székelyek, avarok.

A történetírást hivatottakra bízom. Én csak alapját akarom megvetni egyes nagy vonásokban azon kis korrajznak, melynek elkészítését a koronázás 25-ik évfordulója ötletéből magamban föltettem: hadd legyen a drágakövekből és szindús zománcból készülő mozaikban egy szerény kavics is.

Azért nem értékesítem a törli énetbu várak fáradozásának újabb gyümölcsét, kik tagadják a hunok, avarok és magyarok közötti rokonságot, kik tagadják, hogy a székelyek a hunok élő maradványai, ellenben állítják — talán joggal, — hogy a bolgárok elszlávosodott magyarok: már én csak megmaradok a régi nézet, régi meggyőződés hívének — mit évszázadok szentesítettek, s mi iránti pietásomat az újdonság és eredetiség után való hajhászat e századának szimatolása bennem eddigelé nem volt képes csökkenteni.

Eme régi s még korántsem megcáfolt nézet szerint az ázsiai anyaország egymásután három rajt bocsátott ki különböző században Európa felé: a hunokat, avarokat és magyarokat. Igaz ugyan, hogy valamint az élőfának gyökereit a föld gyomrában áthatlan sötétség takarja, úgy minden népnek és ekként őseinknek eredetét is örökös homály borítja, — melyet megvilágítani talán még nehezebb, mint követni azon vékony vízereket, melyekből

folyik össze a forrás, majd hatalmas folyam kútfeje. — de hát mégis reá ismerünk az egyforma ágakról ugyanazon törzsre, melyről szakadtak mindannyian. így megjelennek a világtörténelem színterén már a történeti idő kezdetén a skythák vagy a szittyák, kik elől futva menekül a félvilág ura, Darius; ezeket követik a part húsok, kikkel gyermekeiket ijesztgetik büszke római anyák; majd meg dörög a föld a hunok lovainak patkói alatt, kiknek királya, Attila vagy Etele végig csattogtatja Európa görnyedező hátán az Isten ostorát; nem sokára ezután emezek örökébe szállanak a gyűrű varas avarok, kiket kora leghatalmasabb uralkodója, a frank és néniéi birodalom szent Istvánja, Nagy Károly, 8 évi véres háború alatt csak nagy nehezen tud megfékezni: leereszkenek végre a Kárpátok déli lejtőjén a magyarok, a mi őseink, Árpád vezérlete alatt, 1000 évvel ezelőtt és elfoglalják a földet, melynek neve ma is Magyarország, s melyet Isten jóvoltából a tizedik millennium ünnepén is utódaik, magyarok fognak lakni.

A mit ezen népek életmódjáról, szokásairól, erkölcseiről, harczmodoráról, kiválóbb jó és rossz tulajdonságairól tudunk, mind ez annyira egyező, hogy szívesen elhiszi az ember, hogy a szittyák, a parthusok, a hunok, az avarok és a magyarok egy és ugyanazon törzsnek különböző évszázadokban fakadt hajtásai, — a törzsnek gyökere ellenben ott keresendő, hol az emberi nemé.

Nemzet, mely a maga történelmét nem tanulmányozza, legszentebb kötelességeinek egyikét hanyagolja el. Alkotmányunk helyreállítása óta iskoláinkban e tanulmányozásra meglehetősen alkalom nyújtatik. Csak adnának gyermekeinknek oly tankönyveket a kezökbe, melyek nem a skepsis melegágyát, hanem tagadhatatlan igazságok tárházát képezik, s ismernék föl tanítóink a hazai törté-

Delemben a hazafiasság érzelmének legesleghalhatósabb eszközei. Így én, azon föltevésben, hogy olvasóim úgyis ismerik, s talán jobban mint én magam, nemzeti történelmünket, avval, mire szükségem van, röviden végezhetek.

Hogy hol volt ősi fészke a fenn említett népeknek és így a magyaroknak is, megállapítani a mai napig nem lehetett, de kísérleteket e célra tettek egészen napjainkig. De sem a társadalom, sem a kormány, sem a hazai tudományos világ nem részesítette a hőslékű búvárokat támogatásban. Elpusztultak. Körösi Csorna Sándort kutatásai- és útközben érte el a halál messze földön. Ott nyugszik a darzsilingi temetőben, és sírkövet sem mi tettünk porhüvelye fülé, hanem a bengáli ázsiai társaság ezen angol fölirattal: «Itt nyugszik Körösi Csorna Sándor, magyar születésű férfi, ki nyelvészeti kutatások folytatása végett keletre indult és éveket töltvén el sok oly nélkülözések közt, minőket ritkán állott ki valaki, és szenvedvén a tudomány érdekében, összegyűjtötte a tibeti nyelv szótárát és nyelvtanát, mely legjobb s legmaradandóbb emléke neki. — Útban lévén Halassza felé, hogy munkálkodását ismét megkezdje, e helyen meghalt 1842. ápr. 11-én, 42 éves korában. Munkatársának emlékére e felírást a bengáli ázsiai társaság íratta: «Requiescat in pace!» S mit szóljak s z e n t k a t o l n a i Bálint Gáborról? A nagy tudománya emberi a tudományos akadémia megtagadta, a magyar kormány a magyar búvárnak, ki a magyar bölcsőjét kereste, izzadott, tanult, nélkülözött, utazott, — (500 l'rtos álmomást ajánlott föl! Székelyemberhez illő bátorsággal megragadta Bálint ismét a vándorbotot és elindult fölkeresni azon helyeket, hol az anyák hasonló nyelvű és dallamú énekekkel ringatják álomba szívök magzatait, mint

tették azt ősanyáink ezelőtt ezer, kétezer évvel. Tudom, nem félsz, földim, még ha Körösi Csorna Sándor sorsa várna is reád! — — —

Elhagyván amaz ősi hazát, — mint előttük a szittyák és a parthusok, — a hunok is a 4. század utolsó negyedében, Halamber vezérlete alatt átkeltek a Volgán és meghódítván vagy elűzvéen az útjokban talált összes germán és szláv népeket, megtelepedtek a mai Magyarországon, a honnan Attilával (439—453) élükön hódító hadjáratokat tettek a kelet-római császárságban le egészen Konstantinápoly kapujáig, a nyugatrómai birodalomban egészen el Rómáig és Orleansig, mire következett a Gatalauni síkságon az összes európai népek eldöntetlen mararadt véres ütközete, melyet egyrészt Attila, másrészt Aetius, a rómaiak utolsó nagy hadvezére, intézett.

Attila itáliai hadjáratából kivált két mozzanat érdemli meg, hogy kiemeljem. A tengerparti vidék és Aquileia lakói, menekülvén a hódító elöl a közeli szigetekre, megvetik alapját Venetiának, a mai Vencének, — mely a közép- és újkorban büszkén nevezte magát «a tenger királynőjének»: így elmondhatjuk, hogy a világon senkinek, — sem császár-, sem királynak — nincs oly gyönyörű monumentuma, mint ősapánknak, Etelének; a mi a legnevezetesebb e dologban: ellenségei emelték! — Kár, hogy e drága gyöngyöt sikerült a gonoszságnak kifeszíteni királyunk koronájából.

A második nevezetes esemény az, hogy a Ravennából Rómába menekülő III. Valentinianus császárt nyomban üldöző Attila tiszteletteljesen fogadja szt. Leó pápát, hajlik az örök város megkímélését sürgető kérésére, felhagy Róma ostromával és visszatér, a nélkül hogy megtérjen. Vajha népével együtt megtért

volna, a nélkül, hogy visszatérjen! Milyen volna most Európa ábrázata?

Visszatért, meghalt, Budán eltemették. «Átok sújtja a magyart, hogy az soha össze nem tart.» Ez igaz volt már Attila halála idejében, tehát ezelőtt 1439 évvel is; fiai: Ellák, Dengesies, írának nem tudván megférti egymással, a roppant birodalom csakhamar bomlásnak indult, az Attila által meghódított idegen népek, egyik a másik után, függetlenítették magokat, Ellák és Dengesics tesvérharczban elhullottak, Írnák pedig visszavezette a megmaradt hunoknak zömét az ősi hazába. De nem mind tértek ám vissza Ázsiába. Egy részök, megunván a folytonos kóborlást, Etele birodalmának szétbomlása után, — a mint ezt Kézai krónikája elbeszéli, — az erdélyi havasok közt, Chigle földjén (Csik?) kerestek és találtak új hazát, mely nekik elegendő legelőt volt nyújtandó nyájaik számára az őserdőknek a felső Olt- és Marosmentén kiirtása után. Ezen hunok rabonbánoknak nevezett főnökeik igazgatása alatt megtartották függetlenségüket és nemzetiségüket. A népvándorlás további hullámzásai megtörték havasaikon, melyek mögött Attilának eme hátramaradt fiai különben is oly földeket kezdtek művelni, melyek szegénysége alig lehetne alkalmas, ha nincsenek is elrejtve, a hódítók kapzsiságát fölgerjeszteni. Hogy érintkeztek-e ők az Attila halála után alig egy század múlva mai hazánkat elfoglaló, szintén a hun-scytha népelemhez tartozó, tehát rokon avarokkal, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy örömmel fogadták a később érkező magyarokat.

És azok az iderekedt hunok a mai székelyek, kikről a mi főherczegünk, József fh., M.-Vásárhelyit. 1875-ben, éppen királyunk nevenapján, azt mondotta, »hogy bennök a magyar nemzet összes szép és jó tulajdonságai egyesülve vannak.«

De folytassuk!

Az avarok az alsó Duna mentén hatolván be Pannóniába a 6. század derekán, oly nagy kiterjedésű birodalmat alkottak, hogy határait a Haemus, az adriai tenger, az Enns folyó, az Érchegység és a Kárpátok képezték. Mindenben hasonlítottak hun atyáikhoz, csak az ezeknek letűnése óta lefolyt század megtanította az utódokat, hogy nem elég csak szerezni, — szükséges a szerzeményt meg tudni is tartani. Azért sáncokkal és sűrít faültvényekkel körülvett gyűrűalakú várakat vagy táborokat építettek, hová görögöktől, németektől, szlávoktól zsákmányolt kincseiket összehordhassák.

Vonakodván a kereszténységet s evvel együtt a nyugat-európai polgáriasodást befogadni, hatalmuk mindinkább hanyatlott, míg utoljára Nagy-Károly (768—814) nyolc évi (791—799) harc után dacára vitéz ellenállásuknak véget vetett az avarok birodalmának. Míg Nagy-Károly a tőlük elfoglalt tartományokat germán gyarmatokkal benépesítette és azokból megalkotta a keletkezőben lévő német-római birodalom keleti határtartományát — Ostmark a mai Oesterreich magvát, addig az életben maradt avarok a Fertő vidékén húzták meg magukat, fölvevették lassanként a kereszténységet s a szomszéd németektől függő főnökeik — chagánjaik — alatt éldegéltek. Itt találhatták az avarok emez elnémetesedésnek vagy elszlávosodásnak indult romjait honalapító őseink Árpád alatt.

A magyarok.

És most gyors léptekkel fussunk át nemzetünk történelmének, csak ott tartván egy-egy kis pihenőt a hosszú úton, hol kitűzött célunk érdekében érdemes egy kissé széttekintenünk.

A hun és magyar mondakör tartalma s az evvel majd egyező, majd ellenkező eredménye a tudományos kutatásoknak eléggé ismeretes. Ismerjük magyar ősapáink vándorlásait — ezer veszély között — keresztül Ázsia és Európa egy részén, míg elértek a megszerzendő haza határához. Kzen vándorlás alatt, — mely sokban hasonlít Isten választott népének kóborlásához az Arabia petreia sivatagjain keresztül —, velük együtt csak két rövid pihenőt tartunk: egyet Kiew falai alatt, egyet meg Halics előtt.

Az oroszok a velők szövetséges kunokkal (pedig ezek is magyar rokonok voltak!) országukban, melynek akkor Kiew volt a fővárosa, útját akarták állani a magyarok fővezérére s fejedelmének, Árpádnak, de ez döntő ütközetben tönkre verte őket és egy hét alatt a főváros kivételével meghódította az egész tartományt s a második héten már Kiew ostromához fogott. A megremült orosz fejedelem, — hogy országát megmentse —, hadi sarcot, túsokat ajánl fel, könyörögve kérván Árpádot, ne űzné ki országából, kelne inkább át a havasokon — Kárpátokon — a mindenben dúsgazdag Pannóniába,

melyet népének szájról szájra szálló ősmondája szerint úgyszólván örökül hagyott a nagy Attila. A hős enged a könnyörgő kérésének, felhagy Kiew ostromával s a keletkező Oroszország megsemmisítésével s folytatja útját a hozzá csatlakozott kunokkal s sok orosz főnökkel, ruthen kalauzok vezetése mellett. Oroszok mutatják meg tehát Árpádnak, ki nekik megkegyelmezett, hálából is az utat azon országba, mely reá örökséggé nézett.

Ez történt 888- vagy 889-ben.

S mi történi 1000 évvel később ugyancsak Kiewben?

Azon oroszok, kik az összes szlávokat egyesíteni szeretnék, — persze Oroszországba beolvasztottan mint a lengyeleket, — azon ürügy alatt, hogy ők az oroszok kereszténységre-megtérésének 900. évfordulóját akarják megülni, ezen ünnepélyre meghítták az egész szláv világot Kiewbe 1888. augusztusban. Az ürügy elég tiszteletreméltó, a valódi cél pedig az volt, hogy a »szláv egység« mellett tüntessenek. Ez az ünnepély jutott eszembe, mikor a múltakba merülve, lelkileg elkísértem Árpádunkat Kiew falai alá s láttam ottan a hajlongó orosz fejedelmet esengő népével.

Magyarországon az ünnepélyt tán észre sem veszik. — hisz a katolikus szlávságnak a kiewi rendezőségtől felajánlott 200 szabad jegyből egyetlen egy sem kellett —, ha nem zarándokol el Kiewbe hazánkból is 3 szál lutheránus tót: Vahicky, Mudrony (Fái) és Hurbán, — s ha — és ez még inkább —, egy katolikus horvát főpap, nem küld egy meggondolatlan üdvözlő táviratot a kiewi egyetem rektorához, melyben Isten segedelmét esdi le Oroszország világmissziójára s ekként hazánk megsemmisítésére. A protestantizmus még sokkal távolabb állván az orosz-görög schismától mint a katolicizmus, kézzel fogható, hogy ama 3 gyászmagyaroka szlovák sem keres-

hetett egyebet Kiewben, mint felajánlani a hazai pánszlávok segedelmét a moszkovitzmus missziójának teljesítésében.

Így képezi Kiew Árpád diadalmenetének egyik fénypontját, s hazai pánszlávjaink egyik szégyenfoltját. Erre még visszatérünk. — —

Őseink folytatják útjokat: meghódol nekik Lodomér város és az egész tartomány fejedelme, igy szintén Halics is. mely előttük kapuit megnyitja, s hol Árpád egy egész hónapon át pihenőt tart.

A székelyek híret vevén, hogy vérrokonai, a magyarok, Árpád vezérlete alatt fölkerelkedvén Attila birodalmának visszafoglalására, már Habosnál tanyáznak, követeket küldének üdvözlésökre és Árpádot Zandirhám főrabonbán s az egész nemzet nevében a magok fejedelmének is fogadják. Képzeltetjük, mekkora lehetett a honkeresl? hősök öröme, a mikor messze szülőöldjüktől, idegen országban, környezve idegen, ellenséges fajtoktól, egyszerre saját édes-anyanyelvükön hallották magokat megszólítani, s megtudják, hogy ősapáik fiai, az ő testvéreik, azon a földön, melynek elfoglalására éppen útban vannak, magoknak szerény, de független hazát alkottak s most megkönnyítik nekik a honszerzés nehéz munkáját. Árpád megküldi a székelyeknek az Etelközben létrejött ismeretes szerződésnek köre metszett 6 pontját, és örök időkre meg van kötve a frigy a testvérek között*

Miután Árpád a vereckei szoroson a Latorca folyó mentén népével leereszkedett a mai Beregmegyébe, oly ügyességgel, tapintattal, körültekintéssel s e mellett oly bölcs kíméléssel lát a honfoglalás munkájához 889-ben,

* Kézai: Chron. I. Gap. 4. Endlicher: Mon. 100. A székely krónika hitelességei Szabó Károly az 1854-ki ITj Magyar Múzeum egy füzetében fényesen bebizonyította.

hogy öt századunk bármelyik hadvezére, diplomatája, sőt humanistája is célirányos eljárásáért bámulhatja.

A honszerzés történetéből csak a Szvatopluk, Nagy-Morvaország fejedelme elleni hadjáratot emelem ki.

Nagy Károly, a mint említém, ugyan véget vetett az avarok uralmának és az «Ostinarkban» a német birodalom védelmére megalkotta a «határőrvidék» egy nemét, de utódai meg nem akadályozhatták egy nagy szláv állam alakulását, mely a német halár mellett Cseh- és Lengyelországtól kezdve lehúzódottn szinte egészen az adriai tengerig, kelet felé is mélyen benyúlván hazánkba. Az Ostmark beolvasztása is ezen birodalomba csak idő kérdéseinek látszott.

Míg Arnulf, a b a j or Karloman fia, csak Karinthia és Felső-Pannoniának állott az élén, bár aggódva nézé a szomszéd szlávtság elhatalmasodását, még gondolni sem mert arra, hogy szembe szálljon Szvatoplukkal, a nagy-morva fejedelemmel, s mikor már német király lön is, még ekkor sem tudta annak mindinkább növekedő hatalmát megtörni.

De híret veszi Árpád megérkezésének és győzelmeinek és, mivel egyedül német erővel nem volt képes Szvatoplukot legyőzni, segítségül hívja Árpádot, kinek a nagy-morva birodalom szintén útjában állott.

A magyarok rövid hadjárat alatt megsemmisítik Szvatopluk birodalmát és megszabadítják Németországot legfélelmeesebb ellenségétől. Az Árpád és Arnulf közötti szövetség volt az első szövetség a magyar és germán elem között a szlávtság ellen.

A magyar fegyverek diadalának díja lön Gömör-, Nógrád-, Nyitra- és Trencsénmegye, de következménye egész Európára kiszámíthatlan, megbecsülhetetlen.

Tudjuk, hogy Heraklius, keletrómai császár 625 körül az avarok ellen védelmül birodalmának északi felében a horvátokat és szerbeket telepítette le; azt is tudjuk, hogy a bolgárok dacára scytha-hun eredetüknek, eme szlávokkal szövetkezvén és szakadatlanul érintkezvén, magok is egészen elszlávosodtak; tudjuk, hogy mostani hazánk lakosságának a honfoglalás idejében túlnyomó részét szlávok képezték s határait is, — a nyugatit kivéve, — szlávok vették körül.

Őseink bejövetelekor Szvatopluk éppen azon fáradozott, hogy mindezen bennlakó szlávokat egyesítse s mai hazánkat azon kapocscsá tegye, mely az északi szlávokat a Visztula torkolatától a déli szlávokkal összekösse. Ha a magyarok közbe nem lépnek, ez bizonyára sikerül az erélyes fejedelemnek, annál is inkább, mert azon időben Németország nem volt egyéb szertedarabolt, széthúzó, egymással örökös viszályban élő tartományoknál és törzseknél, nem képes a maga saját bajait orvosolni, még kevésbé keleti határain nagy háborút szerencsés sikerrel viselni. Nagy Károly avarverő kardja rég megrozsdásodott volt már.

Tekintve immár Németországnak ezen ziláltságát mi történik vele s mi történik első sorban az O s t-markkal, ha őseink eme nagy szláv birodalom alakulását mint valami dii ex machina meg nem akadályozzák? Vájjon hogy nézne ki manapság földrészünk politikai és ethnographiai térképe?

Őseink összemorzsolván a nagy-morva birodalmat, beékeltek magokat az északi és a déli szlávok közé, ezeknek egyesülését, még ha még százszor is elzarándokolnának pánszlávjaink Kiewbe, vagy akár Moskauba vagy Sz.-Pétervárra, az idők végzetéig lehetetlenné tették.

Nem ok nélkül mondja Palacky Ferencz cseh történetíró a magyarok megjüvetelét az Isten legsúlyosabb

átkának a szlávokra nézve; meg is fenyeget bennünket ama gonosz apáknak a honfoglalásban egész ártatlan gyermekeit, hogy az ezelőtt ezer évvel megbántott Panszlavia nemsokára elnyel bennünket. De a mi a szlávokra átok, az ezek ellenlbasaira, a németekre, bizonyára csak áldás lehetett. Hogyan történik mégis, hogy Lőher és társai szerint a németek is fenik reánk fogaikat, s bennünket egy szép reggel felfalnak? Az egyik tehát elemészt bennünket gyűlöletből, szűzből, a másik szeretetből, hálából!

Szvatopluk és Szalán leveretése után Árpád Pusztaszeren 34 napon át nemzetgyűlést tart, melyen az új viszonyokhoz képest honszerző apáink kibővítik az etelközi szerződést s megalkotják azon első törvényeket, melyek alapját képezik Szt. István írott törvényeinek s általan a magyar alkotmánynak

E végtelen emlékezetes helyre Szt. István főséges emléket állított, első királyaink valamelyike pedig nagy-szerű egyházat és kolostort alapított, mely azonban a mohácsi vész után, a török uralom alatt elpusztult, csak romjai hirdetvén egykori fejedelmi díszét.

Kinevezvén királyunk Göndöcs Benedek b.-gyulai plébánost pusztaszeri apátnak, e derék férfi, kiben valóban nem tudja az ember, mit bámuljon inkább, lelki-pásztori erényeit, jótékonyságát, tudományosságát, vagy hazafiságát, — Palavicini Sándor örgróf, Pusztaszer jelen tulajdonosának, engedélyével, dr. Rómer Flóris felügyelete alatt a templom és monostor alapfalait kiszabadította a föld és törmelék közül és a nevezetes helynek kormánytól és országgyűléstől szerepet kért a millennium ünnepélyéből, maga vállalkozván egy díszes kápolna építésére és környékének befásítására. Megemlítem itt melleleg, hogy Göndöcs Benedek a pusztaszeri templom megtalált oltár kövéből készített

levélnyomóval és «Pusztaszer és az Ezredéves ünnepély-című tudományos és hazafias szellemű munkájával kedveskedett a kir. párnak s a kir. család más tagjainak. E munkájában azon eszme mellett tör lándsát Göndöcs» hogy a honfoglalás ezredéves fordulójáig a Szt. Gellérthegyen a nemzethez és alkalomhoz méltó Pantheon emeltessek, — és ezen indítványával bebizonyította azt, hogy ha még az ifjakban is kihal az idealizmus, ezt még az öregség sem képes kiölni a jó magyar pap szívéből. —

Az utolsó fejedelem, kit Árpád legyőzött, Marót volt. Itt már igénybe vette a székelyek segítségét, kiket az isteni Gondviselés éppen úgy ékelt az oláhság tesztébe, mint a magyarokat a honfoglalás alatt a szlávokéba.

A honfoglalás nehéz munkáját őseink 7—8 év alatt befejezték.

A vezérek vagy fejedelmek (Zsolt 907—947, Takfony 947—972, Géza 972—997) történetével röviden végezhetünk.

Őseink e század lefolyása alatt kalandos hadjáratokat viselnek Német-, Olasz-, Görög-, Francia-sőt Spanyolországban is változó szerencsével, míg Géza belátván e háborúk nép fogyasztó káros voltát, azoktól végképpen eltiltja az egyes törzseket s főnökeiket, és engedve Ottó császár figyelemztetésének, a kereszténység befogadására hajlandónak mutatkozik. Sikerül neki fia, István számára megnyerni Gizella, Henrik bajor herceg leánya kezét.

Valamint tehát Árpád Arnulf bajor herceggel kötötte meg az első véd- és dacsövetséget, úgy lép bajor herczegnővel házassági frigyre első szent és nagy királyunk, István is. És itt eszembe jut, hogy mostani királyunk neje is bajor hercegasszony. Általában gyakori házasságkötések fordultak elő a magyar és bajor uralkodóházak tagjai között és még több nevezetesen a

Habsburg- és Wittelsbach-család között. Habsburgi Rudolf (1273) óta napjainkig 31 házasság kötött a két uralkodóház között: 16 Wittelsbachi herceg elvett 16 Habsburgi herceg- illetve főhercegnőt, és 15 Habsburgi herceg illetve főherceg oltárhoz vezetett 15 Wittelsbachi hercegleányt. Tudjuk, hogy Lipót bajor herceg (Wittelsbachi 1873-ban (ápr.) jegyezte el magának Gizellát, királyunk leányát, a budai váriakban. A bajorok adtak a mi Istvánunknak egy Gizellát, mi is adtunk az ő lapátjuknak egy Gizellát: 880 év múlva sem feledtük el, hogy adósai vagyunk a bajoroknak s leróttuk tartozásunkat.

Tapasztalván, hogy tanáraink kedvenckérdései köző tartozik Szent István is, azon hitben, hogy az ő ós kora történelmében otthonosak fiatalaink, vele is röviden végezhetek, csak azon dolgoknál időzvéen tovább, melyekre nekem később szükségem lehet.

Géza avval, hogy fiának megszerezte a bajor hercegnő kezét, nagy politikai bölcseségének adta tanúbizonyságát. A németek leghatalmasabb és legfélelmetesebb szomszédaink voltak. Pogány őseink rabló-hadjáratai, — melyeket az összes keresztény európai népek ellen kezdetben azon célból, hogy megfélemlítsék őket és elretentsék a magyarok foglalásainak ügyébe való beavatkozástól, később pedig pusztá kaland- és zsákmányvágából indítottak, — a sanyargatott keresztényeket már-már arra az eltökélésre bírták, hogy mindannyian egyesülve kiirtsák e szilaj pogány nemzetet Európa földszínéről. Eme készülő kereszties hadjáratban a vezérszerepre Németország volt hivatva. Ezt Géza, megszerezvén fiának a császár után a leghatalmasabb német fejedelem leánya kezét s nemzete megtérését a keresztény hitre Ígérvén, lefegyverezte s az innen fenyegető vihart elhárította. De Istvánnak e részben a szerencse is kedvezett: nem sokára egybekelése után sógora maga foglalta el mint II. vagy szent Henrik a német császári trónt, — ki magyar sógorát

nem hogy háborgatta, hanem tőle telhetőleg gyámolította élete legnagyobb feladatában: őseink megtérítésében. Sőt úgy látszik, ez a gyámolítás német részről a kellőnél is több volt.

Midőn a magyarok István előtt 100 évvel e haza földjét elfoglalták, azon többnyire keresztényeket találtak. Magok is egy-isten-imádók, monotheisták lévén, a legnagyobb türelmességet, mondhatni, teljes indifferentizmust tanúsítottak a benszülöttek vallása iránt: üldözésükről szó sem volt. A mint a kereszténység fája a trón közelében meggyökeredett, onnan gyorsan és örvendetesen kezdett elterjedni az egész országban. Ellenszegülés nyomával csak akkor találkozunk, mikor Németországból nemcsak hittérítő papok és szerzetesek, hanem német urak is kezdenek beözönlenni mintegy segítségére császáruk sógorának. A magyar nagyok nem annyira a kereszténységtől féltek s idegenkedtek, mint inkább féltették az ország függetlenségét Németországtól. És volt is ám erre elég ok. Az akkori kor felfogása szerint, a mely tartomány kereszténynyé lett, az eo ipso a német császár fennhatósága alá jutott, és az az ország, melyet a császár a kereszténység megelőzése nélkül fennhatóságának alávetett, az rögtön megnyílt a hittérítők előtt is. Igaz ugyan, hogy azon lázadások (Koppány, Gyula, Kéan stb.; melyeket Istvánnak el kellett fojtania, részben vallásháborúk számába mennek, részben pedig a monarchikus elv és a királyi hatalom megszilárdítása ellen irányultak, mindazonáltal mindegyikben fölismerhető azon tendencia, hogy az ország megóvassék minden külső, kivált német befolyás ellen.

E háborúk Istvánra nézve mind győzelemmel végződtek, kivált a Gyula és Kéan ellen viseltek, a mennyiben a székelyek is a szent király segítségére siettek,

— miből azt lehet következtetni, hogy a székelyek híven tartották magokat az Árpáddal kötött szerződéshez, de azt is, hogy azon hadjáratok idejében ők már a keresztény hiten voltak.

Bámulatos az az éleslátás, melylyel István nemzete helyzetét fölismerte, és azon kitartás és következetesség, melylyel kitűzött célját megközelíteni iparkodott. Es ezen cél kettős volt a nemzet megtérítése és függetlenségének épségben tartása; az elsőnek elérése közben ellenei nem vették észre, hogy a második az első nélkül lehetetlen.

Mindig meg volt a törekvés egy erős birodalom alapítására és állandósítására a Közép-Duna és a Tisza vidékén. Nem sikerült. Hogy mellőzzem azon népeket, melyeknek hazánk úgy szólva csak megháló-helyül szolgált, — a rómaiak is ebbeli tervükkel hajótörést szenvedtek, igen távol lévén a pannonjai és daeiai provincia a középponttól, Kómától. Attila nagy erővel dolgozott, hazánk volt birodalmának sarkköve; de ő világbirodalmat akart alapítani világhoz szóló vallás és civilizáció nélkül. Csak a nyers erőre támaszkodott, ezen kívül nem volt semmi erkölcsi és szellemi támpontja. Megbukott.

Az avarok már nem voltak sem oly hatalmasak, sem oly telhetetlenek: megalapították birodalmukat mostani hazánkban, de megtartani nem tudták, mert nem tudtak s nem akartak simulni a nyugateurópai valláshoz és műveltséghez. Megbuktak.

Az avarok után ugyanezt a kísérletet ismételte Szwatopluk nagy-morva birodalmának megteremtésével, de mivel sem Rómára, sem a német birodalomra támaszkodni nem akart, — kísérletével együtt hajótörést szenvedett: elsöpörte őt nagy tervével együtt a haza földszinéről Árpád. Birodalma, nagy körültekintéssel, óva-

tossággal, előrelátással megalapítva, már fennállott egy évszázad óta. A merseburgi, Wels melletti s az augsburgi csatavesztések a magyar fegyverek legyőzhetetlenségének varázsát szétlépték s a népekben a megtorlás és boszú gondolatát ébresztették azon vágygyal, hogy megsemmisítsék Európa szívében ezt a féktelen, rabló, pogány népet, mely különben is minden rokon nélkül egyedül állott mint betolakodott s nyugtalanító elem Európában.

A vallás mindig nagy hatalom, de sokkal nagyobb volt akkoriban, midőn a hüvelyben az egyik kard a pápát illette meg, a másik a császárt, és ez is a magáéi gyakran a pápa szolgálatába bocsátotta.

A keleti egyháznak a nyugatitól való elszakadása ugyan már bevégeztet tény volt 1000 körül, s a byzanci császár az ő patriarchájával karöltve szintén iparkodott hatalmát s a görög-keleti egyházat terjeszteni, s hazánkban sem minden siker nélkül; ámde Európa politikájának súlypontja még sem volt Konstantinápoly, hanem Róma, azt nem a byzanci császár s patriarchája, hanem a pápa és a német császár intézték. A magyarokat egyébiránt minden keresztény nép kivétel nélkül gyűlölte és boszút forralt ellene: megsemmisítésökre, kiirtásukra szláv, német, görög egyaránt kész volt segédkezet nyújtani, — hisz nem volt ország, melyet e szilaj nép nem sarcolt, s mely nem rettegett volna újabb betöréseitől.

Ez volt a helyzet Géza idejében, ez István fejedelemiségének kezdetén.

A bölcs fejedelem belátta, hogy nemzetének a kereszténységre való megtérítése által be kell írnia annak nevét az európai keresztény, s a kereszténység által megpolgáriasult népek családjának albumába. Ez volt az első és a *conditio sine qua non* a nemzet fenmaradására. Mert ha a magyar belép a keresztény népcsaládba, egyik fő-

különbség, egyik főellentét ő közölte és a többi keresztény népek között megszűnik, a magyar nemzet erkölcsi megszélidülnek, a keresztény vallás lefejtí erényeiről a durva kérget, mely azokat bűnök alakjában tüntette föl; a gögből nemes büszkeség és önéret, a vadságból öntudatos bátorság és vitézség, a ravaszságból eszélyesség és bölcsesség, a kapzsiságból takarékoság válik, egy szóval: nemzeti jó tulajdonságainkat megszentésíti s meg-nemesíti a vallás, megfékézi a gonoszakat, melyek felülkerekedve akkor is, azután is a hazát létében fenyegették.

A csaták morájához, rabláshoz és öldökléshez szokott nagy tömeg a kereszténység fölvétele után lassanként állandó tűzhelyet épít magának, megkezdi kedvelni a baromtenyésztés, vadászat és halászat mellett a földmivelést is, a civilizáció ezen legtermészetesebb s legszélesebb alapját, kezdi az íjjat, kardot, gerelyt fölcserélni ekével, kaszával, sarlóval: a nomád népből, mely örökös rettegésben tartotta a szomszédokat, a keresztény vallás befolyása alatt állandó lakhelyekhez kötött, békés foglalkozást űző nép válik.

Kétség sem fér hozzá, hogy István megismerkedvén a keresztény tanokkal és elismervén azok megdönthetetlen igazságát, ezen meggyőződéséből merítette a legfőbb erőt óriási vállalatának végrehajtására apostoli munkájához, melyet példátlan kitartással, önfeláldozással, lángoló buzgalommal végzett, még akkor is, midőn e miatt trónját az országnagyok, sőt saját vérrokonai is fenyegették. Hisz felsőbb sugallat nélkül nem is fogott volna nagy munkájához, ezt Isten segedelme nélkül végre sem hajtotta volna.

De tagadhatatlan az is, hogy István, fölismervén az európai politikai állapotokat s belátván ezek között nem-

zetének — idegen nemzetiségével, idegen vallásával — tarthatatlan helyzetét, a vallási reformációnak elkerülhetetlen szükségessé voltáról is meggyőződött.

Választásában, hogy melyik egyház, az országához közelebbi konstantinápolyi, vagy a távolabbi római egyház szolgálóinak segítségét és közreműködését vegye-e igénybe —, szintén korát megelőző bölösességének adta tan új élet.

Hazánk déli részeiben a magyarok között is már tért hódított volt talán még István apostolkodása előtt a görög-keleti hitfelekezet, és István ezt a meglevő magot felhasználhatta volna könnyen kiindulási és támaszpontul reformátori munkájában. Nem teszi. Belátja, hogy az életető törzstől elszakadt ág sem kedves virágot nem hajthat, sem ízletes gyümölcsöt nem teremhet önmagából, — csak élődik, a meddig tart, a magával szakadt erőn.

És ez nagy szerencse nemzetünkre nézve. Ha a görög-keleti egyház kebelére térünk, elszakadunk a nyugat-európai műveltség forrásaitól s most a kultúra azon színvonalán állunk, melyen vannak jelenleg az oláhok, szerbek, muszkák, bolgárok, montenegróiak s a többi görög-keleti népek. De ez még hagyján! Ámde a görög-keleti felekezethez való csatlakozásunk által igaz. hogy pogányokból keresztények leszünk, — de mégis megmarad közöttünk és a többi, egészen római-katholikus Nyugat-Európa között egy bizonyos különbség, ellentét —, és ekkor István egyik főcélját, — ama vallási ellentét eltüntetését —, csak félig éri el, s vájjon így nem jutunk-e bizonyos függésbe a byzanci császártól, mint a többi, ama felekezethez szegődött országok?

Különben, mennél hatalmasabb volt a német írómai császár a konstantinápolyinál, és a nyugat-római helyébe lépett német birodalom a kelet-rómainál, a római

egyházhoz való megtérésünk révén annál nagyobb veszedelem fenyegeti nemzetiségünket s nemzeti függetlenségünket a nyugati részről, — s azt nem ok nélkül féltették a kereszténység behozatalának ellenszegülő törzsfők s országnagyok. Hisz látták, hogy alig tért meg a lengyel fejedelem népével a (római) kereszténységre, a német császár őt azonnal hűbéresének kezdi tekinteni.

Istvánunk lánglelkével ezt a nehézséget is legyőzte, ez a veszélyt is elhárította nemzetétől.

A megtérésnél munkatársakul nemcsak német, hanem cseh, lengyel, olasz papokat és hittérítőket is hívott az országba, kik szinte csak mint az ő segédei az ő intenciói szerint jártak el, maga a szent király személyesen is tevékeny részt vevén az ige hirdetésében. Mikor aztán népének túlnyomó része meg volt térítve, meg volt alapítva a pannonhalmi és bakonybéli apátság, felállítva a 10 püspökség és számtalan iskola, — melyekben magy a r keresztény fiatalok is készültek papi-pályára —, mikor valóban fejedelmi javadalmakat rendelt már püspökei és főpapjai részére s a bejött urakat is hasonló királyi bőkezűséggel lekenyerezte és e földhöz kötötte, — mikor már, röviden, rendezve volt a magyar hierarchia, ezt nem rendelte alá a salzburgi érsek fennhatóságának, — ki magát a megtérendő népek metropolitájának tekintette —, hanem azt s általában a német egyházat kikerülve egyenesen a római pápához küldi Asztrikot követségben, kérvén az egyház fejét, hogy a magyar nemzetet vegye föl a római-katholikus egyház kebelébe, hagyja helyben és szentesitse az intézkedéseket, melyeket birodalmában az egyház szervezése körül tett, s rendelje ezt atá az esztergomi érseknek mint metropolitának. S mivel II. Szylveszter pápa Asztrik részletes előadásából meggyőződött, hogy az egyház berendezése- és szervezésében csak-

ugyan isteni sugallat és bölcsesség nyilvánul, szíves-ürömet adja István intézkedéseire pápai áldását, helybenhagyja és szentesíti minden a magyar egyházra vonatkozó rendszabályát és felruházza Asztrikot, István legérdemesebb munkatársát, az érseki palliummal s az esztergomi metropolitai méltósággal.

Így megőrzé István Magyarországot vallási tekintetben a német befolyástól, fennhatóságtól, oly jogokkal és kiváltsággal ruháztván őt fel a Szentszék e téren is, melyek páratlanok voltak az egész keresztény világon, s nemcsak őt, hanem törvényes utódait is az országlásban.

S ezt István, nemzetének apostola, a mint őt a szent atya nevezé, meg is érdemelte. Kitészik ez kivált azon levélből, melyet a pápa, korának talán legnagyobb bölcseségű s legszentebb életű férfia, a koronával egyidejűleg Asztrik által Istvánnak küldött. (Kelt Rómában, 1000. márc. 27-én.)

A magyar szent korona.

István fejedelemsége alatt behozta már szinte az egész országba a kereszténységet s már akkor tett némi intézkedést, mely a kereszténység gyors terjedése folytán világi tekintetben is szükségessé vált. De mielőtt az etelközi és pusztaszeri szerződésnek kibővítéséhez és módosításához foghatott, gondoskodnia kellett arról, hogy országának függetlenségét a német császárral szemben is biztosítsa. Ez is osztogatott koronákat; de jaj volt annak, ki az ő kezéből fogadta el az uralkodás eme jelvényét: nem sokára a hűbéresség, a szolgaság jelvényévé változott. A fiatal magyar keresztény államra a már túlhatalmas német császárság fennhatósága csak nyomasztó, idővel romboló, megsemmisítő lehetett volna.

Az ország függetlenségére való féltékenység azonban nem ragadta a királyt azon végletekig, a mely maga is egyik oka volt Szvatopluk vesztének, ki Rómától egészen független nemzeti egyházat akart létesíteni birodalmában: igaz, független lehetett Rómától, de a vész idején aztán nem is számíthatott a Szentszék, — még ha csak erkölcsi, mégis hatalmas — védelmére. Hisz jól tudta István, hogy római-katholikus nemzeti egyházat Róma nélkül, Rómától elválva, alkotni nem is lehetséges, sőt hogy a római-katholikus vallás maga, Rómától hit és erkölcs dolgában nem függve, élettelen törzs fej nélkül.

A legkisebb habozás nélkül elismerte ő ezen dolgokban a pápa felsőbbségét, — de sőt tovább ment: a pápának ajánlotta fel országát és népét, és a pápától, nem pedig a császártól, kért koronát, felségjogának symbolumot.

Az akkori felfogás szerint két ura volt a világnak: a pápa és a császár. A kettő között valamelyikre kellett a még alig gyökeret vert gyöngye magyar államnak támaszkodnia.

Ha István a német császár karjaiba dobja magát, az óriás előbb-utóbb agyon nyomja, országa előbb hűbére lesz a német birodalomnak, később ebbe beleolvad mint az édes csöpp víz a sőtengerbe. Ha pedig a pápát ismeri el országa patronusának, — kiben ügyis nemzeti egyházának fejét tisztelte — országa politikai függetlenségét e részben nem fenyegeti semmi veszély mert más országok példáján okulva látta, hogy a pápa felsőbbsege országos, világi dolgokban inkább csak theoretikus természetű, s mikor a pápa azt itt is érvényesíteni iparkodott, az mindig az illető ország üdvére történt. Nem ok nélkül mondta a német paraszt is, kinek fejedelme vagy földesura valami püspök vagy más egyházfő volt: «Es ist gut unter dem Krummstab zu leben.»

A mély bölcseségű és messze előrelátású király egy percig sem habozott választásában. A mikor a Szentszék-nél egyházi intézkedéseinek szentesítéséért kérelmezett, a pápától, — kinek már ez által elismerte felsőbbségét —, koronát is kért, hogy mint király egyenlő legyen a császárral, kit Nagy-Károly személyében szintén a pápa koronázott először «római császárrá.» De hát kinek is esett volna nehezére a választás a kereszt, mely áld, s a kard, mely sújt, között? A bárány között, mely nem bánt senkit, és a farkas között, mely széttép min-

denkit? Mert a Szentszék fennhatóságát világi dolgokban valósággal lehet báránnyal hasonlítani.

Minden iskolás gyermek tudja már, hál' Istennek! mely körülmények között eszközölte ki Asztrik ura számára a pápától a koronát, — ki ezen felül Istvánnak apostoli működése és méltósága elismerésül még apostoli keresztet is küldött; azokat tehát mellőzzük; inkább ide iktatjuk az ezekről szóló pápai bullát:

Szylveszter püspök Isten szolgáinak szolgája. Istvánnak, a magyarok fejedelmének, üdvözletei s apostoli áldást. Nemességed követei, különösen pedig igen kedves atyánkfia, Asztrik, tiszteletes kalocsai püspök, annál nagyobb örömmel illették szívünket, és annál kisebb fáradsággal jártak el tisztökben, mennél sóvárabban lélekkel vártuk, istentől előre megintve lévén, megérkezésüket az előttünk ismeretlen néptől. Szemcsés küldöttség, mely mennyei követ által megelőztetvén, s angyali működés által tárgyaltván, isteni határozatból elébb hajtattott végre, mintsem általunk meghallgattattott. Bizonyára nem az akarónak, sem a futónak, hanem, az apostol szerint, a könyörülő Istennek végzése, ki, mint Dániel tanúskodik, változtatja az időket s korokat, átszállítja s alkotja az országokat, leleplezi a mély és rejtett dolgokat, s tudja, mi homályban létezik, mert vele van a világozás, mely, miként János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jön. Először is tehát hálát adunk az Atya Istennek és urunk Jézus Krisztusnak, ki a mi időnkben feltalálta magának Dávidot, Gejza fiát, a szíve szerint való embert, és mennyei világozással körülsugározván, felserkenté őt Izrael, a maga népe, a választott magyar nemzet legeltetésére. Azután dicsérjük Fenségednek kegyeletét az Isten, tiszteletét az apostoli szék iránt, melyben az isteni kegyelem engedelmeiből minden saját érdemünk nélkül ülünk. Méltó dicsérettel magasztaljuk továbbá adakozásod bőséget is, melylyel

ugyanazon követeid és leveled által az országot és népet, melynek fejedelme vagy, úgy mindenedet és tenmagadat Szt. Péternek, az apostolok fejedelmének, örökre felajánltad. Mert ezen kitűnő teted által nyilván tanúsítád és magadat méltóképpen annak bizonyítád be, a minek hogy téged nyilvánítani méltóztatnánk, buzgón kérted. De kíméljük szerénységedet. Mert nem szükséges bővebben dicséernünk azt, kit a Krisztusért jelesen végrehajtott, annyi és olyatén tettek nyilván szóval hirdetnek, kit az Isten maga dicsér. Ezért tehát, dicső fiam, mind azt, amit tőlünk és az apostoli széktől kívántál, a koronát, a királyi címet, az esztergami metropolitaságot és a többi püspökségeket a mindenható Istennek és Szt. Péter és Pál apostolaink hatalmából, í g y rendl-
vén és parancsolván azt ugyanazon mindenható Isten, az apostoli és minmagunk áldásával örömet engedélyezzük és megadjuk. Az országot is, melyet adakozásod Szt. Péternek felajánlott s vele tenmagadat és az élő s jövődő magyar népet s nemzetet a római szentegyház oltalma alá vévén, bölcseségednek, örökösiednek s törvényes utódaidnak bírni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaadjuk és adományozzuk. És ezen örökösied s utódaid, bárkik legyenek, miután az országnagvok által megválasztattak, hasonlókép köteleztessenek nekünk s utódainknak személyesen vagy követeik által kellő engedelmességet és tiszteletet tanúsítani, s magokat a római szentegyház alattvalóinak mulatni, mely az alatta levőket nem tekintí szolgálknak, hanem fiainak fogadja mindnvájokat, — és a katolikus hitben s Krisztus urunk s üdvözítőnk vallásában szilárdul megmaradni és azt előmozdítani. És mivel nemességed az apostoli dicsőségért törekedve, nem vonakodott Krisztus hirdetése és hitének terjesztése által apostoli hivatalt viselni s magunk és a papság tisztében eljárni és az apostolok fejedelmét mindenek felett különösen megtisztelni; ez oknál fogva mi is még különös szabadítékkal kívánván jelességedet s a te érdemeid tekintetéből örökösiedet

és törvényes utódaidat, kik, mint mondatott, megválasztatni s az apostoli szék által megerősíttetni fognak, most és a jövőben mindenkorra feldíszíteni: apostoli hatalmunknál fogva szintén megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy, miután te és ők a koronával, melyet küldünk, a követeidnek átadott modor szerint kellőleg megkoronázva leszen és lesznek, az apostolság címeréül magad előtt keresztet vitethess, és ők is vitethessenek: és miként téged és őket az isteni kegyelem arra tanítand, országod jelen és jövőendő egyházait helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendezhessétek. — miként mind ez egy más levélben, melyet neked, az országnagynak és az összes hű népnek mind közönségesen hozzád utasított követünk meg fog vinni, bővebben kifejtve foglaltatik. Könyörgünk a mindenható Istennek, ki téged neveden hívott ki anyád méhéből, hogy országoj s koronát viselj, s ki azon koronát, mely általunk a lengyelek hercegének számára készíttetett, neked adadni parancsolt, növeszsze igazsága gyümölcseinek gyarapodását, öntözze meg áldásának harmatával országod új ültetvényeit bőségesen; országodat neked, téged pedig országodnak tartson meg épségben; a látható és láthatatlan ellenségtől oltalmazzon s a földi országlat bajai után a mennyei országban örök koronával díszesítsen. Kelt Rómában, március 27-kén 1000-ik évben. (VI. Kat. april. indictione XIII.)

E levélből a pápa szeretetének, tiszteletének, sőt csodálatának hangja hallatszik ki István iránt. Ezt az atyai szeretetet és rokonszenvet a későbbi pápák átvitték országunkra és nemzetünkre is. Megdönthetetlen, mind a pápaság, mind a magyarság ellenségei által elismert igazság, hogy a pápaság, a középkor e legnagyobb hatalmasága, a védelmébe ajánlott és fogadott Magyarországot és ennek államiságát oltalmazta, védelmezte tőle kitelhető minden módon, nemzetünket a török ellen vívott élet-

halálküzdelmében pénzzel és zsoldosokkal segítette, mit tenni a német császárok, bár közvetve az ő fészük biztonságáért is ontottuk vérünket, elmulasztottak, míg nem jutott szent István koronája is az ő fejükre. Sőt jól emlékszünk még: bár elleink iparkodtak IX. Pius előtt szabadságharcunkat a felforgatás, rombolás, szabadkőműveség a trón és oltár ellen irányult küzdelme színében feltüntetni: mégis egyedül a bécsi nunciának volt bátorsága és szíve tiltakozni azon atrocitások ellen, melyeket a leverte hősök és ezek hazája, Magyarország ellen az elkapott szoldateszka elkövetett. Azok pedig, kik akkor bennünket, segedelmet ígérgetve, a törvényesség teréről is törekedtek lecsábítani, bukásunk és szerencsétlenségünk után mélységesen hallgattak, sőt kárörvendeztek boldogtalanságunkon.

Szent István tehát jól és bölcsen választott! Hogy pedig a német császár szó nélkül tűrte, hogy a korona megküldése által Magyarország kisiklott az ő fennhatósága köréből, az a pápa fölényén kívül annak is tulajdonítható, hogy István felesége választásában is éppen oly szerencsés, mint bölcs volt: b a j o r hercegnőt választott, s ennek hatalmas családja őt támogatta, és kivált sógora, a későbbi német császár, a szent (II.) Henrik, irigység nélkül, sőt örömmel nézte Magyarországnak megizmosodását.

Ennél fogva Istvánunk politikai tekintetben is teljesen megőrizte hazánk és nemzetünk függetlenségét! —

István magát a nyert koronával megkoronáztatta 1000. augusztus 15.-én Szylveszter pápa követének, a törzs- és nemzetségfők-, a püspökök- és főpapok- s az új keresztény sokaságnak jelenlétében, a pápa által kiszabott szertartások szerint, melyek a koronázást szinte szentség magaslatára emelték.

Ez volt az első koronázás Magyarországon. Az utolsó volt 1867-ben, június 8-án, a mikor szent István méltó utódját, I. Ferencz Józsefet koronázták magyar királynak.

Emez első koronázás ráütötte a magyar államra a kereszténység bélyegét s beiktatta azt a keresztény államok sorába.

Ha Árpád megszerezte kardjával a hont, úgy azt megalkotta keresztjével István.

Magyarország viszonyai a többi keresztény államokhoz mindjárt barátságosabbak lőnek, megszűnőnek a kölcsönös bizalmatlanságok, az egymástól való folytonos rettegés.

Az erő és biztonság érzetében most bátran hozzáfoghatott. István az alkotmány kiépítéséhez, az ország belső viszonyainak rendezéséhez.

Nem sokára megkoronáztatása és fölkenetése után maga körül gyűjté a főpapokat, törzs- és nemzetségfőket s az ő tanácsukkal és megegyezésükkel átalakítá az alkotmányt, közigazgatást és igazságszolgáltatást a kereszténység és a nyugateurópai műveltség szellemében s a változott országviszonyokhoz képest.

Önként értetődik, hogy a bölcs király az etelközi és pusztaszeri szerződést oly módon módosította, hogy a monarchikus elv a széthúzó, az állam erejét szétforgácsoló oligarchikus irány és elemek rovására megerősödött. De oly általánosan ismeretesek az ezen országgyűlés segédelmével létrehozott alkotásai, hogy azokat csak lehető legrövidebben érintem.

«A trón birtoka, mint ezelőtt a fővezérség, Árpád férfiágának biztosított, és a koronás király szent és sérthetetlennek nyilvánított; a fölségi jogok, milyenek a béke- és háborújog, a törvények szentesítése, végre-

hajtó hatalom, jószágadományozás stb., meghatároztalak», — mondja nagy vonásokba összefoglalva e századokra kiható intézkedéseket, Vaszary.

Az országot vármegyékre osztotta, élükön főispánokkal; — ez a felosztás csírájában képezte már Árpád alatt a honvédelem alapját.

A nemzetet 3 osztályba sorozta: az első osztályba tartoztak a főpapok, a másodikba a főnemesek, vagyis a törzs- és nemzetségfők a zászlóaljakkal beköltözött keresztény főurakkal együtt, a harmadikba a nemesek, vagyis az egyes törzsek és nemzetségek tagjai. A föld, melyet valamely törzs v. nemzetség a honfoglaláskor letelepedő helyül kapott, eddig közös birtoka volt az egész törzsnek v. nemzetségnek, és azt a lő belátása szerint osztotta ki a tagok között. Most törvénynyé lőn, hogy mindenki szabad tulajdonosává legyen azon földnek, melyet eddig a fő jóvoltából — mint a nemzetség közös birtokát — csak művelt vagy műveltetett. Az országtanács, melyben döntő szava volt a királynak, eme rendelkezése által nagyot csökkent a törzs- és nemzetségfők hatalma, de még inkább az által, hogy azok többé nem voltak már születésöknél fogva parancsnokai a várjobbágyoknak vagy megyebeli várkatonaságnak, mert azokat ezen túl a király maga nevezte ki, igaz rendesen az ő sorukból.

E három osztálynak a király a törvényhozásba megfelelő befolyást engedett, holott eddig csak a vajdák v. fők voltak a fejedelem tanácsosai s egyúttal a nemzet törvényhozói. S hogy a főpapok, kik értelmiség és erkölcsi jószág tekintetében az elsők voltak, anyagilag is egyenlők legyenek a főnemességgel, a bölcs király azok magas állását nagy földbirtok adományozása és a tized-adó által biztosította. Hogy az alsórendű lelkeszkedő papság

és a kolostorok is aránylag hasonló beneficiuinokban részesültek, kétséget sem szenved. A papságnak különben eme beneficiumokra szüksége volt nemcsak a fennemlített célból, hanem a kereszténységnek megszilárdítása végett is templomok és iskolák útján.

S oly nagy — mondjuk — világi bölcsesség sugárzik ki szent István emez eljárásából, mintha neki Isten bepillantást engedett volna a messze jövő századokba. Tudta ő jól, hogy sem azt a nagy hatalmat, sem ezt a nagy vagyoni jobb kezekbe nem helyezheti el, nem teheti le — a jövőendő nemzedékek számára.

Lapozgassátok át Magyarország történelmének évkönyveit és, az ellenkezőt keresve is, azt lógjátok tapasztalni és találni, hogy főpapjaink ritka, igen ritka kivétellel — kilenc századon keresztül egészen a mai napig a király iránti hűség, a hazaszeretet és minden emberi és honfiúi erények példányképei voltak, és azok napjainkig, és hogy ők a szent István s utódai által reájok bízott fejedelmi vagyont mindig csak eszköznek tekintették az isteni tisztelet s a királyi korona fényének emelésére, a haza és nemzet üdvének előmozdítására, és azt a földbirtokot meg nem csonkították, hanem lehetőleg gyarapították. Emlékezetes e részben Simor böid. hercegprímás nyilatkozata, mely — cselekedeteikből ítélve — magyar főpaptársai nézeteivel is megegyezik: «Minden magyarembernek hazafias kötelessége nem csak megtartani, de a leggondosabb műveléssel értékesíteni a reá maradt földet. A míg e föld a magyaré, addig miénk Magyarország. És e földben a hazát gazdagítjuk, a haza határait értékesítjük. De kétszeres kötelességünk nekünk egyháziaknak megmutatni, hogy jó kezekben van a Magyarország királyai», — kivált szent István — «által kezeinkre bízott javadalom. Kötelességünk mint haza-

fiaknak, kötelességünk mint az egyház őreinek, és kötelességünk mint a szegények öröksége kezelőinek. Én, mint magyareMBER, nem ismernék közgazdasági szempontból hazánkra nézve nagyobb csapást, mint az egyházi vagyon szekularizáció-ját. Ez úton csakhamar tömerek terhet vállalna az állam, és rövid időn idegen kezekre kallódnék el a katolikus egyház, a hazai szegények és kuliura általunk őrzött ősi hagyatéka. »

Előrelátta tehát a szent király, mily szent és üdvös célokra fognak szolgálni századok múltán is az ő adományai. Főpapok és papok ugyanis azt vallják e részben, mit Simor, s mit szent István várt tőlük. Lehetetlen elősorolni csak nagyjában is mindazt, mit papjaink az Isten dicsőségének, a magyar kath. egyház fényének és méltóságának emelésére, a közoktatás és növelés előmozdítására, a művészetek és tudományok felvirágoztatására, a szegénység és nyomor enyhítésére tettek és most is áldoznak. Műízléssel épített pompás templomok és kápolnák, a növelés és oktatás palotái s hajlékai, szegények, árvák, betegek kényelmes menedékházai, fényes csarnokai a tudományoknak s művészeteknek stb. stb. hirdetik a magyar papság bőkezűségét, megnyugtatót szívük, felszárított könyvek tanúskodnak nagy és nemes szívéről, de egyszersmind arról is, hogy helyesen fogta fel a nagy király messzeható intencióit. Egykoron arra szolgált a nagy papi vagyon jövedelme, hogy tatár, török, német támadások ellen vértelje a nemzet mellét, most meg a nemzet számára azt a fegyvert kovácsolják belőle körültekintő birtokosai, melylyel a jelen század harcol, — az értelmesség, kultúra, munka, humanizmus és tiszta erkölcs villogó pallosát.

A szent István korabeli fő- és köznemesek utódai közül sokan elvesztették már földbirtokaikat, atyáik örök-

ségébe idegenek üllek, kik még nem mind magyarosodván meg, birtokbeli elődeik hazafias erényeiben sem díszlekedtek még. A korona vagy állam javait is egyre-másra adogatják el: csak főpapjaink nem idegenítették el a reájok szállott fekvőségekből semmit, mi szót érdemelne. Semmi okból, semmi szín és ürügy alatt ne bántsuk ezt a vagyont! E merénylet ellen tiltakoznék egy elmúlt ezred, — megsiratná azt a jövőendő ezred! —

De térjünk vissza szent István alkotásainak további elősorolásához és uralkodásának utolsó éveire.

Az említett 3 első osztályon kívül voltak még a v á r j o b b á g y o k, kik katonai szolgálat fejében el nem idegeníthető földbirtokot kaptak, melyet csak úgy örökölhettek át, ha az utódok is fegyverszolgálatot tettek. A többnyire idegen iparosokból és kereskedőkből összeverődött v á r n é p, mely a várak körül keletkező községekben telepedett s István által szép privilégiumokkal ajándékozott meg, lőn a magva a későbbi közép- vagy polgári osztálynak. Végre találunk király-szolgákat, kik a királyi jószágokon különféle minőségben voltak alkalmazva.

A közigazgatást és igazságszolgáltatást is alaposan reformálta István, helyetteséül nádorispánt, palatinust nevezett ki. A hadügyet illetőleg a már meglévő, általa célszerűen felosztott nemzeti hadseregen kívül egy királyi hadsereget is szervezett, mely köteles volt az ország határain kívül is hadi szolgálatot végezni.

A ki ezen mélyre ható reformokat tüzetesebben kívánja megismerni, tanulmányozza főleg Horváth M. «Magyarország Történelme» ide vágó részét és ugyanezen író «A honvédelmi rendszer története» c. művét. Nekem detnem kell kitűzött célom felé.

Az egyház és alkotmány a hazában tehát meg

volt már alapítva oly formán, hogy az akkori szervezés alaptételei és körvonalai ma is fenn állanak.

Sajnos, hogy szent István törvényei az idők viszontagságai alatt nagyobb részt elvesztek; a mi megvan, csak töredék. De fennmaradt egy intő szózata egyetlen fiához, Imréhez, (S. Stephani regis de Institutione ad Emericum ducem Liber), mely egymaga is biztosította volna István részére a Bölcs és Nagy melléknevezetet. «Egy nemzetének javát mindenek fölött szívén hordó áldásteljes életének műveit halála után is gyümölcsöztetni kívánó bölcs király áll e szózatban előttünk, kinek minden szava méltó, hogy az unokák emlékezetében fennmaradjon» (Horváth). Alkotmányos és bölcs uralkodó, gyermekét szerető jó atya, ma sem adhat uralkodásra hivatott fiának megszívellés végett jobb könyvet kezébe.

Szent István, ki a 60 évet immár meghaladta és elbetegesedett, már a napot is kitűzte, melyen Imrét, szent Gellert püspök méltó, a kor minden tudományában jártas és a legritkább erényekkel megáldott növendékét, meg kellett volna koronázni. De Isten másképpen végzett: Imre, István szívének gyönyörűsége, a jövő nemzedék reménye 1031-ben szeptember 2-án hirtelen meghalt! — — —

Csak a Mindenható Úristen maga tudná megmondani, mikor sújtotta büntető karja fájdalmasabban a magyar nemzetet, 1031-ben szeptember 2-án-e, vagy 1889-ben január 30-án? Amott a szüziesség kedvesen illatozó liliomszálát törte össze, imitt az erősség nemesen büszkélkedő tölgýt zúzta porrá. —

A megtört szívű atya s egyedül már csak Istenben bízó király nemsokára követte egyetlen fiát és leendett utódát a sírba: Visszaadta nagy és nemes lelkét az Úrnak 1038. augusztus 15.-én, megkoronáztatásának éppen 38-ik évforduló napján, Nagyboldogasszony ünnepén, ki-

nek koronáját, országát és népét halála előtt felajánlotta, kiváló pártfogására bízta. Innen nevezzük Magyarországot Regnum Marianum-, Mária országának. Még csak egy ország osztozik velünk Mária szolgátságában: a szerencsétlen lengyelek, kik Máriában «Lengyelország királynőjét» tisztelik és még ma is agyon sanyargatott szegény hazájok feltámadását az Istenanya közbenjárásától remélik.

De miért említem én azt föl, mi talán a 11. század végen, azokban a «vakbuzgó, sötét» időkben szokás volt, de a mi a mostani «felvilágosodott», vallástalan emberek ajkára előkelő megvetés vagy szájalom mosolyát csalja? Azért, mert nekem úgy rémlik, mintha szent Istvánnak ezen testamentumhoz hasonló végső rendelkezéséből nem kevesebb bölcsesség szólana hozzánk, mint akár a megye és honvédelem szervezéséből, vagy az alkotmány kiépítéséből, mely még Nagy-Kanut népe előtt is a bámulat és irigylet tárgyát képezte akkoriban.

Hogy ki nekünk katolikusoknak Mária, — katolikusoknak magyaráznom fölösleges; hogy mi ő nekünk, ha letörlik is nevéről azt a mennyei himport, mivel Isten keze ékesítette, az egész művelt világ, még a török softa is, tudja: minden női erények: a szüzesség, szendőség, alázatosság, szemérmesség, a türelem és megadás— eszményképe, megtestesülése.

Ennek oltalma alá helyezi a bölcs király még szilaj, még vad népét, e z t tűzi elébe mindenekelőtt utánzandó példaképpen.

Vájjon melyik leány viseli több joggal a szüzi pártát, s melyik tűzi méltóbban hajába a mirluskoszorút, — az-e, kinek a maga ösztöne az istene, vagy kinek Mária az ideálja, ki felserdült korában mondható: »Én férfiút nem ismerek«? Avagy az-e, ki a mythologia és mondá-

körök istennői s leányai nyomdokain halad tántorogva, vagy pedig az, kit vezércsillagként ezer kísértetem keresztül is vezet biztosan Máriának, a szüziesség és szemérmesség eszményképének, minden örvényt bevilágító ragyogása?

S melyik anya szül nekem egészségesebb, erősebb gyermeket, — az-e, ki akár csak képzeletben és idő előtt megízlelvén a tiltott gyümölcs édességét, a torusban csak telhetetlen szenvedélye kitombolásának legális színterét látja, vagy az, ki, eltelvén neki fiatal évei testi s lelki képességeinek folytonos fejlesztésében, a házaseset minden kötelességében Isten rendeletét teljesíti, mondván Máriával: »Legyen nekem az Úr akarata szerint«?

S melyik anya nevelő keze alól kerülnek ki jobb leánykák, jobb fiúcskák, — azé alól-e, ki leányait Mária, fiait Jézus mintaképe szerint törekszik felnövelni, vagy azé alól, ki már előre bálkirálynőt lát leányában, fiában pedig dandyt?

Ha nem is mindig s mindenütt, úgy mégis áll általánosságban: a milyen a leány, olyan a legény, s a milyen a feleség, olyan a férj is, más szóval: a nők erkölcsi értéke határozza meg a férfiak becsét. Ha így szent István egyebet nem is akart volna elérni avval, hogy Máriának ajánlotta fel népét, mint csak azt, hogy emelje a magyar nők erkölcsi értékét, a női erények eszményképét állítva szemök elé, — ez által is örök hálaára kötelezi nemzetét. Hisz mindnyájan meg vagyunk győződve a költő már annyiszor idézett szavának igazságáról: »minden ország támasza, talpköve A tiszta erkölcs, mely ha megvész, — Hóma ledül s rabigába görbéd«.

Természetes, hogy eme felajánlásakor szent Istvánnak, egy katolikus ország uralkodójának, Mária mint menyneknek hatalmas királynője, lebegett első sorban lelki

szemei előtt, ki ha oltalmába fogadja, meg is védi az országot. S az utódokra átöröklött ezen erős meggyőződés a későbbi századokban nem egy fényes diadalt szerzett a magyar fegyvereknek.

Máriának, mint Patrona Hungariae-nak tisztelete mind általánosabb lön az országban, és ma már alig megtért népek templomaiban is, a messze földrészek és szigeteken, hol nevünket is alig ismerik, felhangzik a litánia éneklésekor: »Maria, Patrona Hungariae, ora pro nobis!«

Menjetelek el a nemzeti múzeumba, vizsgáljátok meg régi arany és ezüst pénzeinket: rajtuk díszük Magyarország Nagyasszonyának képe. Sőt Erdélynek az anyaországtól történt átkos elszakítása után, a mikor már ezen ország rész fejedelmi székén református vagy unitárius uralkodók ültek, s mikor már többé nem volt az erdélyi részekben a katolikus az államvallás, — akkor is megtartották az arany és ezüst pénznemeken Mária képét, — a melyhez Kossuth Lajos is ragaszkodott lutheránus-létére pénzügyminister korában.

Nézzétek meg régi zászlóinkat, melyek alatt atyáink vértettek és győztek, s miután a kegyelet csókját nyomtátok e szent ereklyékre, látni fogjátok rajtok a magyar címer és szent korona mellett a magyar haza Védasszonyának képét is. S e kép lobogott 1848—9-ben is hős honvédeink előtt és vitte őket diadalról diadalra vagy dicső halálba. —

Halála után 45 év múlva Istvánt fiával, Imrével együtt a szentek sorába iktatták. Kora legnagyobb fejedelmének, egy középkori király eszményképének, jobb keze, annyi áldás elhíntöje, maiglan enyészetlen maradt; egy földél alatt, őriztetik a magyar szent koronával, melylyel együtt a magyar nemzetnek legrégebb s legrágább ereklyéjét képezi.

S most elbúcsúzhatnám a nagy, bölcs és szent királytól. Nem tehetem, mielőtt föl nem vetem e kérdést: miért nincs neki emlékszoba? Bezzeg a némelek még a félvad Arminius-t, Hermann-nak az olaszok még a túlfelvilágosodott Giordano Brúnónak is emeltek monumentumot. Nemzetünknek egyáltalán nincsenek művészeti emlékei. Ezredéves, eléggé mozgalmas és változatos, történelmünknek sem feltűnőbb mozzanatait, sem kiválóbb alakjait nem jelölik emlékek: e részben nem igen gondoskodtak szerény őseink hálás unokáikról; nincsenek mértföldmutatóink vissza a múltba, és ha nem hirdetnék monumentális egyházaink letűnt századok áldozatkész vallásosságát és kegyeletét, a magyar volna e tekintetben a világ legszegényebb nemzete. Igaz ugyan, hogy hazánkban alig van bérc vagy völgy, alig folyam vagy patak, alig van város vagy falu, mely nem volna megszentelve őseinknek ott kiöntött vére által, és ezek így magoknak az ország minden pontján aere perennius monumentumokat emeltek. Igen ám, de ezt a hazának nem minden gyermeke tudja, s ha tudná is, nem koszoruzhatja meg amaz emlékeket. Nekünk jelek kellene, melyek határozott alakjuk és szépségük és jelentőségök által mozgásba hozzák az agyat, megdobogtassák a szívet s elragadják a lelket a múltakba, honnan megrakodva gazdag tanulságokkal a jelen és jövő számára mintegy megizmosodott munka- és teremtőkedséggel térjen vissza.

Egy szóval: nekünk szükségünk van művészeti emlékekre!

Kivált alkotmányunk helyreállítása óta mozgalom indult meg, mely célul tűzte ki magának, hogy megóvja azt, mit a múlt idők alkottak, és pótolja azt, mit őseink akarva-nemakarva elmulasztottak. E mozgalomnak köszöni sok műemlék: templom és vár stb., stilszerű

restaurálását. A mulasztottak pótlásában azonban nem valánk oly szerencsések: hátulról lógtunk a munkához és bizonyságául annak, mily szűk körében mozog rendszeren az időnek az emberi lélek s mennyire szolgálja a közelebbi benyomásoknak, legelőször is sajjal kiválóbb kortársainknak, — kiknek üdvös működését közvetlenül éreztük —, iparkodtunk megörökíteni emlékét: szobrot emeltünk József nádor, Széchényi István, Petőfi Sándor, Eötvös József, Bem József, Deák Ferenc, a tizenhárom vértanú emlékének. Igaz, ezek mind becsületesen megérdemelték; mindegyiknek érdemeiről és tetteiről könyvet írhatnak. Még éltőkben szoborral tiszteltük meg Scudier tábornokot, Trefort Ágostot, özvegy Bischitz Dávidnét, kik az emberi tevékenység különböző mezőin nagy érdemeket szereztek magoknak. Majd ékítik fővárosunkat Andrassy Gyula, majd meg Kossuth Lajos monumentumai. Ámde megfeledeztünk a régi idők dicső alakjairól, kiknek alkotásai hosszú századok történetének fényesen kiállották tűzpróbáját. Árpád a hazaszerző, szent István a honalapító, IV. Béla, e hazának az enyészetből feltámasztója, Hunyadi János, az oroszslánszívű hős, Mátyás az Igazságos, Nagy Lajos, Bethlen Gábor, II. Rákóczy Ferencz és számtalan büszkeségei s oszlopai nemzeti létünknek, — ezek mit vétettek, hogy róluk e részben megfeledeztünk? Avagy satis fecisse videmur, ha dicső nevök után egy-egy zugutcát vagy zöldség-piacot elnevezünk?

Minden kornak műveltsége s általán egész állapota gyökérszálaival messze lenyúl az alátúnt századok rétegeibe; minden nemzedék csak a megelőzőnek vállaira hágva éri el azt a magaslatot, melyet büszkén vall a magáénak, de a melyet a következő már csak alapnak, nem tetőnek tekint. Ez a haladás természetes menete.

Jaj annak a nemzedéknek, mely csak az ősök szerzeményén tengeti terméketlen, meddő életét!

Árpád nélkül, István nélkül, Béla nélkül s a bennünket megelőzött más nagyjaink nélkül alig ha jutunk valaha abba a helyzetbe, hogy kortársaink emlékét megörökítsük.

Ne legyünk hálátlanok a holtak és múltak iránt! Hisz csak általok s bennük élünk s meghalunk, mihelyt tőlük elszakadunk, a mint kivész az élőfa, ha elvágjuk gyökereit vagy kitépjük a tápláló, éltető talajból.

Fényes, ragyogó, világra szóló ércszobrokat állítsunk elköltözött nagyjainknak, először is annak, ki kardjával ásta meg a haza alapjait, és annak, ki bölcseségével építette föl ez állam épületéi! S aztán a többieknek az ő érdemök- s a mi tehetségünkhöz képest.

Kezdjünk előlről a munkához! Árpád és István, — vagy, meg lévén már a kezdeményezés téve szent István szobrára —, István és Árpád! Míg e kettőnek nincs, ne állítsunk senkinek szobrot! Ha elmehetnénk mennyországba, ha elzarándokolnánk Turinba és megkérdeznék Andrassy szellemétől és Kossuthtól, kiknek állítsunk előbb szobrot, — a felelet iránt egy percig sem lehetünk kétségben.

Mint érintém, mozgalom indult volt meg még a 60-os évek kezdetén a végett, hogy szent Istvánnak szobrot emeljünk. A mozgalom ekként indult meg: Sczitovszky János, az akkori hercegprímás az eskütéri Szentháromság-szobor *) felavatása után nagy díszebédet adott, melyre többek között hivatalos volt Pálffy Móric gr., az ország helytartója is. Ez ebédközben főlemel-

*) Porlékony kőből készülvén e szobor, ezelőtt bő 16 évvel le kellett hordatni.

kedik helyéről és a szokásos felköszöntő helyett rövid bevezetés után azt indítványozza, hogy a nemzet Szent Istvánnak, e hon megalapítójának, nemzeti-ségünk megmentőjének, szobrot állítson. Az egész asztaltársaság általános lelkesedéssel fogadta a helytartó indítványát, s nyomban hozzá is láttak a gyűjtéshez. El lehet képzelni, hogy a begyilt összeg megfelelő volt a vendéglátó egyházfejedelem és vendégei fényes és előkelő állásának. Átadták a pénzt Medecz Józsefnek, a hamarjában megválasztott pénztárosnak, kezelés es gyümölcsoz-tetés végett. De következett a provizóriumok, katonai törvényszékek, a passzív ellenállás ideje, mikor a nemzet-nek minden erejét össze kellett szednie, hogy megmentse Szent István örökségét, a külön, önálló Magyarországot, nem hogy arra gondolhatott volna, hogy az örökhagyónak szobrot állítson. Az ama díszlakomán megpendített eszme feledésbe ment, az ottan szereplott személyek legtöbbje elhalt, s örök nyugalomra tért Medecz is, kire a nem csekély összegei, a tervezett szobor alaptőkéjét, bízta volt. Ezt örökösei kamatostul elhelyezték annak idején a fővárosi letéthivatalban.

Azóta pihent az eszme, a mint legalább én tudom, egészen 1881-ig. Ekkor ismét megindult országszerte a kegyeletes mozgalom. Nem csak a lapok szerkesztői rendeztek gyűjtéseket, hanem némely megye közönsége is szavazott meg tetemes összegeket a nagy célhoz méltó lelkesedéssel. Hisz arról volt szó, hogy a nemzet lerója kilencedfél-százados tartozását legdicsőbb emlékü királya iránt, kinek fennmaradását e haza földjén, alkotmányát, legszebb s legtartósabb institúcióit stb., szóval mindazt köszönheti, a mi egy nemzetre nézve drága és szent s képes azt hálára kötelezni.

A Szent István-szobor eszméje nem sokára ismét

elaludt s pihen mostanig háborítatlanul. Ez nem válik becsületünkre.

Hogy az eszme nem vált testté s a megindult üdvös mozgalom célhoz nem vezetett, ennek több oka lehet. Nézetem szerint a főök az, hogy nem az ily dologra legilletékesebb tényezők vették azt kezükbe? S kik ezek? A király, a törvényhozás, a főpapság!

Ha a törvényhozás kimondja, hogy a nemzet Szent Istvánnak szobrot állít, ha a király ezt jóváhagyásával szentesíti, ha a főpapság az eszmét felkarolja, nem adok egy félesztendőt rá, és a szükséges összeg együtt van.

Tudom ugyan, hogy akárhány főpapunk képes is, hajlandó is volna a szobor költségeinek viselésére; ámde Szent Istvánnak sem egyes ember, sem egyes testület, sem egyes felekezet szobrot nem állíthat, evvel neki az egész nemzet tartozik, az egész nemzet emelje azt neki. Szent István az egész nemzetnek volt jótévője.

E hazának minden hű és hálás ha, mindenki, kinek kebléből a dicső ősök iránti kegyelet utolsó szikrája még ki nem aludt, sietni fog, hogy a nemzet szinte évezredes mulasztását pótolja, évezredes bűnét jóvátegye, összehordván, — a mennyit képes —, a gazdag arany- és ezüstpénzeiből, a szegény rézpénzecskejéből, hogy azon első nagy királyának, kit életében nemcsak honfitársai bálványoztak az egész nemzetet szívébe záró szeretetéért, hanem a külföld is a legméltányosabban tisztelt, csodált és kitüntetett bölcsesége- és erényeiért, — ragyogó szobor állíttassék, mely külsőleg is fenntartsa, megörökítse és ország-világnak hirdesse emlékét, szellemét, tetteit!

Magyar egyházközségek ugyan kiváló előszeretettel állítják föl filléreiken oltároszlopaik közé Szent István meg Szent László szobrait, és magam is emlékszem, mennyire megbámultam gyermekkoromban szülőfalumban,

a templom főoltára egyik oldalán szt. István arany palástját, másikon szt. László ezüst kardját.

Ámde a nemzetnek a maga egészében nem oly szobor kell, mely Istvánt csak mint szentet tünteti föl, hanem olyan, melyben szemünk előtt álljon a szenten kívül a nagy király is, a rettenhetetlen hős is, a bölcs államférfin is. Ilyenre pedig már csak lesz pénzök a nem-katholikus honfiaknak is. Hiába protestálnak a protestánsok a »szent« ellen! Hasztalan erősítgeti kivált a kálvinista, hogy neki bizony nincsen „szentje“. De hogy nincs! Van ám, még pedig inkább a jó kálvinistának, mint sok rossz katolikusnak: a haza. Ennek pedig megteremtője volt szent, vagy ha így inkább tetszik, I. István királyunk.

Ha a felekezetiesség felülkerekednék is a hazafiságon, még ekkor sem vonhatnák ki magokat a szoboráldozat alól görög-keleti felekezetű vagy „ó-hitű“ hazánkfiai. Hisz Szent István, — noha az ő korában az egyházszakadás, a schisma, már fait accompli volt. nem csak türte országában az ó-hitet, nem csak ő maga alapított 1025-ben a veszprémi völgyben egy görög-keleti apácázárdát, hanem Konstantinápolyban is, a görög-keleti egyház eme góc- és középpontjában, nagy költségen emelt pompás templomot, fényes jelét adván már akkor az ama században elég ritka vallási toleranciának.*

Mit szóljak az unitáriusról? Ez mindenek előtt székely-magyar h a z a fi.

S az izraeliták? Jól tudják ők, hogy sehol e nagy világon haza nem öleli a zsidót is melegebben keblére, mint Magyarország, Szent István koronájának árnyéka alatt, és ha nem akarunk elfogultak lenni, el kell ismer-

* Legenda S. Steph. maim' (lap. 11. Szerdahelyi: Diploma graec. S. Stepliani. Ihidae. 1804. I. 30. kövv..

nünk. hogy a magyar zsidó viszont egész odaadással simul a genetikus magyar nemzethez, ebbe beleolvad s lelkesen osztozik ennek aspirációiban. A magyar zsidó még akkor is szíves-örömet áldoz Szent-István-szobrára, ha jól tudja, hogy éppen az ő aranyából készítik majd a koronára a keresztet.

Hiszem, reméltem, meg vagyok győződve, hogy a nemzetnek lesz Szent-István szobra, a mint immár van Szent-István-napja, a legnagyobb nemzeti ünnepnapja a magyarnak. Nem tudok ellenállani a kísérteinek, hogy el ne mondjam in nuoe e napnak, kivált mint nemzeti ünnepnek keletkezését.

Alig hogy első királyunkat fölverték a szentek sorába, s az egyház különös emlékének kitűzte minden év aug. 20-kát, e napon ünnepet ült a nemzet. Nem kellett erre külön törvény. A reformációnak hazánkba eljutása után a boldogtalan vallásháborúk alatt némileg csökkent eme nap általános megőlése, a mennyiben a protestánsok egy része azt nem igen akarta ünnepelni, tekintettel arra, hogy az katolikus dies festus; de mihelyt megszűnt a háborúskodás, azonnal háttérbe szorult eme részen is a felekezeti momentum, és győzött a nemzeti, így volt ez 1848-ig, amikor a katolikus megszűnt államvallás lenni, mit némely részről úgy is akartak — elég helytelenül — ad oculos demonstrálni, hogy Szent* István-napját nem tartották meg.

Fordult egyet a világtörténelem kereke, s nemzetünket szinte saját vérébe fulasztá az ármány.

Alig hogy dermedtségünkől kissé magunkhoz térünk, — bezzeg ekkor minden magyar — akár vetett keresztet magára, akár nem — szívesen megülte volna Szent-István-király-napját, de nem igen volt szabad.

Jöttek a hatvanos évek. Már 1859 óta könnyeb-

ben tudunk lélekzeni: Szent-István-napja ismét nemzeti ünnep lön! De jött nemsokára Schmerling Antal lovag »Staatsminister« is. Ez az úr provizóriumával, katonai törvényszékeivel, jogeljárás remek elméletével létre tudta hozni, hogy Szent-István-napját az egész országban tüntetésekre használták fel: aug. 20-án tömve voltak mindenütt a templomok, míg 18.-án, a császár születésnapján, csak az ment oda, kinek »muszáj« volt. Akkor deákocska voltam N.-Szebenben: aug. 20.-án több volt ott a katolikus templomban a kálvinista mint a pápista: még Bodroghy bácsi sem hiányzott, a bold. reform, esperes.

Megint változik egyet a politikai konstelláció: jön és elmúlik 1867. Urak lettünk megint saját házunkban. Berendezkedünk. Eszébe jut ékkor Trefort miniszternek, hogy bizony nem ártana, ha a nagy családnak lenne, a mint volt nem régen, egy nagy családi ünnepélye, mely eszébe juttassa a családtagoknak, hogy együvé tartoznak, akárhogy imádják Istenüket, s akárhogy peregjen is nyelvök. Azt hiszi Trefort, hogy erre legalkalmasabb a család ősatyjának, megalapítójának nevenapját választani, melyet évszázadokon keresztül úgyis feltartott az egész család. Figyelmezteti is erre 1878. febr. 8-án az összes családtagokat. S mi történik? Éppen azok, kik, hogy azt az ünnepet jobban megülhessék, azelőtt néhány évvel testvéreik tágasb házaiban gyülekeztek össze, tiltakoznak leghangosabban a miniszter jóakaró és bölcs ajánlata ellen.

Megint múlik néhány év.

A szocializmus méregfája nagyott nőtt; buja lombozata beárnyékolja immár szinte egész Nyugat-Európát: egyes ágai már kereszteződnek fejeink fölött az orosz nihilizmuséival; egyes vékony gyökérszálai elkúsztak már országunk talajába is és kezdék már-már megmérgezni becsületes munkásaink ételét-italát, agyát-szívét.

Antidotumról kelle gondoskodni. Ezt feltalálni vélték a munkaszünetről szóló törvényjavaslatban. Mindnyájunknak még friss emlékezetében vannak, — hisz a dolog csak a minap történt, 1891-ben —, e javaslat képviselőházi tárgyalása és az ezt megelőző és követő bábeltornyabeli cikkezések az újságokban.

Én azokból leginkább egyet jegyeztem meg, azt, mi Szent-István-király-napjára vonatkozott.

Baross Gábor kereskedelmi minister eme javaslatában ezt a napot általános nemzeti ünnepnek kívánja tekintetni, a melyen éppen úgy, mint a vasárnapokon, legyen szabad a néha sokat gyötrött szegény munkásnak, munkától menten, pihennie és gondolkoznia egy kicsit a a magyarok Istenéről, a magyarok első és mostani királyáról, a magyarok hazájáról.

A «szent» szó hallatára megint megbokrosodott egy némely nem-katholikus honatya szilaj lelkülete, és a tenger háborgó hullámaival lecsillapító Poseidonként csak Tisza Kálmánnak, kit tréfásan «debreceni pápának» szoktunk nevezni, sikerült a felekezetieskedés már-már egészen kiapadó tócskájának (hogy ne mondjam: tócsájának) nyugtalankodását lecsöndesíteni,

Mit tehet arról első királyunk, hogy szentté-avatlata óta minden misét mondó vagy breviáriumot olvasó pap, elkezdve a római pápától le az utolsó káplánvig, és minden templomot látogató intelligens katolikus e föld kerekéségén, aug. 20.-án nolens-volens őreá és mireánk kénytelen gondolni? S ha tehet, von-e el szentté avatata csak egy szemernyit is egyéb érdemeiből? Annyira hozzá szoktunk mi magyarok a Szent István elnevezéshez, mint bárki a maga nevéhez. S ha az élők országában torokszakadtáig kiabálja a felvilágosodott műveltség, hogy a vallás, melyben valaki született, reá nézve sem

nem meritum, sem nem demeritum, — miért legyünk e tekintetben a holtak iránt igazságtalanok, háladatlanok?

De csakhogy már van országos nemzeti ünnepünk, és ez Szent István- király napja!

Hogy mennyire tisztelte első szent királyunkat Mária Terézia dicső emlékü királynőnk is, többek között abból is kitűnik, hogy nem csak a Szent Istvánról elnevezett díszrendet alapította, melylyel csak a legkiválóbb érdemeket jutalmazta, hanem elrendelte és e célra alapítványt is tett, hogy az édes hazától távol élni kénytelen bécsi magyarok számára a kapucinusok templomában, melynek sírboltjaiban sok magyar taggal is bíró e derék szerzet már 300 év óta imázva őrzi a Habsburgi és a Habsburg-Lotharingiai Házból származott utódait Szent Istvánnak, Szent István napján nagy-misést mondjanak és ünnepi szónoklatot tartsanak. Ez meg is történt. Hészt vettek a kegyeletes magyar nemzeti ünnepélyen régebben a magyar, h orv át és erdélyi udvari kancelláriák a bécsi magyarokkal együtt, újabb időben pedig a a király személye körüli minister tisztviselői és a közös ministeriumokban alkalmazott magyarok a magyar bécsiekkel egyetemben.

Mária Henrietta, a belgák királynéja, a magyar főherceg Józsefnek nővére, idősb leányának, Stefániának, védszentjéül első magyar királyunkat választotta. Ezt bizonyítja a bécsi hivatalos lap, mely 1881. július végén külön figyelmeztet arra, hogy Stefánia, Rudolf trónörökös neje, aug. 20.-án, magyar Szent István király napján, ünnepli nevenapját. — Isten fájdalom! nem akarta, hogy Magyarország e napon kettős ünnepet üljön. —

E napot Zágrábban is megünnepelték horvát testvéreink. Kivált mikor még az unió-párt feje, br. Rauch Ervin bán, állott a horvát ügyek élén, az ottani érseki

székesegyház szorongásig meglelt horvát-magyar honfiakkal, hatóságok- és testületekkel, a tábornoki és tiszti karral stb.. Hogy most megtörténik-e, azt legilletékesebben tudná megmondani az ez időszerinti horvát bán, az éppen oly nagy erélyű, mint szép nevű Héderváry Károly gróf.

De hazánk és a monarchia határain kívül is megülik e nagy napot világhírű fürdőekben üdülést vagy (fájdalom! csak) szórakozást kereső honfitársaink, s kik ott a sétányokon németül vagy franciául csevegnek, Szent-István-napján egyszerre megszólalnak drága édes anyanyelvükön, elénekelvén Isten házában, — idegen földön, messze országunktól —, az «Áldd meg országunkat, Mi magyar hazánkat,» vagy az «Ó dicsőséges szent jobb kéz, Melyet magyar óhajtvá néz» kezdetű magyar egyházi éneket.

De ki hozta külföldön divatba augusztus 20.-ának megünneplését? Az a mi áldott jó királynénk, Erzsébet Ischlben Szt.-István-napja köznap. 1869-ben ott időzvéen a magyar királyné, e napra nagy énekes misét rendelt, melyen kísérete is ünnepnap ruhában megjelent. Így tudta meg az idegen fürdőközönség egyenesen Magyarországnak királynéjától, hogy Magyarországon nagy ünnep Szt.-István-király-napja.*

Van Szent-István-király-napunk. Lesz Szent-István-király-szobrunk is!

* Hiú vállalat volna ős gyarló erőm túlbecsülése, ha dicshymnust akarnék írni, melyben s melylyel első nagy királyunk áldott emlékének adózzam. De hallgassátok meg aug. 20.-án az egyházi beszédeket, olvassátok el azokat, melyek ama napon elhangzottak kivált a budai várórségi templomban, az ország székesegyházaiban és nagyobb városok imoláiban jeles szónokok ajkairól (Szauter Antal Bécs, 1874; Steiner Fülöp, Budavár, 1874; br. Hornig Károly,

Budavár és Pellet Ödön, Székes-Fehérvár, 1877; Schlauch Lőrinc, Budavár, 1887 és igen sok mások) elhangzanak, — egyaránt igaz gyöngyei az elmének és szívnek —, és szerezzétek meg magatoknak azon örökbecsű beszédek, melyekkel egyik-másik egyháznagy a Szent Istvánról elnevezett társulat nagygyűlését meg szokta nyitani, — és én biztosítok mindenkit, kinek esze és szíve helyén van, hogy leborul első királyunk nagysága előtt, de másrészt oly élvezetet is szerez magának, melylyel felérőt sem színház, sem opéra nem nyújthat.

A magyar szent korona kinézése és története.

Szinte bánom, hogy azt írtam: «és ^{στέφανος} története». Hisz ez csaknem annyi, mint Magyarország története! Éhez ha még valamicskét konyítanék is, a mint hogy nem értek, még sem állana rendelkezésemre sem idő, sem tér, hogy azt ^{μεσσίριαι} kitűzött célom is más.

De ha mai ^{ἡσπ. τῶν στέφανου} szent istvánról írtam és írni akarok ez idő szerint utolsó utódjának megkoronáztatásáról. írnom kell, úgy hiszem, kevéskét a koronáról is.

Az ókori uralkodóknak tudtommal a mai értelemben vett koronájuk nem volt. Stephanos-szal ( ) a görögök, coroná-val a rómaiak tüntettek ki kiválóbb érdemeket még közvitézeknél is. A stephanos vagy corona aranyból, ezüstből, babér- vagy olajfaágból stb. készült, különféle alakú koszorú volt. Ki nem emlékeznék még Demosthenesnek — a koszorúról — tartott legremekebb beszédére, melyet az én tanulókoromban, — midőn a klasszika kultúra múzsájának még nem szűrták volt ki a jobb szemét s nem operálták vala le a szíve fölötti bal emlőjét —, a 8. osztályban fordítottunk? Ezt az arany koszorút neki polgártársai polgári erényei jutalmául szavazták volt meg.

A keleti népeknél, különösen a perzsák- és egyip-

tomiaknál, az örményeknél és párthusoknál egy keskeny, csak közepe táján szélesebb, selyemből vagy gyapjúból készült, fehérrel átszőtt homlokszalagot tekintettek a fejedelmi méltóság jelvényének, és ezt görögül diadémának (dtádrjna) nevezték. Ilyet még az első római császárok sem viseltek. Csak Diocletianus (284—305) óta lett a diadéma a rómaiaknál is az uralkodó ismertető jele. Nagy Constantinus (324—337) diadémáját 1—2 sor gyöngygyei és drágakövel díszítette föl, és most immár még csak egy lépés kellett, hogy a fejszalagot is aranyból vagy ezüstből készítsék és egyéb különféle ékítményekkel is ellássák. A fejszalagból abroncs vagy karika lett. A görögök χρυσόε στεφάνος-a és a rómaiak corona aurea-ja egybeolvadt a keleti fejedelmek homlokszalagával a későbbi koronában. Hogy ezen a díszítmények a kereszténység megerősödése után a vallás köréből voltak és vannak véve, igen természetes.

Egy ilyen diadémászerű koronát kapott I. Géza még hercegkorában, 1072-ben, Dukász Mihály görög vagy keletrómai császártól ajándékba. E dolognak egy kis története van. Az ingatag jellemű Salamon uralkodott akkoriban az országon. Háború volt az Oláhországban megtelepült és a görög császárnak nándorfehérvári helytartójától, Niketászlól támogatott besenyőkkel. Nándorfehérvár megvívása szükségessé vált. Sikerül is egy fogoly magyar leány segedelmével, ki a várost az ostrom harmadik havában egy éjjel, midőn erős éjszaki szél dühöngött, több helyen felgyújtja. Nikelász a görög sereg maradványával a fellegvárba veszi magát, de belátván, hogy ezt sokáig nem tarthatja, ajánlkozik, hogy a várat szabad elvonulás föltétele alatt feladja. Ezen ajánlatot Salamon király Géza vezér közbenjárására elfogadja és a görög, kivonulván a fellegvárból, míg biztonságban

visszatérhetne hazájába, egyenesen Géza védelme alá helyezte magát.

Midőn azonban a bevett városban talált tömérdek martalékot felosztották, Salamon azt kívánta, hogy a fellegvár őrségét is osztály tárgyává tegyék, mit pedig Géza, hivatkozva az adott szóra ellenezvén, a görögöket fődező kísérettel elbocsátotta. Királyi szavának szándékolt megszegésére Salamont Vid bírta, a bácsi főispán, ki magát a király kegyeibe behízelegte és azt bábjiává tette.

Ez az álnok Vid lőn az előpéldák egyike, melyek után igazodtak későbbi királyaink gonosz tanácsadói, kik annyi gyászt és szerencsétlenséget hoztak az országra és nemzetre, de uraik fejére is. Az uralkodót látható és láthatatlan tanácsadók szokták környezni, kiknek reá befolyása ellenőrizhetlen, üdvös vagy átkos. Jó vagy gonosz szellemei ezek az uralkodónak!

A királyok sok nemes cselekedete csökkenne erkölcsi értékben, ha biztosan tudnók, hogy azokat egyik vagy másik becsületes tanácsosuk sugallata folytán hajtották végre; ellenben bűneik és hibáik is tetemeset veszítenek Isten és történelem bírói széke előtt, mert idővel napfényre kerül, hogy azokat olyan elvetemült Vid-féle emberek ösztökélésére és besűgására követték el. Fejedelmek, papok és — nők gyöngéinek betudásában, ha más-más okokból is, alig lehetünk elég óvatosak, és a róluk szájról-szájra szállangó rossz hírekből csak nehezen adjunk hitelt egy század résznek.

A semirekellő Vid fajzatának kivált a mi történetünkben találkozunk sok példányával.

Az ármányos Vid a görögök elbocsátása után rábíri Salamont, hogy bátyjait, Gézát és Lászlót, a többi zsákmány felosztásában megrövidítse, mi által ezeknek szívébe a méltatlankodás, elégedetlenség és keserűség

ézelmének magva lón elhintve. Mindazonáltal a két nemes keblű testvér a béke kedvéért elfojtá boszúságát.

Ámde Salamon gonosz szellemének, Vidnek, nem békeség, hanem háborúskodás volt a célja. Ezt nem sokára el is érte ugyan a maga vesztére is, de az ország és nemzet roppant szenvedései és urának, a királynak trónvesztése árán. Ártatlan okul érre szolgált e fekete lelkű embernek egy — diadéma.

Értesülvén ugyanis Dukász Mihály császár Niketász által Géának az adott szóhoz való hűséges ragaszkodásáról és nagylelkűségéről, ezt megköszönendő, követeket intézett hozzá és becses ajándékokat küldött neki, a melyek között volt egy diadéma is. Hogy miként használta fel az álnok Vid ezt a körülményt arra, hogy a királyi rokonok között ömaga- és Salamonra nézve végzetes háborút támaszson, a történelemből tudjuk.*)

Géza ezt a diadémát később, — magát 1075-ben megkoronáztatván —, Szent István koronájához forrasztana, úgy hogy azóta a magyar szent korona két főrészből áll: a 11. Szylvesztertől és a Dukász Mihálytól küldött koronából, illetőleg diadémából.

De most már ideje, hogy a magyar szent korona rövid leírását megkísérlsem.

A korona merő aranyból van, csakhogy ezen aranyak színe a koronának felső, Szent-István-féle részén sötétebb sárga, míg a Dukász küldte diadémán világosabb sárga. A koronának egész súlya, az azt ékítő drágakövek és gyöngyök súlyával együtt, régi mérték szerint 4 font és 8 lat. E szerint a magyar korona nem csak átvitt, hanem valóságos értelemben is elég súlyos.

*) L. Horváth M. Magyarorsz. Tört., I. köt., 278—9.

A koronát összesen 50 rubin, 1 smaragd, 53 szafir és 338 valódi keleti gyöngy ékesíti.

Az alsó széles fejkarikát alant és fent gyöngy-abroncsok szegélyezik, melyek alsóbbjából, jobb- és bal-felől, a fülek táján, négy-négy, hátul pedig, a nyak fölött, egy láncocska csüng alá. Ezen láncocskák mindegyikének alsó végén szafirok és rubinok egy-egy liliomalakú virágot képeznek.

Elül, a homlok táján, a két vékony gyöngyszegély között levő széles fejbroncs közepéből egy aranyba foglalt és köröskörül apró boglárocskákkal díszített háromszögletű nagy szafir emelkedik ki, melytől jobbra Mihály, balra Gábiel arkangyal képe látható. Általán váltakozik a homlokkarika egész körületén egy-egy nagy drágakő egy-egy képpel. így következik mindegyik arkangyal után egy-egy négyszögletű rubin, erre meg jobbra Mihályiéi György, balra Gábrieltől Demeter görög szentek.

A komlokkarikából elül, éppen a félkör közepén, a háromszögletű nagy szafirkő fölött, egy domború paizs emelkedik magasra. Ezen paizs közepén Jézus Krisztus van ábrázolva sarkig érő ruhában, ülve a trónon. A Megváltó balkezében bezárt könyvet tart, jobbkezének mutatóujját pedig ég felé emeli; feje arany sugarakkal van körülvéve. Jézus mindkét oldalán egy-egy élőfa látható az Üdvözítő felé fordított koronával. Ezek a homlokkarika első félkörének ékítményei és képei.

A hátulsó félkörön, egyenes vonalban a szívalakú nagy szafirkővel van a fejkarika lapjának közepén egy négyszögletű szafir, melyet a kiesett, — alkalmasint szinte háromszögűnek helyébe II. Mátyás király tétetett 1608-ban.

E kö felett emelkedik az első részen levőhöz ha-

són ló domború paizs, melyen Dukász Mihály görög császár képe látható eme görög felírással: $\bar{\Sigma}$ Μ(ιχάη) ἐν Χ(ριστῇ) πιστὸς βασιλεὺς(ς) Ῥωμαίων ὁ Δού(κας) = *Dukász Mihály, a rómaiaknak Krisztusban hívő királya.*) Jobbjában egy igen ritka idomú jogart tart, baljában pedig egy hegyével föld felé (ordított kardot. Tőle jobbra — alatt a pánt lapján, fiának, Konstantinos Porphyrogenitosnak képe látható, balra pedig nyílt koronával fején Géza, ki jobbkezében kettős keresztet tart, balkezében pedig visszafelé fordított kardot. Alattuk a következő görög felírások olvashatók: Κωνσταντῖνος, βασιλεὺς Ῥωμαίων, ὁ Πορφυρογέννητος = Konstantin, rómaiak császára, a bíborban született. És Géza képe alatt: Γεώβιτς δεσπότης πιστὸς κρᾶλης τουρκίας; «Geobitz = Géza hívő fejedelem, törökök==magyarok királya.» Mindkét fejedelem képe után következik egy-egy négyszögletű sötétzöld jaspis, és ezeken túl jobbra Demjén, balra Kosmos görög szt. vértanuk képei láthatók. — A diadéma hátsó karikájának felső párkányzatján Dukász Mihály képe mellett jobbra-balra 9—9 keleti gyöngy van.

E szerint van az egész diadéma-körületen 8 kép, a két paizson egy-egy kép.

Azon korona, melyet Szent István nyert, áll a Géza diadémájához forrasztott fejkarikából és ennek négy oldaláról felnyúló 2 arany abroncsból, és ott, hol e két abroncs fenn kereszteződik, tehát éppen a korona legmagasabb pontján, ferde helyzetben a szt. kereszt jele látható, — természetesen ez is aranyból.

Az abroncsok szélein apró kerek rubinok és keleti gyöngyök díszlenek, míg lapjain a Megváltóén kívül nyolc

*) Oly gör. betűjegyekket, minők e császár vert pénzein is találhatóak.

apostol képe és neve látható: a Jézus háta mögött felnyúlón, felül szt. János, alul szt. Bertalan, ennek állelénében a Dukász Mihály háta megett felnyúlón, felül szt. Jakab, alul szt. Tamás, a jobb kéz felől felnyúló abronconson pedig, fent szt. Péter, alatt szt. András, végre a balkéz felül felnyúlón. lent szt. Pál, alatt szt. Fülöp van; mind latin felirattal, pl. S. Petrus, S. Paulus stb.

Eltéktve már a koronát alkotó aranynak, a ragyogó nagy drágaköveknek és szende fényű valódi gyöngyöknek roppant abszolút értékétől: ezt műbecse sokkal, de sokkal felülmúlja. Vannak ugyan régiebb korban készült koronák, mint pl. a gyöngyökkel és drágakövekkel dúsan ékített, három ujjnyi széles arany és belül egy keskeny vaskarikából álló u. n. vas korona, —melyet Theudelinde bajor hercegnő készíttetett, hogy avval férjét, Agiluffot 590-ben Lombardia királyává koronázzák, s melylyel Nagy-Károly is megkoronáztatott 774-ben, és melyet I. Napoléon 1805-ben maga tett föl magának a fejére, — lehetnek és vannak is az európai uralkodók fején tündöklőbb és drágább koronák, de a magyar korona az ötvösségnek, az aranyművészségnek, a zománcműnek, az egész világra és minden időkre szóló legremekb és legbámulatosabb alkotása, melyet e tekintetben sem a vas-korona, sem más ismeretes régi, vagy újabb időben készült korona távolról sem közelít meg, de a mely mint műemlék általában is minden efféle műtárgyat messze túlszárnyal.

Vannak ugyan a X. és XI. századból ilyenmű műemlékeink a zománcos oltártáblákban, u. n. pállák-, frontálék-, antependiumokban, valamint a könyvtábla-ereklyetartókban, de mindezek műbecsre és szépségre nézve koronánk egyes műrészeinek messze mögötte állanak. Legfőlebb a nemzeti múzeumban őrzött nyitra-ivánkai lelet

koronarészleteinek oly nagyrabecsült zománcművei járulnak közel a mi koronánk ilyféle díszítményeihez.

A diadéma pántján és csúcsán a legélénkebb dús színezetű rekesz-zománokban találjuk a Megváltó, az angyalok, a szentek, Dukász, Konstantin és Géza képeit, mindenütt fölíratokkal. A három uralkodó mellképe, mindegyik fejedelem kora érdekes viseletében lévén előtüntetve, mindmegannyi nevezetes históriai kép számába megy, míg maga a zománc páratlan szép és tökéletes, e mellett egészen átlátszó, mihez hasonló, mostanság csak japáni művészek kezéből kerül ki.

A felső, vagy a szó szorosabb értelmében vett szt. István-korona finomabb aranylemez-pántjain a X. századi olasz zománcmű alakzatai tűnnek fel a fényes, dús színezetű képek ábráin, melyeknek keretezését filigrán szemcsés sodronynál díszíti.

Egyébiránt nem csak eme gyarló, hanem a legpontosabb s részletesebb leírásnál is jobban megismerteti az érdeklődőt a magyar szent korona kinézésével annak hű, különösen színezett képe, ha már magát a koronát meg nem nézheti. És ily hű képeknek 1886 óta csakugyan birtokába jutottunk.

A m. tud. akadémia ugyanis, — melynek egyik rendeltetése a hazai és nemzeti műemlékek tanulmányára és ismertetésére van irányulva —, ő felségéhez engedélyért folyamodott, hogy a koronát tudományos, nevezetesen műtörténeti szempontból szakférfiak által megvizsgálthassa; mert hisz nemzeti történetünk műemlékei között kétségkívül a legelső s legméltóbb helyet a korona igényelheti, mely állami létünkkel úgyszólván egykorú, annak egyik palládiumát képezi, közjogi s államhatalmi jelentőségénél fogva országunk legfőbb jelvénye s a nemzeti kegyeletnek legdrágább tárgya, — de másrészt régisége

és műbecse által is nagyban megérdemli a szaktudósok kiváló érdeklődését.

Megadatván az engedély és közöltetvén az országgyűlés főrendi és képviselőházával, a művizsgálat 1880. máj. 9- és 10.-ére tűzetett ki.

Hogy mily féltékenyen örökdik király és nemzet a szent korona fölött s mily fontosságot tulajdonít annak, kitűnik azon elővigyázati és óvintézkedésekből, melyeket a vizsgálat alkalmából teltek, és azon szertartásszerű eljárásból, melyet akkor köveitek.

Az akadémia a művizsgálat megejtésével Ipolyi Arnold püspök, Fraknoi Vilmos kanonok, Henszlmann Imre és Pulszky Károly legkitűnőbb szaktudósait bízta meg. Az országgyűlés mindkét háza 6—ti tagja által képviseltette magát, míg a kormányt Tisza Kálmán min. elnök és a min.-tanács jegyzője, Tarkovich képviselték. Jelen voltak természetesen a koronaőrök: gr. Festetich György és br. Vav Miklós. Midőn ezek Simor János hercegprímással élükön a várpalotában megjelentek, a lépcsőn és az 1. emeleten levő vendégterembe, a gyülekezés helyére, vezető folyosón kir. nemes testőrök és koronaőrök képeztek sorfalat. A Hohenlohe Konstantin herceg főudvarmester által fogadott bizottsági tagok a vendégteremből a korona-őrző szobába, vagyis a Zsigmond-kápolna portáléja fölött levő 1. emeleti bolthajtásos helyiségbe vonultak. Ez áll egy előszobából és egy ettől kettős vasajtóval elkülönített szobából, egy ablakkal, mely a királyi palota udvarára néz. A vas-ajtó mindkét oldalán 3—3 erős lakattal van elzárva. E lakatok kulcsai közül egy ő felségénél van, s egy-egy a két korona-örnél. Az ide vezető folyosóról léptek a jelen voltak az előszobába. A testőrség egy része az ajtó előtt, más része pedig felváltva az előszobában örökött.

A vasajtóról most már a lakatokat kezdték levenni, de az utolsónak fölnyitása egy egész negyedórát vett igénybe.

Ennek megtörténte után mindnyájan beléptek azon szobába, a melyben a koronázási jelvényekkel együtt a korona őriztetik.

E szoba egész bútorzata egy a szoba közepén lévő emelvényre helyezett vasládából és egy üveges-szekrényből áll. A szekrényben a királyi palástot tartalmazó bádog szelenéet és a koronázásnál használt néhány ruhadarabot és lószerszámot őrzik. A vasszekrénynek két lakatja és egy 13 felé kirúgó zárja van, a lakatokon keresztül selyem-zsinór van húzva és nyolc pecséttel lepecsételve.

E vasládában tartják a koronát, a jogart, az országalmát és szent István kardját.

Miután a társaság e vasládát és helyzetét gondosan megvizsgálta, valamint a rajta levő pecsétek sértetlenségét konstataálta, az e célra kirendelt személyzet a szekrényt rudakra helyezte és kísérvé az összes jelenvoltak által, a vizsgálat helyiségéül kiszemelt terembe vitte, hol egy emelvényre tette. A vasszekrényen levő pecsétek épsege- és sértetlenségének a hercegprímás, a min.-elnök, a két koronaőr és az összes bizottsági tagok által újból eszközölt alapos megvizsgálása után a király és az első főudvarmester pecsétjét Hohenlohe herceg, az országbíró pecsétjét gr. Cziráky János, a hercegprímás pecsétjét maga Simor hercegprímás, az első koronaőret gr. Festetich György és a második koronaőr pecsétjét br. Vay Miklós szakasztotta le.

Ezután kinyitották a vasszekrényt. Abból kivette a hercegprímás a jelenlevők feszült figyelme között a fehér selyembe burkolt koronát, a jogart, az ország almáját és

szt. István kardját, és mindezeket egyenkint egy vörös bársonnyal befödött asztalra tette. Legelőbb a koronáról vette le a hercegrímás a selyem leplet. A koronát kezébe vette, három lépést tett a várkertbe nyíló ablak felé és a koronát magasra feltartotta. Mélyen megindulva közeledik e percben hozzá gróf Cziráky János és megsókolja kétszer a szent koronát; példáját követik Ipolyi és Kruesz pannonhalmi főapát.

Ezután kibontotta a hercegrímás a többi koronázási jelvényeket; a koronával együtt ezeket is megszemléltek a jelenlevők egytől-egyig. Utoljára fölnyitották a bádogszelencét, melyben szt. István palástja tartatik. A palástnak megszemlélése után Tarkovich kivette a koronát tartalmazó vasládában őrzött okiratok közül az utolsó koronázás után, 1867. június 11.-én fölvelt jegyzőkönyvet, melynek felolvasása közben az egész társaság konstatálta, hogy a vasszekrényben elhelyezett korona, a koronázási egyéb jelvények egytől-egyig megvannak és épek, úgy szintén szt. István palástja is.

Erre a korona a többi koronázási jelvényekkel együtt ünnepélyesen átadatott az akadémia által kiküldött bizottságnak, mire a küldöttségek tagjai a hercegrímással és min.-elnökkel együtt eltávoztak, egyedül az első főudvarmester maradván még egy jó ideig a teremben.

Most az akadémia bizottsága, a két koronaőr- és a koronaórség négy tagjának folytonos jelenlétében hozzáfogott feladatához.

Sikerült is neki, a modern sokszorozó művészeteknek minden előnyeit felhasználva, a korona hű képmásait elkészíttetnie. E célra igénybe vette a bizottság Divald Károlyt, a fényképi fölvételekben akkor legjártasabb hazánkfiát, és Rauscher Lajos rajztanárt, ki rajzai és

színkivitelű remekműveiről azon időben legismeretesebb volt a fővárosban.

E két művész a korona teljes alakját és több oldalképét, valamint annak minden egyes jelentékenyebb részletét és összes zománképeit fölvette fényképben, rajzban és színben az eredetiről való méretek és színfokokatok pontos megtartása és alkalmazása mellett.

Ily fölvételek történtek a többi koronázási jelvényekről is.

Az alapos és még a legcsekélyebb dolgokra is kiterjedő vizsgálat, melyről mindjárt ott helyben vettek föl jegyzőkönyvet és csináltak jegyzeteket, 2 napot vett igénybe, a nélkül, hogy a szaktudósok ezen idő alatt a helyszínéről eltávoztak volna.

A művizsgálat egyik — negatív — eredménye ez volt: a koronának és a többi koronázási jelvényeknek addig sem hű képmását, sem megfelelő leírását nem bírtuk és annak műbecséről még fogalmunk sem volt. A másik — pozitív — eredménye ez: a korona mflalakzatai lényegesen megegyeznek az eddigi alaposabb történeti vizsgálatok adataival, vagyis a korona eddig ismeretes, hagyományos és általában elfogadott története a műtörténeti vizsgálat által lényegesen nem alteráltatott.

A többi koronázási jelvények között legnevezetesebb Szent István palástja. Ezt alkalmasint Gizella maga készítette vagy készíttette, és kezdetben misemondó-ruha volt. Szövegére arannyal ezen eredeti fölírat van hímezve: «Casula haec data et operata est ecclesiae S. Máriae in civitate Alba anno incarnationis Christi MXXXI. indictione XIV. a Stephano rege et Gizela regina» = «Ezen misemondó-ruha adatott és készítettett Sz. Mária Fehérvárosában fekvő templomának Krisztus születésének 1031. évében, a 14. indictióban, István király és Gizella

királyné által». Megtörténhetik egyébiránt, hogy e casula már István koronázásakor szerepelt mint koronázási palást, a mennyiben a középkorban a fejedelmeket a koronázásra teljes főpapi ruhába öltöztették, mit aztán a megkoronázott valamelyik főegyháznak ajándékozott.

A jogar vagy kormánypálca (sceptum) és az országalma szintén kitűnnek a meglevő legrégebb ilyen jelvények közül. Ellenben Szent-István igazi koronázási kardja alkalmasint elveszett, és a mostani későbbi századból származik. —

A vizsgálat folyama alatt kellemesen lepte meg a szaktudósokat ő felsége a királynak megjelenése, ki, amint mondá, eljött, hogy meggyőződjék a munkálat meneteléről és «életében még egyszer megnézhesse a magyar szent koronát.» Figyelemmel kísérték még a vizsgálókat munkájokban jó ideig József főherceg, Klotild főhercegné, Koburg Fülöp herceg és mások.

Midőn aztán a tudósok két napi szakadatlan munka után kijelenthették, hogy feladatukat befejezték, 1880. május 10-én este ismét megjelentek a király megbízottjai, az országos küldöttségek, minislerek és országnagyok, és a koronái a többi koronázási ereklyékkal együtt az ő jelenlétükben hasonló ünnepélyességgel, a mint a fölvetel alkalmával, a vasszekrénybe helyezték, ezt lezárták és lepecsételték és szokott őrizete helyére tették, elzárván ennek is a szokott módra kettős vasajtáját. Eme vasládán »1608« évszám, II. Mátyás király monogrammjá és Magyarország címere látható. Azon vasláda, melyben a szt. korona 1849-ben Orsova mellett el volt ásva, nem lévén vízáthatatlan, a szt. korona mellett levő és 1638-ig visszanyúló okmányok a nedvességtől igen megrongálódtak, miért is azokat lemásoltatták és a másolatok mellé a régieket csatolták; egyébiránt többnyire csak azt tartalmazzák,

mikor vétetett ki a korona a szekrényből (pl. koronázás alkalmával) s mikor helyeztetett oda megint vissza.

Megtörténvén a szí. korona és többi jelvények lehető legtűzetesebb megvizsgálása, erről jelentést telt Ipolyi Árnold az akadémiának, mely őt megbízta annak története és műleírása elkészítésével.

A tudós püspök e nemben páratlan művét a magy. tud. akadémia adta ki 1886-ban e címmel: »A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása.«

A mind szövegében mind képében egyaránt remek munka becsületére és díszére válik a magyar tudományosságnak. Mikor a művet a királynak bemutatták, a folsége alig tudott attól megválni.

Fel is használt ám a korán elhunyt mély tudományú főpap mindent, hogy mennél tökéletesebb munkát adjon; csak a korona leírására vonatkozólag 52 kisebb-nagyobb mű címét sorolja fel; ezek közül a legrégibb, a Révay Péter koronaőré 1652-ben, a legújabb, az Olivier M. J. II. francia íróé, 1884-ben látott napvilágot. De ezek között talán legalaposabbak és legmegbízhatóbbak, — történeti tekintetben —, Roller József »De sacra regni Ungariae corona commentarius« (Pécsett, 1801.) és, — műtörténeti tekintetben —, Bock Ferenc »Die ungarischen Reichsinsignien« (Bécsben, 1857.) és »Die Kleinodien des heil. römischen Reiches deutscher Nation nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und dér Lombardei« (Bécsben, 1864). Bock Ferenc, aacheni kanonok és tanár, szintén sikerült fölvételeket eszközöltetett az ötvenes években a szt. koronáról, és erről szóló kitűnő művét német nyelven adta ki a fejedelem nagylelkű támogatása mellett, de az Ipolyi művét egyik sem közelíti meg; ez való leg-

inkább annak a kezébe, ki legszentebb nemzeti ereklyéink iránt érdeklődik. —

Valamint az ó-korban, mint említém, a mai értelemben vett korona, mint az uralkodó jelvénye, nem létezett, úgy magáról a koronázás aktusáról sincsen tudomásunk. Csak annyit tudunk, hogy a régi rómaiaknál az újonnan választott király papi méltósága jeléül díszes palástot kapott. Talán innen vette eredetét azon középkori szokás a keresztényeknél is, hogy a megkoronázandó fejedelemre teljes papi ruhát adlak — papi méltóság nélkül.

Ellenben tudjuk, hogy a zsidóknál mindjárt a királyság keletkeztekor szokássá lőn a leendő királyt azzá fölkenni. Már Sámuel próféta olajat önt Saul fejére, mivel őt királylyá kente.

A kereszténység ez intézményt a zsidóktól átvette nem csak, hanem bővítette is: a királyt nem csak föl-kenték szentelt olajjal (sanctum chrisma), hanem meg is áldották, föl is eskettették a vallás és egyház oltalmára, igazságos uralkodásra, és meg is koronázták.

Ez meghatározott ünnepélyes szertartások között ment végbe, mint ez szt. Istvánnak II. Szylveszter pápától küldött és fentidézett bullájának eme szavaiból is kivehető: »azon koronával, melyet küldünk, a következőknek átadott szertartás szerint megkoronáztattak« (az utódok). De ugyanazon bulla egész szövegéből és szelleméből kimagyarázható azon fontosság is, melylyel mindjárt szt. István után a koronázás cselekvénye és ennek eszköze, a korona, bírt. Ha még a kort és az akkori európai viszonyokat is, a midőn és melyek között a korona adatott, fontolóra vesszük, látjuk, hogy a szt. korona nyugat és kelet felé azt hirdette ezelőtt 900 évvel és azt hirdeti adományozása után 900 esztendő múltán

is az egész világnak, hogy Magyarország önálló, független állam, akár a »römisches Reich deutscher Nation«, vagy a bizánci görög császárság, a nélkül hogy a római szent széktől függött volna politikai tekintetben, — avagy ma, a midőn éppen oly független és önálló, mint akár a német birodalom vagy Oroszország, és Ausztriától is csak annyiban függ, a mennyiben függ a hű férj feleségétől. Benn meg az országban a korona az államhatalom szimbóluma volt és az alkotmány jelképe, s ha a király megesküdt, hogy a korona jogait megvédelmezi, úgy akkor arra esküdt fel, hogy az alkotmányt védi meg, a mennyiben a nemzetnek minden nemes tagja egyúttal tagja volt a koronának is — *membrum saerae coronae*.

A magyar szent korona ma is mintegy jelképe a magyar alkotmány betetőzésének, és ha a korona jogai néha szembeállítanak a nemzet jogaival, úgy ez csak azt mondja, hogy az alkotmány szerint a jogok összegből egy rész megilleti az uralkodót, más rész a nemzetet vagy ennek képviselőjét, a nélkül hogy az egyik a másikkal ellentétes volna: egyik éppen úgy része az alkotmánynak mint a másik.

De jelképe a korona a monarchikus államformának is. Ezer év óta Magyarország mindig monarchia volt, még pedig alkotmányos. Alig követték el Debrecenben azt az ostobaságot, hogy a 300 éves dynastiát trónvesztettnak nyilvánították, már is megindulta »királyfogás«, — másrészt meg mindazon kísérletek, melyek a korona vagy az uralkodó jogainak a nemzet jogaival való szembeállítása mellett tétettek arra nézve, hogy az uralkodó jogainak szaporítása céljából a nemzet jogait megnyirbálják vagy pláne konfiskálják, hajótörést szenvedtek.

A magyar szent korona az állam önállóságának és függetlenségének, az államhatalomnak és a monarchiának,

az alkotmányos szabadságnak és jogoknak lévén szimbóluma már kilenc század óta, a nemzet legféltettebb kincse és az ország palládiuma lett, mely fölött királv és nemzet egyenlő gondossággal őrködött.

Ez kitűnik a magyar szent korona rövid történetéből. Ennek kapcsán átfutjuk hazánk történetét is, csak ott tartván rövid pihenőt, hol szedhetünk anyagot azon kis épület alapjának a számára, melyet emelendők vagyunk. —

A koronázást oly elengedhetetlen ténykedésnek tekintették mindha őseink, hogy a nélkül az uralkodót nem is tartották törvényes fejedelmüknek és királyuknak, s fejedelmi intézkedései és adományozásai is csak bekövetkezett koronázás után váltak jogérvényesekké és szentesítettké. Történelmünkben maga szí. István is megkoronáztatása előtt (997—1000) csak mint fejedelem (d u x vagy princeps) szerepel. De szent István óta magának a koronáztatásnak elengedhetetlen kelléke volt, hogy azt valamint a külföld, úgy a nemzet érvényesnek tekintse, hogy annál szent István koronáját alkalmazták legyen.

Hogy a koronázásnál rendszeren az esztergomi érsek szerepelt mint koronázó, hogy a koronázás helye régibb dőkben többnyire Székesfehérvár volt (később Pozsony, utoljára Duda), hogy királyaink koronázási esküt tettek le, majd meg koronázási hitlevelet is adtak, stb. stb., — mindezt bővebben megtalálhatjuk Horváth Mihálynak politikai történetében és Ipolyi Arnoldnak a koronáról szóló művében és — röviden összefoglalva — Kerégyártó Árpád «A műveltség fejlődése Magyarországon 889—1801» című jeles munkájának 179—183. lapjain.

Az Árpád-nemzetségből származott mind a 23 királyt megkoronázták szent István koronájával, még a bitorló korcs Pétert is, ki hogy a trónon megmaradjon,

az országot hűbérül, magát, pedig hűbéresül ajánlotta föl a római császárnak.

A nemzetnek király választó joga, bár ez Árpád nemzetségéhez volt kötve, sok viszályt és háborút okoz már ezen időszakban, gyakran többen lévén, kik a trónra, mint Árpád-ivadékok, egyszerre jogot formáltak. Mihelyt valamelyik trónkövetelő uralkodásra jutott párthívei megválasztása folytán, fötörekvése nyomban oda irányult, hogy magát szt. István koronájával megkoronáztassa és ez által országlását törvényesítse. Ebből néha versenyzés támadt magának a koronának tetteleges bírása iránt is. A nemzet evvel szemben és, hogy a korona jelentőségét emelje, őrhelyéül Székesfehérvárat, magát a királykoronázó várost jelöli ki, tiszteletére káptalant alapít és ennek őrizetére bízza, majd meg, hogy zivataros századokban se forduljon el a szt. koronától a késő nemzedékek tisztelete, kegyelete és féltékenysége, a nemzet világi főurairól is választ felelős koronaőröket.

Hogy szt. László magát azon okból, mert Salamon koronás király még életben volt, meg nem koronáztatta volna, — ezen állítása a krónikának azon fontosság mellett szól ugyan, mit a koronázás aktusának tulajdonítottak, mely mint valami szentség eltörülhetetlen stigmát nyom a lélekre és a megkoronázottnak elévülhetetlen méltóságot szerez, — de az megint még sem lehet igaz, mert VII. Gergely pápa 1077-ben Lászlóról mint királyról szól, minek őt mint nem-koronás fejedelmet bizonyára nem címezte volna éppen a pápa.

A szent korona nagyobb mérvű hányattatása és viszontagságai tulajdonképpen már 1205-ben vették kezdetüket, a mikor ugyanis Konstancia, Imre király özvegye, sógora, Endre méltatlan bánásmódja elől menekülve a koronát fiacskájával, 111. Lászlóval együtt Leó-

pold osztrák herceghez vitte. Onnan a gyermekkirály halála után visszakerülvén a korona, II. Endre koronáztatta meg avval magát, kinek arany bullája, az etelközi és pusztaszeri szerződés és szent István törvényhozásának nem éppen szerencsésnek mondható fejleménye, ismeretes. Olvastam valahol, hogy ezen híres bullának egy eredeti példánya 1875-ben még megvolt a Kállay-család könyv- és okmánytárában. De ezen korból még érintenem kell, bár azt immár még a gyermekek is tudják, és költőink megénekelték, egy eseményt, melynél Endre éppen oly bűnös, mint szomorú szerepet játszott. Endre még nem volt király. Fellázadt megkoronázott testvére, Imre ellen. Ez hűtlenül elhagyatva serege nagyobb részétől, gyöngye vesszőt vesz kezébe, az ellenséges táborba megy és harsány hangon kiáltja: «Majd meglátom, ki merészeli szentségtörő kezét fölemelni ura, királya ellen!» A harcosok, hűtlen alattvalói, megszégyenülve utat nyitnak a megsértett királynak, ki Endrét karján ragadva a maga táborába vezeti át, a nélkül hogy valaki a fegyvertelen király ellen és ennek foglya mellett csak egy ujját is megmozdította volna.

A korona és a koronázás már akkor is és még azelőtt is a király személyét a szentség és a sérthetlenség paizsával védelmezte. —

IV. Béla és a tatárjárás története, hazánk pusztulása és feltámadása mélyen be van vésve minden műveit magyar emlékezetébe, és IV. Bélát, ki apja bűneiért szenvedett, a kitartó, hőselkü bölcs királyt, kiva pápa kivételével az egész világtól elhagyott nemzetét és hazáját halottaitól új életre támasztotta és fölvirágoztatta, szent István után hálásan mondjuk ezen ország legnagyobb jótevőjének.

S mi történt a magyar szent koronával a tatárjárás alatt? Az is menekült a menekülő királylyal Dalmá-

ciába, mely akkor nem csak, mint most *de iure*, hanem *de facto* is Magyarországhoz tartozott, és onnan csak a «kutyafejű» mongoloknak az országból kitakarodása után tért vissza.

A mint már több Árpádházbeli király országosáról nem tettünk említést, úgy mellőzzük V. István, IV. Béla fiának az uralkodását hallgatással, és fogjunk mindjárt a nagy király unokájának országglása alatt történt oly esemény elbeszéléséhez, melynek hatását most is érzi nem csak hazánk, hanem az egész világ is, és *Deo favente* érezni fogja még évezredekken keresztül.

IV. László, II. Ottokár és Habsburgi I. Rudolf.

V. István királynak kimerítő lovaglás folytán — Szerbiából Budáig — váratlanul bekövetkezett halálakor idősbik fia, László, még csak 10 éves volt, helyette és az ő nevében anyja, a kún eredetű Erzsébet özvegy királyné, kormányozta az országot Pektáfi Joachim horvát bán, majd főtárnokmester tanácsai szerint.

Hogy IV. Lászlót már zsenge korában megkoronázták, abból következtetjük, hogy egy hiteles oklevél szerint őt Kaplony Endre, talán a fiatal király nevelője, még megkoronáztatása után is megverte (cum cambuca perc u tie ns), — miért aztán bűnhődött is mint fölségsértő.

Már apjának sok baja és háborúja volt II. Ottokár cseh királylyal, ki felhasználva a király-nélküli állapotnak — interregnum-nak — Németországban zavarait s az országnak ebből keletkező gyöngeségét, elfoglalta volt az osztrák, karinthiai és krajnai hercegségeket, és V. Istvántól is elragadta Stiriát. Ezek szerint II. Ottokár országa új kiadása lőn Szvatopluk nagy-morva birodalmának, Cseh- és Morvaország képezvén a magasra törő király örökségét.

V. István hirtelen halála és IV. László gyermekora, a gyönges és zavaros kormányzás éppen kapóra jött a cseh királynak, ki azon ürügy alatt, hogy sógorá-

nak, a párbajban elesett Béla hercegnek halála által a béke megsértetett, az országba betört, sok várost megvett és borzasztó kegyetlenséggel elpusztított. A csehek ezen betörések alkalmával még a bölcsőkből is kiragadták a csecsemőket és lábaiknál fogva fejeiket a falakhoz verték és összezúzták. Hiába kérte X. Gergely pápa, hogy lenne tekintettel a magyar király zsöngé korára, ki éppen ezért sem őt magát, sem a békét meg nem sértette; de a hatalmától és sikereitől elkapott gögös király, azon korban Európa legharciasabb és leghatalmasabb fejedelmeinek egyike, nem hallgatott a szent atya szószóló kérésére, és folytatta az ország éj szaki és nyugati határainak pusztítását. Összeszedvén magokat a magyarok, hasonló betörésekkel fizették vissza a nem kért kölcsönt, de tekintve az ország zilált belső viszonyait és az oligarchiának a monarchia rovására elhatalmasodását, II. Ottokár határozottan előnyben volt. —

Nem csak az egyes népek-, hanem egyes ősrégi nemzetségek- és családoknak is néha áthatlan homály borítja első eredetét, kezdeteit. Valamint a százados tölgy végső gyökerei messze benyúlnak a földnek sötét rétegeibe, úgy nyúlnak vissza némely családfa gyökei rég elmúlt századok sötét régióiba, a hová még a történelem szövétnekének lángja is nem igen világít be egészen.

Így van ez a Habsburgok messze-múltjával is. A mit régi írók e dicső család eredetéről és ezután következő múltjáról beszélnek, röviden összefoglalva és mellözve az újabbak majd kedvező majd kedvezőtlen, néha untig merész kritikáját, — a következő: A hetedik században Kr. u. Allemannia és Elszasz herceget I. Ethikonak hívták. Hogy I. Ethikonak kik és mik voltak ősei, és meddig tudta ő családfáját a múltba visszavezetni, Isten tudja. Alkalmasint már a teutoburgi erdő-

ben harcoltak Varus ellen. Ezen Elhikonak egyik ivadéka volt Guntram, Elszasz és Breisgau gazdag és hatalmas grófja; ennek meg fia volt Kanzelin, az altenburgi gróf. ki Windisch közelében, kis királysága középpontjában székel, nem messze Vindonissától, az egykori római gyarmat főhelyétől. Kanzelinnak volt két fia: Werner és Hadbot. Ez utóbbi Klettgau grófságot örökölte és nőül vette az ősök kapcsán vele rokon Idát, Ml. (ierhard elszasi és lothringeni gróf egyetlen leányát, de mind maga, mind lia Ottó 1046-ban elhalálozván, Werner lón az összes családi birtokok ura. De Werner egyszersmind strassburgi püspök is volt.

Ezen Werner építtete a 11. század derekán az Aar folyó jobb partján, a mai Schweiz Bern (Ganton) nevű megyéjében, meredek sziklák között, hol addig csak sasok és keselyük fészkeltek, egy igen erős várat, melyet Habsburg-vagy Habichtsburnak nevezett el, és mely után magát is mint a Habsburg alapítója habsburgi grófnak nevezte. Azon időben a papok nőtlensége, a coelibatus, még nem lévén behozva, Werner püspöknek, az első habsburgi grófnak családján és utódain Isten áldása bőségben volt látható: házasságok és császári adományok gyarapították a családi vagyont, apátságok, kerületek, sőt egész cantonok vagy megyék a habsburgi grófokat, megnyugodva ezek vallásossága-, becsületessége- és lovagiaságában, ügyeik védőiül és oltalmazóiul fogadván, a derék nemzetség befolyása a közügyekre is hatalmasan fokozódott. III. Albrecht, Werner másodunokája, kinek nagy kiterjedésű birtokai voltak az öröklötteken kívül Sehwaibenben, Elszaszban és Aargauban, nyerte először a tulajdonképpeni fejedelmi méltóságot, a mikor az oberelszasi országos gróf címét fölvette. Fia, Rudolf örökségéhez hozzászerezte még Lauffenburg Rajnamelléki birodalmi

várost és más területeket, míg II. Frigyes császár neki még Kheinfeldeni grófságot is adományozta. III. Albrecht halála után † 1282) két fia, IV. Albrecht és Rudolf, magok között felosztották az örökséget, Rudolf azonban nemsokára meghalt, míg IV. Albrecht nőül vevén Hedviget, Ulrichnak, Kyburg, Lenzburg és Baden a Zähringeni hercegektől származó grófjának leányát, ezen házassága által rokonságba lépett magával II. Frigyes császárral, ki alatt nagy vitézséggel harcolt Olaszországban.

Ezen időben minden jóra való kereszténynek az volt legforróbb óhaja, mindennapi imádsága, hogy a szent földet, hol Üdvözítőnk született és élt, tanított és szenvedett, meghalt és feltámadott, a kegyetlen és zsaroló szaracénoktól elvegyék. Albrecht is, elragadtatva az általános lelkesedéstől, fölvevén a keresztet, Palaestina felszabadítására indult. Nevezetesen azon szavai, melyekkel, mielőtt Marseilleben hajóra szállott, kísérve számos hűbéreseitől, három fiától: Rudolftól, Albrechtől és Harlmanntól búcsút vőn. «Sohase feledjétek», monda, «hogy a habsburgi grófok jó hírnevüket és nagy dicsőségüket nem csalás, gőg és önzés által szereztek, hanem bátorság- és a közjóért való feláldozással nyerték. Eme példáját dicső őseiteknek, ha mindig követitek, azoknak javait és méltóságait is megfogjátok tartani, de sőt még gyarapítani is». Sajnos, vágya, hogy a szent föld felszabadítására közreműködjék a csata mezején, nem teljesült, Acconba érkezésekor már meg lévén kötve a fegyverszünet a szaracénokkal. Annyit mégis elért, hogy a szent földön, Asealonban, adhatta vissza vallásos nemes lelkét Teremtőjének, áldozatul esvén ott az egészségtelen éghajlatnak (1240).

Testvéreit egyedül Rudolf élte túl.

II. Frigyesnek 1249-ben bekövetkezett halála óta

Németországban anarchia és ököljog uralkodott. Kiseb-
nagyobb német fejedelmek és urak egymással szaka-
datlan háborúban és harcban éltek, egymástól foglaltak,
az egyik a szomszéd területe rovására iparkodott ter-
jeszkedni, a másik fegyverkezett, hogy magát és birtokát
megvédje erősebb szomszédja támadásaival szemben. E
mellett végtelenül elszaporodtak a rabló-lovagok, kik
különösen városok utazó és szállító kereskedőit foszto-
gatták és sanyargatták. Mindenki úgy rendezte be magát,
mintha a következő órában megtámadnák, vagy ő maga
rontana szomszédjára.

Ezen általános zavarokban meglehetősen biztonságot
nyújtott Rudolfnak sziklavára, a sasfészekhez hasonló
Habsburg, a honnan megvédelmezhetette közel fekvő bir-
tokait, és a hová meghúzódhatott ellenségei túlnyomó
ereje és megrohanása elől.

Rudolf már 1245-ben feleségül vevén Rurchard
homburgi vagy hombergi gróf leányát, ez úton is gva-
rapítá a családi birtokot, melynek megvédésére egy kis
zsoldos sereget tartott; sőt Ottokárt is segítette ennek
a még pogány poroszok — szláv népség — ellen viselt há-
borújában.

De otthon is nem egyszer gyúlt meg a baja a
reájok nézve kedvező viszonyok alatt terjeszkedni vágya-
kozó szomszédokkal. Így még a baseli püspökkel is háborút
volt kénytelen kezdeni. De ne hogy ebből valaki azt
következtesse, hogy Rudolf nem volt talán elég vallásos
vagy nem viseltetett elég tisztelettel az Úr szolgálai iránt!
Isten mentsen! De azon időkben a püspökök is egyúttal
világi fejedelmek és főnemesek voltak, kik magok is
gyakran kényszerültek a császár hívására vagy birtokuk
megvédelmezésére fegyvert ragadni; és így nem egyszer
találkozunk érsekeink-, püspökeink- s apátainkkal a harcok

zajában, vagy látjuk őket háborúba keveredni hatalmas szomszédjaikkal. Nem! Rudolfnak éppen a vallásosság volt egyik legkedvesebb erénye.

Ez kitűnik Tsehudi Aegidius schweizi krónikájának elbeszéléséből is, melyet Schiller Frigyes «Der Graf von Habsburg» című költeményében oly megkapóan dolgozott át (1803), és mely oly köztudomású, hogy tartalmát csak röviden érintem. Rudolf zergevadászatra indul, de útközben találkozik egy pappal, ki éppen vinni akarja az Úr testét egy haldoklónak. A gróf térdre ereszkedik és imádja a szentséget. A papot útjában akadályozza a megáradt hegyi patak. A gróf midőn észreveszi, hogy a lelkész cipőit lehúzza és mezítláb akarja a vizet átgázolni, felajánlja paripáját és fölsegíti erre az Isten szolgáját. A pap visszahozza a lovat, de Rudolf neki ajándékozza, nem tartván magát méltónak, hogy oly lovat használjon, mely a hátán a Teremtőt hordozta. Erre elkezdi áldázkodni a lelkész és kívánja Rudolfnak: «Ihr seid ein mächtiger Graf, bekannt — Durch ritterlich Walten im Schweizerland, — Euch blühen sechs liebe Töchter. — So mögen sie, rief er begeistert aus, — Sechs Kronen euch bringen in euer Haus, — und glänzen die spätsten Geschlechter!» (Rudolf hatalmas gróf Schweizban, hol ismerik lovagiasságáról. Van neki hat bájos leánya. Adja Isten, hogy a hat leány hat koronát hozzon Rudolf házába, s virágozzanak legkésőbb ivadékaik is).

Az oltár szolgájának ezen ihletett kívánsága mint valami Isten-sugallotta jóslat később teljesebbé ment: Fugger «Spiegel der Ehren»-je szerint ugyanis Rudolf ieánvai ezekhez mentek férjhez: 1. Mechtildis Lajos rajnai palota-gróf és bajor herceghez. 2. Agnes Albert szász herceghez. 3. Hedvig Ottó brandenburgi örgrófhoz. 4. Katalin Ottó bajor herceghez (később magyar király-

hoz). 5. Gutta Vencelhez, cseh királyhoz, Ottokárnak. Rudolf ellenfelének fiához. 6. Klementina Martell Károly szicíliai trónörököshez, kit később magyar királynak választottak. — Tehát mindjárt kezdetben joggal mondhatták: »Bella gerant alii; tu, felix Austria, nube« (Hadd viseljenek háborúkat mások; te, boldog Ausztria, menj férjhez). A mi egyébiránt a Habsburg-ház későbbi történetére is illik. —

De nem csak vallásossága volt ismeretes Rudolfnak, hanem igazságossága, vitézsége, emberismerete, eszélyessége és nagylelkűsége is. Ezek mellett sohasem retteni vissza, hogy a békés polgárokat a rablólovagoktól és a büszke és telhetetlen szomszéd nemesek zsarolásától meg ne védelmezze és az igazságtalanul elnyomottaknak segítségére ne siessen ezen időben, hol a német birodalomban az interregnum alatt a törvényeknek nem volt tiszteletük, és kiki magát úgy védelmezte, a hogy tudta.

Mindama kiváló tulajdonságok és nemes magatartása megnyerte Rudolfnak a méltányosan gondolkozó nagyok és alacsonyok tiszteletét és rokonszenvét.

Az egész német nemzet végre-valahára beleunt csak az erőszakosságnak tetsző »kaiserlose« = császártalan állapot zavarába, és a 7 választó fejedelem összeült császárt választani.

II. Ottokár, ki mint cseh király, szintén választó volt, mindent elkövetett, hogy ő maga választassák meg német császárnak. Ámde mindenki félt már is nagy hatalmától és erőszakos természetétől, és különben sem akartak oly fejedelmet ültetni a német trónra, kinek nagy házi hatalma volt. Hisz a németeknél is éppen úgy megizmosodott volt az oligarchia, és talán még inkább, mint a magyaroknál. A mint Ottokár észrevette, hogy

Rudolfnak vannak kilátásai, eget-földel mozgásba hozott, hogy megválasztatását meghiúsítsa. Mind hiába.

A derék schweizi grófból lett Habsburgi I. Károly német császár.

Ez történt Frankfurtban 1273. szeptember 29.-én. Császárrá koronázták Aachenben, ugyanazon év minden-szentek napja vigiliáján. Tschudi elbeszélése szerint ama szentségvivő pap, kinek Rudolf lovát átengedte, később a mainzi érseknél, az első választófejedelemnél, lett káplány, és ő terelte volna legerősebben ennek figyelmét Rudolfra. Így tehát — eltekintve az ezen nevezetes császárválasztásnál összejátszó politikai viszonyoktól és a megválasztottnak rátermettségétől — Rudolf Isten előtti szerény önmeg-alázásának köszönheti felmagasztaltatását, és Istennek felajánlott egy paripa árán jutott a világ legnagyobb birodalmának fényes koronájához.

Hogy mit tett Németországért e fáradhatlan, erélyes es nagylelkű fejedelem, csak annyiban érintjük, a mennyiben saját hazánk történelmével összefügg. Mielőtt ezt azonban folytatnám, fölemlítem, hogy Habsburg vára, dicsően uralkodó dynasziánk emez ősi fészke, Rudolfnak megválasztatása után még szinte 150 évig maradt az osztrák ház birtokában, míg utoljára Frigyes osztrák herceget XXIII. János pápa iránti ragaszkodása miatt birtokai nagy részétől megfosztották; ezek között volt a Habsburg-vár is, melyet Aargau cantonhoz kapcsoltak. Jelentékeny romjai ma is láthatók, és a schweizi kormány fenntartásukról gondoskodik. —

Ottokárt, ki Pozsonyt, Nagyszombatot, Mosonyt, Óvárt, Sopronyt és a Fertő tava mellett fekvő kisebb várakat elfoglalta, éppen hazánk e részének kegyetlen dúlása közben érte a hír, hogy Rudolfot német vagy római császárrá választották oly föltétel alatt, hogy

Ausztriát, Stiriát, Karinthiát és a vend örgrófságot, mint közvetlen a német birodalomhoz tartozó tartományokat Ottokártól visszaveszi. E hírre az országból kitakarodván, aggodalommal várta, minő lépéseket lesz majd Rudolf ó ellene.

Nem kellett sokáig várnia.

Rudolf, hogy az önkénynek még látszatát is kerülje, az ügy elbírálását a Nürnbergben összegyűlt birodalmi rendekre bizta. Ezek azt rendelték, hogy Ottokár 1275 elején a birodalmi törvényszék előtt megjelenvén, adjon számot, mi joggal tartja a fenn megnevezett birodalmi részeket elfoglalva? S aztán, miért nem kérte ki Cseh- és Morvaországra, mint a birodalom hűbérére nézve az új császár megerősítését, ennek hódolván? A birodalmi törvényszék a meg nem jelent Ottokárt a birodalom ellenségének és eddigi hűbéréből is megfoszlotlnak nyilvánította.

Rudolf emez ítélet végrehajtásához fogott.

Mindenekelőtt iparkodott IV. Lászlót, ennek anyját, Pektári Joachimot, ki a legbefolyásosabb ember volt a magyar udvarnál, és az országnagyokat magának megnyerni Ottokár ellen, ki viszont a maga részéről is mindent elkövetett, hogy a magyarokkal békét és szövetséget kössön Rudolf ellen. Ámde ez jobban értett a szívek megnyeréséhez, mint a dacos és gögös Ottokár, ki ott is parancsolólag követelt, hol szerényen kérnie illik vala Ottokár különben is mélyebb és fájdalmasabb sebeket ejtett az ország testén, semhogy azok oly gyorsan beheggedhetek volna, és a királyi családot is érzékenyen megsértette. Ellenben Rudolf szívetnyerő leveleket és üzeneteket küldött a fiatal királyhoz, az anyakirálynéhoz és az ország nagyjaihoz, magasztalván Magyarország és királya dicsőségét és a nagyok hazafias erényeit és Ottó-

kárt joggal tüntetvén lel mint az ország ellenségét. Műviden: a Rudolf és Ottokár vetélkedésének a magyar barátságért az lón a vége, hogy a magyarok Rudolf-fal szövetségtek.

Rudolf, mihelyt László segedelmét magának biztosította, még egyszer felszólítá Ottokárt, hogy adná ki a német tartományokat, mire tagadó választ kapván, seregével megjelent Bécs alatt s a városi, egyesülvén itt a a segítségére sietett magyar hadakkal, ostrom alá vette. Fogcsikorgatva megalázta magát a büszke cseh király az egyesült erő előtt: békét kért és nyert. A föltételek ezek: Rudolf kezeire bocsátja a német tartományokat, ugyanannak kezeiből fogadja Cseh- és Morvaországot hűbérül: a Magyarországon elfoglalt városokat, várakat és területet. valamint az anyósa, Anna hercegné által hozzá jogtalanul kivitt kincseket, ezek között egy családi koronát stb., visszaadja Lászlónak.

Egy némely történetíró ekként beszéli el Ottokár meghódolását: Ottokár kérte Rudolfot, ki az ő hadseregében mint csekély zsoldos csapat hadnagya szolgált volt a pogány boruszok ellen, hogy a hódolás aktusa csak négy szemközt történjék, mibe látszólag Rudolf beléegyezett, de midőn Ottokár éppen térdelt Rudolf előtt, a sátor függönyei félrehúzatván, László a magyar és német urakkal és a seregekkel ezen helyzetben látták a megalázott királyt. Ez, úgy a mint elbeszélük, nem fér össze Rudolfnak sem egyenes jelleme- és nyíltszívűségével, sem eszélveségével. Ha Rudolf valamit Ígért, azt meg is tartotta.

Ottokár a békekötés pontjainak Rudolfra vonatkozó részét csak némileg tartotta be, László iránt tett fogadását azonban egyáltalán nem teljesítette. Ennek folytán a szövetség Rudolf és a már 16 éves László között még szorosabb, még bensőbb lón, és ennek megpecsételése

céljából a császár és a király találkoztak Haimburgban (1277). Eskü helyett egymással kezét fogtak, hogy a szövetséget megtartják, és Rudolf Lászlót visszatértében egészen Bruckig kísérte, miután az atyátlan királyt fiává fogadta.

Jól tudván Ottokár, hogy Rudolf és László őt a békekötés pontjainak betartására háborúval is megkísértik kényszeríteni, maga is szövetségre lépett a brandenburgi, meissenai, lengyel és orosz fejedelmekkel, kiknek segédhadait egyesítvén, a cseh és morva hadseregekkel, már 1278. pütkösdi táján támadólag lépett föl, betörvén Ausztriába s megvevén itt egyik várat a másik után.

A német rendek, miután Ottokár meghódolt és a birodalmi tartományokat visszaadta, a háborút Rudolf és Ottokár között kettejük magánügyének tekintvén, Rudolfot alig segítették valamivel, úgy hogy ez csak némi sváb fegyveres nép fölött rendelkezett és az imént visszafoglalt tartományokból vonhatott némi haderőt magához, s csak a salzburgi érsek sietett zászlóaljával a kényes helyzetbe jutott császár segítségére.

Ily körülmények között érthető, hogy Rudolf a magyar hadak megérkezését oly epedve várta, «mint Isten segédelmét.» Ezek nem is késtek. László egyesült Rudolfal Marchegnél. Ottokár eljök sietett és Stillfried táján, ütközetre alkalmas helyen, tábort ütött. Itt volt 1278. október 26-án a döntő ütközet. Rudolfnak alig volt 8—10 ezer harcosa, László magának Rudolfnak egy levélbeli állítása szerint majdnem 60.000 emberrel jelent meg személyesen a csatatéren. Ottokár ereje a segédcsapatokkal fölért kettejük egyesült hadaival: a maga választotta harcmező is előnyt nyújtott a cseh királynak. A csata napjának hajnalán mindkét részen égő harcvágygyal készülönek a válságos ütközetre.

A kim lovasságot a két szárnyon állíták föl, hogy az ellenséget két oldalán és majd hátban nyilaival háborgassa. Az előtért a közepén a magyar dandárok fiatal királyukkal élükön foglalták el két osztályban. Utánuk következtek a sváb, karantán, krainai és salzburgi csapatok. Mögöttük maga a császár foglalt állást az ausztriai csapatok élén.

A magyar dandárok oly erővel rohanták meg az í titokár első csatavonalát képező morvákat és segédhadait, hogy ezek nemsokára futásban kerestek menekülést. De Ottokár még ekkor is keményen tartotta magát, mikor már serege az egész harcsorban megfutamlott. A cseh oroszánhoz illő bátorsággal és halálmegvetéssel küzdött, inig nem két kún lovas őt lovával együtt a földre terítette. 17 seb borította a hős király testét. Maga Rudolf is megsebesült. Ottokár fényes hadserege rövid néhány óra leforgása alatt szinte egészen megsemmisült: a futásnak eredetieket az utánok nyomuló magyar dandárok a Morva vizébe szorították, hová belévesztek, a más irányba menekülni iparkodókat a könnyű magyar és kún lovasság leaprította vagy fogságba ejtette. Ottokár büszke nevének, a magyar Kunigundának, nem tudván visszazserezni elvesztett koronáit, megvitette neki összemarcangolt holttestét bizonyosságául annak, hogy kötelességét hősieen teljesítette.

Avar őseink betöréseinek köszönhette az Ostmark — Ausztria az ő létesülését. Árpád atyánk ragadta azt ki Szvatopluk markaiból Arnulf számára, megsemmisítvén a nagy- morva szláv birodalmat. Ennek még hatalmasabb hasonmását, II. Ottokár nagy-cseh szláv birodalmát, Habsburgi I. Rudolf-fal szövetkezve, 16 éves IV. László királyunk morzsolta össze, megszabadítván tőle Ausztriát és a többi tartományokat Rudolf részére.

Hogy Rudolf ezen győzelmet, mely őt Ottokár széles birodalmának urává tette, a magyar fegyvernek köszönhette, azt Rudolf maga is elismerte, midőn nem elégedett meg avval, hogy a fiatal magyar királynak ott helyben a csatamezőn háláját kifejezte és őt s fegyveres vitézeit magasztaló dicséretekkel elhalmozta, hanem ezen elismerését nem sokára egy levélben is megörökíteni kívánta. E levél is tanúskodik a mellett, hogy a valóban nagy ember másoknak is hajlandó elismerni érdemeit.

Miután az öröm magasra emelkedő hangján dicsőíti Lászlót, ki már fiatal korában oly bátornak és dicsőnek mutatkozott, így folytatja Rudolf hálanyilvánítását: >A nyelv meg nem mondhatja, a toll le nem írhatja végtelen örömlenket, hogy oly nagylelkűleg s oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megboszulására, a római birodalom és Magyarország közös ellensége ellen! Miért is Istent dicsérve, a mekkorára csak képesek vagyunk, a legnagyobb hálát mondjuk királyi Fölségednek, s fennhangon Ígérjük, hogy a nektek fogadott bonthatatlan szövetségtől semmiféle viszontagság nem fog bennünket elhajlítani, hanem a ti ügyeiteket mindig és mindenben saját ügyeinknek fogjuk tekinteni. Íme tehát ünnepélyes követségünket küldjük hozzátok, hogy veletek értekezzék, mit kelljen tennünk a jövőre közös javunk tekintetében: ezt mi egészen a ti rendelkezésetekre hagyjuk, a ti akaratotoknak alája rendelvén saját kívánatainkat,» stb...*

Miután Rudolf Németországot az anarchiából, melyben a 25 éves interregnum alatt sínlődött, erélyes karral kiragadta, a választó-fejedelmek és a rendek beleegyezésével Ausztriát, Stiriát, Krajnát és a vend örgrófságot, melyek a magyarok segedelmével ismét

* Horváth M. Magyarország történelme II. köt., 86—99. 1. .

visszakerültek volt a német anyaországhoz, hűbérben fiainak, Albrechtnek és Rudolfnak adományozta és ez által megalapította a Habsburg-ház családi hatalmát s megvetette fundamentumát a későbbi birodalom osztrák felének.

Őseinknek vére tehát nem csak akkor folyt, mikor Magyarországot megteremtették, hanem patakzott Stillfried mellett is, hol Ausztria megtogamzott. De Klio, a történelem részrehajlatlan múzsája, azt is hirdeti fennhangon, hogy a mai osztrák-magyar birodalomnak nem csak megalapításában, hanem többször megmentésében és fenntartásában is a magyar nemzetet illeti meg az oroszlánrészt. —

Augsburgban, a német országgyűlésen történt nagy ünnepélyek között 1282. december 27.-én, hogy Rudolf az említett országokat fiainak adományozta. Ezen roppant horderejű eseménynek 600-ik évfordulóját fényesen megülték 1882. december 27.-én Ausztria illető tartományai-ban, melyeket ezen alkalomból Habsburgi 1. Rudolf dicső ivadéka, 1. Ferenc József, rendre meglátogatott. Bécs városa pompás emlékérmét is veretett; Bécsben, (jracban, Marburgban, Klagenfurtban, Laibachban és Adelsbergben egymást érték az örömmünnepek, és az uralkodó meggyőződhetett ezen alkalommal is, hogy ő a legszeretettebb fejedelmek egyike, a kin hű ragaszkodással csüngenek eme tartományok lakosai. — — —

IV. Lászlónak meggyilkoltatása után III. Endre foglalta el a trónt, és benne kihalt 1301. január 14.-én a honszerző Árpád nemzetségének férfi-ága, mert Endrének csak egy leánya volt, Erzsébet.

A szabad királyválasztás joga ugyan hízeleghet a nemzet büszkeségének, de végtelen bajt is okoz igen gyakran az országnak. Többek között ez a jog ásta meg

a nekünk oly rokonszenves szerencsédén Lengyelországnak is a sírját, és ámbár nálunk a 400 éven át uralkodott Árpádok idejében eme jog gyakorlása a nemzet részéről ezen családhoz volt kötve, és jöllehet rendesen a fiú követte az atyát az uralkodásban, mégis sok polgárháborúnak és szerencsétlenségnek volt a kútforrása egyetemben a királyi hatalom csökkenése- és a főnemesek hatalmának túltengésével.

Még nagyobb rombolásokat vitt végbe ezen jog gyakorlata III. Endre halála után, és ekkor megkezdődik a magyar szent koronára nézve is a hányattatások és viharok korszaka.

A trónra vagyis a megválasztásra most már leginkább azok formáltak jogot, kik az Árpádházzal ennek leányága útján jutottak rokonságba.

A trónkövetelők pártjaikkal együtt a legnagyobb súlyt arra fektették, hogy a koronát birtokukba ejthessék és az avval való megkoronáztatás által hatalmukat és annak törvényességét megerősítsék. Ámbár ezen ügyeket és versengés a szent korona birtoka s az avval történendő megkoronáztatás után még inkább előtérbe állítja annak fontosságát és elengedhetlenségét, — magát a szent koronát mintegy versenyvadászat tárgyává alacsonyítja és végtelen veszedelmeknek teszi ki.

Így mindjárt 1301-ben megkoronáztatja a hívei által megszerzett szent koronával az Árpádleány-anyától származott Vencel hasonló nevű 12 éves fiát, de ezt nem sokára a koronával együtt megszökteti a közeledő ellenkirály elől Csehországba.

Egyik párt most Ottó bajor herceget választja meg királynak, ki az Árpádházzal szintén rokonságban volt, — azon föltétel alatt, hogy a szent koronát Venceltől megszerezze és haza hozza. Ottó megkapván a koronát

Venceléktől, a versenytársak és ezek párthívei figyelmét kikerülendő, azt egy kulacs alakú ivó edénybe (flaseo, vas vinarium) rejti és a nyeregkapára köti. Innen észrevétlenül az országútra leesik Fischamend közelében. Ott hever az út porában szinte 24 órán át, a nélkül hogy a számos járó-kelők közül valaki észrevette volna; onnan szedi föl Ottó. Megkoronázzák a szent koronával Székes-Fehérvártt, a szent koronával fején és fölékesítve a többi koronázási jelvényekkel, végig lovagol Buda utcáin, hogy megmutassa a népnek, hogy ő a szent koronával felavattatott és annak birtokában van. Magával hurcolja a szent ereklyét Apor László erdélyi vajdához, ennek leányát nőül veendő. Feleséget sem kap s a koronát is elveszti szabadságával együtt.

Míg a korona a büszke vajda kezeiben van, ki azt Gentilis bíbornok, pápai követ, sürgetésére is vonakodik kiadni, Bobért Károlyt háromszor is megkoronázzák egyházilag is megáldott díszes koronával. Mind hiába! A nemzet vonakodik őt törvényes királynak elismerni, míg nem övezi fejét szent István koronája, ez iránt sokkal nagyobb tisztelettel viseltetvén, semhogy azt bármely új korona által pótolhatónak vélte volna. Sikerül végre Gentilisnek kikapni a vajdától a szent koronái; evvel újból megkoronázzák Bobert Károlyt, a már háromszor megkoronázott királyt.*)

Nagy Lajos, II. (Kis) Károly és Mária s ennek férje alatt féltékenyen örködött mind az uralkodó mind a nemzet a szent korona felett. Visegrádon, Budán és Mária férjének, Zsigmondnak hosszas távolléte alatt az ország-tól. Esztergomban helyezték el biztos őrizet alatt.

Tudjuk, hogy Nagy Lajos alatt élte hazánk egyik virágkorát.

*) Ipolyi: A magyar szt. korona 85—91. lap.

Zsigmond halála után vejét, leányának Erzsébetnek férjét, Habsburgi Albertét választották meg magyar királynak és koronázták föl szent István koronájával (1438). Albert volt tehát az első habsburgi fejedelem, kinek homlokát övezte a magyar szent korona. Ez akkor még az esztergomi érsek őrizete alatt volt, de az érsek halála után Albert a koronát az érsek testvérére, Palóczy Mátyás országbíróra bízta, később pedig Visegrádra vitette, hová azt maga személyesen a királynéval és több magyar főúrral elkíserte.

Albert, ámbár német császárnak is megválasztották, a haza védelmében kapott betegség folytán 1439. október 27-én Neszmélyben bekövetkezett halála után hazai földben, Székesfehérvárit temettetett el. Nejét reménves állapotban hagyta hátra.

Rövid országglása alatt történt először, hogy király és nemzet között létrejött egy a trónöröklést szabályozó és az ország jogait biztosító formaszertí írásbeli szerződés, mely a későbbi királyaink által koronáztatásuk alkalmával kiadatni szokott felavatási okmányoknak alapjául szolgált.

Albert szavatartó, egyenes lelkű, de lágyszívű, harcban vitéz király volt. Kora halála nagy szerencsétlenséget hozott az országra. A fenn érintett és törvénybe iktatott szerződés szerint ugyan nejét és gyermekeit ismerte el a nemzet Albert utódainak, de mivel a török részéről nagy veszély fenyegette az országot, az urak nagyobb része azt kívánta, hogy Erzsébet Ulászló lengyel herceghez menjen férjhez, hogy a vésteljes időben férfi, és ne gyöngye, szeszélyes asszony kormányozza az országot. Erzsébet beléegyezett; de fia születvén, ígérletét megbánta, visszavonta.

Ezen szeszélyes, gyöngye s mindé mellett mégis csel-

szövő és fondorkodó nő ejtette a magyar szent koronát a legnagyobb veszedelembé. Albert halála után az a hír terjedvén el, hogy a király halála előtt a koronát Visegrádból elvitette, a királyné azonnal fölsietett a várba, a koronát kihozták őrhajlékából, és a királyné egy szekrénybe zárva ágya mellé tétette egy vákosra. Ez, valamint a szekrény is, melyben a korona volt, az ágy asztalán égni szokott viaszgyergyától meggyűlt s ha a királyné egyik udvarhölgye, ki vele egy szobában aludt, föl nem ébred és a tüzet el nem oltják, a korona oda vész. Megint szokott őrhajlékába viszik; a ládát, melybe helyezik, és a szoba ajtaját a királyné és a koronaőrök lezárják és lepecsételik. De a királyné ráveszi komornáját, Kottanerné Ilonát, kinek szobája éppen a korona őrizethelye előtt volt, hogy azt elorozza. Kottanerné a lopott koronát egy párnába varrja, ezt egy tehénbőrrel betakarja és elviszi az előre utazott királynéhoz Komáromba. A korona megérkezése utáni napon a királyné fiút szül — a későbbi V. László gyászos emlékü királyt. Ezt háromnapos korában a koronával megkoronázzák. De a királyné azt nem viteti vissza Visegrádra, hanem gyermekestül külföldre hurcolja magával. Egy helyen, midőn félt, hogy Ulászló hívei nyomában vannak, hogy tőle az elorzott koronát elvegyék, azt egy darabig egy odvas fűzfa üregében rejtette el. Végre elérte az ország határait.

A koronát az özvegy királyné ismételve elzalogosítja pénzért!

Az alatt bevonult I. Ulászló Székes-Fehérvárra, hogy magát mint a nemzet megválasztott királya a szent koronával megkoronáztassa. Visegrádra küldenek a korona után. A követek korona nélkül térnek vissza, egyedül a korona feltört tokját hozván magukkal. Garay László, a

korona öre, csak az által kerüli el a halált, hogy Ulászló maga veti magát közbe őérette. Koronázás — és nincs korona! Mit csináljanak? Leszállanak a királyi sírboltokba s felhozzák a vallásos és hazafias kegyelet szintén nagybecsű ereklyéjét: a szent István fejcsontjának mellszobor alakú ereklyetartójáról levett arany koronát — és evvel koronázzák meg a fiatal királyt. Első és utolsó eset, hogy a nemzet érvényesnek ismert el koronázást, mely a magyar szent korona nélkül eszközöltetett. Valamint első és utolsó eset, hogy érvénytelennek nyilvánította a vele való koronázást, midőn avval Frigyes császárt ékíték föl minden jog nélkül pártosai.

I. Ulászló Várnánál elesett 1444. november 10.-én. Következik Hunyadi János kormányzása. (1445—1452). Hunyadi János! E név hallatára kinek nem töltene el szívét a nemes honfiúi büszkeség érzete?! S melyik művelt magyar nem ismerné életét és tetteit Hunyadi Jánosnak? Ki magát már Zsigmond és Albert királyaink alatt számtalanszor kitüntetvén a haza ellenségei, a huszita csehek és lengyelek, oláhok és németek s mások ellen minduntalan meg-megújuló harcokban, erdélyi szegény köznemesből felküzdötte magát az ország zászlós-urává és mindenható kormányzójává! Ki mint a lángoló kardot suhogtató angyal a paradicsom bejáratánál, úgy örködött hazánk határain, hogy ezeket büntetlenül át ne lépje a pusztulást, vést és erkölcsi vadságot magával hordozó török! Ki — eltekintve számos győzedelmes kisebb csatározásaitól — 12 nagy ütközet közül 10-et nyert meg sokszorta csekélyebb haderővel a kereszténység és a haza rajongást és gyűlöletet lihegő vitéz ellenségétől! Ki a két vesztt ütközet közül az egyiket oláh árulás, a másikat fiatal királya fékezhetetlen harcvágya miatt, nem önhibájából veszttette el úgy, hogy sokkal

több török, mint magyar holtteste borította a vérmezőt! Kiben nem tudjuk megmondani mi volt nagyobb, a buzgó vallásosság-e, a tiszta jellem-e, az önfeláldozó honszerlem-e, az államférfúi bölcsesség-e, a páratlan nagylelkűség-e, a páratlan igazságszeretet-e? Kit meggyászolt nem csak Magyarország, hanem az egész civilizált világ, és kit egyaránt siratott meg ellensége, a török szultán, és barátja- atyja, a római pápa!

Egy ágyúlövésnyire Nándorfehérvártól, melynek falai alatt 20 nappal előbb megmentette Magyarországot s talán az egész kereszténységei, /;monyban utolsó bösbabérjajában méltán osztozó barátja, a szentéletű Kapisztrán János keblén lehelte ki nemes lelkét e mákul;¹, nélküli jellemű nagy férfi (1456. aug. 11.-én), kihez fogható talán az egyetlen spanyol Cid költészet idealizálta alakján kivül alig képes felmutatni a világtörténelem.

Hibáiktól, gyöngéiktől eltekintve, a Rertrand de Guesclinek-, a Götz von Berlichingenek-, a Louis de Tremouillek-, az oroszlán szívú Richárdok-, a Kinizsy Pálok-, a Uayardok- és mindazoknak, kiket »hegedősök» és troubadourok megénekeltek s újabb költők magasztaltak, fond egy koszorúba összes erényeit és díszítsd föl avval az önérzetes szerénység megtestesültél, és előtted áll a mi Hunyadi Jánosunk, ez a legigazabb chevalier sans peur et sans reproche.

S egy ágyúlövésnyire halálos ágyától, a mai Belgrád egyik terén ott díszük Obrenovics Mihály fényes lovagszobra. melyet hálás honfitársai emeltek nem sokára halála után szeretett, de meggyilkolt fejedelmüknek. Meghajlunk ennek nagysága előtt, készséggel elismerjük hazája körül szerzett érdemeit; de ha összehasonlítjuk a szerb fejedelem nagyságát a magyar hős nagyságával, akkor ez úgy tűnik föl előttünk ama mellett, mint a százados

tölgy a gyöngye fűzfa, a ragyogó nap az alsóbbrendű csillag mellett.

S Hunyadi János emlékét sem Vajda-Hunyadon, sem Zimonyban, — sem Gyulafehérvártt, sem Nagv-Szebenben, — sem Szent-Imrén, sem a Vaskapunál nem hirdeti szobor! Nincs az Istennek háládatlanabb teremtese a magyarnál! — Gondolám, s biz én le is irám.

Még csak két dolgot vetek papírra, a nagy emberre vonatkozót. Halálos ágyán buzdítá fiait, Lászlót és Mátyást, a maga példájának követésére, a becsület és erény, bár tövises, de egyedül biztos ösvényén való tántoríthatatlan haladásra. Szinte ezeket a szavakat intézte királyunk egyik őse is tőle örökre elbúcsúzó fiaihoz.

A haldoklók szentségének fölvétele alkalmával nem tartá magát érdemesnek az istenfélő ember, hogy a kenyér színében az Úr jöjjön őhöz, hanem kéré zokogó barátait, vinnék el őt az Isten házába, és itt, a templom-előcsarnokában, végzé a szent áldozást. Élénken emlékeztet ez bennünket Habsburgi I. Rudolfra, királyunk vallásos őseré, és a szentségvivő papra.

S még egyet! Román honfitársaink többek között Hunyadi Jánost is maguknak követelik, állítván róla, hogy oláh volt. Szívesen átengedjük őt nekik egy föltétel alatt: Szeressék ők is úgy a magyar hazát, mint azt Hunyadi János szerette. — — —

Említettem, hogy V. Lászlót anyja háromhónapos korában megkoronáztatta. Mellőzöm uralkodását e királynak, ki elvetemült gonosz tanácsosainak ösztönzésére mélyen megsebzé a nemzet szívet, és kinek vesztét is szintén emez emberi alakba bujt gonosz szellemek okozták. E kígyó fajzat soha ki nem hal! Behízselgi magát uránál, majd hálójába keríti, észrevétlenül járma alá hajtja, magát nélkülözhetetlenné tevén vagy feltüntetvén

olyannak. Mindannyian ugyanazon fekete lélekkel, de hány alakban jelentek meg újból és újból a következő századok folytán, a Czilleyek, Garayak, Csendnek, Ujlakyak, Holtzerek, Buzlayak? Kik aztán lenyűgözték a fejedelmek szíve-lelkének jobb részét, csak a rosszabb felét láttaták, éreztették a nemzettel, megkönnyítván ekként iker-testvéreik, a népbujtatók. nem kevésbé átkos munkáját magánál a nemzetnél. A demagógok egészen abba a kategóriába tartoznak, mint a királycsábítók, a nemzet ellenségei, csak működésük színtere és objektuma más: e két fajzat kölcsönösen, kézen-közön ássa meg népek és fejedelmek boldogságának a közös sírját.

Hogy kit választott a Prágában megmérgezett V. László helyébe az ez egyszer hálás nemzet királynak, hogy kinek szánta szent István koronáját? ki ne tudná?

Ámde a korona nem volt meg; azt Erzsébet utoljára III. Frigyes német császárnak zálogosította vala el 2500 magyar arany forintért, ez pedig vonakodott kiadni azt; már pedig a magyar szent koronát semmi sem pótolhatta, az avval való felavatással még a nagy Hunyadi János halhatatlan érdemeire való emlékezetet és dicső fiának, az éppen uralkodó I. Mátyásnak, kitűnőségét sem tekintette a nemzet egyenlő értékűnek. Pedig Korvin Mátyás már rég legyőzte volt uralkodása kezdetének nehézségeit, lerázta volt nyakáról nagybátyja, Szilágyi Mihály kényelmetlen gyámkodásának nyűgét, hozzá fogott volt sikeresen az oligarchia egekig nőtt méregfájának megnyirbálásához és a honvédelem szabályozásához s általán a belviszonyok rendezéséhez; Mátyás már fényes diadalokat aratott volt a cseh rabló huszitákon, a németen és törökön egyaránt. S dacára annak, hogy mindezekben nyilvánuló magasra törő szellemének, állam férfiúi bölcseségének, hadvezéri zseniálitásának, uralkodói tekintélyének sikerei

már sűrűn mutatkoztak, és dicsőségének ragyogó sugarai Európában mindenüvé elhatottak: a nemzet mégis bizonyos idegenkedéssel bizalmatlanul tekintett rá; nem tartotta őt törvényes királyának, mert nem látta megválasztása- és hatalmának törvényesítését a koronázás által megszentelvé. A legtündöklőbb fejedelmi erények virágaiból font dicskoszorú, mely akkor már övezé Mátyás homlokát, nem pótolhatta a szent koronát. Ezt maga Mátyás is belátta, meggyőződven, hogy mindaddig nem számíthat békes uralkodásra, míg a szent koronát fejére nem téteti. Ezért elhatározta, hogy a koronát bármi áron visszaszerzi Frigyes császártól, ki annak kezeiből kibocsátását I. Ulászló halála óta makacsul megtagadta. Mátyás az éppen oly ügyes mint hű Vitéz János n.-váradi püspököt bízta meg, ki az ügyben el is járt sikeresen. Frigyes, kinek egyik jellemvonása az avaritia volt, visszaadta a koronát 60 vagy 80 ezer aranyért, és ezt az akkori pénzviszonyok között roppant nagy összeget a nemzet szívesen üzette, csakhogy szent ereklyéjének birtokába jusson és törvényesen megkoronázott királya legyen.

A magyar követek Hécsújhely kapójában lefizetik a váltságdíjat a császárnak és átvesszik tőle a koronát és nagy ünnepélyességgel viszik Budára.

A magyar szent korona 24 évig volt német fogságban.

Mátyást 1464. évi virágvasárnapján, március 29.-én a nemzet örömnnyilatkozatai között Székes-Fehérvárott az öreg Széchy Dénes esztergomi érsek-bíbornok, ki már negyedízben végezte a királyavatás funkcióját, maga is örömkönyeket hullatva, ékítette föl szent István koronájával.

Az ünnepély fényét Velencének, a «tengerek királynőjének», XI. Lajos francia királynak és sok más euró-

pai uralkodónak követői emelték jelenlétükkel, kik mind eljöttek volt üdvözölni e nagy napon a nagy királyt, ki alig 20 éves korában már betöltötte vala egész Európát nevének hírével, dicsőségével.

Indokolt nemzeti büszkeségtől dagad a magyar keble, mikor visszagondol Mátyás az Igazságosnak az uralkodására.. hazai történelmünk e legdicsőbb, legfényesebb korszakára. S nekem még sem szabad itt időznöm, nem mondhatom el a győzelemmel végződött török, cseh, lengyel, német háborúkat, nem idézhetem e nagy királynak az egész nemzet, és nem csak egy kaszt, boldogulására, az egész haza üdvére irányuló törvényeit és bölcs intézkedéseit, nem járhatom be Mátyásnak páratlan budai könyvtárát, hol ez az «erdélyi oláh kölyök!», mint őt egykor a dölyfös Czilly gúnyolta, mintegy 50 ezer, selyembe, bársonyba kötött, és arany és ezüst szegélylyel s kapcsokkal ellátott, részint írott, részint nyomtatott könyvet halmozott össze, — melyeknek társaságában tölté legszívesebben szabad idejét; nem nézhetem meg azon 30—40 másoló és festő remek munkáját, kik a királyi könyvtár számára dolgoztak, melynek gyarapítására a tudomány-és művészetkedvelő király, maga is tudós és művész lévén, évenként 33 ezer aranyat fordított; s nem hallgathatom meg az első könyvnyomdának, melyet Geréb László budai prépost felügyelete alatt Hesz András által felállítottat addig Budán még nem hallott zakatolását: tovább kell kísérnem a magyar szent koronát most már mindjárt 900 éves földi pályáján.

Még csak néhány aprólékos dolgot említek föl, Mátyásra vonatkozót, a jelen korból.

Tudjuk, hogy a dicső király világhírű könyvtára kivált a mohácsi vész után elkallódott, s nagyobb része zsákmányszámban Konstantinápolyba jutott. A szultán

1877-ben, a mikor a szerb-, illetőleg orosz-török háború alkalmával a török, egykori halálos ellenségünk, de amaz idő szerint barátunk mellett és a muszka ellen tüntetünk, kit akkor természetes ellenségünknek tartottunk, hálája jeléül mintegy 35—40 könyvet — Corvinát — küldött a magyar nemzetnek, Mátyás könyvtárából valókat, és később is készséggel megengedte tudósainknak (Fraknoi-, Csontos- és másoknak), hogy császári könyv- és levéltáraiban kutassanak Magyarországra és kivált Mátyásra vonatkozó dolgok után.

De volt Mátyásnak, mint természetes, nagy családi levéltára is. Ennek nagy részét fölfedezte szintén 1877-ben jeles történetbúvárunk, Fraknoi Vilmos c. püspök a müncheni bajor állami levéltárban. Mátyás fiának, Corvin Jánosnak özvegye, Frangepán Beatrix, ugyanis másodszor Brandenburgi Györgyhöz ment férjhez, ki a hatvani országgyűlés idején kénytelen lévén az országot elhagyni, a Hunyadi-család archívumát is magával vitte, így került az Ansbachba, innen pedig később Münchenbe. Fraknoit, ki forrástanulmányokon alapuló jeles munkák által magának európai hírnevet szerzett, ebbeli sikeres fáradtságáért is a legnagyobb elismerés illeti meg, mert ha eme levéltárt föl nem fedezi, hézagos marad a Hunyadiak korát illető ismeretünk.

Van még egy emlékünk is, mely egyenesen Mátyás kezéből került ki, tanújele annak, hogy a nagy király a művészetnek nem csak pártfogója, hanem maga is művelője volt. Ez egy szép művű arany feszület, dúsan kirakva gyémántokkal; ezt Mátyás sajátkezűleg készítette. Corvin János pénzzavarában ezt a feszületet előbb elzálogosította, majd végképpen eladta Bakács Tamás esztergomi érseknek. Ezen nemzeti ereklyét Bakács utódai az érseki széken híven megőrizték mind e mai napig a nem-

zet számára. Mind a feszület, mind a vételárról szóló eredeti nyugta a primacialis kincs- illetőleg okmány-tárban őriztetik.

Azonban a legnevezetesebb, mi az értelmes szemlélőt az Igazságos Mátyásra emlékezteti, azon ház, melyben ő született. Sokszor állottam ezen ódon stílű emeletes ház előtt Kolozsvártt, az u. n. Ovárbán. Egyszer be is mentem. Abban a szobában, hol a törökverő Mátyás szemében először tört meg e haza napjának sugara, hol először tágult kiseded kebele e bérces hon éltető levegőjétől, — füttyülve és dúdolva készíté éppen néhány katonacipész a dikis, ár és tű segítségével a bakák számára a bakkancsot. S hol Magyarország első rendű, nem csak álló, hanem mindörökké állandó csillaga fölkel, hogy ragyogó fényével eláraszsza a félvilágot, ott éppen hitvány faggyúgyertyát gyújtanak, hogy annak pislogó világánál a lábbeli művészei a bakkancsszíjnak a cipőbe az egyik lyukat a másiktól a reglementszerinti távolságban rakhassák.

A hol egykor Mátyást az Igazságost a mi gyönyörű mélabús magyar vagy oláh dalainkkal ringatták álomba, ott éppen kurjongatta rekedt hangon egy szurkos lercchenfeldi vitéz, az áriához térdszíjával csattogatva: «Der Wenzel kommt, der Wenzel kommt, der Wenzel ist schon da!»

Ó te dicső, ó te páratlan magyar kegyelet!!

Királyunk ő felsége maga is megbotránykozott legdicsőbb ősei egyike, Hollós Mátyás szülőháza iránt tapasztalt eme végtelen impietáson és a nyolcvanas években Kolozsvártt tartózkodása alatt pénzt adott a kincses Kolozsvárnak, hogy legnagyobb és legdicsőbb fia szülőházát legalább emléktáblával jelölje meg.

Ad r e g i s exemplum t o t u s componitur
o r b i s!

A kolozsváriak, bár későn, mégis észretértek.

Most már nem csak emléktáblát akartak beilleszteni a dicső király szülőházának megőszült falába, hanem gyűjtést is rendeztek, hogy a város legfényesebb nevű szülöttjének emlékszobrot állítsanak.

Meglesz!

Az emléktábla elkészült 1889-ben, és, mintha mulasztásukat akarták volna jóvátenni Kolozsvárnak egyébiránt minden hazafias erényeket szívükben gondosan ápoló és melengető lelkes polgárai, — az emléktábla leleplezését ország-világhoz szóló ünnepélylyel kötötték össze.

Mindenekelőtt fölkérték Erdélyország érdemdús püspökét, L ö n h á r t Ferencet, ki a hatvanos években a magyar alkotmányért élet-halálharcot vivő Haynald Lajosnak jó szelleme volt, hogy a Te-Deum-os nagymisén celebráljon és jelenlétével a leleplezés ünnepélyét emelje. Azután meghívták ékesen szóló egyik országos képviselőjüket, Hegedűs Sándort, az emlékbeszéd megtartására.

Az emléktábla beillesztésének indítványozója, az eszme megpendítője, annak megtestesítője oly dicső volt, — I. Ferenc József, Mátyás utóda —, leleplezésének ünnepélye oly fényes volt, hogy kiengesztelhetette Magyarország legnagyobb királyának az iránta elkövetett évszázados kegyeletlenség bűne miatt nem ok nélkül méltatlanodó lelkét.

Kolozsvár legnagyobb történetbúvára, Szabó Károly, ezt vésette Mátyás király emléktáblájába: «Ebben a házban született 1443. március 27.-én Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet fia, Mátyás az Igazságos. — Szülőházát a nagy király kegyeletből — örök időkre adó- s tehermentessé tette, — II. Rákóczi György erdélyi teje-

delem — e ház kiváltságát megerősítette, — 1. Ferenc József apostoli királyunk — 1887. szeptember 23.-án látogatásával megtisztelte — és kegyes adományyal gondoskodott, — hogy örök emlékezetül megjelöltessék. — A kegyelet, a tisztelet hirdetője — ez az emléktábla, melyet legnagyobb ha — szülőházára e ház tulajdonosa — Kolozsvár szab. kir. városa tétetett — MDCCCLXXXVIII.»

Van tehát a nagy királynak legalább emléktáblája! Dicső apjának látható emlékét csak egy megrongált kőkoporsó a gy.-fehérvári székesegyházban és az ő vallásos buzgalma emelte templom immár rég porladozó romjai hirdetik Szent-Imre határán.

Baross Gábor, ki szent István királyunk nevenapját mint munkaszünetet föltételező nemzeti ünnepét vétette föl törvénykönyvünkbe, — vájjon nem gondolja-e, a midőn a Vaskapunál a Duna hömpölygő habjainak betartandó útjokat megszabja, — hogy talán mégis csak illő volna Annak is megörökíteni emlékét, ki szintén a Vaskapunál odamennydörögte a török hadak pusztító árjainak: «Megállj!?»

De térjünk vissza a magyar szent korona történetének folytatólagos elbeszéléséhez. —

Mint említém, egy virágvasárnapon tették Mátyás fejére a szent koronát; az erre következő huszonhatodik virágvasárnapon pedig, 1490-ben, a halál jegyezte el őt magának, s rá a második napon, nagy-kedden, április hatodikán, el is vette.

Nem csak nemzetének, hanem korának legnagyobb, legdicsőbb királya Bécsben elhalálozván, megkezdődött újból a vadászat a szent koronára, és ennek licitálása az önző, dölyfös, hazafiatlan oligarchák részéről. Négy trónkövetelő is lépett föl egyszerre: Corvin János, Mátyás szelíd lelkű, nemes keblű fia, kit éppen atyja kreáтурái

hagytak cserben; Miksa osztrák herceg, kinek a magyar trón biztosítva volt azon szerződéssel, melyet apja, II. Frigyes Mátyással a korona visszaadásakor 1463-ban kötött, s melyet a rendek is megerősítettek volt annak idején; Albert lengyel herceg és Ulászló cseh király. Kettő azért tartott jogot a magyar koronára, mert fiai voltak Erzsébetnek, Albert király leányának. Az oligarchák természetesen a tunya, gyáva cseh királyt választották, kinek erélytelen uralkodása alatt az oligarchia féktelensége az országot tönkre és éretté tette, hogy a török leigázza.

11. Ulászló méltatlan fejére tették a koronát 1490. szept. 18.-án. A szelíd, engesztelékeny szívű Corvin János maga vitte a szent koronát a díszmeneten a király előtt, kinek azt megválasztatása után átszolgáltatta.

De forduljunk el undorral az akkori oligarchák féktelen garázdálkodásától, kik előbb a koronát fosztották meg fényétől, jogaitól, aztán Magyarország lakosságának a Dózsa György lázadása leveretése után kilenc-tized részét hajtották saját rabigájuk alá, hogy kevéssel később magok is és az egész nemzet nyögjön a török járom súlya alatt.

Mindjárt II. Ulászló felavatása után külön törvények gondoskodnak a szent korona kellőbb őrizetéről, és azt ismét Visegrád várában helyezik el, koronaörök választása és őrség rendelése mellett.

Következik a szerencsétlen II. Lajos uralkodása, kit apja, hogy neki a koronát biztosítsa, a nemzet bejegyezésével 2 éves korában 1508. jún. 4.-én megkoronáztatott, letevén helyette a koronázási esküt.

Minden magyar, ki hazája történetének e talán leggyászosabb korszakát ismeri, sajnálja a szegény királyt és átkozza az Istenéről, királyáról és hazájáról egyaránt

megfelelkező kis királyokat, kik egyedül okozói a mohácsi vésznek 1529. aug. 29.-én.

Mindenki ismeri e gyásznap végtelen szomorú következményeit. Évenként gyászistentiszteletet tartanak manapság is Mohácson. Siratják olt évente aug. 29.-én a a szabad királyválasztás jogával való visszaélés és a lelketlen oligarchia mézárszékre hurcolt áldozatait s a királyi vértanú halálát. De siratják a nemzetnek ott eltemetett önállóságát is, mely mohácsi sírjából csak másodfél század múlva emelkedhetett ki ijesztőleg megfogyva.

A II. Lajos fejéről lehullott korona után iramodók között olt volt Szapolyay János, maga is a korona egyik őre. Párthívei állal megválasztatván, tiszt társától, Herényi Pétertől könnyű szerrel megkapta a koronát és bár arra semmi ok alapján jogot nem formálhatott, avval magát megkoronáztatta a székesfehérvári egyházban. Mondják, hogy mise alatt, mit az újonnan fölkent király már a koronával fején hallgatott végig, a korona elkezdett forogni a fején, úgy hogy azt a püspökök többször megfogták és meg akarták állítani; de mihelyt levették kezeiket róla, megint csak újból forogni kezdett. Ezt a tüneményt úgy magyarázták, hogy Szapolyay érdemeden a koronára, mert a pórhadak leverésétől véres a keze, s Dózsa György pokoli raffinement-val eszközöli kivégeztetése által beszennyezte magát és megszegte a székelyeknek adott hitét. Ezt egy szemtanú beszéli, Szerémi György, magának Szapolyaynak udvari káplánya.

De volt egy más trónkövetelő is, Ferdinánd osztrák főherceg a Habsburgházból, Miksa császár unokája, II. Lajos szerencsétlen királyunk sógora, ki a nagyatyja és II. Ulászló között létrejött szerződésnél és házasságánál fogva méltán elvárhatta, hogy őt választják meg magyar királynak. Hívei meg is választották a po-

zsonyi országgyűlésen és meg is koronázták Székesfehérvárit 1527. nov. 4-én. Most már két koronázott királya volt az országnak: János és Ferdinánd. Véres háborúkat viseltek egymás ellen, itt is olt is ázott a magyar föld a magyar vértől. János hívei — legalább a jóhiszeműek — a német befolyástól féltették az országot, Ferdinánd pártja a tőlök járomtól kívánta megőrizni a hazát, de sem a német, sem a török ellen nem egyesültek, hanem a magok véreben gázoltak. Szapolyay János a török segedelmét vette igénybe az ország kárára. De ne időzzünk tovább ez iszonyú polgárháború iszonyatosságainál!

1. Ferdinánd volt az utolsó, kit Székesfehérvárrt koronáztak. A koronázás után a szent koronát ismét visszavitték Visegrádra. 1529-ben a koronával együtt menekülő Perényi koronaórt elfogják, a koronát átadják a Mohácsra megérkezett Szulejman császárnak. Ez felteszi, vájjon talál-e az ő fejére? Aztán felpróbálgatják a sátorban lévő vitézei. Mégis visszaadja a hódolatára megérkezett János királynak. Ez magával viszi Erdélybe, míg halála után özvegye Izabella ismét visszaadja 1. Ferdinándnak, ki azt Pozsonyban nyugtató okmány mellett átveszi 1551-ben. A sok belső és török háborúk iszonyai között büszkeséggel pihen a magyar szeme azon dicső tetteken, melyeknek hősei magyarok voltak. Csak három nevet említek: Jurisics, Losonczy, Dobó! Hát a hős Szondy?

Azon felül hogy Szapolyay János a törököt ismételten behívta az országba, nagyravágyásának feláldozván a közjót, még egy országos szerencsétlenségnek lón a nemző atyja: Erdély elszakadásának az anyaországtól. Hogy mennyi véráldozatba került annak visszakapcsolása, az unió, 300 év múlva Szapolyay János áldatlan sáfárkodása után, — azt részletesen megbecsüli és elbeszéli az, ki majd megírja Bem atyó erdélyi hadjáratát 1848—9-ben.

A török előnyomulása és hódítása elől a szent koronának is menekülnie, sőt az országból is bujdosnia kell: lluda, a korona egykori székhelye, 1541. aug. 29.-én, a mohácsi vész 15. évfordulóján, török kézre kerül, elvesz Székesfehérvár is, elvesz Visegrád is, a királykoronázó város és a koronaőrző vár. Előbb Pozsonyba, innen majd Pécsbe, később Prágába viszik a szent ereklyét, csak akkor hozván azt vissza rövid időre az országba, mikor királyt koronáztak vele Pozsonyban. Mert ez lett ezentúl Székesfehérvár helyett a királykoronázó város.

Ez a dátum: 1527. nov. 4.-e, a mikor I. Ferdinándot megkoronázták magyar királynak, azért bír kiváló fontossággal, mert ezen idő óta mostanig, tehát negyedfél századon keresztül szakadatlan sorban a Habsburgi, illetőleg Habsburg-Lotharingiai házból származó királyok viselték szent István koronáját. Ha egyéb nem volna is, már csak ezen hosszú idő, mely még nemzet éleiben is számot tesz, a tejükét gyakran felütő kölcsönös bizalmatlanságok és félreértések s ezek szomorú következményei dacára is, annyira összeforrasztotta a nemzetet és a dynastiát, annyira azonosíthatta mindkettőnek érdekeit, hogy immár egészen egynek tekinthetik magokat, s lényeges érdekellentét köztük nem is képzelhető.

I. Ferdinánd 1564. júl. 25.-én bekövetkezett halála előtt fiát, I. Miksát királynak választotta és nejével, Máriával együtt megkoronáztatta 1563. szeptember 8.-án.

Miksa 12 évig (1564—1576.) tartó uralkodása is Szapolyay János erdélyi fejedelem és a török elleni háborúkkal telt el, melyek alatt Zrínyi Miklós adott példát a bámuló világnak, miként kell vívni és meghalni Istenért, királyért és hazáért. Az ő uralkodása alatt erősödött meg hazánkban a reformáció, melynek útjait az ellenkirályok

között és a török ellen folyt háborúk alatt meglazult egyházi fegyelem és vallási indifferentizmus is nagyban egyengette volt. Az ő idejében adott Magyarország Lengyelországnak egy nagy királyt Báthory István erdélyi fejedelem személyében.

1. Miksa fiát 1. Rudolfot szintén kikiáltatja és megkoronáztatja királynak 1572. szept. 25.-én.

I. Rudolf üdvtelen uralkodása alatt a török háborúk mellett kezdetüket vették szerencsétlen hazánkban a vallásháborúk is, Bocskay fölkelésében érvén el tetőpontjukat. Az inkább tudósnak, mint uralkodónak született király a magyar szent koronát mint valami érdekes régiséget elviszi Prágába, hol rendesen tartózkodott, és nem törődve azzal, hogy a korona a nemzet, legföltettebb kincse és szentségénél fogva kegyeletének legdrágább tárgya, beállítja kincsei és régiségei tárházába.

Rudolfot öcscse, Mátyás, főleg a magyarok segítségével kényszeríti, hogy lemondjon a trónról, melyet, nem lévén Rudolfnak gyermeke, Mátyás foglal el. Ekkor szabadult ki a magyar szent korona is prágai fogságából. Előbb átvitték szokott szertartásokkal s égő szövétnekekkel szent Vencel kápolnájába, onnan pedig az immár Prága előtt álló hadseregből 300 magyar főúr és nemes hozta diadalmenetben a táborba Mátyás főhercegnek, ki azt ünnepélyesen átvette. Ekkor cserélte föl Mátyás az egyik megrepedt zafirkövet a koronán egy hasonló ép zafirkövel.

A rendek Mátyást egyhangúlag királylyá választották 1608. nov. 16.-án Pozsonyban. Megérkezett a korona is. A koronázási menetben a korona előre vitetett és láttára a nép hangos üdvözlésekbe tört ki: «Üdvöz légy hazánk nemtője! Üdvöz légy Magyarország dicsősége!» Így kiálta az ünneplő sokaság örömtől könyezve. A korona mögött lépdelt Mátyás testvérével, Miksával, mind-

ketten magyar díszöltönyben. A koronázás előtt Mátyás háromszor megkérdezte a rendeket magyar nyelven, hogy akarják-e őt királynak koronáztatni? A lelkesült igenlő válasz után megkoronázta Mátyást az ország primása, Forgách Ferenc esztergomi bíboros érsek 1608. november 19.-én, magyar szent Erzsébet napján. Midőn II. Mátyás a felavatás után a trónon üle fején a koronával s kezében a jogarral, ismét felhangzék: «Üdv Mátyásnak, a szent korona győzedelmes visszaszerzőjének!»

A koronázás után ismét koronaörököt választottak: Révay Pétert és Pálffy Istvánt, és törvénybe ígtatták, hogy a magyar korona őrizete mindig csak született magyarokra bízassék, és őrhelyül a pozsonyi várat rendelék stb. .

II. Mátyás alatt Illésházy István nádor, valamint utóda is e méltóságban, Thurzó György, evangélikus vallásúak lévén, pártfogásuk alatt a reformáció még inkább elterjedt az országban, mit páratlan tudománya- és ragyogó ékesszólásával sikeresen iparkodott ellensúlyozni Pázmány Péter, ki maga is református család visszatért ivadéka, számos főrangú református családot visszahódított ősei vallására. Viszont tündöklött a reformátusok részén, habár más működési téren, bátorsága, bölcsesége és nagylelkűsége által Bethlen Gábor erdélyi fejedelem.

Midőn a rendek 1618. június 18.-án éppen II. Ferdinánd megválasztása fölött tanácskoztak, nagy vihar keletkezvén, a villám a pozsonyi várnak éppen azon tornyába csapott le, hol a korona volt elhelyezve, de szerencsére a nélkül, hogy abban kárt tett volna. De sokan ezen eseményt gonosz omen-nek mondták. Nem csálódtak: megkezdődött a 30 éves háború, melyben hazánk is részt vett.

Még élt II. Mátyás, midőn Pázmány Péter, Forgách Ferenc utóda az esztergomi érseki széken, Magyarország bíboros primása, a királyivá választott II. Ferdinándot. I. Ferdinánd unokáját, megkoronázta 1618. július 1,-én. mire a szent koronát megint visszahelyezték a pozsonyi vártoronyba.

De itt nem pihenhetett sokáig. Bethlen Gábor szövetségvén a cseh és német protestánsokkal, Magyarországnak nem-török hódoltság alatt levő részét s magát Pozsonyt elfoglalta és II. Ferdinánd ellenében, ki a protestáns felekezetet eltörölni akarta, kikiáltatott királynak. Bethlen a neki megkoronázására felajánlott koronát nem fogadta el, hanem gondoskodott, hogy azt a háború teréről biztosabb helyre vigyék az újra megválasztott koronaörök felügyelete alatt. Így került a szent korona egymásután Zólyom várába, Kassára. Eperjesre és Ecsed várába, míg végre azt Bethlen Gábor a nikolsburgi békekötés értelmében törvényes birtokosának átszolgáltatandó, Trencsénbe küldötte és II. Ferdinánd biztosainak átadatta. E hosszú vándorlás után csak 1622. július 26.-án látjuk megint Pozsonyban a szent koronát, a midőn avval ugyanis megkoronázzák Ferdinánd második nejét, Eleonórát. A koronaőrző legénység létszámát 60-ról százra emelik, és a korona biztonságáról törvényhozásilag különben is gondoskodnak.

II. Ferdinánd uralkodásának idejét a közte és Bethlen Gábor közötti háború töltötte be, míg végre létrejött köztük állandóan a béke, és katolikusok és protestánsok elkezdettek egymással csak a szellem és tudomány fegyvereivel harcolni, kölcsönösön tisztelvén egymásnak az utolsó békekötés és országos törvények által biztosított jogait.

II. Ferdinánd halála előtt már 11 évvel, 1626.

december 8.-án megkoronáztatta fiát, III. Ferdinándot Pozsonyban, de III. Ferdinánd csak 1687-ben vette át tetteleg az uralmat. A vallásháború hazánkban ismét kitör, sikerülvén a svédeknek és német protestánsoknak arra Rákóczy György erdélyi fejedelmet és a magyar protestánsokat rábírní. Midőn Rákóczy hadaival közeledők, a szent koronát nagyobb biztonság kedvéért rövid időre Győrbe szállították.

III. Ferdinánd, ezen éppen oly bölcs mint tudományos és szelídlelkű királyunk, ki éppen ezen nemes tulajdonságainál fogva a harmincéves vallásháborút szerencsésen befejezte, 1657. ápr. 2.-án jobb létre szenderült.

Hasonnevű fiát már 1647-ben, ámbár még csak 12 éves volt, utódává kiáltották ki a rendek s ugyanazon év június 16.-án meg is koronázták. De IV. Ferdinándot 21 éves korában, 1653-ban, megölvén a himlő, atyja másodszülött fiát, kipótol kívánja még az ő életében meg választatni királynak, ebbe ez országgyűlés beleegyezik, mire 1. Lipót 1655. jún. 27.-én megkoronáztatik, atyjának harmadik hitvesével, Eleonóra királynéval együtt, miután az esküvel is erősített szokásos felavatási oklevelet kiadta. Ezen koronázás után a rendek ismételve elhatározzák, hogy a király semmi oknál fogva és semmi szín alatt nem viheti ki az országból a koronát, hanem azt itthon a régi szokás szerint s előbbi törvények értelmében kell őriztetni.

1. Lipót uralkodása is többnyire török háborúkkal tölt el. A magyarok tudtán kívül kötött szent-gotthárdi gyalázatos béke miatt összeesküdteket kivégzik, Lobkovitz és Ampringen s más magyargyűlölő gonosz tanácsosai által félrevezetve, a király Karaffa és Kobb tábornokokat — Haynau előmintáit — kiküldi az állítólag lázangó magyarok megfékezésére, és a vitéz tisztek a

leghajmeresztőbb kegyetlenségeket követik el Kassán és Eperjesen többnyire ártatlanokon. A magyar alkotmányt eltörlik. Jaj, de siessünk el ettől az iszonyú képtől! Hadd suhanjon el lelki szemeink előtt kísérteties gyorsasággal az az átkozott Karaffa vértörvényszékével együtt, a megszinegelt Kara Musztafa nagyvezér, a labancok és Tökölyi kurucái.

Buda visszafoglalásánál állapodjunk meg egy kissé!

De lássuk előbb, mi történt a magyar szent koronával ebben a gyászteljes, kínos időben, a midőn a pokol felhányta gonosz szellemek orgiákat ültek vérző hazánkon, elfordítván attól koronás királyunk atyai szívét és hogy ne láthasson, hazugságokból szőtt fátyol borítván szemeire.

Midőn Kara Musztafa 1683 tavaszán roppant hadával Bécs alá indult, — a hol hála a keresztények Istenének! seregét Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly herceg szét verték —, a szent koronának is, hogy török kézre ne kerüljön, ki kellett bujdosnia a hazából: Erdődy Kristóf koronaőr felügyelete és kísérete alatt előbb Bécsbe s ennek ostroma miatt Linzbe, majd meg Passauba vitték.

Lotharingiai Károly később Budavár ostromához fogott 1686. június 18.-án. De miként került is csak Buda azelőtt 145 évvel török kézre?

Szulejmann Izabella özvegy királyné hívására, mint már I. Ferdinándról szólva említettem, 1541-ben megjelenván az országban, Ó-Budánál szállott táborba. Ugyanazon év aug. 29.-én a szultán a királyné, a királyfi s az urak számára ajándékokat küldvén föl a budai varba, ezt üzente az özvegy királynénak: a padisah a királynét üdvözli, barátságáról, pártfogásáról biztosítja. Ezt személyesen és élőszóval szeretné megmondani, de a mozlem

törvénye tiltja a megjelenést idegen nő hajlékában, mit annál inkább sajnál, mert szeretné látni a magyarok leendő királyát és bemutatni fiainak is. Ez okból kéreti a királynét, küldené le fiacskáját hozzá a táborba. Ez az üzenet kétségbeejté a királyi anyát. Mit tegyen? Ő hívta az országba a törököt; ez most mindenható; iránta föltélieen engedelmisséget kell tanúsítania s a bizalmatlanságnak a legcsekélyebb árnyékát sem szabad elárulnia. De másfelől összefacsarodott a félelem- és remegéstől anyai szíve azon gondolatnál, hogy egyetlen gyermekét a szultán hatalmának ki kell szolgáltatnia. Hátha nem adja többé vissza? hátha megfojtja? Hiába! Engedelmeskednie kellett; hisz, ha jószántából le nem küldi, a szultán erőszakkal is leszakaszthatja anyai kebléről szíve magzatát. Két előkelő úrhölgyre és dajkájára bízva tehát leviszik az egyéves királyfit több főúr kíséretében a török táborba és Szulejman sátorába. Ez enyeleg a gyermekkel, megmutatja fiainak, Szelim- és Bajazetnek is, kik a kis fiúcskát megcsókolgatják, és fényesen megvendégetti az urakat.

A míg ez történik, azalatt a kíváncsi sokaság közé vegyült jancsárok kisebb csoportokban, mintha látni akarnák a város és a vár belsejét, mind többen és többen gyűlnek össze a kapók mellett, az utcákon és bástyákon. Mikor már mintegy 3000-re felszaporodtak s az előre vett utasítás szerint elhelyezkedtek, a jancsárok agája az utcákon körüllovagolva kihirdetetté, hogy mindenkinek személye és vagyona sértetlen marad, ha mind a katonaság mind a polgárság leteszi és átadja fegyverét; ezt parancsolja a császár. Ellenállásra gondolni sem lehetett, a vár legfontosabb pontja már el lévén foglalva, a királyfi pedig a szultán hatalmában. Ennek láttára határtalan kétségbeesés vett erőt a szerencsétlen anyán, de nem tartott sokáig: megölte volna.

Mihelyt hírül hozták a császárnak, hogy katonái Budavárát elfoglalták, azonnal visszaküldte a csecsemő Szapolyay Jánost anyjának azon üzenettel, hogy a várat a királyfi felnőttéig a maga birtokába veszi, a királyné pedig költözzék fiával Lippára és uralkodjék a szultán oltalma alatt Erdélyen egészen a Tiszáig. Fia láttára ugyan megkönnyebbült az anya szíve, de a királyné könyek és lelkiismereti furdalatok között hagyta el és a török kezén Budavárát.

1541. szeptember 2.-án Szulejman maga is fellovagolt a várba és a sietve mecsetté átalakított főtemplomban végezte ájtatoskodását 1541. szeptember 2.-án. Jegyezzük meg jól magunknak e napot! —

A Tökölyi-féle fölkelés csillapultával a hazának a koronás király jogara alatt maradt részében mindinkább tömörültek az erők a török járom lerázása céljából. Ott találjuk Lotharingiai Károly herceg főparancsnoksága alatt többek között Pátffv, Batthyány és Bercsényi alvezéreket csapatjaikkal és Petneházy Dávidot 4000 főnyi hajdudandárával. XI. Ince pápa, a dicső Odescalchi-család sardjádéka, pénzt küld a hadjáratra és elődei példáját követve, erkölcsi és diplomáciai egész befolyásával oda működik, hogy végre-valahára Európa segedelmére siessen a már-már elvérző magyar oroszlánnak. I. Eipót magyar királynak mint német császárnak koronája alá tartozó országokból jöve kezét fog a magyarral osztrák, bajor, Schwab, frank, badeni, szász, brandenburgi; ezeken kívül hazánkba siet számos svéd, lengyel vitéz, sok német herceg, francia és olasz örgróf, angol lord és spanyol grand, önként részt veendő a kereszt nehéz harcában a félhold ellen. Későn jönnek mindezek, igaz; de mégis jönnek. Éppen 300 esztendeje már, hogy küzd a magyar a törökkel, a kereszt a félhoddal, az európai civilizáció az ázsiai

barbársággal. S Európának előőrsét Európa szinte egészen magára hagyta az óriási küzdelemben. S pedig nem volt kényszerülve a magyar a saját érdekeért ontani véré — inkább ontotta azt Európa javáért. Hisz hányszor tették neki Konstantinápolyból azt az ajánlatot, hogy engedje csak a török árt keresztülhömpölyögni tót és horvát tartományain nyugatra Némethon ellen, az ő országának nem lesz bántódása, sőt részesülend a zsákmányban is, de a magyar — egy második Herakles — visszautasítja a nyugalommal és anyagi előnnyel kecsegtető ajánlatot és nem hagyja el a helyet, melyet az isteni Gondviselés számára kijelölt. Csak akkor kezd ingadozni, mikor a német, a kiért első sorban vérezett, őt készül megfosztani örállomásától és fegyverzetétől, vagyis hazájától és alkotmányától.

XI. Ince pápa- és I. Lipót magyar királynak, Budavára visszavétele eme két legfőbb tényezőjének hívó szövegét meghallja végre Európa és siet előőrségre.

Budát az öreg Abdurrhman vagy Abdi vezérbasa védelmezte 15—18 ezer főnyi válogatott katonasággal. Három hónapig tartó ostrom és több sikertelen roham után végre szeptember 2.-án hat ágyúszó jelt adott a keresztény hadaknak az általános rohamra. A keresztényeket a győzelem reménye lelkesítette, a törököknek a kétségbeesés adott emberfölötti erőt. Az ostromlóknak minden lépésnyi tért vérral kelle megvásárolniok. Egy órai véres harc után Petneházy Dávid legelőször jutott fel a várfal ormára és hatolt be mint első magyar hajdúinak az élén a mai Úriutcába, leprítván maga előtt a halálra inkább megadásra elszánt vitéz ellenséget. Az oroszláni bátorsággal harcoló Petneházy és hőslékű magyarjai példája új erőt önt a kétségbeesés hatalmával

küzdő törökök csapásai alatt már-már lankadó németekbe. Végre elesik Abdurrahaman, a hős aggastyán főtisztjei és az őrség javával együtt.

A csellel török kézre jutott Budavárát vérünk árán szereztük vissza! «1541. szeptember 2.-án Szulejman maga fellovagolt a várba és a sietve mecsetté átalakított főtemplomban végezte ájtatoskodását.» Ezt iráni az imént. 8 eme napnak éppen 145-ik évfordulóját írták, 1686. szeptember 2-ikát, a midőn ama mecset tornyáról lehullott a félhold, s felmagasodék helyébe a kereszt; s a hol a mindenható padisah ájtatosságát végezte, ott, a rendeltetésének visszaadott keresztény templomban, éppen 145 évvel és 24 órával rá — szeptember 3-án — Lotharingiai Károly herceg rebegett hálaimát a Mindenhatónak a győzelemért, míg a táborban ájtatoskodó vitézek ajkairól felhangzó «Téged, Isten, dicsérünk» kezdetit hymnustól sokszorosán visszhangzottak a budai hegyek.

Ez a dátum is emlékezetes gyászban és dicsőségben páratlanul gazdag történetünkben.

Meg is emlékeztünk ám róla kiválóan 1886. szeptember első napjaiban s különösen ennek a hónapnak 2-ikán mint Budavára visszavételének 200-ik évforduló napján. Ez alkalmából Budapest nagyszabású országhozvilághoz szóló s mindenütt visszhangra talált ünnepélyt rendezett. De voltak mégis, kik nem akartak nemzeti örömnünkben osztkozni és részt venni azon ünnepélyben, melyet a kereszt és az európai civilizáció diadalának emlékezetére rendeztünk. Tévedésbe ejtve az erdélyi szászoknak évek hosszú során át a magyar általi elnyomatásukról rendszerrel és mesterséggel űzött hazudozásai által, München és Berlin tanácsai visszautasították Budapest meghívását az ünnepélyre. Csakhamar megvigasztalódtunk. A müncheniek és berliniek ura és császára

igazán fejedelmi módon cáfolta meg a bölcseségüket sörös vagy almaboros kancsókból, a magyar viszonyokra vonatkozó tudományukat a n.-szebeni «Siebenbürgisch-deulsches Tagblatt» csatornáiból merített müncheni és berlini tanácsokat: Vilmos császár fényes katonai küldöttséggel képviseltette magát és a német hadsereget ünnepélyünkön.

Ezen ünnepély, — eltekintve attól hogy szeptember 2.-án az egész országban, kivált a katolikus templomokban, hála-Istentiszteleet tartottak — 3 főrészből állott: a főváros a városligeti műcsarnokban a «török világra Magyarországon» vonatkozó nagyszerű történelmi kiállítást rendezett és nyílt meg, a magyar Történelmi Társulat díszülést tartott a Vigadó termeiben; ez volt fénypontja az egész ünnepélynek; és leleplezték a Budavára visszafoglalásának történetét megőrkítő emléktáblát.

Talán nem fog ártani egy kissé eme díszülésnél időznöm, melynek fényét leginkább emelte ő Felsőge I. Ferenc József apostoli koronás királyunk jelenléte.

Lobogó-díszet öltött az egész főváros. Nemzeti színű zászlók, drapériák és tarkábbnál tarkább szőnyegek díszítették az épületeket. Kivált a Vigadó környéke és különösen a Mária-Valéria utca lakói vetekedtek házaik fölékítésében, mert hisz ezen az utcán át kellett keresztülhaladnia a szeretett uralkodónak.

Már $\frac{3}{4}$ órakor vége szakadt a kocsik felvonulásának: a meghívott vendégek már mind együtt voltak. Ott lehetett látni Simor, Haynald, Mihalovics bíbornokokat, Császka, Dulánszky, Schlauch, Schuster, Zalka és más püspököket, Bylandt-Rheidt gr. közös hadügyministert, Tiszán kívül az összes magyar ministereket, Andrássy Gyula, Tisza Lajos és Széchen Antal grófokat, Pulszky

Ferencet és a Történ. Társul. számos más tagját. Ott voltak még Gerlóczy Károly alpolgármester, Busbach Péter, Wahrmann Mór, Keglevich István gr. intendáns, Göndöcs Benedek stb. stb.. Ott láttuk még Bécs, az akadémia és az egyetemek küldöttségeit. Elragadtatva legettük szemeinket Barcs-, Alsó-Fehér-, Csanád-, Háromszék-, Kolozs-, Pest-, Szabolcs-, Túróé-, Ugocsa-, Vas-, Zólyom- és más megyéknek, valamint Arad, Debrecen, Győr, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Szeged, N.-Várad, Zombor és több más városoknak nagyobb részt károsán fényes díszmagyarban megjelent küldöttségein. Kitüntető helyeket tartottak fenn a német birodalom küldöttjei- és azoknak számára, kiknek ősei Budavára visszavételének véres munkájában részt vettek vala. A legdíszesebb hely, egy vörös bársony trón, jutott Ferenc Józsefnek nem csak mint királynak, hanem mint azon fejedelmi hős ivadékanak is, ki legragyogóbban villogtatta kardját Budavára visszafoglalásánál, Lolharingiai Károlynak, kinek tudvalevőleg unokáját szemelte ki az isteni Gondviselés a Habsburgok családfájának friss, erőteljes felvirágoztatására.

Fényesebb társaság soha sem volt a Vigadónak kis és nagytermében, mint akkor. Elragadó, színgazdag, pompás kép, méltó a festő ecsetére, szívemelő ragyogó látvány, illő a költő tollához! Egyháznagyok főpapi díszben, az ország méltóságai, a tudomány és művészet képviselői, a küldöttek a haza minden részéből, — festői díszmagyarban, azon kardokkal oldalukon, melyekkel őseik egykoron harcoltak a keresztért és a koronáért, — tábornokok és törzstisztek fényes egyenruhában, tündöklő érdemjelekkel mellükön, — amott meg a német császárs birodalmának szálas képviselői, Bécs főváros fekete frakkos és fehér mellényes képviselői, — és mindezek közül

magyar huszártábornoki díszöltönyben kiemelkedetten maga a király, az első magyareMBER. De szinte figyelmetlenséget követtem el, nem egykönnyen megbocsáthatót, elfelejtvén megjegyezni, hogy még a királynál is magasabb polcon, az emeleti helyeken szebbnél szebb hölgyek voltak láthatók aranyosan kedves toilette-kben.

Alig pillantotta meg a díszes társaság a király daliás alakját, eget verő éljenzés rázkódtatá meg a termék ablakait. A király meghajtással ismételten megköszönvén a szeretet és ragaszkodás e nyilvánítását, helyet foglal a trónszerű támlásszéken, mire a közönség is leül, és kezdetét veszi az ünnepély.

Ráth Károly főpolgármester mondja el az érdekes magasreptű megnyitó beszédet. Ebben kétszer említi ő felsége nevét, mire hosszas, zajos éljenzés támad: szintén éljenzés tör ki, a midőn a főpolgármester befejezi remek beszédét és átnyújtja a királynak a Buda ostromára vonatkozó, fényesen bekötött monográfiát és az ezen alkalomból vert emlékérmét, mii ő felsége hálás mosolylyal fogad el. Most Kemény Gábor br. olvassa fel mint a társulat elnöke elnöki beszédét, mire Báth Károly jelenti, hogy Széchen Antal gr. ünnepi művét nem maga a szerző, hanem Óváry Lipót, orsz. allevéltárnok fogja felolvasni. A meglepetés és sajnálkozás kifejezése látszik a jelenlevők arcán, mert a közönség magát a nagynevű író szerette volna hallani. A ritka becsű történelmi tanulmány felolvasása után Ipolyi Arnold püspöknek a Monumenta Vaticana 3. kötetéről szóló jelentésére került a sor, mit Czobor Béla olvasott fel. Miután még Ráth Károly főpolgármester hódolatteljes köszönetét fejezte ki ő felsége legmagasabb megjelenéséért, esti 7 órakor a fényes díszülés véget ért. A budai hegyek mögé éppen leáldozni készülő nap aranyugaraival árasztá el a székéről föl-

emelkedő királyt és híveit; ezelőtt 145 évvel a füst és láng telítette levegőben megtörönten hullának ugyanazon napnak vérvörös sugarai a vértől párolgó utcákra. —

Hogy a díszülést közös vacsora követte, nem is szorul említésre. De azt megelőzte Csiky Gergelynek ezen alkalomra készült «Petneházy.» című történeti színdarabjának előadása a Nemzeti Színházban.

Most azonban már ideje, hogy a magyar szent korona történetének kapcsán, Klió szövéténekének derengő világánál tovább haladjunk nemzeti történelmünkben hőstettek drágaköveiből összerakott, hősök vérével s honleányok kényével összeillesztett mozaik-talaján. —

Buda visszafoglalása után a hős Lotharingiai Károly herceg még több ízben megverte az előle menekülő törököt, különösen Mohácsnál, hol 161 évvel ezelőtt a kis királyok bűne megásta a nemzet sírját.

I. Lipót további uralkodása alatt a legnevezetesebb mozzanat a választó-királyságnak átváltoztatása örökös királysággá, minél fogva ezentúl a királyt nem választották, hanem a korona választás nélkül átszállóit az uralkodó-családban az apáról legidősebb fiára.

Így I. Lipót fiát, I. Józsefet, a nélkül hogy a koronázást választás előzte volna meg, az ismét Pozsonyba visszahozott szent koronával 1687. december 9.-én megkoronázták. Jenő savoyai herceg fényes győzedelmei megszabadítják végre Magyarországot a török iga alól, mely szinte 200 éven ál nehezedett a magyar nemzet nyakára.

Századokon át húzódott a küzdelem a király és nemzet között, melynek célja a király részéről a királyválasztás megszorítása vagy eltörlés e, a nemzet, vagyis jobban mondva, a fő urak részéről annak fenntartása és a királyi jogok korlátozása volt. Már ezen antagonizmus is sok bajt okozott az országnak, de hogy mit eredménye-

zett az oligarchia győzelme a királyság fölött, azt igen sok között legesleginkább mutatja Mohács és ez az évszám: 1526. Amde az is bekövetkezett, a mitől a nemzet a szabad királyválasztás jogának elejtésénél leginkább tartott: I. Lipót környezete — volt ott ám néhány magyar is — kísérletet tőn a magyar alkotmány eltörlésére és a magyar nemzetiség beolvasztására a nagy német néptestbe. Azt kezdék oda át hangoztatni: német fegyverek verték ki az országból a törököt, az ország tehát német zsákmány. Ez lőn a magyarok évszázados egyenetlenségének a gyümölcse, pedig mindenik párt lényegében egyet akart: szabad, független hazát; de mivel ezt az egyik inkább a töröktől, másik inkább a némettől féltette, és e miatt a két párt egymás vérében gázolt, a két hatalmas szomszéd rabja lett mind a kettő — szinte: a török-barát a töröknek, a német-barát a németnek aljasult szolgájává. Hej, mennyire elfelejtették volt már akkoron szent István bölcs politikáját, ki hazájának teljes függetlenségét meg tudta őrizni mind a görög, mind a német-római császársággal szemben.

Iszonyúakat szenvedett a nemzet a török háborúk és a török hódoltság alatt. Eltekintve attól, hogy legszentebbjét, vallását, folytonos veszedelem fenyegette, százezrenként hurcolta el a török, rabszíjra fűzve fiatalainkat, szüzeinket, gyermekeinket. Fiatalaink szolgái, majd hitsorsai lőnek török uraiknak, hajadonaink magyar vérű, erőteljes gyermekeket szülének erőszakos rablóiknak, leendő bégeket, agákat, basákat; gyermekeik magyargyűlöletben fölnevelve, a keresztény vallás ellen fanatizálva, később mint vérszomjas jancsárok öldöklék le saját véreiket: így fogyasztotta a török a magyar népet, úgy hogy valóban Isten csodájának tekinthető, hogy írmagja maradt. Népes községek ezreit, virágzó városok százait,

megszámlálhatatlan várát, palotát, Isten tiszteletére épített szentegyházat, apátságot, kolostort, a tudományoknak, művészeteknek emelt és tömérdek szellemtermékkel megpakolt fényes csarnokokat változtatott a török többé hajdani állapotában, előbbi fényével föl nem építhetett romokká. S mégis! Hogy az országnak török hódoltság alatt levő részében lakó magyarság nemzetiségében, nyelvében, sajátságáiban nagy kárt nem szenvedett, mutatja az a jelenség, hogy, mihelyt felszabadult a török uralom alól, azonnal képes volt szervezkedni önjerejéből a magyar alkotmány szerint.

S íme most Budavára visszavétele, Károly és Jenő fényes győzedelmei után, — melyek kivívásában nem csak német, hanem magyar vér is folyt, s melyeknél közreműködtek Európának szinte minden népebeli önkéntesek —, a gonosz tanácsadók viperafajzata, mely a fejedelmek szívéből kiszív minden nemes érzést és e helyett édes-mérges gyűlöletet népeik ellen és az istenhasznosság gőgjét csöpögteti abba —, azt sziszegi királyunk tüibebe: «Magyarország korlátlan ura te vagy, a magyarok mind lázadók, törökbarátok, istentagadó kálvinisták, neked ellenségeid —, csatold egészen birodalmadhoz ezt a tartományt, irtsad ki ellenségeidet, térítsd meg a hitetleneket, vetköztesd ki őket nemzeti vadságukból, hadd legyenek bárány vérű jámbor németek.»

Az ily jó tanács csakhamar meghozta gyümölcsét: megjelentek II. Rákóczy Ferenc dicső alakja körül a Bercsényiek, Csákyak, Károlyiak, Eszterházyak és más nemzeti hősök zászlóikkal, és e zászlókra ez volt írva: «Hazáért és Szabadságért!»

Dühöngött a polgárháború, s mikor leginkább patkzott a drága magyar honfivér, a haragos égből villám csapott le a koronaórző pozsonyi vártoronyba, ezt a vár

nagy részével egyetemben elhamvasztja, hajléktalanná teszi a magyar szent koronát, és ennek ismét menekülnie kell azon országból, melynek számára küldetett (1703).

1. Lipót meghalt 65 éves korában, szinte 49 évig tartó országliás után 1705. május 5.-én.

Őt követte I. József, a nagylelkű, szelíd, engesztelő-keny fejedelem, kinek utolsó lehelete kioltotta a testvérháború utolsó lángját 1711. ápr. 11.-én.

Így aztán a magyar szent korona is hazatérhetett 9 éves bécsi eksziliumból 1712-ben.

Hazánk történetében 111. Károly nevének említésénél leginkább a *pragmatica sanctio* jut minden tanuló-
nak eszébe, s az szinte minden vizsgáló tanár kedvenc
veszőparipáinak egyike. És méltán. Az etelközi és a pusztaszeri szerződés, Árpád és szent István, a tatárjárás és IV. Béla, II. Endre és az arany bulla, Nagy Lajos és Igazságos Mátyás, Mohács és török világ Magyarországon, a Habsburgok uralkodásának kezdete, 111. Károly és a *pragmatica sanctio*, Mária Terézia, a szabadságharc, J. Ferenc József és az 1867.-iki kiegyezés, — ezek mind oly legfőbb mozzanatokat jeleznek a nemzet fejlődésében, hogy ki azokkal nincsen tisztában, nem mondható művelt magyareMBERnek.

Azért a *pragmatica sanctio*ról is csak annyit hozok föl további haladásom számára kiindulási pontul, hogy az bilaterális vagy kétoldalú szerződés volt a nemzet és 111. Károly között, mely szerint a nemzet az örökösödést a Habsburgház leányágában is a magyar koronára nézve törvénybe iktatta, míg a király Magyarország önállóságát, alkotmányát és különszerűségét a vele különben összekötött Habsburgházi tartományoktól elismerte. Ezen szerződésen és folyományain alapszik az 1848-iki újabb alkotmány s maga az 1867-ki kiegyezés is.

III. Károly uralkodásának jókora idejét azon törekvéssel töltötte el, hogy ezen örökösödési családi rendjét a külhatalmakkal is elismertesse, mi neki végre sikerült is. A magyar nemzet annak elfogadását többek között azon föltételhez kötötte, hogy az ország alkotmányán 200 év alatt ejtett sérelmek orvosoltassanak s többé ne ismétlődjenek.

De még mielőtt a király és az országgyűlés között a szerződés lényegére nézve formaszzerű megegyezés jött volna létre, III. Károly magát 1712. május 22.-én ünnepélyesen megkoronáztatta, hogy mint koronás király ebbeli célját elérhesse. Meg is történt üdvére az országnak s a dynastiának.

Midőn Károly nem csak itthon, hanem minden jelentékeny külhatalommal szemközt is biztosítva látá előszülött leányának, Mária Teréziának örökösödését, hogy azon sürgetéseknek is, melyekkel őt örököse kezéért, kivált a spanyol és bajor udvarok ostromolták, örökre véget vessen, 1736. február 12.-én tizennyolc éves vakító szépségű és mind szív- mind szellemre nézve tüneményszerű leánya kezével Lotharingiai Ferenc István herceget, a hős Lotharingiai Károly-, Buda megszabadítójának unokáját, — ki iránt a bájos főhercegnő meleg vonzódást érzett —, boldogította.

111. Károly, a Habsburgház utolsó férfiavadéka, 1740. október 20.-án elhalálozván, a pragmatica sanctio értelmében Mária Terézia vette át az uralmat a Habsburgház jogára alá tartozó összes országok és így hazánk fölött is.

Mária Terézia uralkodása igen ismeretes, semhogy egyes mozzanatokon és általános jellemzésén kívül arról más egyebet említenünk szükséges volna.

A szolgálati személyzetével együtt fényes magyar

viseletbe öltözött királynőt «vivat domina et rex noster!» — éljen asszonyunk és királyunk! — felkiáltásokkal üdvözlők a pozsonyi várba ünnepélyes bevonulásakor, 1741. június 20.-án, a büszke nemzet képviselői, kiket első megjelenésével azonnal megnyert az angyali szépségű fejedelemnő. A Karok és Kendek az ország sérelmeit tárgyaló fölterjesztésére oly méltányos és biztosító leirat érkezeit az uralkodónótól], hogy Eszterházy József országbíró örömeiben ekként kiáltott föl: «Mit az osztrák-ház harmadfél százados országlata alatt megnyerni nem lehetett, — a kegyes királynő a legfontosabb életkérdéseket rövid hat óra alatt a nemzet meglegedésére oldotta meg!»

A koronázás 1741- jún. 25.-én ment végbe a szokott ünnepélyességgel ugyan, de annak a nemzet szíves ragaszkodása és határtalan lelkesedése a királynőt környező bajok és veszedelmek között magasabb jelentőséget kölcsönzött. A szokásos koronázási ajándékot 100,000 arany forintra emelték.

Ha már a koronázás alkalmával a királynő iránt a nemzet ragaszkodása mindenképpen nyilvánult, úgy mégis néhány héttel reá, szeptember 11.-én, oly jelenet játszódott le a pozsonyi váriakban a nemzet és királynője között, a melynek párfját nem csak hazánk, de az egész világ történetében hiában keresnök.

Alig hogy Mária Terézia édes-atyja örök álomra hunyta le szemeit, az a sok koronás fő, kik a pragmática sanctiót III. Károly részéről nagy áldozatok árán elfogadták és élőszóval s ünnepélyes írott szerződésekben biztosították az atyát, hogy leányát örökségében nem csak háborgatni nem fogják, hanem minden támadás ellen még fegyveres erővel is meg fogják védelmezni, — az a sok koronás fő, kik alattvalóikat hűtlenség miatt kerékbe törették vagy karóba húzták, — magok megszégvén

adott becsületszavukat, esküszertű szerződésüket, gyáva rablók módjára neki estek az árva, védtelen fejedelmi nőnek, megrohanták őt, mint a ragadozó madarak az oltalom nélkül maradt ártatlan galambot, rávetették magukat örökségére, mint a sacra fames által neki dühödöd farkasok a nem őrzött prédára.

Nem nevezem meg a koronás rablókat, kik közül egyik még nemzetemet is hűtlenségre akarta csábítani: minden iskolás gyermek ismeri őket.

S azok a drága sziléziaiak, azok a kedves csehek, azok az aranyos felső-osztrákok mily könnyű szívvel hullottak porba a fölséges és fönséges betörők előtt, kiknek zsoldosai a már-már ingadozó Bécsnek verdesték kapóit.

Ily kétségbeejtő helyzetben nem ok nélkül írja Maria Terézia: «Alig van számomra hely, hol várandó gyermekemet biztonságban világra hozhatnám.»

S mit tettek ebben a válságos időben azok a derék német és cseh tanácsosok, kiknek szelleme évszázadokon át oly termékeny és találékony volt jogfosztó, törvénytípró, magyarirtó tervek szövésében, és ékesszólása oly behízelgő és csábító azok elfogadására, erélye oly nagy és kíméletlen azoknak foganatosításában? Szellemük a jó tanácsban egyszerre tökéletesen meddő lett, minden ékesszólásuk oda irányult, hogy a szorongatott fejedelemlő adáz ellenségeit őseitől reá szállott öröksége tetemes részének odadobásával kiengesztelje s kielégítse, beérvén ő maga az «ökörnél egyebet nem termő» Magyarországgal, és minden erélyük ebbe az egybe zsu-gorodott össze, hogy erélyes készüléteket tőnek a fenyegetett Bécsből való gyors menekülésre.

Mennyire eltörpültek mindezek a kedves urak szellemre, erélyre. ékesszólásra nézve szemben az üldözött királynő fölöttük messze kimagasló alakjával!

»Igaz jogomra és Istenemre támaszkodom!» kiálta lel nemes fölhevülésében a Habsburg-névhez méltó Mária Terézia, — és Isten őt nem hagyta el.

Ellenségei, bár közöttük volt egy olasz is, elfelejtették, midőn a védtelen és a szerződés- és a királyok esküjének szentségében bízva gyanútlan fejedelmi hölgy kifosztogatására szövetkeztek. — eme nagyon is ismeretes olasz közmondását: «Chi fa il conto senza l'oste, il fa due volté.»

S ez a «l' oste», ki őket másodszer számoltatá, a magyar lón!

Az említett tanácsosok egynémelyikének fekete lelkében még most is, mikor az uralkodónő trónját minden oldalról a legnagyobb veszedelem fenyegette, és a monarchia minden eresztékében recsegett és ropogott, — lángolóbb volt a magyar-gyűlölet, mint erős a fejedelemnő iránti hűség! Inkább szerették volna, hogy Mária Terézia elveszítse birodalmát a magyarok segedelme nélkül, mint hogy megmentse azt azok segítségével. Mindent elkövettek, hogy bizalmatlanságot öntsenek a királynő szívébe a magyarok iránt, erősítgetvén, hogy ezek az ő védelmére kezükbe adandó fegyvert ő ellene fogják fordítani.

De Mária Terézia tülelmedve német és cseh tanácsosai szűkkeblűségén és bizalmatlanságán, fölismerve ezen alaptalan besúgásoknak igazi forrását és méltányolva a magyar nemzet lovagias jellemét, 1741. szeptember 11.-én magához hívatá az országgyűlés összes egyházi és világi tagjait és gyászba öltözve fekete szőnyeggel bevont trónján fogadá azokat. Gróf Batthyány Lajos, királyi kancellár előadá meghívatusuk okát, ecsetelvén azon roppant veszélyeket, melyek a királynőt minden oldalról fenyegetik, és kifejezvén azt a reményt, hogy a magyarok a királynőt ezen küzdelemben támogatni fogják. A kan-

cellár beszédére a meghívottak részéről a hercegprímás felelt, mondván, hogy a magyarok készek a királynő személyét és jogait minden erejükből védelmezni.

A primás szavainak elhangzása után fölemelkedik maga Mária Terézia trónjáról, oly csendben, hogy mindenki saját szíve dobogását hallhatta, szomorú, de nyugodt arccal, melynek különben is főséges szépségét a fájdalom és gyász ellenállhatlanná, elbájolóvá és észbontóvá tette, az ő sajátságos, ezüstcsengésű hangján ezt a latin beszédet mondá: »Ügyeinket mindenfelől veszély fenyegeti, melyet . . . nem akaránk tovább eltitkolni a nemes rendek előtt. Veszélyben forog immár ezen ország koronája, veszélyben saját személyünk és kedves gyermekeink. Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségökre bízunk magunkat és gyermekeinket, bennök helyezük minden reményünket, erősen bízva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények- és veszélyekben tanácsukat és minden kitelhető segedelmüket tőlünk meg nem vonják.»

A királynő szemeit, midőn szeretett gyermekeit említette, könnyek boríták el, ajkai remegének, szava elfogódék, úgy hogy a királynő fölé kerekedett bánatos anya már alig tudta beszédét bevégezni. . . .

Egy pillanatig csak a királynő elfojtott zokogását lehet hallani. Valóban oly csend állott be, minő megszokta előzni a vihar közvetlen kitörését. S ez nem sokáig váratott magára!

A szenvedő ártatlanság és bánatos szépség varázsa, a királyi fölség ajkairól elhangzó eme szó: bizalom, az aggódó anya arcain leperegő könnyek gyémánt árja oly villámerővel járta keresztül a nemzet képviselőinek szívét-lelkét, hogy e harcias tekintetű férfiak szemei szintén

elbomlanak, arcait is könyek áztaták, az ő keblükből is sóhajokat csalának föl ajkukra a királynő panaszos hangjai: de majd lelkesedés rázkódtatá meg egész lényüket, tiszta lángjával árasztá el szívüket, és egyszerre, mintha ez a sok száz ember összebeszélt volna, mint egy adott jelre száz meg száz kard repüle ki hüvelyéből, száz meg száz ajakról hangzék el menydörögve e szózat: «Vitam et sanguinem! Moriamur pro rege nostro Maria Therézia!»

Még ott reszketett a királynő arcán a bánat facsarta keserű könyek utolsó csöppe, midőn ezt magával sodorta az örömkönyük édes zápora, melyet a hű magyar nemzet «móriamur-ja» fakasztott a megvigasztalódott királynő szívéből.

S ez a főséges jelenet a dynastia és a nemzet között megújított frigynek és megszilárdult bizalomnak lőn erős, megdönthetetlen alapja, — dynastiára és nemzetre nézve egyaránt tanulságos, mindörökké utánzandó példa mindkettőjük számára!

A kik arra számítottak, Mária Terézia hitszegő ellenségei, hogy az alkotmányában, jogaiban, szabadságában, önálló nemzeti életében két hosszú évszázadon át oly sokszor és oly sokféleképpen sértett és zaklatott magyar nemzet szerencsétlenségében elhagyja koronás királynőjét és maga is, valamint ők, megszegi esküjét, félredobván a *pragmatica sancti*ót; azok keservesen csalódtak gonosz számításukban: a nemzet 1741. szeptember 11.-én, valamint maga is páratlan e világon, e világnak páratlan tanúbizonyosságát adá hűsége-, nagylelkűsége-, lovagiassága- és szíve nemességének ott, hol első sorban a királynő, másodikban a monarchia és csak harmadikban forgott a maga érdeke kérdésben.

És ez a nemzet, melyet Mária Terézia ősei, igaz, tévedésbe ejtve lelkiismeretlen tanácsadók által, annyiszor

félreismertek és alkotmánya védelmére polgárháborúba kényszerítettek, — egy percig sem habozott fegyvert ragadni a királynőnek és monarchiának a. magáéval azonosított joga mellett.

S a magyar nemzet megmentette Mária Terézia trónját, megmentette örökös országait és tartományait.

Igaz, a «Vitam et sanguinem» felkiáltásával a nemzet saját fiai sok ezreinek mondotta ki halálos Ítéletét, felajánlva életét és véréát az imádott királynőnek, — ámde ki tudná megmondani, hány burkus, hány bajor, hány szász, hány lengyel, hány olasz, hány francia, hány spanyol, — mind meg annyi ellenségei Habsburg dicső leányának és monarchiájának —, hullott el ama «Vitam et sanguinem» áldozatkész szózat folytán a magyar kardok menykőszerű csapásai alatt?

Az egész fegyverfogható nemesség felkapott a lóra, a már III. Károly idejében befogadott állandó hadsereget gyarapították még 13 gyalogezreddel, melyek közül egy némelyiket egyes főurak szereltek föl egészen sajátjukból, megszavazták az egésznek fenntartására és a had viselésére a szükséges pénzösszeget s azonkívül tömérdek búzát és zabot. Mielőtt az első fegyverkezés eredménye, mintegy 100.000-nyi hadsereg, készen állott, fölszólították a bécsieket, hogy városukat a magyar hadak fölkészültéig védjék meg, mert ha azt akár hanyagságból, akár árulásból az ellenség kezére juttatnák, tüzzel-vassal fogják azt a magyarok a királynő számára visszaszerezni.

A rövid idő alatt teljesen fölszerelt és begyakorolt magyar hadakhoz a királynő több magyar urat kinevezett tábornagnak, tábornoknak és az egyes ezredek élére magyar ezredeseket állított.

Megkezdődött a trón- és birodalommentő hadjárat.

Rövid idő alatt kitakarították Ausztriát, Salzburgot.

Lombardiát, Csehországot, Sziléziát, — mely országokat az ellenség elárasztott és meghódította volt —, ennek csapataitól, elfoglalták Bajorországot Münchennel együtt, földönfutóvá tették VII. Károly német császári, megsarcolták magát Berlint.

A trón és a monarchia meg volt mentve Mária Terézia számára.

De a meg-megújuló további háborúkban sem volt kiválóbb hadi tett, melyből az oroszánrész nem illette volna meg a magyar hősiességet.

Csak törpe lelkekben támaszt a hála-kötelezettség kellemetlen érzést; nagy lelkekben a háladatosság éppen oly fényesen ragyog mint bármily más dicső erény. Már pedig Mária Terézia nemes szívű, nagylelkű, ihletett szellemű uralkodónő volt: a mily nagylelkűen megbocsátott a tőle elpártolt cseh és német főuraknak, éppen oly nagylelkűen hálálta meg a magyar nagyoknak, nemeseknek és az egész magyar nemzetnek hűségét és áldozatkészségét, Nem is csinált ő abból titkot, hogy mily nagy hála érzi magát lekötelezve nemzetünkkel szemben. Olvassátok el 1744-ben Pálffy nádorhoz írt levelét és a következő évben a megyékhez intézett körlevelét, és meggyőződtek a nagy királynő nagy háladatosságáról. S mit ír csak pár évvel halála előtt Albert herceghez, ki előtt magát színlelnie semmi oka sem lehetett: »Örülök«, írja, «hogy Magyarország boldogabb most, mint azelőtt; én jó magyarnő vagyok, szívem el van telve hálával ezen nemzet iránt.»

De az erős, igaz érzelem nem csak szavakban, hanem tettekben is nyilvánul.

Hogy mit tett Mária Terézia hazánkért, annak elősorolására és elbeszélésére vastkos könyveket kellene írni.

Tőle telhetőleg megfizette ő azt a vért és azt a pénzt, mit neki áldoztunk, kamatostul.

Nem hiszem, hogy ellenmondással találkoznam, a mikor állítom, hogy Mária Terézia volt az, ki a mai osztrák-magyar monarchiának a had-, pénz-, igazság- és közoktatásügy gyökeres reformja által szilárdabb alapra fektette fundamentumát. Szinte lehetne őt e monarchia regeneratrixének nevezni. Alkotásai után már egy évszázadnál több tűnt el a múlt oceanjában, és Mária Terézia működése, bölcsesége, előrelátása mind ragyogóbb fényben tündöklök, és az az alapzat, melyre az ő magasztos alakzatát már egykorú nagy szellemek helyezték, mintha életerős tölgy volna, az évek számával mind csak emelkedik és emelkedik.

Hazánknak egy némely a töröktől visszahódított részét az osztrák magasabb katonai körök tanácsára még mindig Bécsből igazgatták katonailag vagy katonásan. Mária Terézia híven koronázási esküjéhez bekebelezte az anyaországba és Fiúmét közvetlen az országhoz kapcsolta, ezt egyenes összeköttetésbe hozva ez által a világereskedelmet közvetítő tengerrel, midőn pedig kényszerülve és könyezve beléegyezvén Lengyelország feldarabolásába, ebből neki Galicia és az elzálogosítva volt szeptesi városok jutottak osztályrészül, ezeket szintén visszaadta az országnak. — Itt mellesleg megjegyzem, hogy ha Mária Terézia, bár ezt sírva és lelkifurdalattal tette, alá nem írja a Lengyelország felosztására vonatkozó szerződést, a porosz és az orosz csak ketten osztakoztak volna a szerencsétlen ország testén; hogy pedig magára a lengyel nemzetre mily szerencse, hogy legalább egy kis része hazájoknak a Habsburgok emberséges és igazságos jogara alá került, azt magok galíciai lengyel testvéreink ismerik el leghálásabban. —

Szent István I. apostoli királyunk iránti tiszteletének jelét nem csak a már említettem módon (a Szent-István-rend alapítása és Szent István napja Mécsben megünneplésének elrendelése által) adta a dicső királynő, hanem az által is, hogy megkérte XIII. Kelemen pápát, erősítené meg az ő és magyar királyi utódai részére az »apostoli« címét, melyet hajdan a szt. király nyert vala II. Szylveszter pápától, — mi által a magyar korona díszre emeltetnék. A pápa 1758. aug. 19.-én »Cum multa« kezdetű brevét küldött a dicső királynőnek, magasztalván abban erényeit, és atyai örömmel egyezők belé az »apostoli* cím megújításába. Azóta utódai ragaszkodnak e kitüntető címhez, és az egész műveit világ tudja, hogy inig a »legkeresztényebb« fölség a francia, a »katholikus« a spanyol királyt illeti meg, addig Magyarország koronás királya az »apostoli« címet szent István apostolkodó királytól örökölte.

Mária Terézia a monarchia pénzügyeit is dacára a reakényszerített sok költséges háborúnak annyira rendbe hozta, hogy az osztrák-magyar pénznek a külföldön is nagy lett a hitele, s az megtalálta magának az utat a Levantéba is. Magyar oroszán-vadászok Nubiában és Habesben ma is u. n. Mária-Terézia-tallérokkal látják el magukat, mert ez a pénznem még azon messze vidéken is a legkedveltebb.

A hazai közművelődés, tanügy és népnövelés körül szerzett érdemei halhatatlanok és korszakalkotók: egyetemek, akadémiák, számos növelőintézetek, árvaházak, alapítványok stb. stb. hirdetik hálásan Mária Terézia országanyai nemes szívét és megörökítik a világ végeze-
téig nevét.

S ha a királynőnek a legjobb szándéka mellett is üdvös országos intézkedésein észrevehető az összponto-

sító és németesítő törekvés, úgy ez az ideiglenes káros hatás, — mely a megmérhetetlen jóval szemben eltűnik, mint a napnak fényárjában a napnak foltja —, azon magyar urak rovására írandó, kik hősokból udvaroncok lettek, kik ragaszkodásból véröket-pénzőket, tetszelkedésből, hízelgésből, önzésből nemzetiségüket, nyelvüket, sőt még — bajszukat is feláldozták a fejedelemnőnek.

Soha sem volt a magyar aristokráciának a bécsi udvarnál nagyobb befolyása, mint éppen Mária Terézia korában. Eme nagyjaink, a nemzet élén állván, mind ennek, mind a királynőnek bírták bizodalját. Ha bennük a nemzeti érzelem megmarad abban az erőben, a minőben volt pl. a pozsonyi fogadalom korában, ha azt megfogyatkozás nélkül átültetik gyermekeik szívébe, akkor nem nagy megerőltetésükbe került és hazafias kötelességüknek tartották volna a nemes lelkű és hálás érzelmit királynőt figyelmeztetni egy-némely német és cseh tanácsos körmeire, kiknek a királynő szórta tiszta búzába egy-egy konkolymagot is vevényíteni fájdalom! sikerült.

S csodálatos! A buján felburjánzott konkoly kiirtására éppen a bécsi udvarból hangzott el az első jelszó, s onnan indult ki az első impulzus.

Mária Terézia rendkívüli találékonyságot fejtett ki azon módok felkutatásában, hogyan manifesztálhassa rokonszenvét, háláját és szeretetét a magyar nemzet iránt, mely őt bálványozta, istenítette.

Ezen érzelmek kifolyása volt a magyar nemes testőrség felállítása is a bécsi udvarban (1760). A kacagányos, párducus délceg lovagok fénypontját képezték, mint képezik ma is, a királyi udvartartásnak.

És ezen daliák köréből indult ki a mozgalom a magyar nyelv elvesztett terének visszahódítására. Gon-

doljunk csak Bessenyei Györgyre, br. Orczy Lőrincre, Iarcsav Ábrahámra, Báróczy Sándorra! —

A páratlan uralkodónő, ki a férfi széles látókörével és megtörhetetlen erélyével nemének leggyöngédebb s leg-tiszteletreméltóbb erényeit egyesítette, — ki mint királynő az uralkodóknak, mint anya az anyáknak, mint hitves a hitveseknek, mint gyászoló özvegy az özvegyeknek köve-tendő példája lehet mindörökre —, népeinek, de különösen a magyar nemzetnek őszinte bánatára elhunyt 64 éves korában 1780. november 19.-én. Requiescat in pace, et lux perpetua luceat Ei! Nemzetünk határtalan szeretete és végtelen hálája kísérte a nagy királynőt végső nyug-helyére, a bécsi kapucinusok templomának sírboltjába.

Mellőzzük a lebegő kertekben gyönyörködő Semi-ramist, a városalapító öngyilkos Didót, a fia gyilkosának fejét vérrel töltött tömlőbe alámerítő Tomyrist, hallgas-sunk a római hősök véréte-velejét kiszívó Kleopátrá-ról, a hős, de mégis arany rabláncot viselő palmyrai Zenóbiáról, az örületbe ejtő szépségű, de férjmergező Irénéről: lapozgassuk át a mi korunkhoz közelebb eső idők-ben trónon ült uralkodónók biográfiáit! Ott látjuk a nagy képességekkel megáldott és még nagyobb bűnökkel meg-vert Erzsébetet, a mint ezeknek feláldozza királynő-társát, az ártatlan, de gyöngye Stuart Máriát. Bámuljuk Medici Katalint szenteskedő diplomáciai ravaszságában és elbor-zadunk tőle kegyetlen vérengzésében. Kísértetiesen lebeg-nek el szemeink előtt a lelkiismeretüket kéjbe, vérbe, szeszbe fulasztó muszka fejedelemnők kegyenceikkel. Csak az egyikén akad meg tekintetünk: II. Katalinon! Fölséges, pompás nő! Kár, hogy férjét megfojtatja.

S most tekintsünk a mi Mária Teréziánk megdí-csőült magasztos alakjára, legeltessük rajta a sok tarka-ság látásától megfajult szemeinket! Mennyire porig tör-

pülnek el mellette mindazok a királynők és császárnők. kik egykoron koronát hordottak fejükön! Igen ám, de nem szt. István koronáját!

Ó te, szent koronája hazámnak, — a te történetedet akartam elbeszélni, — és íme, mióta nem emlitem nevedet! Bocsáss meg! Hisz az Istennek azon áldott és örök áldott emlékü teremtésénél időztem, kinek homlokát te évszázadok óta legméltóbban díszítetted. Méltók voltatok egymáshoz!

S most megint visszatérek tehozzád, egyel len, legszőbb koronája királyomnak! De előbb hadd el Ő építette budai királyi lakodat s jer velem Béésbe, nézzük meg hálás unokájának, I. Ferenc Józsefnek egyik reá vonatkozó nagyszerű művét!

Megültük 1886-ban Budavára visszafoglalásának két százados évfordulóját. Megültük, — de ezt a maga helyén elfelejtettem érinteni, és azért most kell pótolnom —, Báthory István, előbb erdélyi fejedelem, később lengyel király halálának háromszázados évfordulóját is december 12.-én. Itt pótlólag főlemlítem, hogy Lönhart Ferenc hazafias lelkületű erdélyi püspök elrendelte, hogy a legfőbb igazgatósága alatt álló lan- és nevelőintézetekben december 11.-én a nagy lengyel királyra vonatkozó akadémiákat tartsanak, 12.-én pedig a muszkaverő hős fejedelem lelki üdvéért gyászmisét szolgáltassanak az egész egyházmegyében. Ez aztán a hazafias, kegyeletes érzelmek és az idealizmus helyes ápolása! A budapesti egyetemi ifjúság küldöttségileg akarta magát Krakóban, hol a nagy király porai nyugszanak, s hol e kegyeletes lengyel nemzeti emlékünnepegy közép- és fénypontja volt, képviseltetni, de a küldöttség kénytelen volt Ruttkárol visszatérni, mert a német statusférfiak muszkaellenes tüntetésektől tartva, azon ürügy alatt, hogy Budapesten kolera

van, megtiltanák a galíciai helytartó által a galíciai határ átlépését. Csak a koszorút küldötték el.

De két évvel később ezen két ünnep után, 1888. május 13.-án, mint Mária Terézia születésének 171. évforduló napján, sokkal fényesebb közös ünnepe volt a dynastiának, Ausztriának és Magyarországnak. Az ünnepélyrendező, a vendéglátó maga volt I. Ferenc József, ausztriai császár, Magyarország koronás apostoli királya. Az oltár, melyen az ünnepi torra meghívtak a meghívóval együtt áldoztak, Mária Terézia emlékének és szellemének volt emelve.

Mária Terézia emlékszobrát leplezték le.

Ő Felsége már rég elhatározta volt, hogy nagy ősanyjának emlékét megörökíti, de mivel jótékonyága kifogyhatatlan, jövedelme pedig nem kiapadhatlan. csak 1875. május 19.-én rendelhette el kötelező és visszavonhatlan módon a sok százezer forintba kerülő szobor emelését, annak egész költségét egymaga akarván viselni.

Az emlékszobor elkészítését Zumbuseh Gáspár tanárra bízta Hasenauer báró segédkezése mellett.

A világhírű művész 11 álló esztendőt fordított óriási feladatának megoldására.

A szobor számára a lehető legalkalmasabb helyet választotta ki az uralkodó: a külső várkapúval és a körúti császárkerttel szemben, az akkor már befejezésükhöz közel álló két udvari múzeum közötti szép szabad térséget szemelte ki az emlékszobor részére.

1884. június 16.-án fogtak az ásáshoz a fundamentum számára, és csak 1886. szeptember 4.-én készültek el a hatalmas kőalapzat le- és összerakásával. A 1328 méter vagy 42 láb magas talapzat alsó része világoszürke mauthauseni gránitból, felső része vörössel petytyezett sötétebb-szürke pilseni szienitből áll, míg a négy

kettős oszlop tejei sötét-zöld tivoli szerpenből (kigyilából) készültek. 1887. június 12.-én kezdték meg az ércből öntött alakokat a műtermekből az emlék helyére szállítani és az alapzaton elhelyezni. Evvel a nehéz munkával már 1888. február 28.-án el voltak készülve, az ünnepélyes leleplezést azonban mint kedvezőbb és alkalmasabb időre május 13.-ára, Mária Terézia születésének 171. évfordulójára halasztotta el a fejedelem.

Nézzük meg addig az emlékszobor egyes részeit. Az alapzat szélesebb alsó részének kiálló négyszögén láthatók Traun, Laudon, Daun és Khevenhüller lovagszohrai, a kiknek tövezéletei alatt szedték a magyar hadak is elhervadhatlan diadalbabérjaikat. A felső keskenyebb talapzatrész négy szögletén felnyúló remek páros oszlopok csúcsán négy allegóriái alak lebeg: az igazságosság és a kegyesség (célzásul Mária Terézia jelmondata: *iustitia et ele menti a*), az erő és a bölcsesség. A felső talapzatrész négy főfala két-két páros oszloppal négy fülkét alkot. E fülkékben az igazság- és pénzügyet, közoktatásügyet, hadügyet, külügyet jelképező, 3—3 domborművű alakból (köztük Hadik és Nádasdy) álló csoportozatok vannak elhelyezve. Mindegyik csoportozat előtt egy szabadon álló alak látható: a külügy előtt Kaunitz herceg, a hadügy előtt a Liechtenstein V. hg., a közoktatásügy előtt van Swieten, az igazság- és pénzügy előtt Haugwitz.

Az allegóriái alakokon felül, a felső iapon áll a hoszszukás, négyszögű trón, és azon ül Mária Terézia, jobbját mintegy üdvözlésre kinyújtva, baljában okmánytekerceset (— a *pragmatica sanctora* utalással —) tartva, míg a jogar karjára van támasztva. Szép fejét szabadon fölemeli, szeme bátran és mégis szelíden tekint a távolba. A királynő, bár ülő, alakja tí méter vagy 19 láb magas, úgy hogy az egész emlékszobor magassága a földtől a

tetőig szinte huszadfél méter vagy 61 láb, és a mű szokatlanul nagy arányai a szemlélőt a müncheni «Bavariá»-ra emlékeztetik. Nem kevesebb, mint 28 alak van a talapzaton elhelyezve. Zumbusch a valóban óriási feladatot mesterileg oldotta meg és oly monumentális művet teremtett, melynek sem Bécsben sem Budapesten nincsen párja. E szobor Zumbusch képzelő és alkotó erejének hatalmas bizonyítéka, és a régi Bécszet körülövező «Bingstras.se» gyöngye, gyémántja. Nem is maradt el a hírneves szobrász- és segédeinek a részére a legfelsőbb elismerés: az uralkodó Zumbusch lovagnak a Ferenc-József-rend comthur-keresztjét adományozta a csillaggal és mindazokat, kiknek az emlékszobor létesítésében részük volt, érdemek szerint kitüntette.

Emberi természetem gyarlóságának talán megboesájlhatják, hogy én ezt a nagyszerű monumentális alkotmányt irigylem Bécsből s magyareMBER létemre inkább szeretném, ha itt díszlenék a főváros legszebb pontján. Hisz Mária Terézia is inkább volt a miénk, mint a bécsieké, s mi is inkább voltunk az övéi, mint a bécsiek. De mivel ott született, ott halt meg, ott töltötte el áldásdús életének nagyobb részét, onnan árasztotta ragyogó szellemének és nemes szívének éltető sugarait szét mind Magyarországra, mind a többi részeire monarchiájának, — az uralkodó bölcsesége ott kívánta ércben is megörökíteni megdicsőült ősenek emlékét. És ebbe mi magyarok is belényugodtunk. De hogy mennyire részt kívántunk mi is a magasztos ünnepélyből, ennek egyszerű leírásából kitetszik.

Az ünnepély napját széles e hazában mindazon intézetek kegyelettel megülték, melyeket a dicső királynő alapított vagy gyarapított. így olvastam sokak között örvendezve, hogy a n.-szebeni Teréziánusra nevű árva-

házban ennek lelkes igazgatója, Roszkoszni Elek c. kanonok, lélekemelő ünnepélyt rendezett. S vajjon miért emelem ki a sok közül éppen ezt? Mert 1888. május 13.-án fél lélekkel Bécsben, fél lélekkel a n.-szebeni Teréziánumban voltam. S miért? Mert Mária Teréziának köszönhetem magam is, apátlan árva, hogy a n.-szebeni Teréziánumban embert csináltak belőlem.

De még egy másik Teréziánum is áldozott ama nagy nap előestéjén alapítója emlékének: a bécsi.

Fölvirradott végre május 13.-ának bimbófakasztó, verőfényes napja. Még az egek és föllegek ura is helyeselni látszott az utód hálaadója lerovásának ünnepieségét: amazok mosolygó kékszinű mennyezetet feszítettek ki az öreg Vindobona megifjodott arca fölött, emezek a földgömb másik oldalára voltak rendelve, hol magokat kedvök szerint kisírhatták.

A magyar nemzet legkiválóbb fiai által képviseltette magát a monarchia összes nemzeteit és népeit a dynasziával együtt s egyaránt érdeklő ünnepen. Ott voltak minisztereink csaknem teljes számban; csak az éppen gyöngélkedő Baross és Trefort hiányoztak. Ott volt a képviselőház elnöke és annyi tagja, hogy itt neveiket föl sem sorolhatom, míg a főrendi házat alelnöke gr. Gsáky Albin s többek között a következő született törvényhozók képviselték, mindannyian kardosán és pompás díszmagyarban: Andrássy Gyula gr., Apponyi Géza és Lajos grófok, Bánffy György gr., Batthyány József gr., Bély Ákos gr., Bohus Zsigmond, Eltz Károly gr., Erdődy István gr., Eszterházy István gr., Eszterházy Pál herceg, Hunyady László gr., Mailáth József gr., Melczer István, Nádasdy Ferenc gr., Nyáry Kálmán br., Pejacsevich László gr., Hédi Béla br., Schönborn Ervin gr., Széchényi Kálmán gr., Sztáray Antal gr., Vay Béla br., Thurn-Taxis Egon

herceg, Wenekheim István gr., ifj. Wodiáner Albert br., Zichy Ágoston és Henrik grófok stb... Ott voltak igen számos hatóságok és városok képviselői is. A király az egykori királykoronázó Pozsonynak megengedte, hogy küldöttsége által koszorút tétethessen Mária Terézia emlékszobrának talapzatára.

A magyar hierarchia, melyet a dicső királyné elárasztott jótéteményeivel, feje, Timor János bíboros érsek, hercegprímás (titkárával Csernoch Jánossal), Haynald Lajos érsek-bíbornok, Pende Imre, Hubics Zsigmond, Császka György, Meszlényi Gyula, Zalka János püspökök és Vaszary Kolos főpát állal képviseltette magát a szobor leleplezésénél, míg az otthon maradt püspökök egyházmegyéikben rendeztetek emlékünnepeket a felejthetetlen uralkodónő elköltözött szellemének tiszteletére.

A király különös óhajtasához képest az uralkodóház összes tagjai mindenünnen Bécsbe siettek, hogy a fejedelmi nemzetség a maga egészében részt vegyen egyik legkiválóbb őse ünneplésében. Ettől nem maradtak távol a Bécsben tartózkodó idegen fejedelmi személyek sem. Ott voltak a közös és osztrák ministerek, az udvartartás és a diplomáciai testület összes tagjai, az összes hadtestparancsnokok, a tábournoki kar, az egyes osztrák országok és tartományok helytartói, a Mária-Terézia-rend tagjai, az osztrák és magyar főnemesség. Az emelvényeket igen válogatott többnyire női közönség foglalta el.

E fényes gyülekezetben leginkább érdeklődött mindenki az emlékszobron megörökített személyiségek jelen volt utódai, nevezetesen a Liechtenstein hercegi család 12 tagja, továbbá Daun, Haugwitz, Kaunitz, Khevenhüller, Laudon, Nádasdv, Traun utódai iránt.

Külön csoportban állottak a leleplezendő szobor előtt a Mária Terézia által alapított katonai lovagrendjellel ki-

tüntetett vitézek, kik szintén nem kis mértékben vonták magokra a rokonszenvvel párosult közfigyelmet. Mert általánosan tudva van, hogy ezen magas rendjelt csak igen kiváló hadi tett árán lehet megszerezni, és avval a legnagyobb kitüntetések járván, bírása minden magasra törő hadfi legforróbb vágyának a tárgya. A rend nagymestere maga ő felsége. Az osztrák-magyar hadseregben 1888-ban volt a rendnek 33 tagja, még pedig egy nagykeresztese, 2 kommandeur-keresztese és 30 lovagja. A nagy kereszt egyetlen tulajdonosa Albrecht főhercegtábornagy, a custozzai hős. A rend magyar lovagjai között a legismeretesebbek: br. Edelsheim-Gyulay Lipót lovassági tábornok, marginai br. Urs Dávid ezredes, br. Fehérváry Géza altábornagy, a jelenlegi honvédelmi miniszter, br. Piret lovassági tábornok, br. Vécsey altábornagy és mások.

A tudvalevőleg szintén Mária Terézia által alapított Szent-István-rendnek is kevés kivétellel mind olt voltak tagjai; magyar részről ott ragyogott e díszes rendjel Simornak, Haynaldnak, Zichy gr. főtárnokmesternek és sok másoknak a mellén.

Ily számos tagú és ily fényes ünneplő közönséget régóta nem látott Bécs városa.

Délután $\frac{3}{4}$ 1 órakor megérkeztek az összes főhercegek; pontban 1 órakor jött maga ő felsége, a királynét karján vezetve. Midőn a király intésére lehullott a szoborról a lepel, ágyúk dörgése rázkódtatta meg a levegőt, Bécs összes templomainak harangjai zúgtak, a katonaság tisztelgett, a király és vele az összes férfitársaság levette a fővegét, míg a hölgyek meghajlással adóznak a dícsőült fejedelemnő nagy szellemének. Megható, magasztos jelenet! Ezt büszke meglelégedéssel nézhette Mária Terézia nemes lelke menyeci hazájából, látván együtt

szobra körül csoportosultan dús virágzású nemzetségét, a magyar nemzetet benső egyetértésben Ausztriával, tisztelve a két állam közös fejedelmét a világ összes művelt népei által, melyek mind képviseltelek magokat ott, az Ő emlékszobrának leleplezésénél.

A leleplezés után kevés-vártatva körülvezette a király a királynéi, kinek mellén azon nagy brilláncsokor és csillagkereszt ragyogott, mely alatt hajdan Mária Teréziának dobogott nagy szíve, — az emlékszobor körül, kísérve a trónörökös pártól a kis Erzsikéjükkal, Mária Valéria- és a többi főhercegi családok- s fejedelmi személyektől. Midőn ő felsége a Mária-Terézia-rend lovagjainak csoportjához ért, melynek élén Albrecht főherceg állott, mindegyiket megszólítással tüntette ki. Zumbuschhoz pedig így szólott: «A szobor csodálatos, nagyszerű! Sokat vártam öntől; de ez az alkotás messze túlhaladja minden várakozásomat. Köszönöm.»

Erre következett az ünnepélyes istentisztelet, melyet a bécsi herceg-érsek szolgáltatott, katonai díszszemle és udvari ebéd, melyre hivatalosak voltak a Habsburg-Lotharingiai Ház összes tagjai, este pedig díszelőadás az operában.

De Mária Terézia kedvenc fiának, II. Lipót királynak dédunokája, I. Ferenc József, nem csak a páratlan szobor emelése által kívánta ősanyja emlékét megörökíteni, hanem más intézkedés által is. Hogy miként? azt legjobban megtudjuk azon hadseregpáncsból, melyet 1888. május 13.-án, a szoborleleplezés napján kibocsátott. Ennek minket is érdeklő része így szól: «A mai nap, midőn lehull a lepel azon szoborról, melyet Én, a hálás haza nevében, Mária Terézia császárné és királynő emlékére Bécsben emelttem, az osztrák-magyar monarchia történelmének fény- és dicsteljes korszakát adja át látható

és maradandó emlékből a jelen- és utókornak. — Hogy e kegyeletes napot, mely egyúttal egész véderőm dicső ünnepnapja, örök időkre emlékezetessé tegyem, — és azon szándékból, hogy Őseimnek, valamint a haza kimagasló hadvezéreinek és vitézeinek emléke hadseregemben mindig ébren és tiszteletben tartassák: jónak látom elrendelni, hogy az alább felsorolt ezredek örök időkre a következő neveket viseljék, és pedig: a 32. gyalogezred: «Mária Terézia császárné és királynő», a nevemet viselő 6. dsidásezred: «11. József császár», 33. gyalogezred: «II. Lipót császár», a nevemet viselő 1. dragonyos-ezred: «1. Ferenc császár» stb —, a Thurn és Taxis nevét viselő 9. huszárezred: «fogarasi gróf Nádasdy Ferenc Lipót tábornagy», — a herceg Thurn-Taxis nevét viselő 3. huszárezred: «futaki gróf Hadik András tábornagy», — a lovag Graef nevét viselő 67. gyalogezred: «krajovai és topolyai báró Kray Fái tábornagy» . . . nevét.

Kelt Bécsben, 1888. május 13.-án. Ferenc József.»

Ezen hadseregpáncsból tehát kiolvassuk, hogy a uralkodó Mária Terézia és 3 más őse nevei mellett a hadseregben 3 magyar hadvezér nevét is mindenkorra megakartta örökíteni, — azokét, kik magyar létükre a dicső király hadseregében a legmagasabb állást foglalták el.

Mária Terézia emlékszoberának leleplezése alkalmakor, a midőn a király országunk nagyjait és zászlósait tele ragaszkodással, hűséggel, lelkesedéssel, maga körül csoportosulva látta, felövezve őseik azon kardjaival, melyek hajdan a bánatos királynő láttára, érdekei megmentése és a monarchia védelmére 7 ellenség ellen, hüvelyekből villogva kirepültek, — Vele együtt ország-világ észrevette, hogy I. Ferenc József éppen úgy számíthat hű magyarjaira, a mint bennök nem csalódott 147 évvel azelőtt Mária Terézia. —

Húztam-halasztottam, a meddig csak lehetett, a magyar szent korona további viszontagságainak elbeszélését, mert II. József császár trónraléptével borús időkre ébredt föl a szent ereklye.

Szinte minden koronázás után, de máskor is adott alkalommal, a nemzet országgyűlésileg hozott és a király által is szentesített törvények útján gondoskodott a magyar szent korona biztonságáról, őrizetéről és ennek helyéről. Hangsúlyozza különösen több törvény, hogy a koronái itthon az országban kell tartani, és a királynak nem szabad azt a haza határain túl vitetni, kivéve ha magát a koronát veszély fenyegetné.

Intézkednek továbbá törvényeink arról, hogy a király trónralépte után legkésőbb hat hónap alatt magát megkoronáztassa, kibocsátván megelőzőleg az ország alkotmányát és függetlenségét biztosító hitlevelet.

11. József császárnak a maga egyéniségéből és kora szelleméből merített szándékainak és terveinek jóhiszeműségét s céljainak emberségességét és nemességét senki sem vonhatja kétségbe, ki uralkodásának történetét tanulmányozza. De az sem szenved kétségei, hogy ha célt ér, ma Magyarország már csak geográfiai íógalom, mint akár Nagy Sándor birodalma, a magyar nemzet úgy eltűnik a föld színéről, mint akár a Fertő mellékén maradt és a német és szláv elembe olvadt avarok, és a magyar nyelv oly holt nyelvvé válik, mim akár az egyiptomi hieroglyphák.

II. József császár nem akart kevesebbet, mint Magyarország alkotmányát megsemmisíteni, Magyarországot a német birodalomba olvasztani, a magyar nemzetet tökéletesen elnémetesíteni. Így akart II. József Németországból, Magyarországból és a jogara alatt levő más országokból és tartományokból egy nagy, gazdag, boldog,

de gépiesen igazgatott birodalmat alkotni, — melynek létesítéséhez szerinte mindenekelőtt szükséges volt a lakosság homogenitása nyelvben és szokásokban.

E terv megvalósításának mindenekelőtt a magyar alkotmány állóit útjában; ezt kellett mindenekelőtt eltávolítania. Ha magát megkoronáztatja, ezt az akadályt még inkább megszilárdítja.

II. József magát nem koronáztatja meg dacára az említett, erre vonatkozó törvényeknek, sőt magát a magyar szent koronát is az ősei által szentesített törvényekkel mitsem törődve Bécsbe viteti.

A koronának eddig elbeszélte történetéből is kivehetőik, hogy nemzetünk azt legdrágább nemzeti ereklyéjének, nemzeti kincsének tekintette és abban kifelé önállóságának, függetlenségének, bent pedig alkotmányos jogainak, szabadságának symbolmát látta és szinte nyolc évszázadon megszokta avval nemzeti életét azonosítani. Ha valaki választás vagy örökség útján a trón birtokába jutott is, a nemzet őt még nem tekintette igazán teljes jogú királynak s mintegy idegenkedett tőle mindaddig, míg magát a szent koronával föl nem ékesíttette és a nemzet jogainak tiszteletben-tartása iránt a felavatás alkalmával esküt nem tett: a koronázás volt a választásnak vagy örökségnek szánkciója, a koronázás által lett a terjedelem csak szent és sérthetetlen királya és ura a nemzetnek, mely maga részéről viszont a koronázott királyival szemben az országos törvények határain belül a hű alattvaló minden kötelességeit szívesen elvállalta és teljesítette. Így lőn a korona kapocs a király és nemzet között, a koronázás mintegy megpecsételése a kölcsönös jogoknak és kötelességeknek.

Ámde II. Józsefnek már kezdettől fogva az volt a célja, hogy Magyarország önállóságát kifelé, azaz szem-

ben Németországgal s mi ehhez tartozott, megszüntesse, alkotmányát meg eltörölje. Neki tehát arra. minek a korona ki- és befelé jelképe volt, éppen nem vala szüksége, és a maga megkoronáztatása által éppen erősítette volna a nagy tervének útjában álló akadályokat. Ha magát megkoronáztatja, megköti kezeit és a koronázási esküt már azon tudatban mondja el, hogy azt megszegi, a hitlevelet azon eltökéléssel bocsátja ki, hogy azt széttépi, — már pedig ez nem egyezett volna sem eszélyességével, sem lelkiismeretével, sem egyenes jellemével.

1784. április 7.-én megparancsolja tehát a helytartótanácsnak. hogy a koronát küldje föl Bécsbe. A helytartótanács ismerve a nemzet határtalan kegyeletét a szent korona iránt és az okból nem alap nélkül félvén, hogy a koronának elvitele az országból általános elégületlenséget és forrongást idézhetne elő, kérte a császárt, hogy parancsát vonja vissza. József kérlelhetlen maradt. Az érzékeny fölterjesztésre Horác e szavait írta: »risum teneatis amid« és parancsát ismételte.

Ennél fogva gr. Csáky János országbíró a helytartótanács tanácsosaival a koronát s a többi jelvényt megsejmelvén s azokról jegyzőkönyvet vevén föl, átadták gr. Keglevich József és Balassa Ferenc koronaöröknek Bécsbe szállítás végett. A koronaörök április 13.-án, szerencsétlen napon, indultak el Pozsonyból. Éppen nagy zivatar és égi háború tört ki a város fölött, úgy hogy a szekérbe, melyen a korona volt, befogott lovak a süriin cikázó villámoktól megijedtek, megbokrosodtak s nem akartak tovább menni. A nép azt az ég tiltakozásának és nagy csapások előjelének tartotta, sírás, jajgatás és zokogás közt kísérte, a meddig lehetett, a nemzeti eréklyét és mélyen elszomorodva vált meg tőle. Mivel a szekérny zárainak felnyitásával sok idő telt volt el, és a vihar

is késleltette az útrakelést, a korona nem érkezett meg azon időben, a mikorra várták. A császárt nagy nyugtalanság szállotta meg és türelmetlen izgatottságban járt-kelt szobáiban, mindegyre kérdezőn, nem érkezett-e meg a korona? S mikor végre átadták neki, letétette azt a császári kincstárba.

A magyar szent korona elvitele Józsefet a magyar nemzet bizalmától és szeretetétől mindörökre megfosztotta.

Midőn a korona Bécsbe-vitelét az országban megtudták, előbb roppant szomorúság szállotta meg a kebleket. Egy egykorú német író mondja: »A trójaiak, midőn a palládiumot elvesztették, nem voltak levertőbbek, mint a magyarok, midőn koronájok elvitetett.« — Azután meg elkeseredés vett erőt a szíveken, és a megyék elárasztják a helytartótanácsot kesergő, tiltakozó remonstráló felirataikkal, melyek hangjából kihallszik a háladatlanság vádja és a dac is.

A császár kérlelhetetlen maradt.

A koronát nem küldötte vissza, magát nem koronáztatta meg, a feliratokra nem is válaszolt.

Tovább ment. Elrendelte, hogy a német nyelv legyen a hivatalos nyelv az egész országban minden tekintetben. Még az elemi népiskolákban is ez legyen a tanítás nyelve. E rendelettel megkezdte a császár a magyar nemzet tökéletes germanizálását, a nemzetiség megsemmisítését.

Az egész ország e halálos sebcsapás fájalmában feljajdult, hogy ne mondjam, felordított.

József koráig nálunk a latin nyelv volt a hivatalos, anélkül azonban hogy a magyar ki volt volna zárva. A régiebb századokban nem csak nálunk, hanem egész Európában a latin nyelv volt általános divatban: a hová eljutott a római-katholikus vallás, olt az egyház nyelvét

is mint az akkor egyedül művelt és egyetlen világnyelvet befogadták. Így volt ez nálunk jobbadán Árpád- és vegyes házbeli királyaink korában még azon okból is, hogy a különféle nemzetiségeket, kik az egyház révén a latin nyelv birtokába jutottak, ne terheljük külön a magyar nyelv tanulásával is.

Habsburg-házi királyaink, talán II. Mátyást kivéve, és német és cseh tanácsosaik nem tanulván meg magyarul, de tudván latinul, szívesen látták nálunk a latinnak mint hivatalos nyelvnek megmaradását, és kiterjesztették azt Erdélyre is, hol addig a magyar dívott, mihelyt ezen országrész jogaruk alá került. Hogy pedig érezte a nemzet, hogy a hivatalos nyelv méltósága a magyart illeti meg, és ezt a latin csak a bécsi kormány támogatása segédelmével bitorolja, kitűnik abból is, hogy valahányszor a nemzet akármiféle okból az osztrák uralom ellen fölkelt, a magyar nemzet a magyar nyelvet mindannyiszor visszahelyezte természetes jogába. A többi európai államokban ezalatt a nemzeti nyelvek, segítve a fejedelmektől is, lassankint leszorították a latint domináló polcáról, magok foglalván el helyét. Ez a processzus nálunk a 16.—18. századokban éppen megfordítva folyik le: nálunk a német és cseh tanácsos és miniszter urak kedve szerint éppen tért hódít a latin mint hivatalos nyelv a magyar rovására, míg másutt olasz, spanyol, francia, angol, német stb. nemzeti nyelvek a latint az őt megillető szőkébb körbe szorítják.

Mária Terézia idejében a magas arisztokrácia egy csekély része ugyan elkorcsosodott, az az a francia és német között valami meghatározatlan ámtibiális életet kezdett élni és a magyar helyett egy ilyen keveréknyelvet használni, és egy némely város kereskedő lakossága is túlnyomó részben német volt, — ámde ez mind csak

eltűnő forgácsocska vala a magyar nemzet fatörzséből, melyen nyelv dolgában is még mindig dúsan virított a zöld lombozat és gazdagon fakadt a fehér és piros virág.

S most egyszerre megparancsolja a császár, hogy a nemzet magyarnak maradt kilencvenkilenc százaléka német legyen! S minő német nyelvet ajánl föl a magyar vagy latin helyett! Olvassatok csak el egy II. József korabeli kancelláriai német ügydarabot, s tudom bizony, halálosan megcsömöröltök ékes németségétől! A német, latin, francia, olasz elemezhetetlen s megemészthetetlen kagyvaléka! Ízlelőül egyébiránt ajánlhatom a mai «militár-reglement»-t és más efajta maradványait az akkori germánizációnak, — mellesleg megjegyezvén, hogy sem a német tudósoknak, sem Stefan porosz országos főpostaigazgatónak a mai napig sem sikerült a német nyelvet megtisztítani az idegen szóktól, — míg mi, sokáig bűnösön elhanyagolt és dühösen üldözött szegény nyelvünkön írva, soha sem szorulunk idegen szókra, ha csak nem akarjuk tudományosságunkat fittogatni vagy pedig az idegen szókat terjedelmes munkáinkban kirívó mért földmutatókul használni: a hol azok gyakran előfordulnak, mint nálam is, a gondolkodásban tunyasággal vádolják az író, mert rövid gondolkozás után megtalálná a meglevő vagy feltalálná a megfelelő magyar kifejezést az idegen helyett.

II. József a nemzeti létei életerén halálos sebet ejtő német nyelvi rendeletét 1784. május 6.-án küldötte a helytartótanácsához.

Akarata ellenére is jót telt: a nemzet lángoló buzgalommal kezdé művelni és ápolni a magyar nyelvet és gyűlölni a németet, melyet reá akart erőszakolni az emberi s kivált a magyar nemzeti természettel nem törődő fejedelem. A mit édes-anyja sima glacée-keзtyűs kézzel épített, azt József vas markával összerombolta: még az

elnémetesedésnek indult főnemesek is megszegyenlék magokat s kezdék ismét használni édes anyanyelvüket. József császár eme német nyelvi rendelete sokkal nagyobbat lendített a magyar nyelv sorsán, mint a leggyönyörűbb panegyrikus, írva annak magasztalására. Pozauna lőn ama rendelet, melynek harsogó hangjára új életre ébredének a lethargikus álomba szenderült szellemek. József császár lőn az, a ki — bár akaratlanul — a magyar nyelv, magyar irodalom, magyar művelődés újjászületését drasztikus szerek alkalmazásával sietteté.

De menjünk tovább! A korona elvitele és a német nyelv erőszakolása a kezdetnek csak kezdete vala.

Egymást érték az alkotmányt az ő egészében teljesen felforgató és megsemmisítő rendeletek, a rideg, könyörtelen összpontosítást és a fejedelmi abszolutizmust célzó intézkedések, következett ezek kapcsán a véres oláh lázadás, és a nemzeti reakció minden percben várható kitörésével, általános elégtelenség és forrongás minden ponton.

Belgiumban, mely akkor még a német birodalomhoz és közvetlen a császár birtokaihoz tartozott, kitört a forradalom a nálunk alkalmazottakhoz hasonló, bár kíméletesebb rendszabályok következtében. Magyarországon Mária Terézia áldott emlékezete, a magyarral veleszületett dynasztikus érzület és loyaltás tartotta még féken a kitörni kész szenvedélyeket.

A különben is elbetegesedett, egész életét és minden erejét egy ideális, de nem praktikus, még szent jogok mellőzésével is elérhetetlen célnak áldozott fejedelem megtört szívvel belátta, hogy az akadályok erősebbek az ő erélyénél, és minden rendeletét, kivéve a türelmit és a jobbágyok viszonyait rendezőt, 1790 elején visszavonta,

és hogy a fölízgatott kedélyeket lecsöndesítse, beleegyezett a magyar szent korona hazavitelébe.

Ennél fogva átadták a magyar szent koronát 1790. február 17.-én gr. Keglevich József és gr. Nádasdy Mihály koronaöröknek, kik azt a kincstárból kivették, fényes díszhintókra tették és több testőr és főúr kíséretében Magyarországra indították, természetesen a magok felügyelete alatt. Evvel az egész országban általános mozgalom indult meg. A kik a korona elvitelekor sírtak és jajgatacok vala, azok most örmkönyeket hullatának és ujongának. A kik a korona elvitelét kísérő zivatar- és égi háborúban rossz óment láttak volt, büszkén sorolák elő baljóslatuk teljesedését egyes mozzanataiban: a német nyelv behozatalának kísérletét, dögvésczt, az alkotmány eltörlését, az oláhság lázadását, a dicstelen békével befejezett török háborút stb., — de most minden jobbra fordul, tevék hozzá hálás tekintetet vetve ég felé, — mert a szent korona átlépte hat évi számízüölcscg után a haza szent földjének határát.

Leírhatatlan az öröm és lelkesedés, melylyel a nemzet az ő szent koronáját fogadta. Ily fogadásban még nem részesült fejedelmi hős, ki hazáját rabiga alól felszabadítva, határait kiszélesbítve tömérdek zsákmányval, királyi foglyokkal tér haza diadalmenetben ellenség földjéről!

Az ország határától Hudáig, merre csak ment a korona, az út két szélén szakadatlan láncolatban, melynek egy szemc sem hiányzott, állott a nép végtelen sokaságában nemzetiség-, felekezet-, rang- és nemkülönbség nélkül, áhítattal és kegyelettel párosult lelkesedésbe törve ki a koronáhozó díszkocsi közeledtekor. Pozsony- és Mosony-vármegyék mágnásai, nemessége és városi polgárai meg sem várták, míg a magyar szent korona az

ország haláraihoz érkezik, hanem díszes magyar öltözetben eléje lovagoltak messze be Ausztriába és kíséretéhez csatlakoztak. Ilyenforma lehetett az ifjú Mátyás megérkezése is a haza szent földjére, a mikor Podiebrád fogságából a magyar trón elfoglalására indult.

Főúri hölgyek magyar díszben, szüzek fehérbe öltözve, céhek, a tanintézetek növendékei és megszámlálhatatlan nép fogadták, élükön püspökökkel és papsággal mindenütt, hol a korona megállandó vala, a nemzet legdrágább kincsét, mely nagyobb városokban a főoltáron állíttatott ki közszemlére. Gróf Forgách Miklós díszlovassereget szervezett, mely a szent koronát egészen Budáig volt kísérendő, míg minden városban, hol a szent korona megpihent, tiszteletére hasonló díszőrségeket képeztek, melyeknek közlegényei is grófok, bárók, méltóságos urak voltak. A templomokban praesente sacra corona ünnepélyes hálaistentiszteleteket és ünnepi szónoklatokat tartottak, és az Isten hajlékában felhangzott Ambrosius-féle magasztos tartalmú és gyönyörű dallamú dicshymnus szövegét: «Téged, isten, dicsérünk!» a tereken és utcákon tovább énekelte az örömtias nép közbe-közbe kiállva: «Éljen a magyar szabadság!» A hol, mint Győrött, Komáromban, Esztergomban, a szent korona az éjét töltötte, ott mindenütt fényesen kivilágították a várost és az ablakokat megrakták a korona átlátszó képeivel és találós feliratokkal. Így alkalmazó többek közt Révav Miklós Győrött iskolája ablakaira a következő transparenszeket: «Napunk virradása. Egünk derülése. Törvényünk ereje. Hazánk ájulása. Szabadság épsége. Nemzetünk élete.» Másutt meg ezek voltak olvashatók: «Óhajtasunk célja. Sebünk orvoslása. Panaszunk szünete. Örömünk kezdete.» Megint máshol latin feliratok, mint: «Hungarorum vita. Regni salus. Rediviva libertas. Rediviva securitas: Legum

robur Felici fato regni diadema redemptum. Praesidio huius gens Hungara tuta manet», — és ezekhez még sok más hasonló. És eme boldog városokban az éjét minden ép kezű-lábú egészséges ember ébren, talpon töltötte el: hangzott a magyar zene és magyar dal minden utcában, minden téren, járta a magyar tánc. A szegényeket a város megvendégelte, a nép számára bort ütöttek csapra. De gr. Forgách Miklós állandó kíséretén kívül minden megye, melyen a magyar szent korona útja keresztülvezet, állít ki díszlovas őrseréget, mely azt a maga megyéjén végig kíséri kivont karddal, hol aztán a szomszéd megye és nagyobb város díszőrsége által váltatik fel. Így megy ez egészen Budáig, hová 3 napi utazás után 500 ágyúlövés üdvözlő döngése alatt és a testvérvárosok lakosainak határtalan örömrivalgása között fölérkezett a magyar szent korona, őrizetére pedig addig is, míg a legközelebbi országgyűlés biztonságáról újabb törvény által gondoskodnék, a megyék maradandó nemesi zászlóaljkat küldöttek. Ilyen díszőrség érkezett Budára Horvátországból, Zágrábból is, egész nemzeti színben, zöld-vörös dolmányba és mentébe, fehér mellénybe öltözve és nagy fénynyel, zeneszó mellett lovagolt fel a várba.

A korona tehát ismét itthon volt, az alkotmány megint helyre volt állítva; József pedig február 13.-án fölvette a haldoklók szentségét, és 1790. február 20.-án, reggel öt órakor meghalt, még előtte való nap is este 10 óráig dolgozván titkársaival. Isten adjon örök nyugodalmat neki! —

Magyar jogtudós, magyar történetíró másként nem tehet, mint hogy rosszalja II. József császárnak a magyar alkotmány megsemmisítésére irányuló intézkedéseit, beolvasztó törekvéseit és rideg összpontosításra törő terveit. És ezen rosszalást magáévá teszi a magyar laikus is,

ki előtt a magyar nyelv a magyar nemzet lételének alapfölelételeként tűnik fel, a ki tudja, hogy nyelvében él a nemzet», a nélkül pedig meghal, mint meghal a test, melyből elköltözik a lelke.

Azon nem csodálkozunk, hogy a 19-dik század utolsó tizedében élő, az alkotmányosságot immár egészen természetes dolognak tekintő művelt ember elszörnyülködik a II. József által célba vett abszolútizmuson, de nem csálódunk, ha hiszszük, hogy még a József korabeli emberek is álmétkodtak a császár elkésett vállalkozásán. Ismétlem: elkésett, ámbár sokszor hallottam, hogy József korát egy egész századdal megelőzte. Ez igaz kormányelméletének egyes tételeire nézve, de nem áll az egészet illetőleg. A mit a császár magának főcélul kitűzött, — az abszolútizmus már egy századdal ő előtte megelőte volt virágkorát, az ő korában pedig már mind elhullatta nemcsak virágát és levelét, hanem ágait is, sőt Versaillesban már tördelték férges törzsét s Párisban kitépték elkorhadt gyökereit.

A 17-ik században és a 18-iknak első felében a monárehikus abszolútizmus a legtöbb európai szárazföldi államokban uralkodó állam- vagy kormányformává vált. Angolországtól eltekintve számottevő kivételt csak hazánk és Lengyelország képezett. Mivel még többször szólok erről az államformáról, röviden jelzem, mit értek alatta. A monárehikus abszolútizmus általán azon államforma, mely szerint az uralkodó alkotmányiig nem korlátozva, teljhatalmánál fogva intézi az állam összes ügyeit és intézted azokat egyedül öneki felelős tisztviselők által. Abszolútizmus alatt minden hatalom összpontosul az uralkodó személyében: ő egyedül a törvényhozó, ő a törvény öre, ő nála van a végrehajtó hatalom, minden. Ha az ily uralkodó bölcs, ha intézkedéseiben az erkölcsi moti-

vumok játszzák a főszerepet, ha zseniális és lelkiismeretes ministerei és közegei vannak, — nagy szerencse alattvalóira nézve. Az, hogy az abszolútizmus üdvös legyen valamely országra, annyi föltételhez és föltevéshez van kötve, hogy szinte a mindent tudó és mindent látó isteni Gondviselésnek kellene a trónon ülnie, hogy az alattvalók boldoguljanak, de még akkor is éreznék a szabad elhatározásuk nyilvánítására való tér hiányát és a fölösleges gyámkodás terhét.

Ha azonban az abszolút uralkodó magát túltéve a vallás és erkölcsösség törvényein, elhatározásaiban szenvedélyeit, szeszélyeit, előnyeit fogadja tanácsadóíul, akkor deszpotává sülyed, az ily abszolútizmus pedig deszpotizmus-sá, kény-, gyakran rémuralommá fajul.

Az újkori monárchikus abszolútizmus fája két főgyökér csatornáján nyerte életerejét és megszilárdulását: félremagyarázták és kiaknázták a biblia azon igazságát, hogy minden hatalom Istentől veszi eredetét, — és másrészt a befogadott római jog tanárai követelték az uralkodó számára a régi római császárok sacrosanctus személyeinek abszolút vagy korlátlan hatalmát.

Virágkorát érte az abszolútizmus XIV. Lajos francia király alatt (1543—1715), a midőn ezen rendkívüli uralkodó ismeretes jelmondatát: «L'état ce moi» (az al-lém én vagyok) hosszú uralkodása alatt irgalmatlan következetességgel megvalósította. Nálunk is több Ízben célba vették az abszolútizmust eme századokban is, de mindannyiszor siker nélkül: az etelközi, pusztaszeri szerződés, Szent István törvényei, az arany bulla, a Habsburg-házbeli királyokkal kötött szerződések, minden egyes koronázáskor kibocsátott hitlevelek, a *pragmatica sanctio* — mind meg annyi legyőzhetetlen akadályai voltak az abszolútizmusnak, ugyanannyi megvíthatlan bástyái a

konstitucionálizmusnak. Ezekben ugyan rést üthetett az abszolutisták, az az olyan államférfiak ismételt támadása, kik meggyőződésből vagy önérdékből az állam boldogulhatását egyedül a korlátlan monárchiában látták és tüntették föl elérhetőnek, — de azokat egészen lerombolni nekik hosszabb időre soha sem sikerült: a nemzet a réseket és repedéseket mindannyiszor kijavította, a bástyákat megerősítette és a raffinirtabb megrohanásokat találékonnyabb és leleményesebb módon verte vissza. Ha erre Józsefet gr. Batthyány Károly és Bajtay, kikre Mária Terézia fia növelését és oktatását a monárchia- és koronamentő magyarok iránti háladatosságból bízta, meggyőzőig figyelmeztetik, ha bebizonyítják előtte Klió szövétneke világánál, hogy országnak és dynastiának az oligarchia féktelensége sem okozott nagyobb kárt, mint az abszolutizmus forszírozása, ha megértetik vele, hogy az embert, — s annál kevésbbé a magyarembert —, még boldogságra sem lehet akarata ellen kényszeríteni, a nélkül, hogy azt meg ne gyűlölje: bizonyára nem fog oly hálátlan munkába, mely százada legnagyobb szellemét fölemésztette, a legnagyobb és legnemesebb szívet, mely valaha vert embertársai boldogításáért, megtörte.

A míg a művelt európai államokban: Német-, Francia-, Spanyolországban stb. — Orosz- és Törökországot nem is említve — a középkori feudálizmust az abszolutizmus váltotta fel, addig hazánkban konstitucionálizmus uralkodott, az az: a hatalom meg volt osztva az uralkodó és a nemzet között. Ez az alkotmányosságnak lényege. Természetes, hogy attól, mennyi illeti meg, és mi a fejedelmet, mennyi és mi a nemzetet ama hatalomból, függ az alkotmány vagy konstitúció minősége, és így nagyon is különböző alkotmányok vannak, és ezek változhatnak és fejlődhetnek.

II. József korában a nemzet tekintélyes, műveltebb része érezte és tudta, hogy ősi alkotmánya teljességében tarthatatlan immár, érezte és tudta, hogy az gyökeres reformokra már megérett. Hisz minden emberi mű tökéletlen és időhaladtával s a viszonyok változtával módosításra, javításra szorul. Alkotmányunkban arról is volt gondoskodva, hogy ezen módosítás, fejlesztés miként történjék? Kézzel fogható, hogy a két tényező: az uralkodó és a nemzet közreműködése és megegyező akarata mellett. Ámde ime! Látnia kelle a nemzetnek, hogy őt a császár ezen munkából kizárja, újításai önkényesek, nem az alkotmánynak mint egésznek javító, korszerű modifikációját célozzák, hanem annak védfalait és épületeit ledöntvén, alapját felforgatván, a centralizált egységes monarchia fölépítésére akarják abból az anyagot szolgáltatni, tapasztalnia kelle, hogy József a konstitucionalizmus helyére az abszolutizmust akarja ültetni és ezenfelül, — ezen cél könnyebb elérhetése kedvéért —, magát a nemzetet beolvasztani a német elembe.

Nem csoda ennél fogva, hogy az ősi alkotmányára féltékeny nemzet még azt is visszautasította, mit József újításaiban jónak, üdvösnek és szükségesnek ismert föl, és ezen életrevaló elemeket csak később, József halála s a felkorbácsolt szenvedélyek nyugalomra-térte után fordította a maga és alkotmánya hasznára.

Ha József, a helyett hogy lángeszének fényes számaival és nemes szívének vérével fáradozik az abszolutizmus várának fölépítésén, melynek vas kapuit úgyis már hatalmasan kezdték döngetni ott, hol legerősebb volt, Franciaországban, — vállalva a magyar nemzettel és ennek segédelmével kísérti meg az alkotmány ódon-szerű épületét alapjainak és főfalai- és oszlopainak megtartása mellett modernizálni s nem bánom, stilszerű

harmonikus toldásokkal kibővíteni: a magyar nemzet legnagyobb jótévője lesz. Így azonban azon sok jó mellett, melynek magva általa elhintve csak halála után kelt ki a haza üdvére, csak a magyarok szívós kitartását és állhatatosságát tette a legkeményebb próbára alkotmányuk bár ódonszerű, de tiszteletreméltó csarnokának védelmében.

Bizony sötét felleg borította a haza egét II. József császár uralkodása alatt, ki a nemzetre oly intézményeket akart oktroyálni, melynek múltjával, szellemével és tényleges állapotaival ellenkeztek. De ezen fölleg is elvonult, mihelyt, a mint láttuk, a kegyes uralkodó, belátván törekvéseinek impraktikus-voltát, az ezek közben ütött sebeket begyógyítandó, a magyar szent koronái a nemzet hozánnái között visszaküldölte az ország szívébe, a hol aztán méltó őrhelyet kapott a budai királyi váriakban

1890. februárius 20.-án volt évszázados fordulója annak a nagy napnak.

A magyar katolikus püspöki kar, mely a hontörténelem nagy — akár fényes, akár gyászos — napjait nem csak emlékezetébe, hanem szívébe is mélyen belevési, Simor János hercegprímással az élén, a mondott napon az örvendetes esemény emlékére és a magyar szent korona iránti pietás ébrentartására az egész magyar hazában Tedeumos hálaistentisztelet tartását rendelte el, melyre meghívatta az összes hatóságokat és a tanuló fiatalságot.

Az ép oly nemes, mint szerencsétlen II. József császárt követte az uralkodásban az éppen oly jó, mint bölcs II. Lipót király.

Most veszem észre, hogy már a 301.-ik lapot írom, holott föltett szándékom volt az előbbi idők áttekintésére és a korona történetére legfőlebb 120 oldalt — már

írottat — fordítani. Most tehát, nem tudom már hányad ízben, erősen fölteszem magamban, hogy sietek, az az nem fecsegek annyit a régi dolgokról, melyeket úgy is tud mindenki.

II. Józsefnek 1790. január 28-ikáról kelt rendelete, melylyel minden alkotmányellenes intézkedéseit visszavonta, már nem volt képes a felizgatott kedélyeket egészen megnyugtadni, kivált mert a porosz kormány folyvást bujtogatott a dynastia ellen. Ámde a magyar nemzet loyálisát nem voltak képesek megingatni az istentelen izgatások, kivált mert a különben nagy hullámokat verő mozgalom oda irányult csupán, hogy az alkotmányt a Józseféihez hasonló támadások ellen biztosítsák. II. Lipót szeretetteljes, atyai megjelenése, minek első következménye negyedik fia-, Sándor főhercegnek (Sándor-utca!) nádorrá kikiáltása lön, de különösen megkoronáztatása a helyzetet egészen megváltoztatta. A bizalom nemzet és uralkodóház között egészen helyreállott. A királynak a nádorrá egyhangúlag kikiáltott Sándor főherceghez a karok és rendek jelenlétében intézett beszédét érdemes elolvasni Horváth M. Magyarország Történelme 8. köt. 74. lapján. Az előbb Budára egybehívott országgyűlés a koronázás végett Pozsonyba tétetett át, hová a magyar szent koronát is a megyék fenn említett nemes bandériumai föl kísérték, és a honnan a koronázás megtörténte után megint visszahozták Budára.

A kölcsönös szívélyes bizodalom betetőzését képező koronázás 1790. nov. 15.-én a kir. hitlevél kiadása és a törvényes eskü letétele után ugyan a szokásos szertartások, de a nemzet szokatlan örömmilyánítása közt ment végbe, és annak ünnepi fényét emelte a nápolyi király és királyné jelenléte.

A nemesseg kizárólag a magáéból 50,000 aranyat

ajánlott fel a szokásos koronázási ajándék fejében a szeretett királynak, ki Bécsbe távozta előtt atyai szívének egész kincses házat feltáró beszéddel búcsúzott el a nemzettől, mely aztán folytatólagos országgyűlésén igen üdvös törvényeket hozott kivált a magyar nyelv és a nem-nemes néposztály érdekében. De, mint az fájdalom! ma napság is történik, akkor sem tett a kormány és az országgyűlés a magyar nyelv és kultúra érdekében annyit, mint mennyit, felhasználva a német nyelv becsmérlése, majd meg felerőszakolása ellen keletkezett nemzeti visszahatást, tehetett és tennie kötelessége volt volna. Sokkal többet és nagyobbat lendített a nemzet emez egyetlen, minden körülmények között abszolút értékű szellemi kincse érdekében a társadalom. Lásd erre nézve Toldy Ferenc: A magyar költészet kézi könyvét.

II. Lipót, a magyar alkotmány nagylelkű és bölcs helyreállítója, a nemzet általános bánatára két évi uralkodása és két napi betegsége után elköltözött egy jobb világba 1792. március 1.-én. Talán azért szólította a még csak 45 éves jó királyt az irgalmasság Ura ily korán magához, hogy megkímélje azon vérfagylaló látványtól, miként ontja édes nővérének, Marié Antoinette francia királynénak ártatlan vérét a pokoli gonoszság szövetkezve a vérszomjas népdühvel.

Következett az uralkodásban elsőszülött fia, I. Ferenc király, kinek 1835-ig terjedő uralkodási idejéből szinte egy negyed század háborúban telik el a francia köztársaság és ennek gyermeke, az óriási szellemű I. Napoléon ellen. Ezen háborúkhöz egész készséggel meghozták ősünk vérben és pénzben a szükséges áldozatokat, kivált mert a király a maga részéről is mindent elkövetett, hogy megnyerje a nemzet bizalmát és szeretetét.

Ez történt kivált a koronázás előtt és után köz-

vetlen. Magát I. Ferencet 1792. június 6.-án, nejét pedig, a nápolyi származású Mária Teréziát, 10.-én koronázták meg nagy pompával Budán, — midőn elrendelte, hogy a hitlevélben határozott hivatkozás tétessék az utolsó országgyűlésen alkotott 3. törvénycikkre, mely ekképen szól: «a királyi fölavatás és koronázás minden trónváltozás alkalmával, az elhunyt király halálától számítandó hal hónap akti, törvényes szertartással múlhatlanul végrehajtassák.»

A koronázó országgyűlés a királynak ötven, a királynénak huszonötezer arany forintot ajánlott fel hódolati ajándokul, egyedül a nemesség erszényéből fizetendő.

Hogy I. Ferenc uralkodása hazánkra nézve nem volt boldogítóbb, ennek több oka van. A francia forradalom iszonyatosságai és a vallás iránt elkövetett bűnei a még fiatal fejedelemre oly benyomást tettek, mely benne minden az u. n. »liberté, égalité, fraternité« elveit erősítő mozgalom iránt csak a bizalmatlanság és ellenszenv érzelmeit növelhette nagyra. Országait, hogy a forradalmi elvektől elzárja, szinte chinai falakkal övezte körül, behozván minden szellemi termékre nézve a megelőző cenzúrát és elkoboztatván az ország határán minden nyomtatványt, mely csak távolról is a forradalmi eszméknek kedvezni látszott. Hogy ne kelljen már elkövetett bűn miatt sújtania, s lehessen azt már keletkezéiben elfojtani, behozatott a titkos rendőrség és kémkedés rendszere. A fejedelemnek a francia forradalom kinövéseitől való nem alaptalan borzalmát egy ravasz, az angoloktól megvesztegetett ember, br. Thugut Ferenc, I. Ferenc gonosz szeleme, mesterségesen is növelte. Ez a fondorkodó ember, behízelegvén magát a király bizalmába, Kaunitz herceg helyét, a főkancellárságot, nyerte el, és hazánkban is sok bajnak és szerencsétlenségnek lőn az okozója. A mi al-

kolmányunkban szabadelvű elem volt, az Thugut szemében, — kár, hogy nem hívták Thuschlechl-nek vagy Thunichtgut-nak, — kiállhatatlan szálla vala.

A forradalmi eszmék hazánkban is elkábítván egy néhány embernek fejét, ezt Thugut levágatá, másokat meg bebörtönöztetett, a mi által, valamint törvényellenes kémkedési és magyarellenes rendszere által a nemzetét ugyan megfélemlítő, de szívét is egyideig eltántorítá a királytól. De csak rövid időre. Mert József főherceg, 1795. júl. 19.-én kir. helytartónak kinevezetvén, később pedig, 1796. november havában, egyhangúlag megválasztatván nádorrá, a bizalmat a nemzet és király között helyreállította, és ámbár Thugut szelleme később is, a »szent szövetség« idejében és Metternich alatt is kísértett, — magát a nemzettel azonosítván, ennek érdekét sikeresen megvédte a gyakran ellenséges bécsi államférfiakkal szemben. De »József palatinusról« és fiáról, a mi főhercegünkről, egy más könyvben szólok, melynek megjelenhetése jelen munkám sikerétől függ.

Hogy Thugut megfélemlítő politikája, ámbár a francia forradalmi szellem fölébredését nálunk éppen avval akarta megakadályozni, mi azt Franciaországban fölébresztette, — abszoluzizmussal —, nem volt képes a nemzet ragaszkodását a dynastia iránt a fölhevülés rövid percein túl meggyöngíteni, kitűnik nem csak a nemzettől gyakran pénzt és vért kérő I. Ferenc felé ismételt felhangzó »vitam et sanguinem«-ből, hanem abból is, hogy őseink 1. Napóleon császárnak Bécsből 1809-ben kibocsátott fényes ajánlatát visszautasították, mely szerint a hatalma legmagasabb tetőpontján levő ez a tüneményszerű új Caesar a nemzetet felszólítja, hogy szakadjon el a Habsburg-Lotharingiai háztól, mely azt annyit sajnargatta, és válaszszon magának ősi szokás szerint a

Bakoson szíve szerinti nemzeti királyt stb. Az e miatt egy némely német írótól is »szolgai hűségű« magyarok nem hallgatván Európa akkori urának csábító szavaira, annál számosabban gyülekeztek szeretett királyuk és szeretett nádoruk zászlói alá, bár ezeket elhagyta volt a hadiszerencse istennője. Ez előtt nem hajolt meg a nemzet, hanem a mily szívósan ragaszkodott ősi alkotmányához, éppen oly szilárdul csüngött az uralkodó-családon is. Es jól tette: néhány évvel rá huszárjai lovainak patkói szikrát csallak ki Párizs boulevard-jainak kövezetéből. Napoléon legyőzésében nagy részük volt őseinknek, kikről ekként nyilatkozott kora, vagy talán minden korok legzseniálisabb hadvezére; »A magyar a világnak legjobb katonája. Ha százezer ily katonáin volna, meghódítanám a világot.« És én itt merő székelly hiúságból fölemlítem azt, a mit Kohl, egy híres német tudós utazó, mond rólunk, miután 1848 előtt megfordult hazánkban: »Werden auch von den ungarischen Huszáren allé Caveristen dér Welt übertröffen, so bilden wieder die Széklerhuszáren die Krone saemmtlicher ungarischer Huszáren« — »ha a magyar huszárok leiül is múlják a világ minden lovasait, úgy mégis a székellyhuszárok képezik a koronáját az összes magyar huszároknak.« S ezek a huszárok csakugyan elhervadhatatlan babérokat törték le magoknak a Napoléon elleni hadjáratok idejében is a dicsőség fájáról.

Azonban a francia császár meseszert! szerencséje és páratlan lángesze kényszerítő a királyt, hogy családjával és egész kormányával Budára meneküljön. De a magyar szent korona számára még Budavárát sem tartván elég biztos őrizethelynek, annak biztosabb helyre való szállítását rendelte el a király egyetértve József nádorral. Ez a franciák közeledtére több főúr, br. Splényi

József és Almássy Pál koronaőrök jelenlétében 1805. nov. 16.-án a koronát az előbbi vasládából kivétette és szállításra alkalmasabb szekrénybe tétette, melyet azlán mind lepecsételtek. Ugyanazon év december 1.-én br. Splényi J. koronaőr és br. Perényi Lázár kamarás elindultak a koronával Budáról Munkácsra. Útközben Pest, Heves. Borsód, Zemplén és Ungmegyék s Árokszállás város nagyszámú lovas és gyalog kíséretet rendeltek ki a korona őrizetére, melyet Beregmegye díszes bandériuma kísért től a várba. Innen a veszély távoztával a következő év március 23-án került megint vissza Budára. De nem pihenhetett ezúttal sem sokáig ős Buda várában, mert alig hogy megkoronázták I. Ferenc király harmadik nejét, az estei Mária Ludovikát, 1808. szept. 7.-én, a következő év jún. 15.-én szt. István jobbójával együtt ismét menekülnie kellett a már hazánkba is betört franciák elől Gyöngyösön át Egerbe, és ezen, esőzések és gátszakadások által viszontagságteljes bujdosásából csak november 8.-án, késő este, tért a két szent ereklye újból vissza budai nyugóhelyére.

A koronának ezen bujdosása közben történt, hogy az rövid ideig a mezőkövesdi plébániában talált biztos menedékhelyet. A plébános a ház azon szobájában, hol a szent korona pihent, a történetileg emlékezetes eseményt a következő hexameterrel örökítette meg: »His ego sub tectis quondam peregrina quievi.« Anno 1806. die 19 - a Martii. — A német azt mondja: »Ein Unglück kommt selten allein«: A mezőkövesdi plébánia azt tapasztalta, hogy a szerencse is ismétlődik nála. 75 évvel később, hogy a szent korona az ő födele alatt pihenő helyre talált, az a szerencse érte azt a boldog plébániát 1881 őszén, a mikor Mező-Kövesd vidékén tartattak a lovasági hadgyakorlatok, hogy a magyar szent korona vise-

lője, I. Ferencz József, Magyarország apostoli királya, is, 8 napon át ugyanazon szobában hajtotta fejét nyugalomra, hol egykor koronája kipihente a bujdosás útjának fáradalmait. Ezt a nevezetes szerencsét is díszes emléktáblán örökítette meg a királyi vendéget látó plébános, Kőszeghy Vinkler Mihály, ki azóta nem cserélne még nagyprépostjával sem; hisz ennek nem hált meg házában a magyar szent korona, sem pedig a magyar király szenteséges személye. De a király ottléte alatt egyszer nagy ijedtségen ment vala keresztül a plébános úr. Ő felsége már kakasszó előtt kilovagolt volt a gyakorlatokra, a honnan csak este felé volt visszatérendő. A főtisztelendő úr tehát, elvégezvén a szent misét, elolvastván kertjében a breviáriumot, megkeresztelvén egynéhány gyermeket, kopulálván egy pár párt, kibékítvén néhány veszekedő házassfélt, eltemetvén egy szegény özvegyet és mindent hűségesen följegyezvén az illető mátrikulának megfelelő rovatában, miután ezen fáradalmak jutalmául egyet hajtott a »papamorgóból,« bemegy a »nappali vagy parádészobába,« kivesz könyvszekrényéből egy vaskos kötetet, beléhelyezkedik éppen abba a karosszékbe, melyben az elfáradt király, a mint észrevette, pihenni szokott, kissé félretolja az asztalon a sok chiffírozott és más iratokat, — hisz a magyar király nem szorult arra, hogy igaz magyar alattvalója előtt elzárja szobáját, annál kevésbbé egy vendéglátó magyar plébános előtt —, oda helyezi a könyvet és elmerül az olvasásba. Ezt annál könnyebben tehette, mert tudta, hogy Ő felsége csak este felé tér ideiglenes szállására. A mi jó papunk csak olvas, olvas, nem is hallja udvarán a harci paripák trüszkölését, nem a tornácon a sarkantyú pengését és a kard csörgését, azt sem veszi észre, hogy a »nappali« ajtója megnyílik és abban megjelenik egy huszártiszt porlepte alakja, tö-

rülve homlokáról a verejtéket. A tiszt közelebb lép, a plébános háta mögé jut észrevétlenül és vállai fölött bepillant a könyvbe, melynek olvasásába a szent atya még most is olyannyira belé van mélyedve. Most azonban meghallja a plébános a mögötte álló tisztnek a lovaglástól gyorsabban verő szíve lüktetését vagy hangosabb lélekzet-vételét s azon hitben, hogy talán ebédre szólítják, fölpillant. »Jézus, Mária, szent József! Ó felsége!« kiált fel ijedten és gépiesen takarja mindkét kezével a nyitott könyv mindkét oldalát. De már késő volt. A király már látta az érdekes olvasmányt. Sietett megnyugtani a szegény plébánost, ki most úgy állott előtte, mint a minap az a paraszt fickó éppen a plébános úr előtt, kit éretlen szilva lopásán kapott volt. »No, no, se baj, kedves főtisztelendő úr!« mondá az ő elragadó jósága arczkifejezésével ő felsége. »Hisz én is olvastam ezt a könyvet. Ebben is, mint a legtöbb könyvben, sok igazság van vegyest sok tévedéssel.« A könyv Kossuth Lajos »Irataim« c. műve volt! Ez valóban megtörtént, csak azt nem tudom, hogy melyik plébánossal. —

1. Ferenc huzamosb idő óta elbetegesedvén, kiváratára már 1830-ban szeptember 28.-án megkoronázták elsőszülött fiát, Ferdinándot, ki mindjárt ekkor fényes jelét adá szívjóságának és a nemzet iránti meleg rokonszenvének az által, hogy a neki koronázási ajándokul felajánlott 50,000 aranyat részben az éppen Ínséget szenvedő fülvidéki megyék lakosságának fölsegélésére, részben a halhatatlan gr. Széchényi István által kezdeményezett magyar tudományos akadémia pénzalapjának növelésére adományozta.

1. Ferenc 1835. március 2.-án meghalván, V. Ferdinánd ekkor vette át tetteleg az uralkodást és megtartotta azt egészen 1848. december 2.-áig, a mely napon öcsce,

Ferenc Károly főherceg fia-, Ferenc Józsefnek a javára lemondott a trónról.

Azon mélyre haló változásokat, alapvető reformokat és az ezek létesítése körül a kormány és a részben ehez szító konzervatív párt és másrészt az országgyűlés ellenzéke között keletkezett küzdelmeket még Horváth M. «Huszonöt év Magyarország történelméből» e három vaskos kötetből álló kitűnő munkája sem tárja egész teljességükben szemünk elé. Csak azt látjuk 1818 első havaiban, hogy Magyarország mintegy varázscsapásra mindazt, mi rajta középkori, vagy «ázsiai» volt, magáról lerázta és mindazt fölvette, mi őt a legelőrehaladottabb nyugateurópai államok sorába emelte, s azonfelül oly szabadelvűen építette ki alkotmányát, hogy ahhoz foghatóval alig dicsekedhetett nemzet egész földrészünkön.

Tagadhatatlan, hogy ebben a szédületes emelkedésben ugrás volt. Ez maga után vonta a szabadságharc elkerülhetlenségét. Ennek árán jutottunk el a vérkeresztségen és sok szenvedésen keresztül azon időponthoz, a mikor az 1848-ban ellenállhatatlan erőkké vált mozgó eszmék alant is fent is, mindenütt megérlelődtek, — az 1867-iki korszakalkotó évhez.

Külsőleg is kiemelendő azon törvények fontosságát, melyek a nemzet és az alkotmánya békés átalakítására valónak hivatva, maga Ferdinánd király személyesen lerándult Pozsonyba, kísérve a királynétól, Károly Ferenc és ennek fia, Ferenc József trónörököstől.

A király a szentesített törvények ünnepélyes átadása alkalmából az országgyűléshez a következő beszédet intézte: «Hív magyar nemzetemnek szívemből óhajtom boldogságát, mert abban találok fel a magaméi is. A mit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nem csak teljesítettem, hanem, királyi szavammal erősítve, ezennel

által is adom neked, kedves öcsém, (István nádor), s általad az egész nemzetnek, úgy a mint kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását és boldogságát.»

S ezzel átadta a király az 1848. híres törvényeket István nádornak.

Ezen törvények alapján jött létre az 1867. kiegyezés. Ezen törvényekkel fogott az első magyar miniszterium, gr. Batthyány Lajos miniszterelnökkel az élén, az ország rendezéséhez és Erdélynek az anyaországhoz való visszakapcsolásához.

Üdvös munkájában megakadályozta a nemzetiségek: horvátok-, rácok-, oláhok-, szászoknak és a lutheránus lótok egy részének lázadása és hallatlan vérengzése. E válságos időben hívek maradtak hozzánk a hazai némekek, a katolikus lótok, lutheránus tótok egy része, a kisebb szláv eredetű néptöredékek: oroszok, bunyevácok stb.. Míg az előbbieket elszakadására átláthatlan fekete gyászfátyolt borítunk, ezeknek, kik bennünket el nem hagytak, mindig hálással kell megemlékeznünk ragaszkodásáról.

A szabadságharc történetét már sokan: barát és ellenség megírták. Nehéz azoknak, kik abban részt vettek vagy érdekelve voltak, elfogulatlanul és részrehajlás nélkül — sine ira et stúdió — írniok. Ezenkívül oly bonyolódott, némely fázisában oly kevésbé megvilágított még ez a korszak, a benne szerepet játszott férfiak közül még oly sokan élnek, az akkori események következményeikkel még oly érzékenyen nyúlnak át a jelen korba, hogy dicsőséggel és vérrel teljes szabadságharcunk kimerítő, részrehajlatlan, minden irányban kiderített történetét csak gyermekeink vagy unokáink fogják olvashatni. Nekünk be kell érniük avval, mit Horváth M., Jakab Elek, Gelich és mások nyújthatnak, és mit apáinktól hallottunk, vagy Kossuth «Irataiból» olvashatunk. Az iskolákban is győr-

san átsiklanak 1848 és 49 eseményein, ne hogy bizalmatlanságot és gyűlöletet keltsenek. És ez így jól van. Ha tanulmányoznám is emez eseményeket, még magam sem bíznám magamban, hogy a történetíró első föltételével, a részrehajlatlansággal, rendelkezem. Mellőzöm tehát ezen korszak elbeszélését és csak arra szorítkozom, mire elkerülhetetlen szükségem van, még itten is csak azt vetvén papírra, mihez nézetem szerint kétség nem fér.

Bécsben, mint mindenkor, úgy akkor is, volt egy hatalmas párt az udvarnál, mely Magyarország teljes beolvasztását az örökös tartományokba tűzte volt ki magának végcélul. Az 1848.-i törvények szentesítése ezen nem csak magyar-, hanem alkotmány- és szabadságellenes államférfiaknak tervét, úgy látszott, véglegesen meg hiúsítja.

Mindenkivel azt hitték el, hogy a magyarok azon engedményeket, melyeknek mintegy megjegecedése az 1848.-i alkotmány volt, a francia forradalom, a bécsi prágai s általán ausztriai mozgalmak nyomása alatt erőszakolták, csikarták ki a uralkodótól. Ok tehát minden kedvező alkalmat felhasználtak, hogy eme törvények végrehajtását megakaszszák.

Két alkalmas pontot választottak ki magoknak, a honnan reményük szerint Magyarországot kiemelhetik sarkaiból és lezuhanthatják a semmiség örvényébe: Zágrábot és Nagy-Szebent. Amott az általok már régóta — mert magyarelles — dédelgetett illirizmus és ennek fáján érlelődött Nagyhorvátország eszméje kellően előkészítette vakondok-munkájokra a talajt, imitt az alattomoság, kétszínűség és a többkulacsosság évszázadokon át kipróbált és bevált nagymestereiben, a magyar királyoktól s fejedelmektől nyert kiváltságaikat féltő, magyarelles, a

némethoz szító szász korifeusokban találtak szövetséges társakat.

A horvátok felbujtogatták a rácokat, a szászok felbujtogatták és fölfegyverezték az oláhokat a magyarok ellen.

Ezalatt Bécsben is felülkerekedett ama reakcionárius, magyarellenes párt, mely a király által szentesített alkotmányt semmisnek, az ennek alapján állókat lázadóknak, az az ellen fellázadtakat hazafiaknak, lojális alattvalóknak nyilvánította, kezét fogván velök az alkotmány és a magyar nemzet megsemmisítésére.

De elfelejtették, hogy a kik Árpád alatt Szvaiopluk legyőzésével Ausztriát és Keletnémetont megmentették; kik IV. László alatt II. Ottokár megsemmisítésével megvetették alapját a Habsburgház hatalmának; kik Mária Terézia alatt a Habsburg-Lotharingiai ház részére megmentették a birodalmat tömérdek vér- és pénzaldozat árán; kik I. Ferenc alatt a ragadozó francia sas megbénításában oroszlánrészt vettek; — elfelejtették, hogy a magyarok megsemmisítéséhez különb legények kellenek. mint a magyar föld zsírján elhízott ravasz szászok, a torniszterben született kegyetlen horvátok, a magyar vendégszeretettel visszaélő, Belgrád felé kacsingató rácok, a vérengző félvad oláhok vagy a gyáva lutheránus tótok. Ámbár fiatalságunk virága Radetzky alatt harcolt Olaszországban, más része pláne éppen ellenünk küzdött Windischgratz alatt; ámbár a nemzetnek magának egy tetemes töredéke félénken visszahúzódott: mégis földön létrengtek az ellenünk fellázadt anyagilkos nemzetiségek és futva siettek Ausztria határai felé az ellenünk indított osztrák hadak — rövid hetek leforgása alatt.

Honvédeink Görgey, Klapka, Damjanics, Bem, Guyon, Vetter és más vezérek alatt oly győzelmi babérokat szak-

gattak, hogy tőlük irigyelte azokat az egész katonavilág, és Európa bámulva, csodálva nézte dicső, óriási küzdelmünket.

Talán elkábulva ezen diadalok mámorától, ki az életbevágó reformok tempóját talán a kellőnél inkább és gr. Széchényi Istvánnak több óvatosságot, körültekintést, a haladásban lassítást követelő felszólalása ellenére is sietette, — Kossuth Lajos azt a tapintatlanságot követte el, hogy a Debrecenben ülésező országgyűlés által 1849. április 14.-én a Habsburg-Lotharingiai dynastiát trónvesztesnek nyilvánította ki.

Jött a muszka.

Honvédeiül« most már két katonai nagyhatalom egyesült hadereje ellen voltak kénytelenek harcolni, és harcoltak is oroszlánbátorsággal, hogy az ellenség is bámulta vitézségüket.

De a nemzet a debreceni detronizáció után és folytán meghasonlott önmagával. Sokan, kik addig az alkotmányért harcolva halálmegvetéssel, — sokszor éppen a királyt éltetve —, rohantak be a golyózáporba, elcsüggedtek, mert kiolthatatlan volt a szívükben az uralkodó-családhoz való ragaszkodás, és mert belátták, hogy a debreceni lépéssel leléptek egyszersmind a törvényesség teréről is.

De a fellázadt és egyszer már levert vagy odúikba kergetett nemzetiségek is vérszemet kaptak és meghúzódván a rendes csapatok közelében, kényelmesebben foglak megint vérlázító gyilkolásaikhoz, pusztításaikhoz és hálásaikhoz, megint a rendes katonaság védőszárnyai alá menekülvén, mihelyt veszedelem közeledését szagolták.

Egyenlenség keletkezett azok között is, kik e válságos időkben a szerencsétlen haza sorsát intézték, nevezetesen Kossuth, a kormányzó, és Görgey, a fővezér között.

Mindezek a végzetes körülmények, a két nagyhatalom elnyomó tömege és a belső ellenségek árulásai oda érlelték a dolgokat, hogy Görgey kénytelen volt 1849. aug. 13.-án Világosnál a fegyvert lerakni. A magyar hadsereg egyéb maradványai is erre egymásután megadták magokat.

Így ért véget utolsó szabadságharcunk.

Mielőtt ezen tragédiának utolsó felvonását megnéznék. — oly tragédiának, melynek hőjét ugyan eltiprotta az ármány, a nemzetet, (de ez csak tetszhalott volt) — térjünk még egyszer vissza V. Ferdinándhoz, a jóságos királyhoz. Megérdemli. Sokat tett magyar nyelvünkért is. A magyar nemzet soha sem felejtí el, hogy V. Ferdinánd volt ama nagylelkű fejedelem, ki készségesen beleegyezett abba, hogy az addig latin nyelven készült törvények magyarul szerkesztessenek, és ő volt az első király a Habsburg-Lotharingiai házból, ki az országgyűlést 1847-ben ünnepélyesen magyar nyelven nyitotta meg. Ez jgv történt. Összeült az udvari tanács, hogy megállapítsa a trónbeszédet. (Itt volt L o n o v i c s József kalocsai érsek is. Ez kérve kérte a királyt, hogy ha mára törvények nyelve magyar, és ha már magyar nyelven tanácskoznak többnyire az országgyűlésen is, nyissa ezt meg maga a király is magyar nyelven. Az udvar az érseket ezen indítványa miatt elhalmozta szemrehányásokkal és a leghatározottabban tiltakozott a magyar szövegű megnyitóbeszéd ellen. Ennek, — mondák, hogy ellenzésüknek elfogadható okát adhassák —, már csak azért sem szabad megtörténnie, mert nem szabad Ő felségét, ki még nem kezeli a magyar nyelvet elég szabatosan, a kinevettetés veszedelmének kitenni. De Lonovics, tartván az írás eme savaival: «Orale, et dabitur vobis», — nem tágított. Ekkor Ferdinánd hirtelen fölemelkedék és a vitatkozásnak rö-

viden e szavakkal vetett véget: «Magyarul fogok beszélni — úgy a mint tudok. Az én magyarjaim sokkal jobban szerelnek engem, semhogy kinevessenek.» S a királynak igaza volt. Egetverő éljenzésbe törtek ki az országgyűlés tagjai, midőn Magyarország koronás királyát magyar nyelven hallák megszólalni. Addigelé ugyanis a király latin nyelven szokta volt megnyitani az országgyűlést. Azóta mostani királyunk is kizárólag csak magyar nyelven szól Magyarországhoz. — —

A politikai viszonyok mindinkább bonyolultak, s a mozgalmak az egész monárchiában mind magasabb hullámokat vertek már, midőn az 1793. április 19.-én született, tehát akkor 56. évében járó, gyöngélkedő Ferdinánd király öcscse Ferenc Károly, ez meg elsőszülött fia, Ferenc József javára Kremsierben, 1848. december 2.-án lemondott az uralkodásról.

Ezen idő óta a jóságos Ferdinánd többnyire Prágában lakott, a nyarat valamelyik csehországi kastélyában, rendszeren Ploschkowitzban töltötte. (3 és áldott emlékü neje, Mária Anna, kivel 1837-ben lépett volt házasságra, minden fölösleges jövedelmüket a nyomor enyhítésére, tudományos és közcélokra szentelték. Így a magyar tudományos akadémia részére adakozók sorába 10.000 írttal állott, míg Mária Anna ugyanazon célra 4000 frtot adott 1865-ben, az Albrechtféle katonatiszti segélypénztár alapjához pedig 1869-ben 20,000 írttal járult az ősz fejedelem. De ki tudná jótékonyágának minden egyes nyilvánulását felsorolni? Csak azt említem itt még meg erre vonatkozólag, hogy évenként 200.000 frtot utalványozott emberbaráti és nemes célokra, örököse pedig, I. Ferenc J ó z s e f, mihelyt az örökséget átvette, azonnal kijelentette, hogy abból éppen akkora összeget évenként éppen olyan célokra fog fordítani élete fogytaig.

De még sem tehetem, hogy számtalan jó cselekedeteiből öreg királyunknak egyet el ne beszéljek.

Ferdinánd, mikor csak az időjárás engedte, a prágai Hradsohin nevű királyi kastélyból le szokott volt kocsikázni a városba. Egy ilyen alkalommal észrevett 1866. nov. 2.-án a hintó ablakából egy Benedekvezredbeli katonát, kinek lába a hírhedt porosz »gyújtópuska« golyójától összeroncsoltatván, amputálva volt, s ki féllábán mankójára támaszkodva, nagy nyomorúságosan döcögött tova. A mint megpillantotta a király a szegény rokkantat, azonnal megállíttatá kocsiját, kilépett és vigasztaló szavak kíséretében jelentékeny pénzüsszeggel ajándékozta meg a szegény katonát; aztán megint kocsira szállt és tova hajtattott. De eközben az arramenőkből nagy néptömeg verődött össze a király és az áldázkodó sánta baka körül s annyira meg lón hatva ő felsége eme nemes tette által, hogy lelkesen megszlavázta = megéljenezte a távozó öreg fejedelmet. De hogy itt is igaznak bizonyuljon eme régi közmondás: »Regis ad exemplum totus componitur orbis« —, a sokaság is gyűjtést rendezett a nyomorék hadastyán részére, ki hálálkodva távozott.

Egy tragiko-komikus esetet is beszélnek Ferdinánd aggkorából. A hetvenes években az öregség kezdette magát nála nagy mértékben érvényesíteni. Senectus ipsa morbus. Sokat betegeskedett, és a kor a kórral szövetekezve, megrongálta idegrendszerét — oly annyira, hogy még a nagyon is megszokott borotválást sem tudta eltűrni. Hosszúra nőtt ezüst színű szakálla még tiszteletreméltóbbá tette az öreg fejedelmet külső megjelenésében. Kedélye is a hosszas idegbetegség folytán rendkívül ingerlékeny lett: az is ingerelte, ha akaratának, bár a legalázatosabb formában, ellenmondottak, meg az is, ha minden szavát ráhagyták. Legnyugodtabb volt, mikor, ha különben be-

tegsége engedte, zongorához ülhetett és eljátszotta a »Te-Deum-laudamus« melódiáját; de ez egyre ritkábban történhetett meg. A fokozódó ingerlékenységnek az lón az egyik következménye, hogy az a magas személy, kit a beteg legközelebbi kíséretének és ápolásának feladatával tüntettek ki, rendszerint bérma fia lett. az elaggott fejedelemnek oly-formán, hogy a püspök szerepét ez adta. Különösen kijutott annak a kísérőnek, kinek az volt a tisztje, hogy a jó öreg királyival, ki egészséges korában még a legyei sem bántotta, szemközt üljön, mikor kikocsikázott, mi pedig orvosi rendelet szerint, ha az időjárás kedvező volt, naponta megtörtént.

Egyszer aztán az az udvari főember, kire a sor került, hogy az nap kísérője legyen s a hintóban visá-vis-ja a beteg királynak, tréfásan mondá az udvari orvoshoz: »Tudja ekszcelleneiad. hogy igaz pápista embernek a bérálás szentségét csak egyszer szabad fölvennie az életben: én annak áldásaiban egyszer szabad akaratomból, többször szelíd kényszer nyomása alatt részesültem: nem próbálná meg egyszer kegyelmességed is annak édességét?« Elég az neki, rábeszélük az udvari orvost, hogy egyszer ő kísérje ő felségét a sétakocsizáson, — hisz ő úgyis oly bölcs tanácsokat tud adni másoknak, mint: «szórakoztassa, kérem, ő felségét: meséljen el ő felségének nevetető anekdotákat; terelje ő felsége magas ügyeimét bizarr alakokra vagy komikus jelenetekre, melyekben úgyis bővelkednek Ljibussa városának utcái és terei» stb. stb. —: ezeket a jó tanácsokat tán csak nem fogja megtagadni önmagától sem. Az orvos ráállott és, ismeretes lévén előtte a diagnózis és a betegség önkéntelen erupciói, az egész úton szemmel tartotta a beteget s valahányszor a különben oly szelíd fejedelem a bölcs orvos szívében balsejtelmet gerjesztő mozdulatra emelé

kezet, sietett a bajt «prophylaclice» megelőzni és elhárítani, a legkomolyabb, tudományos ráncokba szedett arc-csal megfogva magas pacienségének kezét, — csupán csak azért, hogy pulzusát megtapintsa. Ez többször ismétlődik. Végre közeledik az udvari fogat a nagy kőhídhöz, mely a Moldva két partját köti össze, s melynek két oldalán szent-szobrok állanak, köztük nepomuki szt. János szobra. «Ereszsze el a kezemet, doktor!» — mondá a király, kit méltán fölingerelt nem csak a sok úter-tapogatás, hanem az is, hogy orvosa a kocsi minden egyes zökkenésénél leereszkedő lég s így annál boszantóbban bölintott és hajlongott a fejedelem felé. «Minek, Felség?» kérdő az orvos. «Hát nem látja, hogy nepomuki szt. dános szobrához érünk? Azt üdvözlőnm kell; hisz már régóta védszentem.» Itt már nem volt kibúvó, és az orvos eleresztette a beteg király kezét. Szerencsétlenségére. Mert mihelyt a fölség kezét szabadon érzé, baljával megememelinté kalapját a szent szobor előtt, jobbkezevel pedig a helyett, hogy szokása szerint keresztet vetett volna, megadá az orvosnak az oly sokáig kerületett kitüntetést — lovaggá ütötte. Lehet képzelni, mennyit boszantották az udvari urak az udvari orvost, ki azelőtt nekik mindig ezt mondogatta: «jó! esik nektek! Nincs pszichológiátok, nincs ember-ismeretek, nem tudtok bánni a betegekkel.» A jó király ingerültségének csillapultával azonnal megbánta a püspöki funkciókban való kontárkodását és a «confirmatust» értékes ajándékkal vigasztalta meg. —

Így éldegélt V. Ferdinánd 1875. június 29.-éig. a könyörületesség, irgalmasság és jótékonyág cselekedeteit gyakorolva Prágában. Szent Péter és szent Pál napja — kiket a mély vallásosságai fejedelem mindig kiválóan tisztel vala, lón az ő megváltásának is a napja testi fájdalmaitól s az aggkor fogyatkozásaitól. Áldott legyen

emléke! 82 évet élt; az uralkodó család és hazánk történetében példátlan kor; a leghosszabb éltű magyar király, az 51 évig uralkodott és 70-ik évében elhunyt Zsigmond. életét is 12 évvel felülmúlta, és a már 1273 óta a fejedelmek sorába lépett Habsburgi család tagjai között sem emlékszem senkire, ki ily magas életkort ért volna el.

Te pedig, kinek kezébe jut ez a szerény munka, és szeme e sorokon megakad, állapotjál itten meg egy kissé és egyesítsed imádat az én fohászzkodásommal: kérjük egyetemben a magyarok Istenét, hogy a magyarok királyának, I. Ferenc Józsefnek életét még hosszabbra nyújtsa, mint nyújtotta elődjeét, V. Ferdinándét, s adjon neki még hosszabb és sokkal boldogabb s boldogítóbb országolást, mint a milyennel megajándékozta Zsigmond királyunkat. Mint uralkodó is, mint ember is megérdemli az isteni Gondviseléstől ezt a kiváló kegyelmet. Hogy miért? megmondom a következőkben.

Mihelyt I. Ferenc József hírért vette nagybátyja elhunytának. azonnal Prágába sietett, hogy személyesen intézkedjék a fejedelmi pompájú temetés iránt. Mintegy félóráig imádkozott annak ravatalánál, ki ő előtte viselte szt. István koronáját, melyet neki hagyott hátra, és midőn a halottas szobából kilépett, szemei könnyel voltak telve. —

Ha már ennyire félbeszakítottam elbeszélésemet és évek hosszú sorát átugorva sírjába kísértem V. Ferdinándot, a magyarok jószágos királyát, nem tehetem, hogy néhány sorban meg ne emlékezzem Ferdinánd mostoha anyjáról, Károlina Augusztáról, I. Ferenc nejéről. Teszem pedig ezt egy szaváért, melyet 1817-ben Kolozsvárit mondott, hálás szívvel. Midőn ugyanis a mondott évben I. Ferenc király nejével, Károlina Augusztával, Erdélyt beutazván, Kolozsvárit gr. Eszterházy Jánosné egy né-

metül nem beszélő hölgyet mutatott be a királynénak, a tősgyökeres magyar úrhölgy az uralkodóné német kérdésére nem tudott felelni. Helyette egy másik szólalt meg, ékes németséggel adván meg a várt feleletet, de egyszersmind hozzá tevé, hogy ő magát szégyellené, ha fejedelmnöje nyelvét nem bírná. A nemes szívű királyné azonban eme szavakkal utasítá rendre a német tudományával magát behízelegni erőlködő asszonyt: «Sőt ellenkezőleg: idegen nyelvet nem tudni nem szégyen, de a magyart tudni kötelesség». És ha már a magyar nyelvet akkor még nem bírta a kegyes fejedelmné, legalább külső megjelenésében megakarta mulatni, hogy ő magyar királyné: fényes magyar díszruhában jelent meg fölséges férjével együtt a gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök által szent István első magyar király napján mondott nagymiséen. — Szinte 19 éven át szépítette Karolina Augusztá, a házassági erények eme tündöklő példányképe, I. Ferenc derült életalkonyát, míg a szegények benne kegyelmet osztogató védasszonyukat és szerető anyjukat még sokáig tisztelheték, mert az 1792. febr. 8.-án született áldott jószívű fejedelmnök is hosszú életet adott az ég Ura a jótékonyosság gyakorlására. Éppen 81. születésnapján, 1878. február 8.-án, vette föl a haldokló királyné az uralkodó-család jelenlétében a halotti szentségeket, mire a következő nap kilehelte nemes lelkét. Mintegy 150,000 forintot hagyott szegényeinek, nem feledkeztén meg az általa Kolozsvártt alapított Garolinaeum nevű országos kórházról és az ottani, Augustaeum nevet viselő szegények-intézetéről sem, — mely szintén neki köszöni létesítését —: mindkét intézetnek 8—3 ezer forintot hagyományozott. Életében a jótékony adakozók élén vagy között volt mindig. A pozsonyi székesegyház javítására, melyben 1825-ben magyar királynénak koro-

názták, 4000 frtot adott, az Albrecht-léle katonatiszti segélyalap növeléséhez 42,000 frttal járult, s általában minden idejét egészen utolsó halálos betegségéig szegényei iránti gondoskodás vette igénybe. De nem csak a két testvérállamban siratták őt meg a szűkölködők: Középfrikában. Cartumban is tartottak érte gyászistentiszteletet, mert a megboldogult királyné jótékonyága nem szorítkozott a hazára, hanem kiterjedt a földkerekségének minden oly népére, mely, ismeretlen vagy új fogalom lévén ott a keresztény irgalmasság, erre még inkább szorult; így érezték még az afrikai megtért négerék is Karolina Augusztá jótékonyágát. Nemzetünket kiválóan szerette; azért áldja meg őt az Isten a túlvilágon is! —

De most már térjünk vissza elbeszélésünkhöz és feleljünk mindenenekelőtt e kérdésre: Mi történt a magyar szent koronával a polgárháború alatt és után?

Az angyalok, a magyar szent korona láthatatlan őrei, azt beszélik nekem, hogy míg dühöngött a harc, bárhová szállították a koronát, ennek rubinjaiból piros vér bugyogott, gyöngyeiből pedig egyre peregtek alá a könnyecsek. Siratta a félrevezetett királyt és az elvakított nemzetet és vért izzadott értök való fájalmában.

Ipolyi részletesen beszéli el a magyar szent korona viszontagságait a szabadságharc idejében; én kivonatban ezt írom ide: Közeledvén az ellenség a fővároshoz, Kossuth mint a honvédelmi bizottság elnöke megbízta Bónis Sámuel képviselőt, hogy egyetértve Ürményi Ferenc koronaőrrel, a koronát egyelőre Debrecenbe szállítsa. Dónis üveges hintáján hozta azt át Dudáról a még nem is egészen elkészült lánchídon. A magyar szent korona volt tehát az első, melyet a még csak padlózott lánchídon áthoztak Pestre. Innen vitték Debrecenbe, a

hol mindaddig maradt, míg a kormány nem tette át székét megint a fővárosba, a honnan az ellenség eltakarodott.

Midőn 1849-ben a kormány ismét kénytelen volt Budapestről távozni, vita támadt a miniszterek között, hogy most már mit csináljanak a koronával? Kossuth és Duschek abban a véleményben voltak, hogy a fővárosban kell hagyni, Szemere Bertalan meg követelte, hogy azt neki adják át, hogy gondoskodhassák biztonságba helyezése iránt. Átadták Szemerének. Kivitték Szegedre, innen Nagy-Váradra. Szemere itt a ládát 1849. aug. 10-én fölnyitotta és mivel hallotta volt, hogy V. Ferdinánd a koronát súlya miatt alig bírta viselni a fején, maga is felpróbálta és úgy találta, hogy az igen nehéz viselésre. Elhiszem: szent István idejében az emberek fizikuma izmosabb, épebb, romlatlanabb volt, mint a 19. század gyermekéé. A temesvári csatavesztés után Szemere Lúgoson, majd Karánsebesen akarta elrejteni. Nem sikerült. A hadsereg már mindenütt lerakván a fegyvert, Szemere is a határ felé sietett, Orsovára, hol a korona neki mindinkább terhére kezdett válni. Végre elhatározta magát, hogy a ládát, melyben a korona és a többi koronázási jelvények voltak, elássa; mert Batthány Kázmér gr. azon alig hihető tanácsát, hogy törje össze a szent koronát és dobja a Dunába, megfogadnia a pietás nem engedte.

Több sikertelen kísérlet után találtak végre Szemere és kísérői, Grimm és Lórodi, a titkos elásásra alkalmas helyet. Ez egy füzes liget volt balra az Oláhországba vezető úttól, közel a Csernapatak egy már nem használt hídjától, egy vadkomló és más kúszó növény által elrejtett ponton. Itt elásták a koronát tartalmazó ládát két fiatal fa közé, mocsaras, víz-járta földbe és ezt mindenféle növénynyel és faághulladékokkal gondosan

betakarták. Grimm, ki jól tudott rajzolni, a tájat lerajzolta és a lapot átadta Szemerének, mire kimenekültek Törökországba. Szemere később, midőn a koronát megtalálták, gr. Batthyány Kázmért, ennek nejét vagy testvérét, mint a kik megtudták a korona elásatásának helyét, vádolta avval, hogy ezt elárulta közülök valamelyik. De úgy látszik, tévesen.

Míg a szabadságharc leveretése után a bakók vígan hozzáláttak rémes munkájukhoz, addig az osztrák kormány megindította a vizsgálatokat a szent korona fölfödözése céljából. A fürkészek lépésről lépésre, állomásról állomásra követték azt az utat, melyet a korona az osztrák-orosz hadak elől menekülendő, a fővárosból elindulva, néha szénás szekéren, megtett. Sokszor azonban, talán éppen szándékosan hamis feladások folytán, téves nyomokon is haladtak a kutatók, és sok helyen hiába eszközöltettek a korona után motozások és ásatások. Határozottabb titkos följelentés a helyes nyomra vezette a vizsgálókat. Ez a följelentés alkalmasint a következőben találja megfejtését: A midőn 1890. február első felében a magyar lapok sokat írván a szt. korona jubileumáról, Orsóvá melletti elásatását és feltalálását is főlemlítették. Popovics ny. őrnagy, ki akkor Gráfban, a ny. katonatisztek ismeretes eldorádójában, lakott, e dologról mint maga is egyik tényezője a megtalálásnak, ekként nyilatkozott: Schütte tábornok, az akkori temesvári katonai parancsnok, 1850. januárhavában avval bízta meg Popovicsot, hogy nyomozza ki azt a helyet, a hol Kossuth, — akkor még általánosan azt hitték, hogy ő vitte el magával a koronát —, elrejtette vagy elásta a nemzeti ereklyét. A nyomozás sokáig nem vezetett célhoz, míg végre Popovics Bukarestbe utazott, és itt magától Omer pasától annyit mint biztosat sikerült megtudnia, hogy a koronát

nem ásták el török területen, a mint akkor általánosan hitték, hanem Ada-Kaleh erőddel szemben magyar földön. Ezt Omer basa az ada-kalehi várparancsnoktól tudja, ki- nek két magyar menekülő át akart adni egy vas ládát, a mit azonban a parancsnok visszautasított, nem levéli szabad semmi Ausztria-Magyarországból származó dolgot elfogadnia. A további kutatás folytán megtudta Popovics, hogy ama két férfi állítólag Kossuth és Szemere belügy- miniszter volt, kik Ó-Orsovából egy éjjel kivitték a koronát és a többi jelvényeket tartalmazó vasládát és nem fogadván azt el a parancsnok, elásták valahol a parton.

A korona felkutatására ezután különböző bizottsá- gokat küldöttek ki, melyek az oltani vidéken szana- szét keresgéltek a koronát, de mivel éppen az a hely, a hol el volt ásva, igen gyakran víz alatt állott, nem talál- hatták meg, ott nem is kutatván utána. Mivel azonban már konstatálva volt, hogy ezen a környéken van elrejtve, ezt katonai őrállomások és őrzérek által szigorúan szemmel tartatták, hogy azon magyar emigránsok, kik Ada-Kalehban tartózkodva talán Kossuth által a korona felszedésével meg voltak bízva, nem férhetlek hozzá. Orsová környékének elkészítették a legpontosabb hely- rajzát. Őseihez folyamodtak, minthogy a fölfedezés sehog- sem akart sikerülni. Megnyertek egy Jazmydsi (?) nevű örményt, ki már annak előtte is ismerte Szemerét, átadták neki a helyrajzot és elküldték hozzá Párizsba avval a megbízással, hogy csalja ki tőle valamiképpen a korona elásatása helyének titkát. A nevezett embernek sikerült, is, magát behízelegvén Szemerénél, tőle a titkot kicsalni: Szemere nemcsak megmutatta neki a Grimm által készített rajzot, hanem megjelölte azon helyrajzon is, melyet Jazmydsi magával hozott, azt a pontot, a hol a koronát elásták. Ezt közölte az ágens Karger Titus ör-

nagy-hadbíróval, ki akkor meg volt bízva a korona megkeresése iránt tett intézkedések vezetésével. —

Így megtalálták a koronát Allion hegy alján lévő füzes ligetnek a szem előtt elrejtett csúcsában elásva. A fákon észre vett bemetszések, a földön talált órakulcs és törölt kapanyél egészen útba igazították a kutatókat.

Szeptember 8.-án, 1853-ban, a Boldogságos Szűz Mária születésnapján, reggeli 8 órakor találták meg a nedvesség miatt kívül-belül egészen megrozsdásodott vasládát, a melyben benne volt teljes épségben a magyar szent korona és a jogar, de a kard erősen megvolt rozsdásodva, az országalma aranyozása megsötétedve, szent István palástja átnyirkulva, a bársonypárnák, a harisnyák, a szalagok és a saruk fölfeselve, a nyeregszám megpenészedve, valamint a láda fenekén lévő okmányok is nagyon megvizülve.

A nedves ruhadarabokat és iratokat Orsován megszáritották, a többi jelvényekről a rozsdát és penészt eltávolították és a magyar szent koronát a többi inszigniákkal együtt két napon át közszemlére kitétték.

Ámbár tartanom kell attól, hogy egy némely engem vallási elfogultsággal vagy éppen babonássággal vádol, mégis ki kell itt emelnem az elásott korona megtalálásának idejét és napját. Nem lehetett azt fölfedezni, míg hazánkban a szabadságharcban való részvét miatti kivégzések és üldözések remegésben tartották a szíveket: a jajgatások, sóhajok, elfojtott átkok közé nem talált volna a megtalálás fölötti öröm hozsánája, mely 1853-ban is csak mint egy szebb jövő iránti remény hangosabb fohasza szakadt fel az elzárkózott keblek mélyéből.

S miért kellett a magyar szent koronát éppen szeptember 8.-án fölledeznünk? A mely napon Mária, — a kinek szent István felajánlotta a magyar koronát —,

elhagyta anyja inéhét s megpillantotta legelőször e világon a nap sugarát, ugyanazon a napon került ki a magyar szent korona is a föld sötét gyomrából s tükröződött vissza benne s ékességeiben a szegény haza napjának sugara. S valamint Mária születésének napja kezdőpontja volt az emberiség megváltása nagy művének, úgy azon nap is, a mikor a magyar szent korona megkerült, születése napja volt azon reménynek, hogy ez a szegény haza is feltámad nem sokára alkotmányával és szabadságával együtt. —

Hadigőzöst rendeltek Orsovára, a melyen a magyar szent koronát a többi jelvényekkel együtt felszállították Budapestre. Albrecht főherceg az ország akkori kormányzója, és Scitovszky János hercegprímás számos főurakkal kíséretökben a szent korona üdvözlésére siettek l'romonlorra, hol a hadihajó kikötött. Leltározták a koronát és a koronázási jelvényeket s a fölvelt jegyzőkönyvei mintegy ötvenen aláírták, de ezt megelőzőleg előmutatták a szent koronát a jelenlevő magyar lüpapok s főuraknak azon kérdéssel: fölismerik-e ezen koronában Magyarország szent koronáját? A jelenlevők mindnyájan igennel feleltek és megcsókolták a magyar szent koronát.

Másnap ágyúdürgés és harangzúgás, a népnek kegyeletes üdvözlése közt vitték föl az azalatt a pesti oldalon kikötött hadigőzösről a koronát a budai vár királyi palotájának Szent Zsigmond-kápolnájába, hol megtartatván a fényes hála-istentisztelet, a közönség számára kiállított a nemzetnek oly sokáig hiába keresett kincse.

A szent korona rövid pihenő után ismét útra kelt, hogy megismerkedjék avval, kinek majd ékesíti homlokát: Bécsben az udvari kápolnában tétetett le, hová I. F. erenc József az összes udvari méltóságok kíséretében sietett fogadására, és üdvözlésére és részt vett az ottan

is tartott Te-Deum-laudamus-os istentiszteletben. Végre 1853. szeptember 20.-án hasonló ünnepélyességgel visszahelyeztetett szokásos budai őrizet helyére, — oda, a hol már több mint 25 év óta együtt ver a nemzet és koronás királya szíve kölcsönös szeretetben és bizalomban.

Ő felsége azon a helyen, hol a korona elásva 4 éven át pihent a mocsaras földben, 1856-ban nyolc irányban kiszögellő kerekded kápolnát emeltetett, hogy ez is hirdesse a korona szentségét és fontosságát s az uralkodó háláját Isten iránt, ki neki visszaadta a magyar szent koronát s evvel együtt nem sokára a nemzet szívét is.

Még csak egyszer fogjuk lelki szemeinkkel látni e szent ereklyét, 1867-ben, midőn június 8.-án fején ragyog az I. Ferenc Józsefnek. Pillantsunk tehát most vissza még egyszer a szent korona 900 éves viszontagságteljes, csodálatos történetére. Sem tűz, sem víz, sem villám nem volt képes azt elpusztítani, biztonságban volt a fa odújában, az országút porában, a föld gyomrában, éppen csak úgy, mint a Szent-Zsigmond-kápolnában! Nem bántotta azt talár-mongol, nem bántotta török-német! Valóban minden túlzás nélkül felkiállhattak, kik e magyar szent korona történetével valaha foglalkoztak: «Ha szent nem volnál, bizony már ezerszer el kellett volna veszned!» —

A szabadságharc leveretése után bekövetkezett katonai rémuralom- és az ezt felváltó abszolútizmusról legszívesebben hallgatnék, és önérdem kívánná is, hogy a szomorú korszakot teljes elhallgatással mellőzzem, mintegy átugorjam. Nem tehetem! Hogy a kép teljes legyen ezen időt is általan jellemeznem és egyes főbb momentumokat legalább ki kell emelnem. Csak igen kevésre szorítokozom mindkét irányban.

Paszkievics Iván herceg száz meg százezernyi muszka

haddal tört volt be több oldalról e szerencsétlen országba. A kozák lovak patkói letiporták a rónák vetéseit és, a hová eljutott az orosz katona, ott még a nyers tőköt is felfalta a disznó elöl, és azután ezt magát ölte le. Azt hitte volna az ember, hogy egy második tatár világot élünk: mindenütt pusztulás, vész, nyomor.

A világosi sötét gyásznapi után ezt sürgönyözte a gögös herceg urának, Miklós cárnak: «Fölség! Magyarország letiporva hever Fölséged lábai előtt!»

Az osztrák hadak fővezére ekkor már br. Haynau volt; másik nevét elfejtettem; nem is érdemelte meg egyébiránt sem a keresztvizet sem a keresztnevet. Kegyetlensége és vérszomja miatt mindegyiknél találóbb nevet adtak volt neki csak a minap az olaszok, ezt: »bresciai tigris vagy hiéna.» Gróf Radetzky Józsefet, ki őt lángeszével és hősiességével nyílt csatákban legyőzte, félte, de nem gyűlölte az olasz: ellenben irtózott minden lélek attól a modern Karaffától, Haynautól. S nemzetünk gonosz végzete úgy akarta, hogy a szabadságharc vége felé ezt a vérengző embert állítsák — a nem-osztrákot — az osztrák hadsereg élére és ruházzák föl teljes katonai diktátori hatalommal az elvérző országban. S Haynau, kivetközve minden emberi érzésből, e hatalommal nem élt, hanem a világtörténelemben addig nem található módon visszaélt avval.

Az ő parancsára megkezdették az ország minden vidékén az érzéketlen, szívtelen, lelketlen katonai rögtön-
ilélő bíróságok véres munkájukat. Nem az állítólagos bűn nagysága, hanem azon állás magassága, melyet a „delinkvens“ a fölkelés ideje alatt, akár mint katona, akár mint polgár elfoglalt, volt többnyire a mérvadó momentum a büntetés fokának meghatározásánál. A legtöbb ítélet halálos volt, és az irgalmat nem ismerő Haynau kéj-

érzettel erősítette meg; a halál neme rendesen az akasztófa megbecstelenítő gyalázat-halála, melyet néha, mikor éppen jó kedvében volt, kegyelemből átváltoztatott »pulver und Blei« által végrehajtandó ki végeztetésre; a bűn, a mivel vádoltak, többnyire lázadás, forradalom, a katonai eskü megszegése stb.; pedig a legtöbb azon meggyőződésben harcolt és működött, hogy nem ő a lázadó és esküszegő, hanem Jellacsics, Sztratomirovics, Húrban, Janku, Roth és ezeknek tábora, s hogy ő éppen azt az alkotmányt védelmezi, melyre megesküdt, s melyet maga a király is esküjével szentesített. Sőt tény az, hogy a legtöbb a hírhedt debreceni dethrónizációban sem látott egyebet, mint diplomáciai fogást vagy »Schreckberger« komoly tartalom nélkül. Hisz némely honvédszászlóalj »Éljen a király!« kiállással rohant golyózápor közt az ellenségre. A napnál világosabb az, — hogy rövid legyenek —, hogy legalább 88 százaléka azoknak, kik résztvettek a szabadságharcban, még távolról sem gondolták, hogy bűnt követtek el. S ha csak egy mákszemnyi emberség van Haynauban és hadbíróiban, a magyarok részéről ne talán elkövetett vétséget nem minősítik lázadásnak, hűtlenségnek, árulásnak s Isten tudja, miféle más fejbemjáró bűnnek, s ekkor nem hullott volna a halálos ítélet, mint a záporosó. De Haynau és a magyarelles államférfiak, kik előbb V. Ferdinánd gyengeségét, később I. Ferenc József fiatalságát használták ki lelkiismerellenül és furfangosan, boszujok orgiáit akarták megülni az idegen segítséggel sziklához bilincselte orosz-lán-nemzet testén.

A kevésbé fölösöket s legalább az ő szemükben nem oly bűnösöket várfogságra ítélték vagy besorozták közlegényeknek az osztrák hadseregbe. Gyakran lehetett látni az ötvenes évek elején, miként vakargatják a »Fuhrweser«-lovakat, miként tisztogatják a kocsikat, mi-

ként kenegetik az illatos kátrányával a tengelyeket és kerekeket, miként takarítgatják lapátokkal az istállókat, miként hordják ki a kaszárnya szobáiból az éjjelenként megteli csöbröket, egyszóval miként végzik a leglealacsonyított szolgai munkákat országunk zászlósurai, grófjai, bárói!

Egy némelynek sikerült mesés váltságdíj árán kikerülnie a halált, fogságot, szolgaságot. Csak egyet említek itt nevével: id. Károlyi István gróffért, kit halálra szántak volt, 400,000 frtot fizettek, hogy attól megmentsék. Százegzerszer többet is megért élete!

A számos halálraítéltek közül ott találjuk a tizenhárom aradi vértanút, a pesti vértanúkat, gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt. Hogy Haynau előkelő úri hölgyeket is nyilvánosan megvesszőztetett és a „trón és oltár“ biztonsága kedvéért fölszentelt római-katholikus papokat, — az oltár szolgálait —, kivégeztetett, püspököket, — a trón oszlopaikat —, internáltatott és bebörtönöztetett, csak melegségül említem az ő számára: nem lehetett beszámítható állapotban.

De kezdjük, kit utolsónak mondtam, Batthyányval. Ő volt az első felelős magyar minisztérium feje. — minden egyéb, mint forradalmár, a királynak föltétlenül híve. Hogy miért szemelték ki éppen őt már a mozgalom kezdetén halálra, azt csak az Isten tudná megmondani. Kivégeztetése előtt már 9 hónappal elfogták.

A dolog így történt.

A magyar nemzet még akkor is kereste a kölcsönös megértést, egyezkedést, kibékülést, mikor már nyilvánvaló volt, hogy a magyar alkotmány 3 százados ellenségei a horvátokat, rácokat, lutheránus tótokat és szászokat s az oláhokat, mint valami vérebeket, reá uszí-

tották, és ezeknek ádáz dühe sok ártatlan magyar életet oltott ki, sok életörömet és boldogságot tört össze.

A nemzetgyűlés ugyanis már 1848 vége felé békeküldöttséget menesztett Windischgrätz Alfredhez, az osztrák hadak teljhatalmú fővezéréhez, ennek buda-bicskei táborába, hogy vele, mielőtt a kocka végképpen elvettetnék, kiegyezési alkudozásokat kezdjen. A küldöttség Lonovics József kalocsai érsek vezetése alatt ezekből állott: gr. Batthyány Lajos miniszterelnök-, Deák Ferenc igazságügyi miniszter- és gr. Mailáth Antalból.

A holmi siker által elkapatott dölyfös Windischgrätz a követséget nem is fogadva, ezt üzenté neki: »Mit Rebellen unterhandle ich nicht!« Mire néhány hét leforgása után a magyarok Istene eme német közmondást teljesítette be a gögös német-cseh főáron: »Hochmuth geht vor dem Fall;« azok az átkozott »rebellek« jól elverték és kikergették az országból, úgy hogy Bécsig meg sem állott, és — megbukott.

Windischgrätz az egész küldöttséget letartóztatta: Lonovicsot és Mailáthot Bécsbe vitette és internáltatta, Deákot Pozsonyba szállította, de gr. Batthyány Lajost magánál, főhadiszállásán, a főváros bevétele után pedig Budán vettette szigorú őrizet alatt börtönbe, mikor pedig később a magyar hadsereg közeledett, erős őrizet alatt Grácba vitette. A többi foglyokat mind Budán hagyta, köztük Czuczor Gergelyt is, míg ő maga elmenekült, Hentzire bízván a vár megvédését. Mikor aztán május 21.-én honvédeink bevették a várat, az ott hagyott foglyokat is kiszabadították tömlőceikből, de Batthyányit hiába keresték. A vele szemben kezdettől fogva észlelt eljárásból következtethetjük, hogy a gróft már akkor halálra szánták.

A világosi fegyverletétel után Haynau Batthyányi

Grácból Budapestre hozatta és a hírhedt Neugebäudeban, — így nevezett katonai laktanyában —, fogva tartotta, míg az ellene szemfényvesztésből megindított pör lejárt. Mindenki tudta már jó előre, hogy halálos ítélet lesz annak a vége. De abban, hogy Batthyány a színleges pör révén időt nyert, az az előny is kínálkozott neki, hogy legalább az akasztófát, melyre ítélték, elkerülhette, jótékony kéz könyv fel vágásra alkalmas csontként csempészett be neki cellájába; evvel, a mint csak tehette, összevisszavagdalta nyakát; nem lehetett felakasztani. Ellenségei gyűlölete nem tudván bevárni a sebek beheggedését s irigylvén a kiszemelt áldozattól a további élet minden percét, minden lélekzetet, Haynau parancsára 1849. október 6.-án agyonlőtték. — — —

Görgey Arthur, kétségkívül a legtehetségesebb hadvezér mindazok között, kik mindkét táborban szerepeltek a szabadságharc alatt, mint már említettem, Világosnál lerakatta 36 ezer vitézből álló hadseregével, — melyükkor már csak az egyetlen számbavehető magyar haderő volt —, minden föltétel nélkül a fegyvert, megadván magát, a mint mondani szokás, »auf Gnade und Ungnade.« (Görgeyt magát internálták sovány kegyelempénz mellett Klagenfurtban, 13 tábornoktársát pedig kivégezték Aradon szintén 1849 október 6.-án.

Egész irodalmunk van már, melyben azt vitatják, áruló volt-e Görgey vagy nem? Egykori bajtársai, valamint az újabb nemzedék e kérdés körül két táborra van oszolva. Ha meglesz valaha állapítva rá a felelet, úgy ez majd a mi halálunk után történik. Annyi bizonyos, hogy a kérdés pártatlan eldöntésére akadályozólag hatnak most még aktuális politikai momentumok, tekintet ama korszak legkimagaslóbb alakjára, Kossuth Lajosra, s aztán — no csak valljuk be frissen — nemzeti hiúságunk.

Legyen előttünk minden felebarátunk mindaddig jó, míg megdönthetetlen bizonyítékokkal nem bizonyítják be az ellenkezőt. Ez keresztény elv. Ne bélyegezzük Görgeyt hazaárulónak mindaddig, míg elvitázhatatlan tények a napnál világosabban ki nem tüntetik bűnösségét. Én mint ember őt mint embert ártatlannak mondom. Miért? Él!

A neki tulajdonított iszonyatos bűnnek — nagyobb az anyagyikosságánál — súlya különben már rég összemorzsolta volna testét, lelkét, szívét. —

A 13 vértanú közül Dessewffy Aristidet, Kiss Ernőt, Lázár Vilmost és Schweidel Józsefet az aradi vár sáncai között agyonlőtték, a többit: Aulich Györgyöt, Damjanics Jánost, Knezics Károlyt, Laner Jánost, gróf Leiningen Károlyt, Nagy Sándor Józsefet, Pöltenberg Ernőt, Török Ignácot és gróf Vécsey Károlyt a vár rayonjában levő síkon felakasztották.

Ezen áldozatok nevei mutatják, hogy többen közülük nem voltak született magyarok. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a hazánkban lakó maroknyi örménység, mely magát a magyarsággal mindig teljesen azonosította s tőlünk legfőlebb bensőbb vallásossága által különbözik, szabadságharcunknak két tábornokot adott: Kiss Ernőt és Czegez Jánost, ki most is életben van.

Mind a tizenhárom magyar hőshöz illő halálmegve-téssel és bátorsággal halt meg. Nem kísérem őket egyenként a vesztőhelyre, nem éreztetem át magyar olvasóm-mal mindegyiknek hosszabb-rövidebb haláltusáját: csak egyiknek, a rác Damjanicsnak, utolsó imáját, mint a vallásosság, férfias bátorság, férji gyöngédség és lojalitás bizonyítékát iktatom ide. Hisz a sír szélén, az örökké-valóság kapujánál a maga őseredeli valóságában, minden takargató lemez nélkül jelenik meg a halandó.

Miután a halálos ítéletet kihirdették, és a végre-

hajtás napja közeledett, minden elítélt cellájának ajtaja elé szalmacsóvát lellek. Ez figyelmeztető jelül szolgált az öröknek arra nézve, hogy az azon szobákban elzárt foglyokra különösen vigyázzanak és hozzájuk senkit be ne bocsássanak.

Damjanics maga kérte föl a Bakót, hogy az éjjel az ő szobájában töltsen, jól tudván, hogy az álom kerülendő szemeit. Ezen álmatlan utolsó éjszakáján írta meg a hős neje vigasztalására, német nyelven, a következő imát, és megbízta az utolsó pillanatban gr. Teleky Sándort, hogy azt kézbesítse egy perc múlva özvegygé levő szeretett feleségének. Az imát sok példányban lemásolták ott nyomban Aradon s a másolatokat széltiben terjesztették. Egy egykorú másolat szerint így szól az ima: Arad. Ima kivégeztetésem előtt okt. 5—6.-ka közt 1849. «Világok Ura, hozzád intézem könyörgéseimet! Te megerősítettél a szeretett nőmtől való elválás és búcsú borzasztó órájában! Adj erőt továbbra is, ó Atyám, hogy a kemény próbát, hogy a megbecstelenítő iszonyatos halált, férinhoz méltó erővel és bátorsággal szenvedhessem. Hallgasd meg, végtelen jósága Isten, forró kérésemet! Csatákban és ütközetekben vezéreltél, ó Atyám, és életben hagytál, — sok kétes harcot sértetlenül engedél végig küzdenem védő kezed alatt. Áldott legyen neved mindörökké!

Őrizd meg, Mindenható, különben is szerencsétlen hazámat a további szerencsétlenségtől! Hangold szelídségre a uralkodó nemes szívét balsorsosaim iránt és bölcseséggel irányítsd annak akaratát a nemzet és a népek javára.

Adj, ó Atyám, vigaszt Emíliámnak, hogy nekem adott szavát, melylyel ígérte, hogy vallása segítségével sorsát megadással fogja elviselni, képes legyen beváltani.

Áldd meg Aradot, áldd meg a szegény, szerencsétlen Magyarországot! —

Te ismered, Ó Uram, szívemet, és minden lépésem tudva van előtted; ítélj eszerint fölöttem, és részesíts kegyelmes fölvételben a túlvilágon. Ámen». — Emiliának vigaszul. Damjanics. Arad, okt. 1849.

Haynau 1849. október 6.-án megkezdett véres munkáját korlátlan hatalommal folytatta 2½ évig. Iszonynyal, irtózáttal, undorral fordult el tőle az egész művelt Európa, és csúfos bukása után lépten-nyomon kísérte őt mindenütt útjaiban a népek haragja.

S mégis! valamint tökéletes jó nincsen a földön, úgy nincsen tökéletes rossz sem. Haynau is, mintha megbánta volna a reá ruházott hatalommal való szörnyű visszaélését, a mint gyanítják, mérgezés okozta halála előtt, 1853. február 14.-én kelt alapító levelében 321,879 firt 38 krt (convent. é.) hagyományozott az 1848—9-beli harcosok fölsegélésére, oly világos meghagyással, hogy az alapítvány felét a cs. kir. hadsereg, a másik felét a magyar hadsereg rokkantjai élvezzék.

De ha már Haynau is akart gondoskodni honvédeinkről, ezeket a nemzet sem felejtette el. Hogy akkor már koronás királyunk és imádott királynénk 1867-ben miként nyilvánították érzelmeiket honvédeink iránt, azt a maga helyén majd elmondom; itt csak a nemzet kegyeletének egyes nyilvánulásairól akarok megemlékezni.

Gróf Batthyány Lajosnak golyóktól összeroncsolt holttestét sikerült P. Dank Agapiusnak, pesti szent-ferenc-rendbeli szerzetesnek, ki, mint általán az összes magyarországi »barátok«, nem csak a szeretet vallásának volt buzgó hirdetője, hanem a szeretett hazának is hű gyermeke, elrejtienie zárdája kriptájában. Nem volt az akko-

riban csekélység. Még a holtaknak sem volt szabad szálást adni. Ki «rebellist» elrejtett vagy gyámolított, szinte fejben járó bűnt követelt el.

De alig hogy a nyomás valamicskét engedett, napfényre jutott a barátok jámbor tolvajlása is, és Batthyány holttetemeit, melyeket immár szintén nemzeti ereklyéink közé számítunk, az egész nemzet részvéte mellett, — míg sok vidéki városban az ártatlan vértanúért gyászistentiszteletet tartottak —, átszállították a kerepesi sírkertbe, hol könnyebben juthatott nyugvó-helyéhez a magyar, hogy legalább halottak-napján ünnepélyesen róhassa le a kegyelet és emlékezet hálaadóját. Kivált Királyi Pál és Sztupa György kezdeményezése mellett országos mozgalom indult meg a célból, hogy gyűjtés útján Batthyáynak díszes mauzóleumot emeljünk s abba elhelyezzük első miniszterelnökünk áldott porait.

Megtörtént. A nép filléreiből, főpapjaink és magánasaink, vagyonosb polgártársaink forintjaiból csakhamar oly nagy összeg gyűlt össze, hogy pompás síremléket állíthattunk Batthyáynak a kerepesi temető azon kiváló helyén, hol azelőtt a nagy-kereszt állott. 1874. május 26-án egyházi szertartással ide helyezték a nagy halott porait örök nyugalomra.

S összeraktuk a monumentumra a pénzt, pedig ugyanakkor még mások emléke iránt is voltak kötelességeink. Síremléket állítottunk egy másik áldozatnak is, a lengyel Woroniecki hercegnek. De gyűjteni kezdtünk csaknem egyidőben országszerte a honvéd-menházra, az ország különféle pontjain, csaták és ütközetek színhelyein — hol «névtelen félisteneink», vitéz honvédeink, ellenségeikkel egy-egy közös sírban alusznak örök álmukat — felállítandó honvédemlékekre, a Bem-szoborra, az aradi

vértanúk emlékszobrára és egy fejedelmi vértanú, Miksa mexikói császár monumentára stb. .

S minderre volt pénzünk, mert volt szívünk.

Fölépítettük szegény honvédeink számára a menházat. Ez ugyan „kis Miskája» sem lehetne annak a fényes «Invaliden-Palais»-nak Becsben, ni elvnek egyik homlokzatán arany betűkben ragyog e felirat: «Patria laeso militi» —, mindazonáltal nekünk becsesebb annál, mert mi raktuk össze annak minden egyes követ-tégláját a mieink számára, és — mert a mi főhercegünk rózsái illatoznak annak kertjében. —

A mythosok korszakától elkezdve egészen napjainkig a tömegnek hőstettei, szenvedései, érzelmei mindig annak vezére, feje, uralkodója nevéhez kapcsoltan adatnak elő. A nagy sokaságra vonatkozólag mindig hézagos, töredékes, homályos a hagyomány és a történelem. Egyes hősök és uralkodók nevei szerint mondjuk az egyes korszakokat is. Csak egyeseknek nevei képesek megküzdeni az idővel, és ezt annál inkább, minél magasbra emelkednek ki a nagy tömegből, noha ennek segedelmével vitték véghez azt, mit nekik tulajdonit hagyomány vagy történelem. Innen van, hogy az utókor rendesen csak egyeseket kísér áldásával, csak egyeseket üldöz átkával. Az igazságosan osztó igazság teljesen csak «oda ál» érvényesük

Észre sem veszszük, hogy trópusban beszélünk, mikor pl. mondjuk, hogy «Radetzky megverte Carlo Albertot» vagy «Kossuth diadalmaskodott Metternich fölött.»

Szabadságharcunk történetének múzsája sem volt képes dicső honvédségünk minden egyes — akármily hős — tagjának nevét és tettét feljegyezni az utókor számára, és Mikár Zsigmond is csak a most élő régi honvédek névsorát kísérlétté meg összehordani: csak egyesek, a főbbek és kiválóbbak nevei, teltei, élete és

halála őriztettek meg számukra és legkésőbb unokáink számára.

De a nemzet a «névtelen» hősökről, a nagy tömegről sem feledkezett meg. Mindenütt, hol ez a tömeg ontotta vérért hazáért és szabadságért, emlékszobor vagy emlékoszlop hirdeti ama tömeg hősiességét és az utókor kegyeletos áldozatkészségét.

Ezen — hál' Istennek! — számos »Emlékezzünk — régiekre!«-féle jelzők közül én mint székelyember egyet emelek ki azért, mert székelyember létesítette többnyire székelyemberek, székely »névtelen félistenek« emlékére. S ez a vízaknai honvéd-emlék kereszt. A szerencsétlen vízaknai ütközet után (1849 febr. 4.), — melynek gyászat egyébiránt csakhamar elfelejtette Bem atyónak fényes győzedelme Piski mellett (1849. február 9.), vízaknai vad oláhok s kiscsüri gyáva szászok, hogy ne kelljen sírgödröt ásniok, Bem jobbadán székelyekből álló hadseregének elesettjeit bedobták egy régi sóbánya kráteralakú nyílásába. Ennek közelében állítottott a székely szent-katolnai Bakk Endre, vízaknai plébános, összegyűjtött krajcárkákön egyemlék keresztet. Még friss emlékezetünkben van, hogy közel múltban az aknának nagy esőzések folytán megdagadt vize fölszínre hozott számos honvéd-holttestet, — melyek egytől-egyig a halált okozott seben kívül 42 év múltával is teljesen épek voltak. A lelkes honfi-plébános ezeket is honvéd-emlék keresztje árnyéka alá temette. — — —

A kik ott pihennek, egykor diadalról diadalra követték vezérüket, Bemet, kit a székely nem nevezett másként mint »Bem apónak.«

Bem Görgey után kétségkívül a legnagyobb hadvezére volt a magyarnak az 1848—9.-i önvédelmi harcban. Dicsőségének színtere leginkább te voltál, bérces

szülőföldein, szép Erdély, dicsőségének részese te. édes szívem székely nemzetem! Hát hogyan szólának én öröla is, ámbár nem fojthatta meg őt a haza szent földjén a bérencek bakója, mint sok hős baj társát.

Bem József 1791-ben Krakóban, mások szerint Tarnovban született nemes lengyel szülőktől. Részt vett hazája elnyomója, a muszka ellen minden hadjáratban és fölkelésben 1848-ig. A megfojtandó szabadság segélykiáltása ekkor előbb Bécsbe. majd Magyarországra szólították. Hogy mily sikerdús tevékenységet fejtett ki nálunk és különösen nemzete egykori dicső királyának, Báthory Istvánnak, hazájában, mindenki tudja, ki amaz idők történetét olvasta. De az öreg székely, ki ő alatta harcolta végig eme küzdelmes éveket, most is elragadtatással beszél »Bém apóról,« s még a vén szászok és oláhok is hálával emlékeznek vissza a humán, nagylelkű vezérre, mint a kinek számos szász város és sok oláh falu köszönhette, hogy nem esett áldozatul a székelység méltó haragjának, melyet szászok és oláhok vérengzésük és pusztításaik által »becsületesen« kiérdemeltek voltak magoknak. Egyetlen egy ártatlan bősztét állott a pártütő, perfid szászokon: hadserege pecsétjéről, mely e körirattal volt ellátva: »Az erdélyi hadsereg főparancsnoksága 1849.« — lefelejtette a szászok hét várát, »sieben burgen«-ját. Az 1873-ban még a debreceni főiskola birtokában levő pecsét közepén ugyanis a szűkebb értelemben vett Magyarország címere fölött csak a magyar-székely címer látható, a «királyföld,« a szász náció címerét egészen elborítja Magyarország címere. Ez a vésett ómen beteljesült. —

Bem, kit kivált a muszkák, kikben egész életében ágyúval, karddal és tollal végtelen károkat tett, halálra kerestek, miután a két magyar hazát előzőnlötték,

Törökföldre menekült. De itt is üldözte őt a mindenható orosz diplomácia, mely elől csak úgy helyezhette magát biztonságba, hogy külsőleg áttért az izlámra, és Amurat név alatt török basa lett Aleppóban. Hogy az áttérést csak kényszerhelyzetéből kifolyólag követte el, azon erélvből is kitűnik, melylyel a keresztényekre rontott mohamedán arabokat megfenyítette. Lengyel hazája és magyar hazánk védelmében kapott sebek által összeroncsolt, elgyengüli teste nagy fokú láz heves támadásának nem tudván ellenállani, gyarló porhüvelyéből szebb hazába költözött hős lelke 1850. december 10.-én. Holttetemeit Aleppo kapuja előtt, a syriai pusztaság szélén, egy kápolna sírból íjában helyezték örök nyugalomra a jámbor törökök. A kápolna homlokán a koránból vett versek diszlenek; előtte nappalanként, kelet felé hajlongva, fanátikus dervisek imádkoznak, éjjelenként a puszta éhes .sakáljai vonítanak.

A székelyek, kik éppen oly hősiezen küzdöttek haj» dán szent István vezérlete alatt Magyarország egységéért, mint Bem apóval élükön az unió mellett, a hatvanos években mozgalmat indítottak, hogy a székelyföld fővárosában, Maros-Vásárhelyt, Bemnek emlékszobrot állítsanak, és hamvait haza szállítva, szentelt földbe takarítsák el. A mozgalom első célját elérték, a másiknak legyőzhetetlen akadályt gördített útjába az izlám vallásos előítélete. A muzulmán ugyanis szentségtelen dolognak tartja a halottak nyugalma megháborgatni; ez okból elmaradt Bem földi maradványainak hazaszállítása. De meglett Maros-Vásárhely főterének legszebb pontján a Bem-szobor, környezve szép fáktól. Láttam. Az 1885. január 22.-én hirtelen elhunyt Huszár Adolf zseniális szobrász városligeti műterméből került ki, aki az Eötvös és Petőfi szobrainak is megalkotója, a Deáké- és a 13 vér-

napján leplezték le nagy ünnepélyességgel Erdély küldött-ségeinek, a lengyel egyetemek fiatalsága képviselőinek és mintegy 20.000 szittya-székelynek jelenlétében. Egyik koszorús székely költőnk, Szász Károly, elszavallta gyűjtő alkalmi ódáját, a dalárdák pedig elénekelték, mialatt a nép hajdanfőt állt Isten kék ege alatt, a magyar és lengyel himnust. Erre az égre éppen a leleplezés pillanatában föltekintvén, csodálatos látományt mutatott nekem a népek Istene: ott ragyogott a magyar kellős kereszt, előtte számtalan sebtől vérezve, iparkodott egy medve láncait széttörni, erőlködésében segítette őt egy fehér sas és egy koronás fekete sas: csak amúgy röptültek szét és tűntek el a határtalan világűrben a rablánc szemei! Vájjon mit jelent ez?

Nem mondhatom Bem apónak az ultimum vale-t, a nélkül, hogy itt is meg ne mulatnám pápista ultramontán «fogam-fehérét.» Bizom ugyanis a végtelenjóságú Isten határtalan irgalmasságában: Lengyelország királynője és Magyarország Nagyasszonya, kinek védelmébe ajánlott szerencsétlen e két haza földjét gyakran pirosította szíve vérével a lengyel hős, közbejárt Istennél, hogy hű bajnoka szenvedéseinek legkeservesbikét, az aposztáziát, nem tudta be neki bűnül, hanem fölvette őt egekbe azok sorába, kik itt alant karddal védelmezték hazájukat, ott fent imájokkal paizsolják.—

Et nunc venio ad fortissimos viros! A mint mondtam: a szerencsétlen számú hős magyar tábornokok közül négynek testét golyóival gyilkoló meg az olcsó fel-fuvalkodottság kegyetlensége, kilencnek testéből megfojtással szorító ki a halhatatlan lelket. Ezen kivégzés színhelyét egy jelentéktelen kövel jelölték meg bátor honfiak: csoda, hogy ezt sem tiltották meg a gőg akkori emberei.

Később, amint országszerte megalakultak a honvédegyletek, — összegyűjtve az egykori dicső honvédhadsereg roncseit —, az aradi honvédegylet választmánya 1874 második felében egy sokkal nagyobb és gúlaalakú követ állított arra a helyre, hol legjobbaink hősiessen és keresztény rezignációval halták a gyalázat halálát. De mivel ez az éppen oly szomorú, mint szent hely az aradi vár lövonalán belül esett, Scudier altábornagyhoz kellett fordulni engedélyért az emlékgúla felállítására. Scudier az engedélyt egész készséggel megadta.

Mihelyt a hadi vérbíróságok lidércnyomása megszűnt, és az abszolutizmus is kezdett kételkedni mindenhatóság- s csalhatatlanságában, valamint Budapesten Batthány- és a többi Pesten kivégzett áldozatokért, úgy Aradon is kezdettek minden év október 6.-án az ottani 13 vértanú lelki üdvéért gyász-istentiszteletet tartani. A házakat gyász-drapériákkal és fekete zászlókkal díszítették föl, a nép processzióban kivonult a vesztőhelyre, itt beszédeket tartottak és az emlékgúlát sokszorosán megkoszorúzták. Ez a kegyeletes és a nemzetnek becületére való szokás elterjedt lassan kint az egész országban, és kéjérzettel olvastam többek között a «Vaterland» c. amerikai, az az hamisan ultrámontán és telivér-centralisztikus bécsi újság kifakadásait 1889. október 6.-a után megjelent cikkeiben, melyekben neki ront különösen Pozsony, Szatmár és Veszprém kir. városoknak azért, mert ezen városok, melyek az ő állítása szerint azelőtt ignorálták volna eme gyásznapot, most azt megülik nemzeti halottas tort is felülmúló pietással. S így van ez helyén!

De mihelyt adományunkért be nem csuktak, kezdtünk adakozni is a 13 aradi vértanú szobrára. Ez, azt hiszem, minden tekintetben, legszebb, legpompásabb emlékszobra nemzetünknek.

1890. október 6.-án leplezték le Aradon.

Minden vidék elküldötte oda képviselőit a kegyelet koszorúival, s ezen koszorúk leveleire nem egy forró köncsepp hullott, mint harmat a sírhant fűszálára: az emlékezet köncsepje. 8 ezen koszorúk tömege nem fért el az őszi verőfényes nap sugaraitól is megaranyozott ragyogó szobor széles gránit talapzatán. Az egész nemzet ünnepelt aznap Aradon párt- és osztálykülönbség nélkül. Képviselve volt Horvátország is! A kik el nem jöhettek, átiratban értesítették a szoborbizottságot és Arad városát, hogy szívvel-lélekkel részt vesznek az ünnepen, mely mind a gyásznak, mind a dicsőségnek volt ünnepe. A magánosok ezrei között ott láttuk világhírű művészüket, Munkácsy Mihályt, és legnagyobb élő írónkat, Jókai Mórt. Mialatt a szobrot leplezték, azalatt az egész országban gyász-istentiszteletet tartottak, és iskoláinkban emlékünnepeket rendeztek.

Felszállott Magyarországon az Úr oltáraitól az Úrhöz az engesztelő áldozat illata az ártatlanul megölt hősök üdvéért, de avval együtt áthatolt milliók ajkairól is a fohász az ég azúrján keresztül a magyarok Istenéhez, az esdő: engedné meg Isten ő szent fölsége, hogy ez legyen az utolsó szobor, melyet a nemzet vértanúk számára állít a gyalázat fájának helyébe; hadd állítsunk ezentúl szobrokat azoknak, kik hazát s nemzetet térben, nyelvben, jellemben, erkölcsi és anyagi javakban gyarapítandják, hadd teljesítse e nemzet, mindig vállalva vele, soha elváltan a királyától, az isteni Gondviseléstől számára kijelelt missziót: legyen őre, terjesztője, eleven védbáslyája a vallásosságtól elválaszthatatlan valódi civilizációnak. Világosítsa fel Isten az elméket imitt is amott is, hogy belássák valahára, hogy a nemzet és a dynastia érdeke egy és ugyanaz: sem ennek soha sem lesz szüksége ko-

zák lándsára a nemzet ellenében, sem annak az uralkodó-ház ellen gallo-frank s más hitegetésre s bujtogatásra.

S az aradi vértanúk szobrának leleplezési ünnepélye végleges megpecsételése volt azon szívélyes Irigynek, melyet nemzet és király kötöttek 1867-ben: ennek legcsattanósabb bizonyítéka éppen az, hogy azon helyzetben voltunk, hogy azt a szobrot felállíthattuk és leleplezhettük. Örvidenünk kell. hogy ezt is megtehettük. Nincs semmi válaszfal dynastia és nemzet között. —

Szinte ugyanabban az időben, a mikor megkezdettük a gyűjtéseket nemzeti hőseink és jeleseink: Petőfi.

Széchenyi (ezekről még szólok), honvédeink, Bem, vértanúink — szobraira és emlékeire, éppen a mikor a nemzet ezen monumentumok talapzatával készült örökre eltakarni az űrt, melyet öközötte és a király között századokon át túrt volt az ármány, — egy más vértanú emlékének megörökítésére is kezdtük elészedegetni filléreinket. Vértett szívünk, könyezett szemünk, midőn néhány héttel rá, hogy királyunkat szent István koronájával megkoronáztuk, azt a villámként sújtó hírt hozta a kábel sürgönye, hogy Mexikóban koronás királyunk édes-öcscsét, Miksa mexikói császárt, Bazaine és Napoléon elárulta. Lopez eladta, Juarez meggyilkolta! Minden művelt hű magyar ismeri ezen vértanúvá lett szerencsétlen uralkodó tragédiáját.

Minden arra mutat, hogy Miksa III. Napoléon tekervényes politikájának esett áldozatul. Napoléon beszélte reá, hogy a neki Mexikó főpapsága és notabilitásai által felajánlott császári koronát elfogadja. Hisz Mexikó is egykor a Habsburg-ház birtokaihoz tartozott.

Mexikónak monarchikus szellemét megrontotta volt az éjszak-amérikai köztársaság szelleme, s az ország közvetlen szomszédságában is annyi volt az apró reszpub-

lika, mint ezelőtt 50 évvel — s részben most is — Németországban a szuverén fejedelemség. A reszpublikánus érzelműek fellázadtak az ország képviselői által megnyert császár ellen. Kitört a polgárháború. Napoléon, a helyett hogy azt segítse, ki főleg az ő rábeszélésére vállalta el a császári töviskoronát, visszahívta csapatait Mexikóból. Miksa most már csak a magyar és osztrák önkéntesekre támaszkodhatott. Ezek hozzá hűek is maradtak mindvégig.

Egy előkelő spanyol nemes Madridban több nagybecsű ereklyét és levelet őriz Miksa hagyatékából. Különösen érdekes egy levél, melyet Zsófia, Miksa édes anyja intézett fiához, mikor már kitört a válság Mexikóban. A főhercegné arra kéri többek között a fiát, hogy esküjéhez, melyet a korona elvállalásakor tett, hű maradjon, még élete árán is, mert úgy mond, «jobb meghalni kötelességhez híven, mint tisztelet nélkül élni. Két út van előtted», folytatja, «melynek mindegyike megmenti becsületedet s megszerzi számodra az én anyai áldásomat. Ha a gonosz franciák cserben hagynak, meg kell halnod a mexikóiakért, a mexikóiak közt, mint igaz Habsburgihoz illik, mert úgy ígérted nekik. De ha a franciák Mexikóban maradnának, mondj le a trónról Iturbide herceg javára és térj vissza hazádba. Ölelnek testvéreid, és én, szerető anyád, áldásomat küldöm e veszedelmes helyzetben.» Így írhattak régente is hős anyák hős fiaikhoz.

S Miksa hű maradt dicső őseihez, megfogadta hőselkü édes anyja szavát. Nejét, Saroltát, Napoléonhoz küldötte utolsó kísérletképpen, hogy a franciák császárját adott szava beváltására bírja, hogy t. i. hagyná olt a francia haderőt a császárság konszolidálásáig: mint Veracruzban, 1866. jún. 18.-áról kelt leveléből kitűnik, a szerencsétlen császárné akkor még bízott küldetése sikeré-

ben. Csalódott. Hős férjét elvesztette. Isten könyörült rajta: sötét fátyollal borította el lelki szemeit, hogy ne láthassa, ne mérlegelhesse úgysis megmérhetetlen boldogtalanságát.

Számtalanszor volt alkalma Miksának személyét biztonságba helyezni és haza jönni ide, hol őt a magyar nemzet és Ausztria népei fényes szellemi és szívbeli tulajdonságaiért szerették és mint uralkodójuk öcscsét tisztelték; de Miksa el volt határozva azt az ügyet, mely reá a mexikói nép törvényes képvisellete által bízott, az utolsó lehelletig megvédeni, úgy a mint ezt a nemzet színe-java előtt fogadta. Bazaine, — ki később, 1870-ben, saját urát-nagymesterét, Napóleont is rászedte és saját hazáját is elárulta Metznél és e miatt dicstelen számkivetésben pusztult el —, Miksát csakugyan cserben s Mexikót oda hagyván, a szerencsétlen császár hősi kitartással küzdött a minden féle kalandorokból összeverődött ellenség ellen, kik «elnökük», Juarez körül tömörültek, és lovagias hűséggel állotta meg helyét az övéi mellett az utolsó pillanatig.

Nem is győzték le a Habsburgok e nemes sarját, hanem egy semmirekellő gaz kölyök, — legyen fenn tartva neve az örök gyalázatnak! — Miguel Lopez ezredes, Bazaine feleségének a nagybátyja, árulta el. Ez a hitvány fickó, mint Júdás Üdvözítönket, éjnek idején, pénzért, 10.000 pesoért (25,000 frt.) adta el a Queretaro védelmében kimerültén elszenderedett oroszlánt. Az ellenségeiből összeállított vérbíróság halálra ítélte, a korcs Juarez (fekete lelke 1872. júliusban jelent meg e vérengző tigrisnek az Isten ítélő széke előtt) az ítéletet megerősítette. Miksa a halálát megelőző éjjel meggyónt lelki-atyjának, P. Fischernek, reggel misét hallgatott és megáldozott. «Mondja meg Lopeznek», szóla emez igaz

hős keresztény gyóntató-atyjához, hogy megbocsátom árulását; mondja meg egész Mexikónak, hogy megbocsátom neki, hogy előbb tövis-koronát nyomott fejemre, most meg halálos golyót küld szívembe!»

Miksát meggyilkolták 1867. június 19.-én. A mexikói szabadságharc történelmét egy soha le nem törülhető véres szenny folttal mocskolták be!

Miksa, mexikói császár

A minden emberi érzésből kivetkőzött gyilkosok a fejedelmi vértanúnak még holttestét sem akarták kiszolgáltatni a gyászoló királyi családnak, de végre mégis meghunyászkodva a komoly fenyegetés előtt, kibocsátották körmeik közül a prédát.

Tegetthoff Vilmos, a lissai hős. hozta haza a drága holttestet a «Novara» nevű hajón, kísérve egy egész osztrák-magyar hajóraj által, és kikötött avval Triesztben 1868. jan. 15.-én gyászgyúörgés és harangzúgás között. A boldogult testvérei azonnal a hajóra siettek, babérszorút tettek a koporsóra és előtte sírva imádkoztak, mire ünnepélyes gyászmenetben megszámlálhatatlan sokaságtól kísérve, vitték a koporsót a pályaudvarra; január 18.-án Bécsben örök nyugalomra helyezték a kapucinusok sírboltjában.

Trieszt, mely a megboldogultnak oly sokat köszönhetett, háláját, iránta lerovandó, nemsokára elhatározta, hogy Miksának a város egyik legszebb terén, a «Piazza Giuseppina»-n, emlékszobrot állít. A költségnek oroszlán-részt maga a kezdeményező hálás város vállalta el; a többi fődözésére megindult a gyűjtés a monarchia mindkét államában. Hogy mily általános volt a részvét királyunk öcscsének trágikus sorsa iránt, és mily őszintén osztozott az egész nemzet a dynastia gyászában, többek között mutatja az is, hogy hazánk minden vidékéről mindjárt 1869-ben érkeztek be a szoborra aránylag szép összegek.

Az emlékszobrot a király, Károly Lajos és Lajos Viktor főhercegek jelenlétében 1875. április 8.-án leplezték le. A három testvérnek köny csordult szeméből, midőn szerencsétlen testvérük emlékszobráról a lepel lehullott. A talapzatát látni sem lehetett a sok kaméliától, melylyel azt Trieszt hölgyei elborították.

Mikor Miksa szobrát átadták megőrzés végett a hálás utódoknak, akkor már rég elérte volt halála főokozóját, III. Napóleont a Nemesis. Még csak az a hitvány gaz kölyök, Lopez Mihály tengette szégyenteljes életét, úgy látszik, még az ördögnek sem kellett: végre megkönyörült rajta is 1887 január havában. — — —

De térjünk vissza hazánkba, lapozgassunk hátra felé egy kissé évkönyveiben, hogy aztán követhessük lépten-nyomon királyunkat, kiről inkább, mint akárki másról el lehet mondani, hogy *non si b i s e d p a t r i a e v i v i t*.

Kötél, golyó, bot, vessző, korbács, lánc, tömlőc végre helyreállították a «rendet és csendet» az országban. A leggonoszabbak úgyis már kibujdostak volt. mint az említettekén kívül Horváth Mihály püspök és miniszter, gr. Andrassy Gyula, gr. Teleki Sándor és, hogy a sokak között egy székelyembert is említsek. Gál Sándor. Mások meg az ausztriai tartományok váraiban gyakorolták a sáncásás nemes művészetét vagy más, békés polgárhoz illő mesterséget: a fonást, a szabászatot, a vargaságot stb., és láncsörtetve taposták a kazamatták téglá- vagy agyagföldjét és szívták annak éltető levegőjét. Ezeknek megszámlálhatlan száma a vérbíróságok és Haynau könyörtelensége mellett szól: hisz éppen azzal a joggal, melylyel, — megsebezve a nemzetet szíve gyökerén —, a tizenháromat kivégeztették, ezeket is lehetett volna a más világra ekszpediálni. A börtönben sínlődöttek között volt: Szláv József (most koronaőr), Hrabovszky tábornagy, Simon Sándor, gr. Haller Ferenc és számtalan mások. Ezen előkelő műveltségű urak akkor még a puszták királyát, Rózsa Sándort is, szívesen látták társaságukban.

Tehát «rend és csend» lett az országban! «Rendben» volt minden, mint a kaszás után a fű. «Csend» volt mint a temetőben. Valamint a sírokból felszakadni látszó sóhajokat elnémítja a sírkereszteket átsíró szél, úgy fojtotta el a kémrendszer, melynek hálózatával az egész országot bevonták, a honfiak kebléből feltörni készülő fohászokat,

Az erőszakos, de lovagias Schwarzenberg után

Bach Sándor lett mindenható miniszter az egész monarchiában. Ez az ember a barrikádokról föltáncolta magát» az udvar parquettejére: véres szájú demagógból hirtelen az abszolutizmus apostola lett. Hasonló, de még sem oly gyökeres átváltozáson még csak a frankfurthi «Reichstag» szabadelvű szónoka, Schmerling Antal lovag ment keresztül. Ez is hivatást érzett magában arra, hogy hazánkat «boldogítsa»; de erről majd később szölok — oly röviden, a mily hosszú életű Schmerling, a bécsi theresianumnak mostani főigazgatója s az ottani legfőbb törvényszék elnöke.

Schwarzenberg, majd meg Bach báró elárasztották a «rendben és csendben »leledző országot külföldi hivatalnokokkal — «Bachhuszárokkal» — és zsandárokkal. Ezek korántsem hajhászták annyira a gyilkosokat és rablókat, hanem inkább szimatoltak a «schlechtgesinntenk» és még nem «purifikáltak» után. Gyakrabban lehetett ezeket a zsandárokat a magyar uraknál kastélyaikban behatolni látni éjnek idején a hálósobákba, nappal az ebédlőbbe, hogy láncra verve vigyék talán livrébe bujtatott kém-társuk följentése folytán gyanússá vált áldozataikat a környék basája, a «Kreisvorsteher», magas színe elé, — mint rác, oláh, cigány, szász, horvát gunyhókban kutatni gyilkosok, rablók, tolvajok, hamisítók után. S milyen szép muszka sisakja volt az ily zsandárnak! Mily gyönyörű aranypaszományos fehér nadrága a «Kreisvorstehernek», s milyen hegyes gyíklesője! Csak amúgy kacagott a magyareMBER szíve láttukra! Én már csak azért is haragszom rájuk, mert egy zsandár miatt szinte megvesszőztetett a «kánt' uram», a «Keisvorsteher» miatt pedig jól megpirongatott szegény édes-anyám. Ez így történt. Megtaláltam valahol Olmützben elzárt bátyám bojtos honvédsapkáját, föltettem és kimentem vele büszkén az utcára,

hol pajtásaim azonnal megválasztottak kapitányuknak. Kezdünk játszani. Arra vetődik egy cseh vagy morva zsandár, megpillantja az arany zsinóros kék sapkát, lekapja fejéről s magával viszi mint corpus delicti-t. Lett nagy vizsgálat. A kántornak is, ki egyszermind tanító volt, feladott avval a meghagyással, hogy engem «ekszempláris» büntessen meg. Szinte megtörtént. Szerencsémre «kánt' uram» úgy okoskodott, hogy azok a hibásak, kik bátyámat elfogták, — miért nem fogták el vele együtt a honvédsapkát is? Most pedig, hogy elcsípték, vigyék ezt is Olmützbe gazdájához.

A «Kreisvorsteherrel» pedig így történt a dolog. Egyszer valamiképpen hivatalos volt nálunk ebédre. Igen korán jött, nagyon éhes lehetett. Édes-apám még nem volt otthon. Lemegyünk a kertbe, már mint édes-anyám, én és a — «Kreisvorsteher.» Egy darabig nyugodtan sétáltam velük, de mivel németül beszéltek, és én ebből a gyöngy nyelvből akkor még egy kukkot sem érttem, unatkozni kezdtem. Előre szaladtam. Az út egyik kanyarulatánál, az út szélén, egyszer csak megpillantok egy hosszú sor sárga-fekete virágot, azt hiszem «cigány virágnak» hívták. Látása éppen oly dühbe hozott engem, mint a zsandárt a honvédsapka feltűnése. Elkezdem pálcámmal a virágokat lefejezni. «Nesze, hitvány német! rongyos német, éhes német, cudar német!» stb. stb. s míg ezeket s még cifrább címeteket adtam a németnek, addig csak amúgy hullott a szegény virág csapásaim alatt az útra. «Was sagt er? was sagt er? német, német!» kérdezte a «Kreisvorsteher» szegény édes-anyámtól, ki a legnagyobb zavarban volt. Nem tudom, hogy vágta ki magát, de nem sikerülhetett neki igen jól a dolog, mert a «Kreisvorsteher» ebéd alatt mérges pillantásokat lövelt reám, mag utoljára a tüzes rózsamáli kioltotta haragjának tüzét.

Ezt csak például hoztam fel arra nézve, hogy az abszolutizmusnak minő volt az egyik gyümölcse. 11. Jó-zsef császár szigorítottabb abszolutizmusa és mintegy tudományosb rendszerre! s ravaszabb raffinement-val űzött gerinánizációja mindenekelőtt azt eredményezte, hogy a ház iparkodott ellensúlyozni az elnemzetlenítő és elnémesítő iskola rossz hatását, és ezen törekvésében sokszor még a célon is túllőtt. Hányszor szidtuk mi magyar deákok németül a németet! És hogy! No de erre a szomorú időszakra még egyszer visszatérek. Foglalkozzunk immár egy kissé kellemesebb témával!

I. Ferenc József gyermek- és fiatalkora, császársága.

Midón Zsófia főhercegné férjét, Ferenc Károly főherceget, 1830. aug. 18.-án Schönbrunnban, egy fiúcskával ajándékozta meg, a mindentudó Istenen kívül senki sem sejté, hogy e szőke hajú, kék szemű, mosolygó kedves kis teremtés hivatva van egykor koronákat viselni, milliók meg milliók sorsát intézni és különösen Magyarország történetében fényes korszakot alkotni.

Ott állottak bölcsője körül a leggyönyörűbb, a legragyogóbb erények géniuszai, betölvén a gyermek szívét, lelkét, keblét mennyei adományokkal egészen, koszorúzván fejét a dicsőség és nagyság égi koronájával és elárasztván a kis fiút testben és lélekben Istentől hozott túlvilági fényözönnel egészen.

Egészen?

Úgy hitték — csalódtak!

Istenen kívül ki láthatta volna előre, hogy ama kis szívből, mely akkor oly vígan dobogott az ártatlan keblecskében, az öröm utolsó csöpjét is majd kiszorítja a megmérhetlen bánat tengere, és szinte megrepesztí nagyságával, ha annyi millió hű szív azt nem vezeti megosztva el onnan magába?!

Isteneen kívül ki képzelhette, hogy ama tiszta lelket, mely angyalkák társaságában fénysugarakkal játszadoxva ártatlan mosolyt csalt a kisedek ajkakra, majd a sötét gyász oly sűrű fátyola borítja, hogy azt csak annyi meg annyi milliók lelkéből fellövelő fohász leendő képes foszlányokra lépni?!

Isteneen kívül ki gondolta volna, hogy azon angyali fejcskébe, ama hófehér ártatlan homlokba, mely mögött nagy és nemes eszmék valának megszülemlendők, nem egyszer mélyen-mélyen belényomódnak éles tövisi kimondhatatlan keservek töviskoszorújának — és oly sebzően, hogy annyi meg annyi milliók részvevő kebléből csepegett balzsam is alig leendő képes a mély sebeket egészen begyógyítani?!

Igazán. Nagy dolgok művelésére, nagy örömek élvezésére és még nagyobb lelki fájdalmak elviselésére szemelt ki téged, te édes kis fiú, az isteni Gondviselés! De fel is ruházott téged mindegyik a szükséges erőkkel és erényekkel a te Istened, a népek Atyja! —

Ferenc Károly, I. Ferencz József atyja, másodszülött fia volt I. Ferencnek, és öccse V. Ferdinándnak. Ferenc Károly nőül vette Zsófia hercegnőt, Miksa bajor herceg leányát. Ezen házasságból származtak királyunkon kívül még Miksa, az oly szerencsétlen véget ért mexikói császár, Károly Lajos főherceg, a kire most már átszállóit a trónöröklés, és Lajos Viktor főhercegek.

Királyunkat gyermekkorában a család csak a kis «Francinak» nevezte. Míg élt I. Ferenc király, a nagytata, ő foglalkozott legtöbbit kis unokájával, ki az öreg fejedelem felügyelete alatt tette meg Laxenburgban első lépteit, játszotta első katonásdját.

Ambár én már több helyen olvastam, s így félős, hogy már sokak előtt ismeretes dolgot ismétlek, mégis

elmondok egy tőtenekét királyunk gyermekkorából: hátha mégis valaki előtt új volna.

A kis Fránci éppen negyedik születésnapját ülte és örvendezve körülugrálta azt a sok csodaszép ajándékot, mivel őt szülei, nagyszülei, rokonai ez alkalommal elhalmozták. Majd felpattant a szép harci paripára, majd megmegfújta a csatakürtöt, majd ismét kirántotta fényes kardját s lovastul leaprított néhány francia chevaux-legers-t, majd megint legelőre hajtotta azt a számtalan tehenet, juhot, kecskét, mire pompásan lelőtte a nyájára ólálkodó medvét, stb. Éppen megint újra akarta előlről kezdeni játékát, midőn esetleg szeme megakadt a katonáőr alakján, ki annak tudatában, hogy éppen a királyi lakot őrzi, méltóságteljesen járt fel s alá a pavillon üvegajtaja előtt, mely mögött a kis Fránci vidáman játszdoggált, míg öregtata és öregmama, karosszékekben ülve gyönyörködtek a virgonc unokájok fantáziája szülte majd harcias, majd békés helyzeteken.

A kis fiú egyszerre csak elkomolyodik és az őrt álló vagy járó bakára mutatva kérdé:

«Nemde, nagy tata, az a katonabácsi igen szegény?»
«Miből gondolod azt, édes fiam?» kérdező viszont a király.

«Hát mert annyit kell itt fel s alá járálnia.»

«No jer, — állítsuk meg egy kissé!» mondá föl-emelkedve jókedvűen az öreg király. «Hogy pedig többé ne legyen oly szegény az a gránátos, nesze, add oda neki ezt a pénzt,» — és egy aranyat nyújtja a kis Francinak. Mindhárman kiléptek az üvegajtón, elől Fránci, ki pár ugrással a baka előtt termett s oda nyújtotta neki az aranyat. De az őr, mihelyt megnyílt az ajtó «Stellungba» vágta magát, «prezentálta a puskát» és, mintha az apróságot maga előtt észre sem venné, farkasszemet

nézett a királyval. A kis főherceg az aranyat két ujjja között tartva s még mindig a katona felé nyújtva, most majd erre, majd a királyra nézett nagy zavartan. «Tudod, édes kis fiam,» mondá végre a fejedelem, «az őrtálló katonának nem szabad senkitől semmit sem ellogadni. Hanem úgy lesz a legjobb, ha a pénzt a tőlény-táskájába teszed.»

Erre megkerülte a kis Franci a szoborként mozdulatlanul álló gránátost, hogy nagytata tanácsát kövesse. De jaj! hiába erőlködött, hiába csipeszkedett mind a két lábára és nyújtotta fölfelé karjacskáját: a «patrontást» nem érte el. Ekkor oda lépett a király, fölemelte kis unokáját, kinek így szerencsésen sikerült az aranyat belécsúsztatni a hórihorgas «grenadier» tőlénytartójába. »No most már aztán hiszem, nem lesz többet szegény ez a jó katonabácsi,» kiálta örvendezve a kis herceg.

Lesz gondunk rá,» felelé a király, ki csakugyan megtudván, hogy az illető ör ezredének legbecsületesebb legénye, gondoskodott is róla. De a kis Fránci is meggyőződött a jó katonabácsi gazdagsága- és boldogságáról, mert visszatérve a pavillonba, az üvegajtón át látta, hogy az őrcarca folyvást mosolyog, szinte nevelésre áll. —

Korábban, mint más halandók gyermekei, jutnak az uralkodó házak sarjai abba a reájok nézve szomorú helyzetbe, hogy búcsúi vegyenek az arany gyermekkor igen sok örömétől, mert azoknak, kik a trón közelében születnek, összehasonlíthatlanul többet kell tanulniok. hogy a reájok néző kötelességeket teljesíthessék, mint bármily más, akár alacsony-, akár magasrangú polgárok szülöttjeinek. Roppant érdekek függenek fejedelmi sarjak növelésénél attól, hogy minden velők született jó a legmagasbra fejlesztessék, minden rossz csirájában elfojtassék. Ha valahol, úgy itt szükséges jellemeket ne-

velni, menteket minden egyoldalúságtól, félszegtől, és szellemi minden tehetségeiket annyira izmosítani és ismereteik korét annyira szélesbíteni, hogy azon magas pontról, hová őket Isten szánta, képesek legyenek sasteintettel belátni egyszerre az egészet és a részeket, és nemes szívek sugallata szerint mérlegelni, bírálni, intézni az erkölcsi helyzetet.

Igaz, én csak a magam egyéni nézetét mondom ki, de ezt aztán mint megingatlan meggyőződést: hogy az, amit a növelő alkot, minden viszonyok között szilárd maradjon, a növelésnek vallásosnak kell lennie, az erkölcsi elveknek, ha máshonnan vett támaszokkal istápoljuk és erősítjük is azokat, a vallásban gyökerezniük. A vallásos ember is botlik, hisz különben nem is volna ember, — de már botlása közben száz meg száz rugó megindul, megmozdul, feszül bensőjében, hogy őt megint gyorsan talpra állítsa. A vallástalan ember is lehet jó ember, és annak is marad rendes körülmények között, hisz még mindig jobban megy dolga a legalább külsőleg becsületes embernek, mint a becstelennek. De rendkívüli körülmények közt, hol az istenfélőt egyedül ez tartja sakban: «lát az Isten,» — a vallástalant pedig semmi, — már csak inkább bízom életemet s vagyonomat a vallásosra, mint a vallástalanra.

S mennél nagyobb hatáskör és hatalom vár valakire, s mennél több jót lesz majd képes elmulasztani s mennél több rosszat elkövetni, annál szükségesebb öl valláserkölcsi növelésben részesíteni. Hát még leendő uralkodót, kitől gyakran milliók üdve vagy boldogtalansága függ, és ki gyakran jut abba a helyzetbe, hogy cselekedeteiért az Istenen kívül másnak nem felelős!

Talán fölösleges is mondanom, hogy vallás alatt nem értek valami felekezetiességet, vagy bizonyos külsőségek

szabályozottságát, hanem a hitel a minden jó tulajdonságok összegének megszemélyesülésében, a legfőbb jóban vagy Istenben, és mindabban, mi ebből folyik, és azon szakadatlan törekvést, hogy eme legfőbb jót saját jószágunk fokozása által megközelítsük.

S no hát a mi királyunk vallásos növelésben részesült a szó legszebb értelmében! A vallásos, céltudatos és okszerű növelésnek köszönheti Ferencz József, — eltekintve a már vele született jónak nemes csiráitól, melyeket szintén e növelés növelt nagyra —, azon szeretetreméltó, fényes, fejedelemhez leginkább illő tulajdonságokat, melyekért őt most csodálja a világ, s melyekért, alig hogy közelebbről alkalma nyílt a magyar nemzetnek arra, hogy megismerhesse, szereti őt.

Mivel 1. Ferenc elhunytakor, mindinkább tünedezvén a remény, hogy Isten V. Ferdinándot is megáldja gyermekekkel, egyre biztosabb lőn az a kilátás, hogy Ferdinánd után ennek ücsce, Ferenc Károly s netaláni rezignációja után Ferencz József lép majd a trónra, a kis Fránci növelésére annál nagyobb gondot fordítottak és azt általában úgy intézték, hogy a növendék egykor tökéletesen betölthesse uralkodói tisztjét. Növelőül választották az éppen oly lovagias és acélszilárd, jellemű, mint finom műveltségű Bombelles Henrik grófot, ki mellé támaszul gr. Goronini Jánost adták. E két növelő főúr fiai lettek egyúttal játszótársai a kis főhercegnek és többnyire részt vettek azon oktatásban is, melyet Fránci nyert.

1843-ban Hauslaub ezredesre bízták Ferencz József katonai kiképeztetését, és ezen kitűnő katona és sokat utazott tudós és szaktekintély vezetése alatt leendő királyunk nem csak a hadügynek sajátította el elméletét, hanem beavattatott a gyakorlatba is, az által hogy szinte minden fegyvernemben, mint katonai német nyelven

mondani szokták «von Pick auf» szolgálva, megismerte maga is a szolgálatot alapjában. Az utászoknál pl. megtanulta arca verejtéke és tenyere felhólyagzása árán, miként kell kezelni kapát meg ásót, a huszároknál, miként lehet boldogulni a legmakrancosabb lóval is, a vadászoknál, hogyan kell a puska csövéből kiröpíteni a golyót, hogy az éppen a fekete középpontjába fűrődjék a cél táblának, stb.

De noha a fősúly a katonai kiképzésre volt fektetve, azért korántsem hanyagolták el a többi tudományokat sem. Tanárai sorában ott látjuk többek közt, br. Lichtenfels Józsefet. Columbus kanonokot, Kauscher Othmárt. kiből hálás tanítványa később bécsi érseket csinált, Zaleski udvari tanácsost, valamint Jäger Albertet. Magyarország történelmének is kitűnő ismerőjét. Jägerre magam is a leghálásabb szívvel emlékszem, minthogy nekem is tanárom volt jogászkoromban Bécsben. Kólunk magyarokról, mindig meleg rokonszenvvel s a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.

Ha meggondoljuk, hogy Ferencz József a jövő hivatásához s az általános műveltséghez szükséges közép- és felsőiskolai tantárgyakon és az angol, francia és német világnyelveken és ezek irodalmain kivid az osztrák-magyar birodalomban dívó nyelveket is szinte kivétel nélkül mind megtanulta, — hogy minden alattvalója vele a maga anyanyelvén beszélhet —, váltig elhithetjük, hogy bizony kevés szabad órája lehetett napjában, néha már reggeli 6-kor megkezdődött a tanítás, melynek kiegészítésére kellett az üdülésre rendelt időnek is egy részét fordítani múzeumok s tanulságos gyűjtemények meglátogatása által.

S hogy mily kitartással s minő lángbuzgalommal tanult a fiatal főherceg, kitűnik eme szavakból is, miket

egyik egykori tanára mondóit róla: «Soha sem volt sem azelőtt, sem azután, — pedig volt elég —, tanítványom, ki oly vasszorgalmat és kötelességei teljesítésében oly tinóm lelkiismeretet tanúsított volna, mint Ferencz József.»

Fiúk! Tőle tanulhattok!

S így folyt ez a megerőltető munka, melyet különben a Ferencz Józsefénél gyöngébb test és szellem nem bírt volna, szinte szakadatlanul egészen, míg át nem vette a kormányt. Még 1848 december 1.-jén is rendesen megtartották vele a tanórákat, mikor már más nap reggel trónra lépett.

És e munkánál-egyebet alig ismerő s alig nyújtó fiatalkortól is könyezve és e szavakkal vett búcsút a nemes fiatal: «Adieu boldog ifjúkor!» Előérzete és saját lelkiismerete súgta neki, hogy csak most kezdődik az igazi, felelősségterhes munka, a fejedelmi gondok ideje.

Még csak egyet említek a föl királyunk fiatalkorából, mi bennünket, magyarokat, különösen érdekel.

Még mielőtt Olaszországból, a hová rövid időre küldötték volt. hogy eltávolítsák a forrongó Bécsből, és a hol Radetzky alatt Albrecht főherceg oldalán, harc-edzett vitézhez méltó hidegvérűséget és halálmegvetést tanúsítva, a santa-luciai ütközetben mint még egészen bajusztalan fiatal részt vett, a hadi dicsőség első babérszengéivel visszatért, — minálunk végzett békés missziót, V. Ferdinánd képviselőjében ünnepélyesen beiktatván István főherceget, a felejthetetlen József palatinus fiát, pestmegyei főispáni méltóságába. Ez a békés küldetése volt egyszerűs mind első föllépése a nyilvánosság előtt: Pesten, a megyeháza nagytermében, aratta Ferencz József legelső vértelen diadalának első pálmáját, meghódítván hallgatóinak szívét.

Magyar huszáregyenruhában jelent meg, magyar

szónoklat kíséretében végezte a megye színe-java jelenlétében az ünnepélyes aktust. Beszédében különösen kiemelte, hogy mennyire örvend lelke, hogy legelső hivatalos tisztjét éppen Magyarország földjén teljesítheti, melyet oly igazán szeret szíve mélyéből.

Akkor, midőn ez történt, 1847. október 16.-át írták.

Azóta nem járt a király a megyeházán egészen 1874. január 7.-éig. Ekkor megjelent ott újra, hogy azon kiállítást megtekintse, melyet ott akkortájt id. Kubinyi Ferenc rendezett. Az azóta elhunyt gr. Pejacsevich tábornok, szárnysegéde kíséretében, huszáregyenruhába öltözött királyt Szilassy alispán fogadta díszmagyarban a fölépcsőnél s vezette a nagyterembe, hol őt a főbejáratnál az öreg Kubinyi üdvözölte. Az uralkodó minden kiállított tárgyat a legnagyobb figyelemmel vett szemügyre, de ügyeimét mégis leginkább a fegyvergyűjtemény kötötte le, és kiváltképpen Savoyai Jenő herceg azon kardja, melyet a zentai ütközet után (1697. szept. 6.) tisztikara ajándékozott neki. Miután mindent részletesen megsejmelte, a kíséretében levő alispánhoz fordulva így szólt: »847-ben ezen teremben installáltam a nádort.« — «Igenis, Fölség!» felelt az alispán: «én akkor már főszolgabíró voltam.» — «Emlékszem», monda a király. «Ott ült ön akkor, nemde?» és ujjuval arra a helyre mutatott, hol azelőtt 27 évvel először látta volt Szilassyt. Ismeretes volt ugyan a jelenlevők előtt a király rendkívüli emlékezőtehetsége, de a fölött mégis mindnyájan bámultak, hogy az ily csekély dolgokra is kiterjed. — —

Tehát elfoglalta a 18 éves főherceg ősei trónját 1848. dec. 2.-án Olmützben. Az osztrák minisztérium élén akkor már Schwarzenberg Bódog herceg állott. Akkor lépett Ferencz József az élet rideg iskolájába. Tudjuk, minő forrongásban volt azon időben mind hazánk.

miül púdig az osztrák tartományok szinte egytől-egyig. Ismerjük önvédelmi harcunk lefolyását és leveretését, gyászbei tikkal van beírva történetünkbe a következő katonai diktatúra, mit az abszolutizmus követett erőszakoskodásai-, jogelkobzásai- és meddő kísérleteivel. Mindezeknek végcélja volt hazánk teljes beolvasztása az osztrák császárságba, nemzetünknek elnyeletése a német elem tengere által. Majd meglátjuk, hogy e kettő közül egyik sem sikerüli.

De lássuk most, mi történt azalatt a nagy világban!

III. Napoléon csakhamar megölte az általa megteremtett második francia köztársaságot és helyébe léptette a második császárságot. Erre a többi Európában is megindult szabadelvű mozgalmat mindenütt elfojtották. Lassanként III. Napoléon akarata lett mérvadó egész Európában. Ennek ellenszegült Oroszország, minek következménye lett a krími háború (1854). Ausztria semleges maradt, de mégis inkább szított a nyugati hatalmakhoz, a mennyiben megakadályozta, hogy Oroszország a duna-melléki tartományokat megszállja. Ez által magára vonta a muszkák neheztelését, kik hivatkoztak ama jó szolgálatukra, mely nélkül Ausztriának nem lehetett volna letipornia azokat a «rebellis» magyarokat. De a nyugati hatalmak bizalmát sem nyerte meg, nem szegődván egészen hozzájuk.

A megbántott korzikai soha sem bocsát meg. Nála a vendelta érvényesül. Ilyen volt III. Napoléon is, ki el nem felejthette, hogy Ausztria nem csatlakozott föltétien hozzá s bakáinkat nem küldötte Sebastopol falai alá. 1859. jan. 1.-jén, midőn már minden el volt készülve Ausztria megtámadására és teljes elszigetelésére, ezeket mondá a franciák császára br. Hübnernek, az osztrák követnek, a többi államok képviselői jelenlétében: «Saj-

nálam, hogy viszonyaink az ön kormányához többé nem oly jók, mint ezelőtt voltak; de kérem, mondja meg a császárnak, hogy személyes érzelmeim irányában nem változtak.»

Ezen szavakból fenyegetést ki nem olvasni lehetetlen volt. Nemsokára ki is tört a háború 1859. áprilisban, melyben az osztrákok az egyesült olaszok és franciák túlnyomó haderejével szemben elvesztették a montebelloi, magentai és solferinói ütközeteket, dacára annak, hogy ezen utóbbi ütközetben azon szárnya az osztrák hadseregnek, melynek élén egy magyareMBER, Benedek Lajos, állott, az ellenséget visszaverte.

Megkötötték a villafrancai, illetőleg zürichi béke 1859. november 10.-én, mely szerint Ausztria lemondott Lombárdiáról Franciaország javára: III. Napoléon a királyságot a maga részéről Victor Emanuel piemonti királynak ajándékozta oda. Olaszországban most már kezdetét vette a hadjárat az ottani fejedelemségek, az egyházi állam és a nápolyi királyság ellen a megerősödött piemonliak részéről. Ezen időkből a legtöbbet beszéltettek magokról gr. Cavour piemonti miniszter, Garibaldi József szabadsághős és Mazzini József, az Itália egyesülésére alakult titkos társaságok feje. Emlegették a magyar emigránsokat is, valamint Türr István magyar származású olasz ezredes — most tábornok — nevét.

Tagadni nem lehet, hogy az elnyomott magyarok, noha saját fiaik vére is patakoként folyt az olasz harcmezőkön, némi kárörömmel fogadták a hírt az osztrákok vereségeiről.

Az elfogulatlanabb osztrák államférfiak hite is kezdett meginogni az abszolutizmus és rideg centralizáció táriának csalthatatlanságában s egyedül üdvözítő voltában: és a fejedelem is kezdé belátni, hogy eme középkorok

avult tanok apostolai, kik neki uralkodása élűjén a belső békének helyreállítása és a centrifugális erők lekötése körül talán hasznos tanácsokat adhatlak, a béke helyreállta után jó- vagy rosszhiszemű lég öt is a hozzá különben ragaszkodó, de nagyobb önállóságra törekvő s arra érett népek méltányos aspirációival ellenkező irányba akarják juttatni.

Látta a fölség eddigi politikájuk gyümölcsét: Magyarországon némaságra kárhoytatott határtalan elégedetlenséget, bizalmatlanságot, a bécsi kormánynak még netalán hasznos intézkedései ellen is passzív ellenállást, melylyel bírni nem lehetett; a többi népek között is. — a domináló németet sem véve ki —, bizonyos, egészen el nem fojtható békételenkedést a bécsi kormánynak a császár nevében gyakorolt mindenhatósága és a legaprólékosabb dolgokba való beavatkozása, minden autonómia elkobzása miatt; az állam eladósodását, a birodalom tökéletes elszigetelését: külső fény és csillogás mellett a belső felbomlás tüneteit stb. stb. — s mindennek következményeképpen egy műveit, virágzó tartomány elvesztését és a dynastia olaszországi kiágazásainak leszáradását.

Mindez arra bírta a fejedelmet, hogy eddigi tanácsosait elbocsássa, rendszerükkel szakítson és alkotmányt helyezzen kilátásba népei számára, hogy ez úton azokat is belevonja az állam érdekeinek körébe, melyekhez addig hozzászólaniok sem volt szabad.

Legelőbb is br. Bach Sándornak, az abszolutisztikus rendszer eme szomorú emlékezetű képviselőjének, kötöttek úti levelet a talpa alá és helyébe kinevezték gr. Goluchovski Agenort. Megjelent nemsokára ezen személyváltozás után 1860. október 28.-án a keltéről októberinak nevezeli! császári diploma, melyből meggyőződtek a

népek, hogy a személyváltást közvetlen rendszerváltás is követi, és Ausztriából alkotmányos állam lesz.

Mindez Magyarországot csak annyiban érdekelte, mert azon reményt ébresztette a keblekben, hogy már nincsen többé messze azon idő, a mikor neki is visszaadják ezeréves, de a kor kívánalmaihoz alkalmazott alkotmányát.

Reményében csalódott.

Gróf Goluchovski helyét Schmerling Antal lo-
vag foglalta el, és ez bízott meg, hogy az októberi
diplomában körvonalozott alkotmányt az 1861. február
24.-én kell császári pátens vagy nyílt-parancs szellemé-
ben fölépítse.

Ez az alkotmány tagadása volt a magyar alkot-
mányynak; degradálása Magyarországnak akár Salzburg
rangjára; alkotmányosai köpönyegbe bujtatott merő cent-
ralizáció; a germánizáció megcukrozott mérge.

A nemzet ez ellen is harcolt.

Minő sikerrel, elmondom mindjárt.

De térjünk vissza egy percre a fiatal császár vonzó
személyiségéhez és lássuk, mi érintette őt leginkább azon
idő alatt, míg mi szenvedtünk. Főleg két eseményt akarok
itt kiemelni, egy fájdalmasat és egy örvendetest, egy át-
kosat és egy áldásost.

A fiatal császár, ki szerette kevés szabad idejét
egyedül vagy kevesek kíséretében a bécsi bástyákon sé-
tálva eltölteni, 1853. febr. 18.-án is egyedül gr. O'Don-
neltől kísérve, az u. n. Kárntnerthor (karintiai kapó)
melletti bástyán élvezte a friss levegőt. Az uralkodó és
kísérője egy helyen megállapodtak és lenéztek az Ú-Bé-
cset akkor még körülszorító és a glacis-kkal együtt a
külvárosoktól elválasztó mély sáncokba. Éppen dél felé
járt az idő.

Ekkor egy sápadt, vézna legény, de kinek szemé-

ben az örület és veszettség tüze lángolt, az uralkodó mögé lopózik, tóralakú késsel fegyverzett kezét magasra emeli, megvillan egyszer a gyilkos fegyver pengéje a nap sugarában, a következő percben a fejedelem éles fájdalmat érez hátul a nyakában, meleg vér borítja el nyomban hátát és vállait, s villámgyorsan megfordulva maga előtt látja az orgyilkost, ki éppen készül törét most már az uralkodó mellébe mártani. Nincs már rá ideje: gr. O'Donnel, kit a fejedelem ajkairól az első döfés hirtelen fájdalmára önkéntelenül elröppent jaj figyelmessé tett, és egy Eltenreich nevű polgár, ki esetleg ott elhaladott, rávetették magokat a gyilkosra, kicsavarták az istentelen kezéből az átkos fegyvert és átadták a gonosztevőt az oda siető őrségnek. A vérző fejedelem első szavai ezek voltak: «Az Isten szerelmére! csak édes-anyámnak ne szóljanak semmit erről a dologról! Ne hogy a szegény megijedjen!» Mily ragyogó gyöngye ez a gyermeki szeretetnek!

A gyilkos egy Libényi nevű sz.-fehérvári szabólegény volt. Irgalmazzon isten bűnös lelkének! De mi átkozni fogjuk emlékét mindvégig.

Isten angyalai örködtek a fejedelem élete fölött. Ott láttam élükön nemzetem bús géniuszát. Ez a gyilkosra borította sűrű gyászfátyolát: nem láthatott, a gyilkos döfés irányt és célt tévesztett; a karra tekeredett gyászfátyol bénította erejét. A helyett hogy a tör hegye a nyakszirtbe mélyedjen és halálos sebet ejtsen, megakadt a nyakra való cravatte acélcsatjában és arról lecsúszva kevésbé veszélyes helyen hatolt be a húsba.

A mégis eléggé fájdalmas sebéből fölépült fejedelem első «menőkéje» a templomba volt. A szent István templomának nagy kapájában fogadta egykori tanára, Rauscher Olhmár bécsi érsek áldását, mire az egész nagy

mise alatt térdenállva adott hálát a Mindenhatónak megmentéséért.

A kegyes szívű uralkodó mindent elkövetett a maga részéről, hogy megmentse az elvetemült lelkű gonosztevő életét, de engednie kellett végre is tanácsosai unszolásának, kik attól tartottak, hogy a megkegyelmezés más fekete-lelkűeket is bátoríthatna hasonló gyilkos merényletekre. Libényit felakasztották. De végtelenül jellemzi az uralkodó nemes szívét azon tette, hogy a kiszenvedett orgyilkos anyjának, ki átkozta méhét, hogy ily gazfickót hordott magában, és a kitől elfajult fia istentelen tette miatt elvették a kenyeret, a saját magánpénztárából utalványoztatott ki megélhetésre elegendő kegyelempénzt.

Akadnak «jó barátaink» között némelyek, kik a gyalázatos merényletért az egész magyar nemzetet akarták felelőssé tenni és lakoltatni. És sikerült is nekik néhány napra a közvéleményt tévedésbe ejteni. Érdekes az akkori lapokat elolvasni. De a közvélemény megzavarodásából csakhamar felocsúdván, az elfogulatlanság első perceiben mindenki a magyar nemzet alapjellemvonására: becsületes, nyílt egyeneslelkűségére gondolt, és alkalmazta a nemtelen gyanúsítókra e német közmondást: «Wie der Schelm ist, so denkt er!» A magyar nemzet fegyvert fogott, hogy alkotmányának védelmezésére nyíltan síkra szálljon. Legyőzték, rabláncokra verték, fojtogatták. Éppen a gyilkos attentátum idejében kezdettek ellenségei alább hagyni avval, hogy halált ordítsanak ártatlan lejére. A gyalázatos merénylet elkövetését ellenségeink arra használták fel, hogy a már-már ritkulni kezdő halálkiáltást ismét felelevenítsék és reánk zúdítsák a világ haragját. Süket fülekre találtak immár, legelőször is a lovagias gondolkozású fejedelemnél. A vizsgálat, — ámbár ez bizonyára nem búsul, ha reánk szégyenfoltot süthetett

volna —, bebizonyította, hogy a megrémült és felháborodott közérzület itt kizárólag egy megbomlott eszű, megromlott szívű gaz kölyöknek rémtettével áll szemben. A magyar nemzet sem jogai megvédésében, sem bilincsei lezárásában nem dolgozott soha orgyilokkal vagy méreggel. Erre a magyar nemzet nem is szorul!

A császár szerencsés megmenekülésének emlékére 9 templomot építettek és 482 jótékony alapítványt teltek. De a legszebb, legmaradandóbb emlék mindeneseire a Megváltó nevét viselő, gyönyörű stílu fogadalmi templom Mécsben, melynek költségeire a gyűjtést mindjárt a merénylet után Miksa főherceg kezdeményezésére megindították, és melyet 1879. ápr. 24.-én már reggel 7 órakor fölszenteltek, hogy benne tarthassa meg 11 órakor apostoli királyunk ezüst mennyegzőjét nejével, imádott király-nénkkal. Vajha arany mennyegzőjüket nálunk tartanak meg a Mátýástemplomban!

A fogadalmi templom 2 a legnagyobbak közé tartozó ablakának üvegezési és festését az alkotmány helyreállta után a magyar nemzet, illetőleg a magyar klérus vállalta magára. Az egyik költségeinek viselését Haynald Lajos böid. kalocsai bíboros érsek kérte ki egyedül magának, a másikat Zalka János györi püspök. Mind e két ablak üvegfestményei kiváló díszéül szolgálnak a különben is nagyszerű templomnak, melyen még 76 ablak van ellátva festéssel, és azonkívül hirdeti a templom látogatóinak is, hogy nemzetünk hősoket és szenteket adott a világnak. A Zalka ablakán ugyanis látható magyar szí. Margit, IV. Béla királyunk leányának szüzi ártatlanságot visszatükrözö képe, míg a Haynaldén már több magyar vagy magyar vonatkozású képben gyönyörködik a magyar vándor honfi szíve, kit akár vallásos buzgóság, akár nézőkedv vezetett be eme szép egyházba.

A rendkívül nagy ablak alsó részén szí. István első magyar király van lefestve a kalocsai széptornyú székesegyházzal. Fölötte félkörben a szent életű, de korai sírba szállt szt. Imre magyar herceg, és szt. László, a világbámulta vitézségű magyar király, aki iránt Havnald azért is kiváló tisztelettel viseltetett, mert szt. László védőszentje Erdélynek, hol Haynald először volt püspök, és mert ő alapította a most már a kalocsai főegyház-megyébe bekebelezett bácsi püspökséget. Ezek fölött látjuk szt. Gellért vértanút és szt. Adalbertet a lándzsával mint első magyar püspököt. A legfelső mezőben díszlenek magyar szt. Erzsébet rózsájával és magyar szt. Ágnes liliomával (liliommal, megkülönböztetésül a nem-magyar szt. Ágnestől, kit báránnyal szoktak ábrázolni.) — —

A fiatal császár szülei, mint rendesen, a merényletre következő nyarat is Ischlben töltötték, a hová, hogy születésnapját szeretett szülei körében ülhesse meg, a fejedelem is megérkezett 1853. aug. 16.-án. A kies fürdőhelyen időzött ugyanakkor Ludovika bajor hercegnő is, Zsófia főhercegnő testvére, leányaival. Természetes, hogy Ferencz József, a deli, lovagias fejedelem elhalrnozla bájos kuzinjail a figyelem minden jeleivel. De szívét csakhamar elvesztette, hogy szívet nyerjen helyébe, még pedig minőt: Erzsébet bajor hercegnő páratlan gyémánt szívét!

A császár megkérte nagynénjét és édes-anyját, hogy tudják meg óvatosan Erzsébetnek iránta való érzelmeit, de a legcsekélyebb befolyást se gyakorolják reá. Mikor aztán a kél boldog anya szerencsésen eljárta megbízásában s meggyőződött, hogy biz annak az ártatlan szűznek is gyorsabban ver a szíve, ha csak említik is Ferencz József nevét, s végre mikor tudtára adták, hogy Ferencz József, ha nem kell tartania «a kikoszarztatástól,»

megkéri az ennek hallatára boldogsága érzetében szép arcára majd a rózsa majd a liliom színét öltő hercegnő kezét, — ez örömkönyek közt felkiáltott: «Lehetséges volna ez? Hisz én oly kicsinyke teremtese vagyok a jó Istennek!»

Hogy az eljegyzésnek aug. 18.-án, éppen a császár születésnapján, kellett megtörténnie, ezt a szemfüles fürdővendégek abból következtették, hogy, a midőn a császár szüleivel és nagynénje- s ennek leányaival 19.-én reggel misére ment, Zsófia főhercegnő, a császár anyja, «az Isten ama picinké teremtésének» engedte át az elsőséget a templomajtónál az egyházba való belépésre, annak az angyali szépségű, 16 éves Erzsébetnek. Hogy helyesen kalkuláltak a templom előtt állók, kik ama jelenetnek tanúi voltak, arról meggyőződtek a templomban hennlevők nem sokára. Mise után, még mielőtt a pap elhagyta az oltárt, Ferencz József egyszerre csak kezénél fogja Erzsébetet, oda lép vele az oltár és a pap elé és mondja: «Főtisztelendő Úr! Áldjon meg bennünket! Íme, mi jegyesek vagyunk!» Erre a gyönyörű pár térdre borul és így fogadja Isten szolgájától Isten áldását.

A templomból hazamenet találkozik a fejedelmi társaság O'Donnel gróffal. A császár örömtől ragyogva kezét nyújt neki s mondja: «Ma már aztán csakugyan szívemből köszönöm Önnek, hogy megmentette életemet!»

«Jegyben jártak» Ferencz József és Erzsébet egészen 1854. április 24.-éig, mint a mely napon este 7 órakor a bécsi Augustinus-templomban egymásnak örök hűséget fogadtak. De mondanom sem kell, hogy míg ez megtörtént, a császár gyakori és legszívesebben látott vendége volt Miksa bajor herceg müncheni palotájának, honnan csak késő este szokott volt hajtatni az osztrák követség épületébe, állandó szállására. Ekkor a krími há-

ború már előre vetette árnyékát és sok álmatlan éjszakát okozott az érdekelt fejedelmeknek és államférfiaknak is. A császár müncheni szállásán is gyakran reggelig égték a fáradhatatlan fejedelem dolgozó asztalán a lámpák. De ha nappal Erzsikéje sugár, karcsú, bájos szilfidalakján pihent tekintete, ha belepillantott mélyen abba az ábrándos fényű sötétkék szempárba, ha legeltette szemét azokon a kimondhatatlan szép vonásokon, azon a csodálatos hullámzatú, végtelen dús barna hajzaton, ha mindinkább megismerte ennek a finom műveltségű és és mély vallásossága léleknek ragyogó erénygyémántjait s ennek a határtalan nemes és gyöngéd női szívnek szelíd fényű gyöngyeit, — akkor tudom Isten bizony! elfelejtette a fenyegető keleti háborút, el a burkus duzzogását, el az olasz fondorkodását, el minden egyebet! De azt is tudom, — jó királyunk, ha olvasná e sorokat, nem neheztelne meg reám azért, mert evvel az ártatlan gyanúpörrel éltem s azt mindjárt ide le is firkáltam. Mert hát biz az erény és szépség támasztotta szerelem nagyobb hatalom és erő minden egyébnél.

Nem írom le a császár lakadalmát megelőző, kísérő és követő fényes ünnepélyességeket. Osztakoztunk mi akkor is örömeiben, boldogságában, de a nemzet nem örvendhetett egész lelkéből. Úgy fáj, úgy vérezett akkor még a szíve! Inkább szólok majd többet a királyi pár ezüst menyegzőjéről.

Küzdelem és győzelem.

1860- 1867.

Ha még egyszer áttekintjük nemzetünk történelmét, melynek csak egyes fontosabb forduló-pontjainál állapodtunk meg, erőt mentendők kitűzött célunk megközelítéséhez, lehetetlen abból a következő igazságokat, nem mérítenünk.

Árpádnak fővezérré választatása még csak csiráját képezte a monarchiának. A királyi hatalmat, az egyeduralmat csak szt. István kezdte meggyökereztetni. Magyarországon soha sem volt korlátlan monarchia, s mikor ezt egyik másik király meghonosítani megkíséرتette, mindannyiszor igen rövid életű tirannisz-szá fajult. Évszázadokon keresztül tartott a birkózásnak egy neme, melynek a király részéről a királyi hatalom körének kiszélesítése, a nemzet, illetőleg az oligarchák és főnemesek részéről annak szűkebbre fogása volt a célja. Ezen változó szerencsével folytatott küzdelemnek a vége a királyi hatalom legyőzése volt eredménye — Mohács és Erdélynek elszakadása.

E mellett a házinak mondható perpatvar mellett azon törekvését sem lehet félreismerni a nemzetnek, hogy a hatalmas szomszédok (keletrómai birodalom, majd török császárság, Németország) egyikének se engedjen befolyást az ország ügyeire, mi által annak függetlensége veszélyeztetve lehetne.

Eközben megérlelődött azon meggyőződés is, hogy e maroknyi nép, mely azonkívül szakadozottan és idegen fajok által áterezve lakott a haza területén, hatalmas és és ólálkodó idegen elemek között nem egykönnyen fogja megőrizhetni állami önállóságát és függetlenségét, ha ennek számára maga erején kívül is nem talál hatalmas támaszt. Ezt a támaszt keresték akkor is, a midőn különféle uralkodó-házak sarjai közül választották magoknak a királyokat őseink és utoljára akkor, midőn úgy látszott, hogy állandóan a Habsburgházhoz szegődtek.

Németország hasonló processuson ment keresztül, mint Magyarország. Ott is évszázadokon keresztül folyt a küzdelem a monárcha és az oligárchák között, olt is ezek győztek, a monárcha, a császár, csak úgy volt és csak annyiban hatalmas, ha és a mennyiben maga is hatalmas oligárcha lehetett, azaz ha volt nagy házi hatalma. A német császár mint ilyen tehát nem volt éppen félelmetes. Sőt míg nálunk a mohácsi vész kiábrándította a nemzetet és egyengette az alkotmányos monarchiának, a királyi hatalomnak kellő korlátok között való újlag megszilárdulásának, az útját, addig Németországban az egyes oligárchák szinte teljesen önálló fejedelmekké nőttek ki magokat, kiknek csak egy közös ellenük volt — közös fejük, a császár, ki ellen a birodalom ellenségeivel is (francia, svéd) szövetkezni nem tartozott a ritkaságok közé.

A mikor mi királyainkat megszakítás nélkül a Habsburgházból kezdtük választani, akkor már Németországban is a Habsburgok kezdték a császárságot a magok házában megállandósítani, úgy hogy a legtöbb esetben a magyar király egyszersmind német császár is volt.

Hogy a Habsburgház házi hatalmának megalapításában is őseinket illeti meg az orosz-lánrész, láttuk. Ezen

házi halalmának köszönhette a német császári koronát és később a magyar szent koronát is.

Midőn ennél fogva őseink állami önállóságuk és függetlenségük megőrzése végett a Habsburgházban vélték megtalálni a keresett támaszt, — legközelebb a török befolyás és hatalom megtörése céljából —, a Habsburgház is azért vágyott oly epedve a magyar szt. korona után, hogy Magyarországgal gyarapítván házi hatalmát, annál hatalmasabban és fényesebben léphessen föl Németországban. És úgy látszik, ez lőn 300 éves szenvedésünknek a legeredetibb kútfeje. Ezt a célt és kilátást helyezvén a gonosz tanácsadók a király lelki szemei elé, legkönnyebben így csalták ki tőle a beleegyezést alkotmányellenes politikájokba, úgy tüntetvén fel a dolgot, mintha alkotmányunk volna a legfőbb akadálya ama cél elérésének. Ez a törekvés pedig igazat látszott adni azoknak, kik ama támaszt nem a Habsburgházban, hanem másutt vélték megtalálhatni. így történt aztán, hogy valahányszor a bécsi statusférjak már elviselhetetlen támadást intéztek a magyar alkotmány ellen, és e miatt a nemzet fellázadt, a mozgalom vezérei ama támaszt majd Konstantinápolyban, majd Párizsban, a legutóbb pedig még — Berlinben is keresték; de mindannyiszor csalódva belátták utoljára mégis, hogy a nemzet legtermészetesebb szövetségese, állandóan meg nem ingatható támasza, mégis csak a Habsburgház.

Mindazonáltal láttuk, mily fenyegető alakot öltött nem egyszer azon törekvés, hogy Magyarországot a császár kezében éppen oly akarat nélküli hatalmi tényezővé tegyék, mint a minők már voltak az u. n. örökös tartományok. Hisz tudjuk, hogy már III. Károly királyunk (VI. Károly császár) alatt már-már el volt határozva, hogy hazánkat beolvaszszák a római-német szent biro-

dalomba. Batthyány-Strattman Eleonora azonban, kit Isten az eszeveszett kísérlet meghiúsítására eszközül használt fel, Pigniatteli örgrófnéval, a király kedvencével való benső barátsága útján megakadályozta a már kész terv keresztülvitelének megpróbálását, — mire aztán létrejött a pragmática sanctio.

Hogy ez az alapszerződés és az 1791-iki törvények sem hozták meg hazánknak a várt nyugadalmat és biztonságot, arról meggyőzött II. József császár abszolutizmusa, meggyőztek az 1848-9.-Í események, meg Haynau diktatúrája, Schwarzenberg Bódog hg. és br. Bach Sándor abszolutizmusa, és nem kevésbé győzött meg ugyanarról legutóbb Schmerling Antal lovag álarcos alkotmányosdi játéka.

Schwarzenberg hirtelen meghalt 1852-ben április 5.-én, de megmaradt volt támasza, gr. Stadion. A legtovább győzte azonban a magyar nemzet rugdalását és kínzását a kecses táncú br. Bach Sándor, a bécsi utcai barrikádok fickójából mindenható miniszterré fölvergődött par excellence-parvenü.

Az 1859. év és valami Kynathen- és Bruck-féle tisztátalan dolgok szele kellett hozzá, hogy ezt a ragadós és kapaszkodó eleven bojtortjánt a császári burgból és a minisztériumból ki- és elsöpörje.

Azonban a Bach által sanyargatott nemzet sem halt volt meg még egészen, dacára annak, hogy úgy látszott, mintha az egész birodalom gépezete csak azért hozatott volna mozgásba és azért működne oly lázasan, hogy azt kerékbe törje, megsemmisítse, összezúzza testileg, szellemileg, erkölcsileg. A börtönök mindig tömve voltak politikai foglyokkal, az iskolák lelve gyermekeinkkel. kiket minden képzelhető módon iparkodtak megfosztani anyanyelvüktől és nemzeti szellemüktől, könyvek,

folyóiratok, napilapok amúgy duzzadtak a jogfogalmat, közerkölcsöt, történeti igazságot mesterségesen és célzatosan összezavaró és elferdítő elmefuttatásoktól és diszsertációktól.

Nemzeti nyelvünk mindenünnen száműzve! Sok helyen Istenünkhöz is német nyelven kellett imádkoznunk.

Ezeréves alkotmányunkból még foszlányokat sem hagytak meg nekünk; fölöttünk idegen bírák, idegen, és éppen a mi elnémitásunk- és elnyomásunkra hozott törvények szerint mondtak Ítéleteket, mit mi alkotmányunk és hazai törvényeink szerint erénynek tartottunk, bűnnek hirdetvén, s mi azelőtt bűn számba ment, azt erény és erdem gyanánt magasztalván és jutalmazván.

A magyarembert, még ha tudott is németül, és ha meg is volt neki a tudományos minősítése, leszorították a közpályákról, minden állomást a helytartóelnökségtől vagy polgári és katonai kormányzóságtól elkezdve le egészen az utolsó porkolábságig idegen, vagy a szabadságharc idejében a magyarság ellen tanúsított kegyetlenkedés és gyűlölet által magokat kitüntetett idevaló nem-magyar egyénekkal ügykeztek betölteni. Hány rossz emberből, kinek kezén vér tapadt, lett ama szomorú időszakban a mi «nagyságos és méltóságos» urunk! Egyébiránt magyarembert csak nyomasztó szegénység vagy minden más megélhetési mód hiánya kényszerített itt-ott közpályára: a ki csak tehette, távol tartotta magát.

A beözönlött külföldi hivatalnoksereg és az itt hozzászegődött idegenajka elem kivált kezdetben nagyon is salakos volt; de hibáznánk az igazság és méltányosság ellen, ha ezt az ítéletet az egész tisztviselői karra kiterjesztve kivételt nem lennénk. Igenis volt kivétel elég és idő folytán a tisztességes, emberséges kivétel képezte a

túlnyomó többséget. Alkalmazták reánk az irántunk ellenséges törvényeket kötelességük szerint, de a mennyire csak lehetett, kímélettel és emberséggel.

Magam is mint n.-szebeni apró gymnazista jól ismertem, de az «öregek» is dicsértek egy néhány ily úri embert. Megemlítem itt először is az én német, cseh, pólyák tanárait. Németesítettek az Istenadták gőzerővel, de mindemellett kitűnő tanférfiak és nemeskeblű emberek voltak, kik szegény tanítványaikat anyagilag is segítették. Csak egyre haragudtam meg erősen. Ez, mikor egyszer elősorolta nekünk az osztrák császári állam — «österreichischer Kaiserstaat» — népeit, utolsónak mondta a cigányt és közvetlen ez előtt a magyart. Azért mégis ezt a tanáromat is, de még inkább a többieket, áldja meg a jó Isten!

A tisztviselők közül nagyon dicsérték magyar urak is br. Lattermann főtvornagyszéki (Oberlandesgericht) elnököt, Füger alelnököt, gr. Amádey helytartósági tanácsost és mindenekelőtt Schweigert, ki szintén ilyen hatalmas úr volt, nem különben a magyar Groisz Gusztávot és a lengyel Bogdánit; mindkettő akkoriban kerületi főnök = «Kreisvorsteher» volt. Feszti Károlyt mint az érd. helytartóságnál az egyházi és iskolai ügyek előadóját és országos iskolai tanácsost (= főigazgató, Landesschulrath) tanárim élén kellett volna említenem. Mindenki tisztelte és szerette. Engem egy iskolalátogatása alkalmával megpirongatott, mert azt találtam mondani, hogy praeceps-nek plur. ace.- a praecipit a, holott praecipitia. Egy másik ízben a «nagy piacon», éppen a Bruckenthal-féle palota előtt állított meg. 1859-ben ugyanis már javában kezdtük hordani a magyar viseletét, a sarkantyút, a fokost. Az én mentémen szilva-nagyságú vérvörös üveggombok voltak, sakantyúm taréja pedig fölülmúlta

nagyságra a régi garasost vagy pláne a «sustákot», a fokosom lapja meg volt akkora, mint a tenyerem. Cifra betűkkel ez volt reá írva: «Ne bánts a magyart!» (persze nagy M-mel).

Jól esett lelkennek, mikor sarkantyúm pengését hal-
lottam a kövezeten, melyhez oda-oda vertem fokosom
végét, mialatt «hachuszárok», szászok, oláhok mérges
pillantásokat lövelltek reám, mintha nyomban fel akar-
nának falni.

Ezen kosztümben, ezen fegyverzettel találkozom
egyszer Fesztl-lel a mondott helyen. Megállít. S míg fe-
hér ujjai között forgatta egyik gombomat, így szólt: «Én
is szeretem ám magyar viseletünket, s már is készít-
tettem magamnak egy «Kazinczyt»: de az már mégis csak
rossz ízlésre vall, hogy te ily otromba nagy gombokat
hordasz mentéden, mint valami oláh-cigány vajda, a ke-
zedben pedig akkora fokost tartasz, hogy avval egy szász
mészároslegény egy bivalbikát is le tudna ütni. S aztán
mire való neked ez az éktelen sarkantyú? Ilyet csak a
cseh dragonyos visel, s azt is csak a közlegény. De ennek
van lova, de neked egy kicsi asellus-od sincsen. Ha a
sarkantyúdat az iskolában vagy templomban pengeted és
zavarod a tanítást, vagy a «katholikus szászok» az egy-
házban megtalálnának rajta botránkozni, — és Nepomucky
tanár úr beírja neked méltán a bizonyítványodba a
«minder entsprechend»-et a magaviseletből, hozzám hiába
jössz panaszra. Te kerested magadnak! Te, góbé, te!» S
evvel megcirógatta piruló arcomat.

S mintha hályog hullott volna le a szememről, — egy-
szerre mily éktelennek tűnt fel gombozatom s mily csú-
nyának és mily ízléstelen- és illetlennek fokosom! Csak
a sarkantyúm pengése és pörgése maradt még mindig
fülcsiklandozó zene számomra. Könnyű szívvel fejtettem

le mentémről a nagy vörös gombokat és varattam helyekbe sokkal kisebb zöldeket — már csak e három színből választhattam: piros, fehér vagy zöld —, a fokosomtól való megválás sem volt éppen szívrepesztő, csak az a sarkantyú, az a «szépen szóló-» sarkantyú nagyon is hozzá volt növe szívemhez. De mind hiába! Levettem. Mégis tekintettel arra, hogy «saltus non datur in natura», csizmámra más pár sarkantyút verettem, de — pengő tárgy nélkül.

A magyar nemzeti viselet is egyike volt azon eszközöknek, melyekkel a nemzet külső megjelenésben is tüntetett az abszolutizmus ellen. Nincsen is az egész föld kerekéségén oly szép öltözet mint a magyar. Kár, hogy ezt is sok más jóval sutba dobtuk. Viselte azt akkor úr és nő egyaránt. Hallom, bukása után Haynau is ilyenben páváskodott a főváros terein és utcáin. Őt legkevésbé illette meg. A külső tüntetések minden csak gondolható formáin kívül ott volt a nemzet passzív ellenállása: a törvénytelenül kirótt adót csak akkor fizettük meg, mikor már nyakunkra küldötték a végrehajtót s «bekvártíroztak» hozzánk katonaságot, melyet nekünk kellett sajátunkból élelmeznünk. Így az államnak is, a polgárnak is, egy adókracjár több krajcárba került. A törvényellenes rendeleteknek csak akkor engedelmeskedtünk, mikor vagy már megelégtünk a börtönt, vagy közvetlen kilátásban volt az elzáratás. A nyilvános élettől egészen visszavonultunk, katonatisztet és tisztviselőt — kevés kivétellel — társas köreinkből kizártunk, a hol azon sebeket iparkodtunk gyógyítani, melyeket a nemzet testén a germánizáló és elnemzetietlenítő egész kormánygépezet ütött stb. stb. Ámde a passzív ellenállás egyelőre csak némi, úgy szólva, negatív eredménnyel járt, de az egész áldatlan kormányrendszer emésztette anyagi, szellemi és er-

kölcsi tőkénket. Hányan buktak és hullottak el ezen aránytalan küzdelemben, hol a nemzetnek csak a védelemre kellett szorítkoznia szinte megkötözött kézzel!

Ekkor Szcitovszky dános bold. hercegprímás kezdeményezésére és auspiciuma alatt összeültek a volt konzervatív párt főbb emberei, mint br Sennyey Pál, Majláth György, gr. Széchen Atal, gr. Cziráky dános és mások és megszerkesztették azt a híres petíciót, melyben az alkotmány helyreállítását kérték a császártól legalább annak 1847 előtti alakjában. Ezt, a petíciót aláírta a nemzet színe-java. Az aláírók között ott volt K u n s t József kalocsai érsek is.

A mint a bécsi ál-államférfiak neszt vették a dolognak, elbizakodottságukban ekként fenyegetődtek: «Ügyeljenek az urak, ne hogy az a forradalmi és fölségsértő irat a császár szeme elé kerüljön, — mert máris fejökkel játszanak.»

Ámde a mi főpapjaink és főuraink, ámbár némelyike nem rég került volt haza a fogságból vagy számkivetésből, nem rettentek vissza a veszedelemtől és Szcitovszky, aki a király és nemzet között a kiengesztelődést előkészíteni törekedett és minden alkalmat megragadott még saját érsek-prímási méltósága kockáztatásával is, hogy a nemzetnek ősi alkotmánya és szabadsága mielőbbi visszaszerzésében támasza lehessen, — 1857-ben, a mikor ő felsége másodszor tett körutat az országban, Budán sok nehézség legyőzése után a fejedelelemhez férközött és neki átnyújtotta a petíciót. De az u. n. kamarilla, — mi alatt az uralkodónak a maga jogosulatlan befolyását gonosz célokra ravaszul kizsákmányoló belső környezetét értették —, már idejekorán informálta volt a maga szellemében és értelmében a császárt, miért is az emlékiratnak nem lett közvetlenül üdvös

gyakorlati eredménye, azt azonban mégis elérték a kérelmezők, hogy a petíció a fejedelem lelkében oly magvakat hintett el, melyeket az idő és a nem sokára bekövetkezett események is a nemzet üdvére csíráztattak ki nem sokkal rá. S ezen késedelem az uralkodó részéről is nagyon természetes; hisz már a német példabeszéd is mondja: «Gut Ding braucht Zeit»; és aki azon szomorú korszak történetét ismeri az ő mindenható bürokráciájával és kijelölt irányával, melyben nagy sebességgel rohant tova szelleme, belátja, hogy a magyar alkotmány azonnali helyreállítása, mi azonos volt a bürokrácia megbuktatásával és amaz iránynak tökéletes megváltoztatásával, oly akadályokba ütközött volna, melyeket még a császárnak sem volt hatalmában leküzdeni. A petíció megvilágította a fejedelem előtt is a helyzetet, s hogy ő evvel sehogy sincsen megelégedve, arra nézve a petíció átnyújtása után az ő részéről is mind sűrűbben és sűrűbben mutatkoztak a jelek.

De alig lehet elképzelni, mekkora volt a dühe Bach uraméknak, és mily éktelen «Zetter und Mordio»-t csaptak, midőn a memorándum bűnös és vakmerő aláírói közt megpillantották a kalocsai érsek nevét is, melynek német hangzásából elég oktanul azt következtették, hogy Kunst érsek éppen nem barátja a magyarnak.

Később is felhasználta főpapságunk és főnemességünk minden kedvező alkalmat, hogy az alkotmány helyreállítása mellett szót emeljen, a mi az akkori viszonyok között nem járt minden veszedelem nélkül. Így ismeretesek a többek között azon hazafias felköszöntők, melyek Esztergomban Szcitovszkv 50 éves jubileuma alkalmából Cziráky János és Szécsen Antal grófok ajkairól elhangzottak az uralkodó személyét képviselő Albrecht főherceg jelenlétében, ki hasonló szellemű és irányú tósztnak

volt fültánúja Egerben is Bartakovics érsek asztalánál. Tehát kár, sőt hálátlanság a volt konzervatív pártot annyira ócsárolni és elítélni. Oportet memores nos esse et gratos. Ez a párt kivált az abszolutizmus idejében fontos missziót teljesített, olyat, minőt más párt nem is végezhetett volna. A konzervatív párt kezdte meg a küzdelmet az alkotmány visszaadásáért, és azt a siker reményével csak is egy Szcitovszkv, egy Szécsen, egy Bartakovics, egy Cziráky, egy Sennyey, egy szóval, oly férfiak kezdhették meg, kiknek illojálításáról, forradalmárságáról, antidinasztikus érzelmeiről a fejedelmet meggyőzni már csakugyan a lehetetlenségek közé tartozott. Eppen az a körülmény kölcsönzött ezen hazafiak szavának az uralkodó-család előtt kiváló súlyt és nyomatékot, hogy ők az udvarnál forradalomnak tekintett szabadságharcunkban nem vettek áktív részt. A konzervatív párt szolgálta, úgy szólva, az anyagot azon áthidaláshoz, mely a rideg abszolutizmusból az epedve óhajtott konstitucionalizmusba vezetett. A konzervatív párt által fölvetett és folytatott küzdelmet aztán Deák Ferencz bölcsesége juttatta diadalra, vállvetve gr. Andrássy Gyula diplomáciai ügyességével.

De még mielőtt ezt a magasztos célt elérhettük, meg kellett előbb még mérköznünk Schmerlinggel és hamis alkotmányosságával.

A már többször érintett 1860-beli októberi diplomát a régi konzervatívok — a megváltozott európai politikai viszonyokat nem számítva — a saját fáradozásuk gyümölcésének tekintvén, legnagyobb részük örömmel üdvözölte, a mennyiben némi jogalapot látott abban és az ősi alkotmány visszavívására új és erős fegyvert, melyet az abszolutistáktól csikartak ki. Ezen az alapon br. Sennyey Pál is hivatalba lépett és alelnöke lett a magyarországi

helytartótanácsnak, valamint az ama diploma folytán helyreállított magyar és erdélyi udvari kancelláriákban és az erdélyi főkormányshéknél a jobbadán konzervatívok vállalták el a számot tevő állásokat, míg az idegen hivatalnoksereg, mely azelőtt 10 évvel elárasztotta volt az országot, elvonult vissza hazájába. Az októberi diplomának reánk nézve volt egy jó oldala: a törvényhozó hatalmat inkább az egyes országok képviselő-testületet gyakorolták volna, semmint a közös «Reichsrath». De éppen ez ellen támadtak legdühösebben a centralisták, kik a teljes bukás szélén látták magokat rendszerükkel együtt, és kikhez csatlakoztak kivált a német lakosságú örökös tartományok is.

Ezen közös reakciónak ama diploma ellen gyűlölcse lőn az 1861. febr. 24.-i pátens, a magyar országgyűlés eredmény nélkül oszlott szét, az új irány Schmerlinget hozta fölszínre az ő centrálisztikus, erőszakoskodó, hamisított alkotmányosságával. Mihelyt Schmerling felülkerekedett, Sennyey azonnal oda hagyta az államszolgálatot. Ama végzetes pátensről, mely a nemzetet megint néhány évig tartó alkotmányos küzdelemre kényszerítette, csak keveset szólok. Az a magyar alkotmányt az Erdély egyesítéséről szóló uniótörvényt ignorálja. Szerinte van egy birodalmi gyűlés, «Reichsrath», melybe az egyes tartományok elküldik képviselőiket, s melyben megszületnek az egész monarchiára vonatkozó törvények. Minden egyes tartománynak van egy igen szűkkörű autonómiája, melyet a tartománygyűlés érvényesít. Magyarország autonómiája egy szemernyivel sem nagyobb, mint akár a Salzburg hercegségé, és a magyar országgyűlés semmivel sem mozoghat szélesebb körben, mint akár a bukovinai, a két házból álló «Reichsrathnak» van fenntartva minden lényegesebb alkotmányos jog gyakorlása.

A «Reichsrath» nyelve, valamint a kormányé is kizárólag a német, — no de mégis megengedték annak a pár magyar képviselőnek, kit a «Reichsrathba» bekommandiroztak vagy becsaltak, hogy az esküt magyar nyelven tegyék le, stb. stb.. Már ezen néhány vonásból látható, hogy ez a legújabb keletit «österreichische Constitution» nem volt egyéb, mint a centralizációnak az alkotmányosság jelmezébe és álcája mögé bujtatott új formája és törvényes önállóságunk és függetlenségünk megsemmisítésére irányzott ravasz kísérlet. Ezen kísérlettel szemben Sennyey és elvtársai a magyar államjogot képviselték, mi elévülhetetlen érdemük marad mindvégig.

Renne voltunk tehát a provizórium korszakában: nem sokat, vagy éppen semmit sem különbözött az abszolutizmustól: legfőlebb lármázhattunk egy-egy kicsit a megyegyűléseken, melyeket a méltóságos adminisztrátor urak, az igazi főispánok eme karrikatúrái vezettek, kezükben a szájkosárral és az osztrák büntető-törvénykönyvvel; az ajtónál meg ott álltak a zsandárok vagy rendőrkatonák készen, hogy a kakastollas basa egy intéseére szétugraszszak a nemes vármegye talán igen szókimondó egész gyülekezetét. Ilyesmi még az országgyűléssel is megesett.

A magyar nemzet, meglevőn a maga ezeréves, kipróbált és mindennemű viharokkal sikeresen dacolt alkotmánya, melyet szent örökségként vett át az ősoktól s melyet csorba nélkül kellett tovább adnia az utódoknak, haragosan fordult el az 1861. február 24.-én Schmerling úr által színre hozott alkotmányosdi komédiától, — mely különben könnyen válhatik vala a hazára nézve szomorú tragédiává —, és nem ment be a kelepécebe, a melyet neki a «Reichsrath» alakjában megint csak Schmerling ezermester úr oly ügyesen állított.

Egy félsikert mégis volt képes az osztrák államminiszter felmutatni: Erdély három történeti nemzete közül egy, a szász, és egyik nemtörténeti faja, az oláh, képviseltette magát a bécsi közös akolban és egyik szász, képviselő, Schuller-Libloy Ferenc n.-szebeni jogakadémiai tanár, — ki hála az egek Urának! azóta kívándorolt Bukovinába —, nagy örömet is szerzett nagymesterének, elordítván egyszer magát, úgy hogy még a «Burgban» is meghallhatták volna: «Es gibt keine ungarische Frage!» Nincs magyar kérdés! Az ezen elbődülésben nyilvánuló bölcsesség mélysége annyira meghatotta az egész társaságot, hogy Schuller-Libloynak az akol jászolyai előtt kérődző társai is egy percig abba hagyták édes foglalkozásukat s nagy szemeket meresztettek reá. De fájdalom! nincs a siralmaknak ezen völgyében, — még a bécsi «Reichsrath»-ot sem véve ki —, öröm üroem nélkül. Sok bút, bánatot okozott Schmerlingnek, mit akkoriban egy más fajú tagjáról a «Reichsrath»-nak rebesgettek széltiben és egy — ezüst-kanálról. No de ez bizonyára nem is volt igaz?! Így vigasztalgatta magát az államminiszter.

Ámde hogyan jutottak be a szászok és az oláhok a «Reichsrath»-ba? Röviden érintem.

Schmerling az erdélyi kancellária élére gr. Nádasdy Ferencet, ki már Bach alatt szolgálta volt mint osztrák igazságügyminiszter az abszolutizmust, állította azon meghagyással, hogy minden áron rést üssön a magyarok pásszív ellenállásának ércfalában Erdélyben, — az által hogy az erdélyieket behozza a «Reichsrath»-ba. Nádasdy Erdélyt mindenekelőtt oly mesterséges választókerületekre osztotta, hogy azokból mennél több szász és oláh, s mennél kevesebb magyar képviselő kerülhessen ki. Ennek megtörténte után országgyűlést hirdettek N.-Szebenbe

(1863). — Nem kell sok államjogi tudomány ahhoz, hogy belássuk, miszerint ezen országgyűlés az 1848.-Í uniótörvény szentesítése után a törvényességnek még csak árnyékával sem bírt. A megnyitás előtt Haynald Lajos érde. püspök Veni sancte-val egybekötött misét mondott a képviselőknek, de úgy látszik, a szent Lélek csak őt és a magyar s székely képviselőket szállotta meg, a szászokat és oláhokat pedig messze elkerülte, mert, míg ezek az ama törvénytelen országgyűlés üléseire kibérelt «Római-császár»-szállóba vonultak haza- és alkotmányellenes munkájok megkezdésére, addig a püspök a magyar és székely megválasztottakkal a «Magyar Korona» című hotelbe hajtatott (nomina et omina), hogy annak dísztermében megírják tiltakozásukat ezen nevetséges «Rumpfparlament» törvényellenes egybehívása ellen és feljuttassák ezen államokiratot a fejedelemhez. Mire aztán kiki szép csöndesen visszatért házi tűzhelyéhez.

Haynaldnak ezen teljesen korrekt magatartása és egészen törvényes eljárása püspökségébe került. Ennek adományozásával Fogarassy Mihályt jutalmazták meg azért, hogy lement a n.-szebeni csonka gyűlésbe és onnan fel a bécsi «Reichsrath»-ba.

Ilyen eszközökkel dolgozott Schmerling!

Ne utánozzuk!

IX. Fiús pápa a bécsi kormány erőszakoskodása fölött úgy mondott kárhóztató Ítéletet, hogy Haynaldot érseki méltóságra emelte.

Távol legyen tőlem, hogy ama tény száraz fölemlítésével, ami Fogarassyra vonatkozik, ki papi és honfiúi erényeinél fogva különben is már jóval előbb megérdemelte a püspökséget, emez áldott emlékű főpap cselekedetét, rosszalólag akarnám bírálgatni. Isten mentsen! De megemlíteni megemlítettem már csak azért is, hogy fel-

tüntessem a két egyaránt hazafias érzelmű főpap jóhiszemű eljárásában az ellentétet, — mely egyébiránt már 1848-ban is mutatkozott, de úgy, hogy akkor Fogarassyért hevültek, Haynald iránt meg elhültek a hevesebben dobogó honfiszívek: de a dolog különben is jellemzetes szignatúrája az akkori helyzetnek. Én magának Fogarassynak ajkairól hallottam az indokokat, melyek

Dr. Haynald Lajos.

öt eme lépésre bírták, és tudom azokat kellőképpen méltányolni. Őt a fejedelem maga szólította fel, hogy mint regalista vegyen részt azokban a gyűlésekben, s ő kötelességének tartotta engedelmeskedni a jó szándékú uralkodó parancsszavának jutalmazásra való minden kilátás nélkül. Reám a dicső hazafiasságét múlttal ékeskedő püspök nyilatkozata, melylyel akkor tisztelt meg engem, a

midőn őt Kolozsvárit a felbujtogatott csőcselék «megmacskazenézte,» azt a benyomást tette, hogy ha politikai botlást követelt is el, ez nem valami erkölcsi vagy hazafiai fogvatkozásnak tulajdonítható, hanem annak, hogy ő nem rendelkezett oly éles politikai előrelátással és mély belátással mint Haynald, kinek ez megint a kalocsai főegyházmegyéét hozta később jutalmul, mit egyébiránt e lángeszű főpap egyházi erényeinél és kitűnőségénél fogva is megérdemelt. Hisz nem következik szükségképpen, hogy egy kanonok, kit, amikor Haynald fényes püspöki pályáját (jy.-Fehérvárit megkezdette, N.-Váradon szabadságharcunk alatt kifejtett tevékenysége miatt üldöztek, oly mesze előre látó politikus és oly finom diplomata legyen, mint a szent-korona-hozó Astrikus méltó utóda.

Hogy Fogarassynál ama félremagyarázott és oly túlságos, meg nem érdemelt szigorral gáncsolt elhatározásában a nagyravágyás a leggyöngébb rugó sem volt, kitűnik abból, hogy ha akar, Magyarország hercegprímása lehetett volna. Nem akart.

Mit szóljak egykori főpásztorem érdemeiről? Reméllem, találkozni fog az erdélyi katolikus papság kebelében, melynek ő valódi apja volt, hivatott toll, mely az ő áldásdús életét megírja majd a hálás utókor számára. Addig is bátran állíthatom, hogy emléke élni fog, míg él magyar katolikus az erdélyi bércek alján, élni fog, míg fennáll a Szent-István-Társulat, melynek megteremtője java-részben ő volt, és majd maradandó néma monumentum is hangosan fogja hirdetni nevét, ha fölépül az erdélyi egyházmegyében a katolikus egyetem, a melyre 100,000 forintot hagyományozott, s melyben nem Darwin, hanem aquinoi szt. Tamás szelleme fog honolni.

Ezen rövid kitérés után megint fölkeresem az én kedves románaimat és még kedvesebb szászaimat a «Római Császáriban és bekísérem őket a legkedvesebb «Reichsrath» fogdájába. De azt hiszem, tartoztam e néhány megemlékező sorral Fogarassy megdicsőült lelkének és iránta táplált gyermeki pietásomnak. Legyen e megemlékezés egyúttal az én piaculum-om is: hisz atyai szívének én is okoztam keserű perceket, a mikor oda hagytam a papi pályát, a melyre ő terelt volt, és a mikor később bizonyos intézetek nyelvének és szellemének megmagyarisításában talán a kellónél gyorsabb tempót követeltem szokatlan formában. — —

A törvénytelen gyülekezet «törvények» gyártásához fogott nyakra-főre, ámbár, eltekintve törvénytelen származásától is, a magyar és a székely föld jogos képviselői arról hiányoztak. Legnevezetesebb az a «törvény», mely kimondja, hogy Erdélyországban, — mely akkor már csak történeti forgalom volt —, 3 egyenrangú államnyelv van, u. m. a német, a román és a magyar. Ha ezen szellemi szörnyszülött értelmében oldának meg hazánkban a nyelvi és nemzetiségi kérdést, gyermekeinknek legalább is 30 éves korukig egyebet nem lehetne tanulniok, mint nyelveket, — és csak azután foghatnának más stúdiumhoz; így aztán 40 éves korukban kenyérbe jutnának. Egy hasznunk — bár kétes — lenne mégis belőle: a Mezzofanti Giuseppék és Richter X. Ferencek nem tartoznának hazánkban a ritkaságok közé és e mellett a Babel tornyát sem kellene többé Ázsiában keresni. Abból a hírhedt szkupstinából kerültek tehát ki az oláh és szász «reichsrathisták», kik aztán nem csak a Scholtenring előtti országházban, hanem a «zum rothen Igel» című fogadóban is, hol ellenállhatatlanul csábító fényű «ezüst kanalakkal» étkeztek, szidták a magyart amúgy — oláhosan és szászosan.

A míg ekként Schmerling a «divide et impera» elve szerint, hogy a monarchia népeit egyesíthesse, éppen elválasztani iparkodott a hazai nemzetiségeket a magyartól és Moysessel, a Zágrábból ide szakadt besztercebányai püspökkel is tráfikálni és gseftelni akart, hogy a jámbor katolikus tótokat is ellenünk felbujtogassa, addig a fejedelem Németország egysége érdekében egy békés és egy véres hadjáratot viselt.

Ferencz József, hogy mint a német szövetséges államok leghatalmasabbikának a feje, a nagyon is meglazult szövetség kötelékét szorosabbra fűzve és ez által a német szövetség hatalmát és tekintélyét emelje, kongresszusra hívta meg a Majna melletti Frankfurtba, az egykor császárkoronázó városba, az összes német fejedelmeket, hogy az ő magok és a német államok közös érdekéről tanácskozzanak. E kongresszust meggyőző erejű, fényes beszéddel nyitotta meg a császár 1863. aug. 18-án. Nemes és bölcs intencióit meghiúsította a lutheránus Hohenzollern-ház makacs ellenállása, mely nem hogy a katolikus Habsburg-Lotharingiai dynastia megerősödését Németonban elősegítette volna, már akkor elhatározta annak teljes kiszorítását Germániából, hogy maga nyerhesse ei az osztatlan hegemoniát. Ámbár tehát az öszszegvült német fejedelmek helyeselve hallgatták meg a császárnak a német szövetség reformját sürgető előadását, a reformot Poroszország megtestesülni nem engedte dacára az osztrák uralkodó bölcs célzatainak s előzékenységének és külügyére, gr. Rechberg diplomátikus fáradozásainak. A császár ez alkalommal Frankfurtban a német fejedelmek tiszteletére díszebédet adván, nevezetes felköszöntőt mondott, melyben érintette az aktuális politikai kérdéseket is. Így lőn Ferencz József az, ki az áldomásnak pár excellence magyar szokását a fejedelmek

asztalánál is divatba hozta. Tudjuk, hogy napjainkban éppen azon uralkodó űz a toszტიrozással úgy szolván sportot, kinek nagyatyja a frankfurti fejedelmi lakomán távolléte által tündöklött.

A véres összeütközés Ausztria és Poroszország között mindinkább kikerülhetetlennek látszott, midőn a schleswig-holsteini kérdés rövid időre még egyszer közös ellenséggel szemben egyesítő a két hatalmasságot. Sehleswig és Holstein hercegségek fölött a dán király uralkodott ugyan, de a hercegségek csak perszonális unió által voltak Dániához kapcsolva és így is csak addig, míg a királyi család fiága ki nem hal, mely esetben más családra száll a hercegi korona és a hercegségek szorosai!)» viszonyba lépnek a német szövetséggel, mint ahhoz tartozó részek. VII. Frigyes dán király 1863. nov. 15.-én fiutód nélkül halt meg, és IX. Keresztély követte őt a trónon a dán királyi örökösödési jog szerint, mely azonban a nevezett német hercegségekben érvényvel nem bírt. IX. Keresztély nem csak ki nem adta kezei alól a hercegségeket, hanem be is akarta azokat teljesen olvasztani Dániába, mi ellen mind ezek, mind pedig a német szövetséggyűlés tiltakoztak, és ez utóbbi megbízta Ausztriát és Poroszországot, hogy a hercegségek történeti jogának fegyveres erővel is szerezzenek érvényt és akadályozzák meg azok bekebelezését Dánországba. Ausztria tengeri hajóhadát Tegetthoff Vilmos, és 25.000-nyi szárazföldi hadsereget 50 ágyúval br. (lablenz alatt küldött Dánia ellen, míg a szövetséges porosz csapatok az öreg Wrangel parancsnoksága alatt állottak. Dániát vitéz ellenállás után legyőzték, a hercegségeket elfoglalták és IX Keresztélyt oly béke megkötésére kényszerítették, melynek értelmében lemondott a hercegségekről. De míg Ausztria azt kívánta, hogy a hercegségeket adják át tör-

vényes uralkodójuknak, Holstein-Augustenburg hercegnek, addig Poroszország azokat állandóan a maga birtokába kívánta venni. Ebből egyenletlenség keletkezett, és a császár boszankodva hívta haza vitéz katonáit.

A mialatt ezek künn történtek, és a burkus ujra eklátás tanúbizonyságát adá megbízhatatlanságának és telhetetlen terjeszkedési vágyának, — és mialatt az osztrák császár oda künn kardot rántott a történeti jog megvédésére és a törvénytelen bekebelezés ellen, azalatt ide haza az ő minisztere, Schmerling, a történeti jog érvényesülésének minden jogosultságát tagadva és az ország beolvasztását erőszakolva, e cél elérésére semmi eszköz alkalmazásától nem idegenkedett. Mind hiába! Minden kísérlete és fogása, hogy az ősi alkotmányához, melyért már annyi vér folyt, híven ragaszkodó magyar nemzetet beteregtesse vagy becsalogassa a közös kalitkába, csütörtököt mondott. Még attól sem ijedtünk meg, hogy távolmaradásunk fölött a «Reichsrathban» színlelt egykedvűséggel napirendre térvén, urbi et orbi hetykén hirdeté, hogy «wir können warten» (várhatunk).

De már annyi komoly és kellemetlen dolgot irtani, hogy egy tréfás anekdota elbeszélésének lukszusát is meg kell engednem magamnak, annál is inkább mert úgy látszik, találóan teszi nevetségessé Schmerling természetellenes és oktalan «uniformacionális» kísérletözését. Valamelyik egykorú élclapban olvastam Schmerling virágkorában; emlékezetből elmondom, úgy a mint tudom.

Egy vendéglős, ki háza reputációjára sokat tartott és vendégei elégedettségét és tetszését mindenképpen ki akarta magának érdemelni, szigorúan meghagyta új főpincérének, kit Frankfurtról, hol meglehetősen végezte volna dolgát, ajánlottak, hogy vendégeit, kiket a maga ízlése és kívánsága szerint, iparkodjék pontosan kiszolgálni. Egy-

kor egy sereg ember, kik csak a minap szabadullak ki jól kiéhezve a rabságból, elcsábítva a vendéglő mindent ígérő, kecségtető cégére által, betérnek a helyiségbe és letelepednek egy nagy asztal körül. Ott terem a főpincér. «Hozzon nekem egy kupa tokaji bort és egy nagy porció kolozsvári töltött káposztát», rendeli egy magyar úr, ki éppen akkor érkezett meg Kufsteinből, «Nu dienen!» mondja hajlongva a pincér. «Nekem meg adjon «Kaiserschmarn»-t malozsával és egy «krügli» márciusi sört hozzá», mondja egy jámbor alsó-ausztriai, kit a «Was ist des Deutschen Vaterland» kezdetű nemzeti dal tünnető éneklése miatt zártak volt el. «Sehr schön», feleli a pincér. A felső-ausztriai is azt rendelt, de malozsa nélkül, és a sör helyett egy itce almabort kért. Őt azért ítélték volt el, mert Rüdiger linci püspök mellett tüntetett. «Én szeretnék egyszer megint jól lakni «böhmische Wuchtli»-val (cseh pimasz); de legyenek sok, sok «hecsenpecset» (csipkeiz) belé, és adjon melléje egy nagy, nagy korsó sört, de ez ne legyen ám bécsi, hanem csaszlaui!» Ez volt a kívánsága egy cseh atyafinak, ki fölségsértést követett volt el, mert azt állította, hogy nincs osztrák korona, hanem csak cseszka (cseh) korona. Egy szegény morvaországi hánák nem kért egyebet, csak egy nagy tál káposztacikát kender- vagy lenmagolajjal és hozzá magyarországi boroviczkát. «Én avval a magyarral tartok», mondja a lengyel, kit az 1863.-i lengyel fölkelésben való részvétel miatt vittek volt Kufsteinra; «hozzon nekem is azt, mit neki, csak kérnék egy nagy pohár «csájt» is hozzá. Sok vért vesztettem, — fázom». A galíciái ruthén vagy muszka, ki azért került volt dutyiba, mert, míg amaz Lengyelországban az orosz zsarnokság ellen harcolt, ő az orosz parasztokat bujtogatta a lengyel nemesség ellen, kész volt mindent elfogyasztani, csak azt nem, mire a

lengyelnek és a magyarnak fáj a foga. Mégis rendelt magának füstölt húst, mézes búzát és jó erős «vutkyt». Egy bukovinai oláh atyafi, ki azt írta Cuza oláhországi fejedelem képe alá, hogy «Imperatu Romaniloru» — románok császára — tejes puliszkát, szalonnát vöröshagymával és sok «ratyút»-pálinkát — kért. Nagyobbacsák voltak az igényei az olasznak, kit az «Irredenta Italia» körüli buzgólkodása juttatott volt a börtönbe: potentát rendeli pármézán sajttal, aztán «frulti di mare»-t, szalámit és hozzá piros bort és limonádét. S így a többiek is mind megrendelték a maguk kedvenc ételeit és italaikat.

A főpincér, miután meghallgatta és magának meg- és följegyezte mindenkinek a maga kívánságát, elrohan. Az éhes vendégsereg türelmetlenül várja a rég nélkü- lözött, most megrendelt étkeket és italokat.

A képzelet erejénél fogva a közlő élvezet elő- érzetében kéjeleg mindenki, és a reá való gondolatnál a legkiszáradtabb száj is megnedvesül. Végre nagy vártatva megjelenik a főpincér, de ötödmagával. Két markos le- gény az asztalra tesz egy óriási tálat, e mellé két pince- inas egy roppant nagy kétfülű urnafélét helyez, és a fő- pincér édeskésen mondja: «Bitte, Euer Gnadén, zu belieben!» A vendégek majd a két edény-szörnyetegre, majd egymásra pillantanak, sehogy sem tudják megma- gyarázni magoknak a dolgot. Utoljára is azt gondolják, hogy fogságuk alatt nagyott fordult és haladott a világ, és itt is valami új találmánnyal találják magokat szem- közt, és egyik sem szeretné elárulni a világtól elmaradott- ságát, azért mindnyájan csak hallgatnak egy darabig. Végre az oláh, ki köztük a legéhesebb volt, csak belényül abba az üstszerű tálba és kiemel öblös belsejéből egy tetőzött kalán valamit, és kezdi enni. Az ő szerencséjére és a többiek szerencsétlenségére az első falat, mi vil-

lájára akadt, egy darab füstös szalonna volt, való a magyar töltött káposztába. Ízlett neki s mormogta: «binye, forte binye!» (jó, nagyon jó). Erre az egész kiéheztetett kompánia neki esik a tálnak, és csakhamar kiki egy-egy nagy falatot begyúr a szájába. A mi erre történt, azt leírni nem lehet! Egyszerre mindannyian felugranak, majd a visszafelé gargarizálás, majd a fuldoklás, majd az ek-szpektorálás hangjait hallatják, aztán iszonyú szitkok- és káromkodásokba törnek ki. «Azt a fűzfán fűtyölő argyilusodat! Szátrázeni! Ach, verflueht! Corpodi Baccho!» Most egyszerre az oláh is elordítja magát: «Ivrucsá tá!» (Crux tua). Egyszerre megint eszeveszetten neki esnek a nagy kráternek, merítenek belőle, hogy az émelygést csillapítsák és egyúttal szájukat kiöblintsék. De ha mostanig a jelenet tragikomikus volt, úgy az ivás után tisztán tragikussá vált: egyik nagyot ugrott, a másik görcsöt kapott, a harmadiknál a miserere kórtünetei mutatkoztak, mialatt a német földhöz vágta magát s egyre bögi: «Ach Gott, ach Gott! Ich bin vergiftet!» Majd mindnyájan halálra kezdik keresni a főpincért. Ez a szerencsétlen ember, hogy mindnyáját egyszerre és egyformán kiszolgálja, a különféle ételeket mind egy tálban összekavarva, a különféle italokat mind egy kancsóban összevegyítve hordatta fel!

A leírhatatlan lármára előjön a vendéglős, megtudja a történeteket és a főpincért azonnal elbocsátja. De ez már annyit ártott volt üzletének, hogy az ártatlan vendéglős még törzsvendégeit is szinte hogy el nem vesztette.

A mit a vendéglős tett főpincérével, azt tette I. Ferencz József is Schmerling Antallal: elbocsátotta! —

Ha most még egyszer visszapillantunk hazánk történetére a Habsburgok uralkodása alatt, azt látjuk, hogy mind az 1848—9.-i események, mind pedig az

azóta vívott alkotmány-harcok nem voltak egyebek, mint csak legújabb mozzanatai azon háromszáz éves küzdelemnek, melyet a nemzet alkotmánya és törvényes függetlensége megóvására majdnem szakadatlanul folytatott a bécsi kormány ellen. Azon államférfiaknak is már számos díszpéldányával találkoztunk, kik befurakodva a király és nemzet közé, megkísértették akárhányszor a haza beolvasztását Németország-, illetőleg Ausztriába; Schwarzenberg, Stadion, Bach, Schmerling és segédek nem voltak egyebek, mint amazoknak szemes máj mólói, csakhogy ezek egy lépéssel tovább is mentek.

Azt hirdették ők ugyanis, hogy Magyarország egy forradalom — forradalom volt nekik szabadságharcunk! — legyőzése után mindörökre elvesztette alkotmányát és jogait mind. A jogeljátszás eme hamis elméletével szemben, — melynek gyakorlati alkalmazása kedvéért 1850 óta katonai diktatúrák és ostromállapotok, provizóriumok, organizációk, reorganizációk és ismét új provizóriumok, útvesztő tömkelegében hurcolták ide s tova nem csak a magyar nemzetet, hanem a monarchia összes népeit —, Deák Ferencz, «a haza bölcse», a jogfolytonosságnak lőn apostola és ezt az elvet nem kevésbé a dynastia, mint a nemzet üdvére Isten segedelmével, az uralkodó vallássságára, bölcseségére és finom tapintatára támaszkodva, szerencsésen diadalra is juttatta, ámbár Schmerling a fejedelem és az európai közvélemény megtévesztése céljából még attól sem rettent vissza, hogy egyik kreatúrája, dr. Lustkandl által históriánkat és alaptörvényeinket idézetekben egészen meghamisíttassa, és a hamisítványokból ellenünk kovácsoljon fegyvert.

Schmerling és 1850 óta elődei az oszták kormányon azon szilárd, biztos és széles jogalapot, melyet többek között a *pragmatica sanctio*, a *diploma Leopoldinum*

és az 1848.-i törvények nyújtottak a dynastiának a Magyarország fölötti örökös és meg nem támadható uralkodásra, csak hogy a nemzetet is megfoszthassák az ama jogforrásokból számára is folyó alkotmányos szabadság élvezetétől, ki akarták rúgni a gyanútlan fejedelem lábai alól s annak helyébe a háború, a fegyver, a hódítás, a nyers erőszak ököljogának ingoványos, bizonytalan keskeny pallójára állítani urokat és császárszéküket.

Deák Ferenc.

Ha sikerül nekik ezen ép oly isten-, mint esztelen szándékuk, az uralkodót a hódító, a nemzetet a meghódolt szomorú szerepére kárhoztatják, a főt a törzsszel örökös háborúba sodorják, folytonos mérkőzésre kény-

szérik a nemzetet a többé nem-törvényes urával és a dynastia és nemzet közös ellenségeinek malmára hajtják a vizet. A ki meg van győződve a «discordia maximae res dilabuntur» megdönthetetlen igazságáról, az eme mérkőzés kimenetelének dynastia- és nemzetre nézve egyaránt végzeteljes volta iránt sem táplálhat kétséget.

A fejedelem korábban is, de az 1859 -i katasztrófa után még inkább belátta a jog elvesztés elméletének igazságtalanságát és veszedelmességét, de nem csak a magyar nemzetet, hanem a monarchia összes népeit akarván kielégíteni, tanácskozássra hívta meg a különféle nemzetiségek bizalmi férfait. Ezen tanácskozmány — hol főleg gr. Szécheny Antal, — kit a centralisták ellenállhatatlan diálektikája és metszően éles logikája miatt »Magyarország kardjának» neveztek —, védte a magyar államjogot, — egyetemben a konzervatívok előbbi lépéseivel eredményezte az októberi diplomát, melyről már szólottam.

De elhitték gonosz tanácsadói a fejedelemmel, hogy most, miután már a többi tartományok is alkotmányosan kormányoztatnak, a magyaroknak nincs semmi szükségük «Extrawurstra,» — mint a magyar ezeréves alkotmányt gúnyolták —, és hogy, ha ezt megadná nekik, kockáztatná az egységes monarchia hatalmi állását, részei elválaszthatatlan birtokolhatását és megkönnyítené Magyarország elszakadását,

Azon elégedetlenség, melylyel kivált a centralistáktól uralt német lakosságú tartományok az októberi diplomát fogadták, félvén, hogy azon fejős tehén élvezetéről melvet Magyarországnak neveznek, le kellend mondaniok, a rosszhiszeműleg besűgött aggályok jogosultságát látszott igazolni. Ezen elégedetlenséget, melyet a Magyarországból kimenesztett és többnyire rendelkezési állapotba — »dis-

ponibilitás»-ba — helyezett tisztviselők is természetes boszúságból növeltek, hazánk ellenségei a fejedelem előtt olyannak tüntették föl, mint a mely az állam részeinek összefüggését még inkább lazító magyar alkotmány visszaállítására folytán átragadna a többi nem-magyar fajokra mind, és így az uralkodó «a mit nyerne a réven, elvesztené a vámon.» Különben is úgy adták elő a dolgot, hogy az igazságos és vallásos fejedelem lelkiismeretességét elaltassák, hogy az az alkotmány, melyet a nemzetre akartak oktrojálni, nem csak egyenlő, hanem nagyobb értékű és tökéletesebb is a magyar alkotmánynál, a magyar tehát egészen úgy jár el, mint ama dacos, halálra ítélt gonosztevő, ki az uralkodó megkegyelmezését és jótéteményét hetykén és gögösen visszautasítja.

Ámbár sok jel arra mutat, hogy az uralkodó már akkor sem adott föltétlenül hitelt tanácsadóinak, mégis megengedte a próbát, hogy az októberi diploma szellemében a közös alkotmány «jótéteményeit» hazánkra is kiterjesszék; e jótétemény értékét a februáriusi pápens nyomán már kellőképpen méltattuk: Schmerling nem volt egyéb mint az alkotmányosság álcáját viselő Thugut!

Végre megsokalta a fejedelem is a nemzet testén véghez vitt viviszekció-khoz hasonló kegyetlen kísérletezéseket, kivált mert mindig szerette a magyart és emez ekszperimentálást is csak azért engedte meg, mert elhitték volt vele, hogy az az öszszbirodalom, a dynastia és maga a magyar nemzet jól felfogott érdekében szükséges.

De gondolkodóba ejtette őt nem sokára, mialatt a «Reichsrath» tucatszámra hozta a törvényeket de n o b i s s i n e n o b i s, hogy eme törvények végrehajtása Magyarországon, és a Schmerling-féle alkotmány «jótéteménye sugarainak kiárasztása» hazánkra, a helyett hogy az öszszbirodalomnak gyarapítaná, megbénítja, lefogva tartja

erejét. Még is csak furcsának tűnt fel előtte, hogy a szász, kinek apját mint földönfutót vendégszeretettel fogadta be egykoron a magyar, hogy az oláh, kit nem rég szabadsággal és földbirtokkal a maga földjéből ajándékozott meg önként a magyar, hogy az osztrák-német, kinek hazáját az elszlávosodástól s a németiségnek megmentette a magyar, hogy a cseh és morva, kinek rabló markáiból ragadta ki a Habsburgház számára az Ostmarkot a magyar, hogy a lengyel, kinek hazája helyreállítását annyszor sürgette a magyar, — hogy ezek és más apró-cseprő népfajcskák uralkodjanak a magyar felett, törvényt szabjanak a magyarnak. És furcsának tűnt fel előtte egy szóval, hogy a dynastia, a monarchia nevében, melyet a magyar többször megmentett, a magyart sanyargassák. S ha ezt a magyar mégis inkább tűri, semhogy ősi alkotmányáról lemondjon, úgy evvel mégsem érhet föl az az új alkotmány, melyet Schmerling reá akar erőszakolni. S dacára ezen végtelen zaklatásnak, megszegyenítő lealázásának, megmérhetetlen kárnak, stb., stb., — mit mind a császár nevében szenvedtetnek vele, a magyar mégis mindenütt, a hol és mindenkor, a midőn csak lehet, félreismerhetlen módon jelét adja hűségének és ragaszkodásának törvényes uralkodója iránt és csüng a reményen, hogy ebben egykor koronás királyát tisztelheti. Hogy Magyarország el akarna szakadni a monarchiától vagy pláne a dynastiától, azt az uralkodó ugy sem hitte soha.

De okossága, bülcseége, életülozoliája azt parancsolta neki, hogy mindezeknek belátása után is тұrjön - szenvedjen ő maga is a magyar nemzettel mindaddig, míg ezek a telivér-centrálisták álalkotmányukkal együtt a többi népek szemében is lejárvák magokat, míg magok ezek a népek is belátják, hogy alkotmányos szabad Magyarország

nélkül, mely, ha ilyen, az egész monarchia erejének leg-
gazdagabb kútforrása, el sem képzelhető alkotmányos
szabad Ausztria, és míg ez maga saját kárán jut azon
meggyőződésre, hogy minden csapással, melyet Magyar-
országra mér, önönmagát sebz meg és úgy tesz minden
jogfosztással, mintha valaki balkezével saját jobbjáról egy
ujjat vágna le.

A bölcs fejedelem helyesen számított. Ausztria
népei kezdtek kijózanodni, kételkedni a Schmerlingféle
«egy pásztor és egy akol» tan a szent írásból a mo-
nárchiára való átvitelének jogosultságában, a magyarok
csak a közös pásztor egységét ismervén el, és kezdett
ébredezni bennök is a vágy, az óhajtás, «bárcsak kibé-
külne velünk a Brúder Ungar»!

Mihelyt ő felsége minden tünetet megfigyelve sas-
szemével észrevette, hogy Ausztriában is szívesen fogad-
nák a magyar alkotmány helyreállítását, és ő, míg az
egyik elégedetlenségének bedugja forrását, nem húzná
föl mások elégedetlenségének zsilipjeit, és nem szolgál-
tatná ki a magyart kívánságának teljesítése által a töb-
biek irigysége-, gyűlölete- és féltékenységének, örömet
meghallván és meghallgatván saját nemes atyai szívének
kényszerből gyakran elnyomott dobbanásait, önként ke-
reste és meg is találta a leghívebb nemzetéhez való kö-
zeledésnek az útját.

De a míg ennyire érlelődtek a dolgok, és tisztultak
az eszmék, míg magok ama népek is belátták, hogy a
magyar észszerűen jár el, mikor nem akarja alkotmányá-
nak ezeréves fáját, melyet ugyan számtalan vihar tépedt,
de törzsében meg nem rongálhatott, gyökereiben meg
nem ingatott, könnyelműen kivágni, hogy helyébe idegen,
a talaj minőségét nem ismerő, kontárkodó kertész helyébe
nehány napos csenevész, ekzótikus cserjét ültethessen,

mely sem árnyékot nem nyújt, sem gyümölcsöt nem ad, — és míg nem jöttek magok is arra a különben oly egyszerű és világos igazságra, hogy a legjobb minden nemzetnek mégis azon alkotmány, mely magából a népből növi ki magát, és föl nem cserélhető semmi mással, még ha ez más nemzet előtt jobbnak tűnnék is föl: addig a magyar nehéz és hosszú szenvedés keresztútját tette meg, erőt fogyasztó és sorvasztó nélkülözést állott ki, kimerítő és lehangoló, néha kétségbeejtő küzdelmet vivott, és súlyos próbákon, csábítgató kísérleteken vezette őt türelmének hűség erősítette fonala, — és ő mindezeket legértékesebb nemzeti kincsének visszaszerzéséért panasz nélkül, férfias kitartással élte át. Így jutottunk el Isten segedelmével azon pontig, hol már szabad volt látnunk fejedelmünk jóságos arcát és bátorító tekintetét, és a hol a siker reményéből származó lelkesedés új rugalmal adott kifáradt tagjainknak.

1865-öt írtak.

Mielőtt azonban rátérek a fejedelem és nemzet kölcsönös közeledésének elbeszélésére, a provizórium idejéből, mikor még farkasszemét néztünk Ausztriával, ki a magyart erőnek erejével kiaszott sovány keblére akarta szorítani, — egy jellemző történetkét akarok elmondani.

Bartakovics Béla egri érsek, e jószívű, hazafias érzelmű, derék magyar főpap, kinek születése századik évfordulóját, mint a tegnapi lapokban (márc. végén) örömmel olvasám, nemsokára illően akarják megünnepelni, országszerte ismeretes volt tréfás ötletei- és elmés megjegyzéseiről is. A hatvanas évek elején, tehát Schmerling virágkorában, történt, hogy az érsek a húsvéti feltámadásnál szokásos processziót, a szentséggel kezében, vezetvén, az előtte fegyvert prezentálva tisztelgő katonákat nem vette észre és figyelembe. Az előtte lépdelő és, hogy

az oltáriszentséget füstölje, minduntalan meg-megforduló egyik thurifer azon hitben, hogy a katonaság kikerülte a főpap figyelmét, halkán mondja az érseknek: «Kegyelmes Uram, ezeket a katonákat is meg kell áldani!» «Majd, ha kibékülünk!» replikázza egész komolyan és hangosan a főpap és elhalad, a nélkül hogy áldást adott volna, a katonaság előtt. Vájjon az a tiszt, ki 1880-ban állítólag letépte Egerben a magyar zászlót, nem az áldás megtagadása miatt állott-e bosszút az ártatlan trikoloron?

De jóllehet az érsek ezen cselekedetét is azonnal megsürgönyözték a fejedelemnek, éppen mint azon hazafias felköszöntőjét is, melyről már szóltam, és jóllehet a lelkes főpap honszeretete és az elkínzott magyar alkotmányhoz való szívós ragaszkodása miatt az akkori hatalmasok előtt éppen nem volt persona grata, az uralkodó neki 50 éves papi jubileuma alkalmából mégis a Szent István-rend nagykeresztjét adományozta. S e keresztet az érsek legbiztosabb jelül vette annak, hogy «most már csakugyan kibékülünk». —

A Király és a nemzet közeledése egymáshoz.

Mindig vezércsillagként fénylett Deák Ferenc lelki szemei előtt eddigi küzdelemteljes egész pályáján azon elvitázhatatlan történelmi igazság, mely szerint, akárhányszor a királyt környező ellenséges érzelmű vagy egyoldalú tanácsadók a magyar alkotmány ellen merényletet követtek el, mindannyiszor utóvégre is az uralkodó lelkiismerete, a törvényes király igazságszeretete és bölcsesége telhetőleg jóvátette bűnét vagy hibáját szolgálainak és mohó ujjal iparkodott balzsamot csöpögtetni a nemzet sebeibe.

Ezen reménye most sem csalta meg a nemzet bölcsét.

Az uralkodó, kit 17 éven át szakadatlanul ingereltek, izgattak, bősítettek a magyar nemzet ellen, rágalmazván ezt előtte, eltitkolván előle az igazságot, — melyet hogy meg ne mondhasson, némaságra kárhoztatták az országot —, mihelyt meggyőződött eme vádak alaptalanságáról és az ártatlan nemzet szenvedéseiről, valamint tanácsosai gonoszsága- vagy tehetetlenségéről, azonnal eltökélte magát, hogy szakít az eddigi rendszerekkel, — hisz « s a p i e n l i s est mutare consilium in m e l i u s » —, és visszaállítja maga és a nemzet között azon viszonyt, mely semmiben sem különbözik a jó atya és jó gyermekei közötti viszonytól, és mely fennállott volt

utoljára 1848-ban is a király és az ország között, de melyet megzavartak és széttéptek végzetes események és gonosz befolyás-ok.

Jóakarátának és rokonszenvének irántunk a fejedelem egyesek- és testületekkel szemben már számtalanszor adta volt már ezelőtt is félreismerhetlen tanújeleit, valahányszor azoknak sikerült, kikerülve a rosszakarátú kormányt, hozzá eljutni és eléadni nekik gyakran országos érdekeket is érintő kéréseiket. De fejedelmünket az ő igazi megnyerő valójában és szeretetreméltóságában csak 1865-ben, a kölcsönös közeledés és bizalomébredés ezen áldott évében, volt szerencsénk láthatni.

Ezen közeledés első nyilvános mozzanata volt már nézetem szerint az uralkodó megjelenése a pozsonyi versenyfuttatáson 1865. április 30.-án. Vilmos főherceggel jött egy pár törzstiszt kíséretében, magyar huszárezredesi egyenruhát viselve. Nagy sokaság gyűlt volt össze ez alkalomra; jelen vala kivált a környékbeli nemesség. A mint megpillantották az érkező és barátságosan köszöngető fejedelmet magyar ruházatban, — ez akkoriban eseményszámba ment —, a lelkesedés szűnni nem akaró éljenekben tört ki. Minden kíséret nélkül járt-kelt a versenytéren a nagyszámú közönség között fesz-telenül és úgy viselkedett, mint a ki a magyar hűségében és szeretetében találja legfőbb örét: sem csendőr, sem rendőr, sem katona nem volt az ő közelében, minek híre futván csakhamar az országban, a fejedelemnek eme bizalma bizalmat és reményeket ébresztett a nemzetben is. Hogy azonban ama bizalom szilárd, eme remények alaposak voltak, csak június első napjaiban vált megcáfolhatatlan igazsággá.

Miután bizalmas kérdésünkre, vájjon számíthat-e kegyes fogadtatásra az uralkodó részéről a magyar orszá-

gos gazdasági egyesület küldöttsége? — kedvező választ nyertünk, eme küldöttség csakugyan meg is jelent Cziráky dános gr. vezérlete alatt Bécsben június 4.-én és fölkerlte a fejedelmet, hogy szerencséltesse a gazdasági kiállítást Pesten látogatásával. A magyar válasz, melyet, tudom, Isten bizony! nem Schmerling sugalmazott, így szól: «Szívesen üdvözlöm Önöket körömben és örömet fogadom meghívásukat, mely Nekem alkalmat nyújt, hogy kedvelt Magyarországom gazdasági és egyéb anyagi érdekeinek előmozdítására célzó törekvéseiről személyesen meggyőződhessem.

Adják át Önök küldöiknek szívélyes üdvözetemet és királyi hajlamom s kegyelemem biztosítását, tudassák a feletti örömet, hogy az ország fővárosát oly hosszú idő után már a legközelebbi napokban megláthatom és ezáltal is bizonyítékát adhatom azon mindenkori atyai vonzódásomnak és őszinte szándékaimnak, miket hű Magyarországom összes lakói iránt, kiknek megelégedése olyannyira szívemen fekszik, állandóan táplálok.»

A császár ezután szívélyesen és mintegy meghitten társalgott a küldöttség tagjaival és meleg kézszorítással bocsátotta élőkét e szavakkal: «Viszontlátásra Pesten!»

A jég meg volt törve.

Két nappal a küldöttség bécsi fogadtatására ott látjuk a fejedelmet a pesti gazdasági kiállításon, hol gr. Festetich György üdvözlő beszédére ezeket válaszolja: «Teljesen méltányolom azon hazafias törekvést, melylyel az egyesület az ország gazdaságát és az avval összeköttetésben álló iparok emelését előmozdítani ügyekszik. — Azon fontosság, melylyel a polgári tevékenység ezen ága a társadalom jóllétének fölvirágoztatására s ez által az általános megelégedés előidézésére bír, nem kerülté el eddigelé sem fejedelmi gondjaimat.

Valamint tehát örömmel fogadtam az egylet meghívását, úgy meglelégedéssel győződöm most meg azon érdekeltségéről, melylyel az általa rendezett kiállítást, — mit ezennel megszemlélendő vagyok —, az ország minden osztályú lakossága kíséri.

Haladjanak Önök ezentúl is a kitűzött, fontos cél felé, és legyenek meggyőződve jóakaratomról s azon őszinte szándékról, melylyel e szép hazá, valamint különösen az egylet érdekeinek előmozdítása iránt viseltetem. Én meg vagyok győződve, hogy a kedvező eredmény, mire a Mindenható áldását kérem, bizonyára nem fog kimaradni».

Hogy ilyen beszéd után, hol maga a fejedelem «hazafias törekvésről, szép hazáról» beszél és a hazafias törekvésre a «Mindenható áldását kéri» stb., s melynek egész alaphangja még csak rég múlt boldog időkre emlékeztetett, vége-hossza nem volt az éljenzésnek, önként következik.

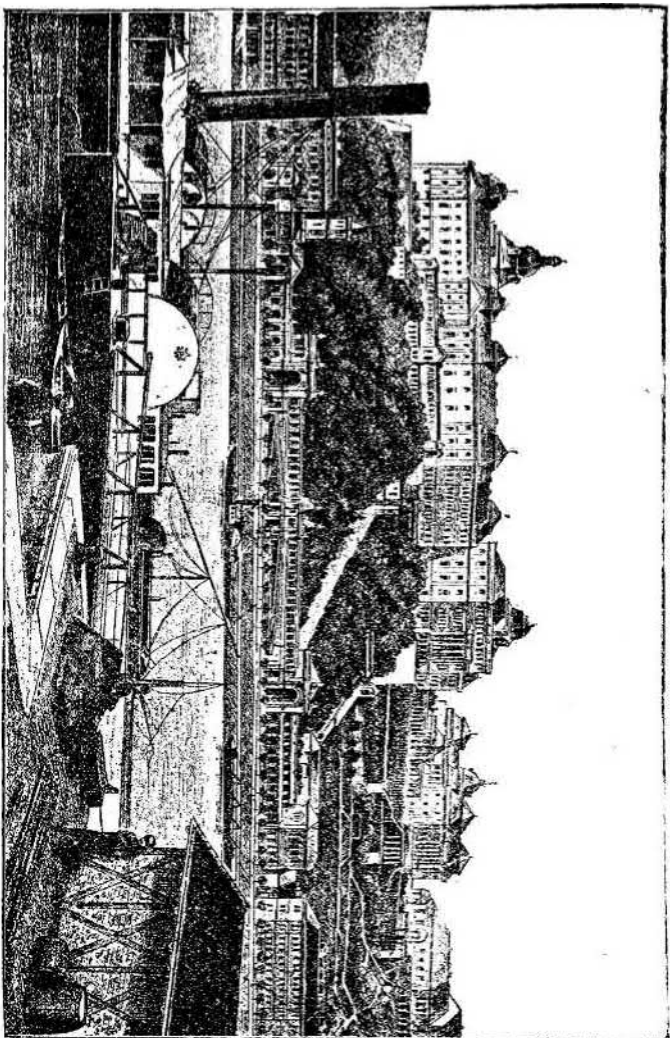
Míg a császár a kiállítást megszemlélte, addig a gépek között felállított Fanda és társai-téle egyesületi nyomda a következő tartalmú nyomtatványt vonta le és szórta szét a jelenlevők között: «Az ország, mely négy éve hallgat, megszólal ismét, és mint a beszélni kezdő gyermek, Fölségedet éltetvén, atyja nevét ejti ki. Itt a szótalan fák, a néma berkek, a természet, az emberi kéz és gazdaság művei — mind résztvenni kívánnak az örömben, midőn visszhangozzák: «Éljen a király! a Hazá atyja!» — A remény, mely ajkainkat megnyitotta, azzal a bizodalommal tölti be szíveinket, hogy ezen örvendetes nap emléke államéletünkben megtalálható mély nyomokkal lesz jelölve». Nem tudtam nyomára jönni, ki volt szerzője eme jellemző egyszerű soroknak: — azt mondják, a császár érdeklél olvasta.

Ez alkalommal egészen június 9.-éig maradt körünkben a fejedelem. Sok minden történt ezen rövid egy ittlét alatt is, a mi szép reményeknek fakasztotta bimbóit és az uralkodóban is megerősítette azt a meggyőződést, hogy a sok ok- és igazságtalan zaklatások sem voltak képesek megingatni a gránitszilárd nemzeti hűséget: hisz a sebzett hű kebelben annál melegebben és gyorsabban dobog a szív, ha ebben hely marad a megértés és kibékülés reménye számára. Ezen hűségről és ragaszkodásról biztosította az uralkodót a hatóságok és testületek, sok megye és város küldöttségei stb. fogadásánál minden üdvözlő beszéd, minden egyes nyilatkozat.

Szcitóvszky János bíboros hercegprímás hódolatteljes beszédére adott válaszában már jelölve látjuk az utat, mely a kiegyezésre vezet, sőt célzás van benne a koronázásra is, míg a «birodalom hatalmi állásának» említésével érinti a legnagyobb nehézséget, mely a kiegyezésnek útjában áll. Tudjuk, hogy a merev összpontosítás emberei mindvégig azt hangoztatták, hogy a centralizáció kovácsolta lánc meglazulása az egész monarchia elgyöngülését vonná maga után.

A nagyjelentőségű válasz így szól: «Örömmel üdvözlöm királyi Elődeim ősi hajlékában kedvelt Magyarországom ennyi hű fiait és kedvesen fogadom azon hódolatot, melyet Eminenciád mindnyájok nevében kijelentett.

Valamint mindenkor, úgy jelenleg is elhatározott akaratom magyar koronám népeit minden tekintetben a lehetőség kielégíteni, — s ama bizalom, melylyel Önök e végből személyemhez fordulnak, kezeskedik arról, hogy Önök atyai szándékaimat helyesen fogják fel, és ennek folytán mindnyájan egy reményteljes jövőnek nézhetünk elébe.

A budai királyi várapalota.

A legrövidebb időn máris megnyitom ama tért, hol egyrészt annak törvényes képviselőitől a lakosság igazságos óhajtásairól értesülhetek, másrészt pedig azon kívánságaim, melyektől a birodalom hatalmi állása föltételeztetik, jogos méltánylásra találhatnak, hogy eképpen a kölcsönös jogok és kötelmek kellő figyelembe vételével, valamint szintén a közbejött viszonyok helyes fölismerésével közeledjünk azon cél felé, melyre mindnyájan törekszünk, s mely egész birodalmam jóllétét és megszilárdítását képes biztosítani nem csak, hanem, mivel kölcsönös bizalmon alapul, azt kétségkívül fogja is biztosítani.

Kettős örömmel fogok azután ismét Önök körében megjelenni, hogy amaz ünnepélyes alkalomkor, melyre az isteni gondviselés Eminenciád életét tartsa meg. — megszentésithessem azt, mi már jelenleg is honatyai óhajtásaim főcélját képezi».

E beszéd leírhatatlan lelkesedést és végnélküli éljenzést idézett elő. már egész tartalmánál és őszinteséget magán hordó előadásánál fogva is, de különösen azért, mert a császár a fontosabb helyeket, mint a hol a bizalmat, az országgyűlés egybehívását és a koronázást érinti, különösen és kiemelőleg megnyomta. Szcitovszky örömeben sírt és zokogott. Isten nem hallgatta meg a királynak az áldott jó öreg főpapra vonatkozó óhajtását: Szcitovszky már 1866. október 19.-én meghalt, nem adatott neki az a szerencse, hogy ő kenje föl magyarok királyát és tegye ennek fejére szt. István koronáját.

Míg az erdélyi főnemességet gr. Mikó Imre vezette a fejedelem elé, addig a magyarországinak megint a haza bíboros főpapja volt vezére és szónoka, kinek üdvözlésére a császár ezt felelte: «Örvendek, hogy Magam

előtt láthatom Önöket, mind megannyi jeles fiait e lovagias nemzetnek.

Azon osztály, melynek Önök tagjai, mindenkor kitűnt jeles honfíúi erényekben, a fejedelem iránti hűségben és ragaszkodásban.

Ezen erények élnek kétségen kivid Önökben is. Bizton s különösen elvárom tehát Önök hűségétől és ragaszkodásától, hogy legközelebről életbe léptetendő, az ország közjávána előmozdítására célzó intézkedéseim sikerítésénél közreműködnek.

Legyenek egyébiránt meggyőződve azon szíves vonzalomról és őszinte bizalomról is, melylyel Önök iránt viseltetem, és melyről Önöket mint mindenkor, úgy ezúttal is biztosítom».

A fejedelemnek tehát «lovagias nemzet» vagyunk, nem, mint Windischgrätznek «rebellisek», vagy mint Bachnak «betyárok», vagy mint Schmerlingnek «mal-kontens zeccesszionisták».

De vájjon mit is gondoltak a Wien partján lakó «jó barátaink», mikor ezeket és a hasonló beszédeket olvasták, és az uralkodónak éppen oly ünnepélyes mint szívélyes fogadtatásáról a hír eljutott hozzájuk? Azt hiszem, nem a legjobban és legkényelmesebben érezhették magokat a bécsi minisztériumokban és udvari kancelláriákon a bársonyszékeken és szőnyeges termekben.

Azon intézetek közül, melyeket a mindig magyar huszártábornoki díszruhában megjelenő császár ez alkalommal látogatásával kitüntetett, megemlítem a Ganz-léle vasöntödét, a Vakok-intézetét, hol az ételt megízlelte, a városi reáliskolát, hol magyarul írta be a nevét a vendégkönyvbe, a magy. tudom. akadémiát, a Ludoviceumot és Josephinumot és a tudomány egyetemet. Itt dr. Schopper György rector magnificus üdvözölte Mária Teréziának,

az egyelem második alapítójának fölséges utódját szokott ékesszólásával, valódi hazafias szellemtől átlengett beszéddel, mire a fejedelem barátságosan és kézszorítással válaszolt. A rector ezután fölvezette a díszterembe, mely telve volt egyetemi hallgatókkal, kik a belépő uralkodót dörgő éljenzéssel fogadták, és kiknek dalárdája egy jól sikerült hazafias tartalmú, magyaros zamatú dallal kedveskedett a kellemesen meglepett fejedelemnek, ki ekként búcsúzott el a múzsák derék fiaitól: «Örülök, hogy Önöket ily szép számmal látom itt. (igyekezzenek és haladjanak ezután is úgy, mint eddig haladtak. Isten áldja meg Önöket!» Elképzélhetjük a lelkes fiatalság kitörő örömét ezen atyai szavak hallatára.

A csónak- és lóversenytől sem maradt el a minden férfias és lovagias foglalkozást kedvelő császár. Mindkét alkalomnál a néző sokaság közé vegyült minden rendőri vagy katonai őrizet nélkül, barátságosan viszonzva a hódolatteljes üdvözléseket.

Magától érthető, hogy a testvér-főváros az üdvöt ígérő eme látogatásnak örömeire önként kivilágított és fáklyásmenetet és zenét rendezett az epedve várt uralkodó tiszteletére, ki a 3000 fáklyás és megszámlálhatlan sokaság éljenzését és hódolatát megköszönendő többször jelent meg a királyi várak erkélyén.

Még csak a király ideutaztának az egykorú lapokban megjelent leírásából akarok egy momentumot kiemelni. Marcheggen hg. Liechtenstein Frigyes országos katonai főparancsnoktól fogadva és tovább kísérve, mindenütt, a hol a vonat megállóit, beláthatlan nép által üdvözöltetett. Feltűnést okozott kivált Érsek-Újváron tengernyi sokaság között a megjelenése nem csak Roskoványi Ágost nyitrai püspöknek és a káptalannak, hanem mintegy

400 katolikus papnak is, kik a szent korona örökösét kegyelet teljes hódolattal üdvözölték híveik élén.

Elutazása előtt 3 kéziratot intézett gr. Pálffy Mór akkori helytartóhoz: az egyikben elrendeli a debreceni gazdasági tanintézet már jóváhagyott felállításának siettetését: a másikban megdicséri a gazdasági kiállítási és elengedi az orsz. gazdasági egyesületnek több ezer forintnyi adós-ág visszafizetését az országos alap részére: a harmadikban elbúcsúzik a fővárostól. Ez utóbbit mint általános érdekűt idézem. «Kedves Gróf Pálffy! Kedvelt Magyarországom szív é b e n való időzésem alatt a testvér-fővárosok lakosságának valamennyi osztályaiból és rétegeiből folytonosan jobbágyi hű ragaszkodásnak meleg és félreismerhetlen bizonyítékait tapasztalam.

Meghatva azon szívélyes bizalomtól, mely atyai szándékaimat legjobban visszatükrözi, meghagyom önnek, hogy mindnyájoknak őszinte köszönetemet és teljes hajlandóságom biztosítását kifejezze.

Midőn kedves Magyarországomat, hol örömet töltöttem volna több időt, elhagyom, magammal viszem a nem-sokára-visszatérhelés reményét, hogy akkor azon örvendetes művet, melynek állandóan mindnyájunk szívének kell feküdnie, úgy, miként azt megérkezésem napján ünneptélyesen kijelentem, befejezhessem.

E részben Isten oltalmába vetem bizalmamat s elvárom minden hű magyarnak tetterős gyámolítását.

Budán, június 9-én, 1865.

Ferencz József s. k.»

Valamint jövetelénél a polgármesterek fogadták volt egyetemben a lakosság színe-javával a pályaudvaron a fedelmet, úgy búcsúztak el ugyanazok tőle távozásakor. Ugyanott megjelent mind a két alkalomkor a papság és

nemesség, nemkülönben az ország minden részéből összesereglett sokaság.

De látszik, hogy «hű-bele-Balázs» módjára vagyok kénytelen írni, mert mind a chronologikus rendet nem tartottam be, mind pedig sok érdekes apróságot nem hoztam föl. Ilyenek pl. ezek: Már említettem valahol, hogy az abszolutizmus és a provizórium alatt egy téren sem érvényesült soha közvetlen magyar érdek, ha nem sikerült annak valamiképpen a rosszakaratú kormányférfiak kikerülésével az uralkodó személyét megnyerni: különben irgalom nélkül «kitekerték a nyakát» az ügynek. Még vasutak építésénél is első sorban Ausztria és a vele ellenünk szövethetett nemzetiségek érdeke jött tekintetbe. Ezt jól tudván Szathmár is, küldöttségei menesztett 1805 februárban egyenesen a császárhoz, hogy vasútépítésre engedélyt kérő folyamodványát neki átnyújtván, kieszde pártfogását az ügy számára. Ő felsége magyarul felelt. — ez sem volt akkortájt mindennapi dolog —, és utasította a kormányt, hogy a kérvényt lehetőleg kedvezően intézze el.

Ugyancsak 1865 február havában meghagyta a kormánynak, hogy a magy. nemzeti múzeum fölszerelési szükségletére 50,000 forintot utalványozzon és évi szubvencióját 12.000 firtra emelje.

Még mielőtt kirándult Pozsonyba, az ottani lóversenyre 200 db. aranyból álló díjat tűzött ki.

Tudomására jutván, hogy Almásy Pál, kit a hadi törvényszék többévi fogságra ítélt és a szomorú emlékü Ölmützben elzárattott, megrongált egészségét csak a karlsbadi fürdőn nyerhetné vissza, saját iniciatívájából megengedte a magyar főnemesnek, hogy 2 hónapot Karlsbadban töltsön, sőt később ezt az engedélyt hosszabb időre és más helyre is

kiterjesztette, és Almásynak utoljára hátralevő büntetését egészen elengedte.

Mindezen magokban véve csekély, de magyar érdeket érintő, momentumok, valamint magyar politikai elítélteknek mind sűrűbben jelentkező megkegyelmezése még pesti látogatása előtt mélabús és sejtelemdús gongolatokba ejtették ellenségeinket, kik egészen elszörnyülködtek annak hallatára is, hogy ő felsége díszlakomáin, melyekre azokat «a nyakas papokat, büszke nemeseket és rebellis polgárokat» meghívta, — még a cigányok is, a magyarnak eme derút nyújtó sötét árnyékai is, játszottak, még pedig oly nótákat, melyek még annak az «Erz-rebell»-nek, annak a «Franz Rágóczynak» is fülébe másztak: mind meg annyi gyászinduló volt ez az ő füleikben.

Mind a császár, mind a nemzet meglehetett elégedve ezen első látogatás eredményével: az meggyőződött, hogy a nemzet hűsége megingatlan, ez, hogy a császár jósága határtalan.

A nemzet újjászületése fájának gyökerét a legújabb korban 1865-ben kell keresni; az 1867,-i év annak legpompásabb virágzatát láttatja, melynek édes gyümölcseit a mai napig szedegetjük. Ha ezen gyümölcs minőségével és mennyiségével némelyek nincsenek megelégedve, annak korántsem a király az oka, hanem a mi ügyetlenségünk, élhétlenségünk, melynél fogva azt az 1865-ben gyökerező fát nem ápoltuk, nem gondoztuk, nem fejlesztettük kellőképpen és összhangzatosan.

A fejedelem 1865-ben a nemzet szövetségese lett, vállalkozott arra, hogy kivezeti azt a haza legjobb fiaira támaszkodva azon fojtó levegőjű tömkelegből, azon megvívhatatlannak látszó, elátkozott labyrinthusi sötét várból, a hová rémuralom, majd abszolutizmus, majd meg a provizórium számtalan válfajai zárták volt.

Erre nézve szent és visszavonhatlan ígéretszavát adta ezen látogatása alkalmával több ízben, és hogy azt beválthassa, a maga részéről semmit sem mulasztott el I. Ferencz József, annyi császárok és királyok eme dicső és lovagias sarjadéka. A haza szívében, mint maga is fővárosunkat nevezte, megjelenéséről bátran sürgönyözhetett az uralkodó fölséges nejének, ki akkor egymaga volt föltétien jóakarónk és pártfogónk. — mit egykor C. Julius Caesar írt 5 napi diadaláról egyik barátjának (Kr. e. 47.): «Veni, vidi, vici!» Ő is 5 nap alatt hódította meg a magyarok szíveit!

Alighogy visszatért Bécsbe, munkához fogott, hogy eltegye láb alól azon legfőbb akadályokat, melyek a nemzettel való kibékülésnek és az alkotmány visszaállításának leginkább állottak útjában. Szerencsés tapintattal és éleslátással meg is találta azokat az elhatalmasodott centralisztikus bürokrácia képviselőiben, kiknek fondorkodása addigelé minden közeledést az uralkodó és a nemzet között már csirájában megfojtott. Már július 6.-án bekövetkezett emez áldatlan rendszer: a merev összpontosítás, a várakozás és alattomos tevékenység embereinek tömeges elbocsátása, míg végre nagymesterüket, Schmerlinget is utolérte sorsa augusztus 16.-án: elbocsátatott, és gr. Belcredi Rikárd neveztetett ki helyébe. A magyar ügyek élére most már ő felsége oly hazafiakat állított, kik mindig bajnokai voltak az alkotmányosságnak és az ország törvényes függetlenségének. Ezen időben lett Mayláth György magyar, gr. Haller Ferenc erdélyi kancellár és br. Sennyey Bál főtárnokmester, kik a maguk részéről is folytatták hatáskörükben a fejedelem által megkezdett purifikacionális munkát, a 17 keserves év alatt az Augászislállóban felhalmozódott stercus eltávolítását.

Ne kicsinyeljük ezen különben konzervatív állam-

férfiak érdemeit, melyeket 1867-ig szerelek magoknak. Ok óvták meg gondos éberséggel a bizalomnak még zsenge és gyöngye plántáját mind a szenvedélyes láz forró sirokkójának kiszárító lehelletétől, mind a félénk gyanú fagyos bórájának dermesztő fuvallatától; nem egyszer fújdogált mindkettő elég hevesen és tört neki amaz égi virágszál életének. Önélkülök még sok bajt okozott volna az országnak itthon a követelések telhetetlensége és számolni nem tudó meggondolatlansága, amott az abszolutizmus és centralizáció halálvergődése és végső erőlködése.

Mélyreható cselekedete az uralkodónak azonban az országgyűlés összehívása volt. Az erdélyi országgyűlést 1865. szeptember 1.-jén hívta össze november 19.-ére, tehát éppen a mi hódolva szeretett és imádott királynénk nevenapjára, nem N.-Szebenbe, a szomorú emlékezetű csonka szkupstinának a magyarhoz mindig, de mindig hotelen színhelyére, hanem a «kincses» Kolozsvárra, az erdélyi magyarok fővárosába, és egyesegyedül azon célból, hogy eltávolítva az abszolutizmus és provizóriumok emelte mesterséges torlaszokat a törvényes unió elől, intézkedjék az egyedül törvényes közös országgyűlésben való részvétel keresztülviteléről, — ezt pedig, a magyar országgyűlést, összehívta ugyanazon hónap 17.-én törvényesen megállapított helyére, Pestre, december 10. napjára. Ezen közös országgyűlés fő feladata az összehívó levél és megnyitó beszéd szerint a kiegyezés volt.

Megnyitotta azt pedig az uralkodó királyi fény kifejtése mellett 1865. december 14.-én oly trónbeszéddel, hogy a honatyák, megfedkezve az udvari szertartás minden feszélyező szabályairól, szinte minden szakasza végén zajos éljenzésbe törtek ki, gyakran sokáig félbe-

szakítva a fölséges szónokot. E beszéd mellőzésével idézek mégis néhány mondatot az összehívó királyi levélből, már csak azért is, mert abban a «megkoronáztatásról» áperté van említés téve. »Népeink boldogítására», úgymond, »törekvő atyai szívünk azon őszinte óhajtása által indítatva, hogy a fennálló törvények értelmében eszközendő királyi felavatásunk, ünnepélyes megkoronáztatásunk és királyi hitlevelünk kiállítása által a szeretet azon köteléke, melylyel kedvelt Magyarországhoz csatoltatunk, mindinkább megszilárdíttassék, — újra megnyitjuk ama tért, melyen szent István apostoli dicső elődünk koronájához tartozó országaink ... rendével és képviselőivel tanácskozhassunk és üdvös törvényeket alkothassunk ... Az ország boldogságának növelésére és szellemi s anyagi érdekeinek előmozdítására és a közjó gyarapítására célzó . . . törvényes intézkedések fölött kedvelt Magyarországunk hű rendével és képviselőivel atyai szívünk kívánata szerint értekezhetés végett f. évi karácsonyhava 10.-ére . . . Isten kegyelméből saját személyünkben megnyitandó és vezetendő közországgyűlést rendelendőnek és hirdetendőnek elhatároznk.»

Ekkor hívta tehát 17 év óta, — mely szomorú korszak gyászbetűkkel van történetünk évkönyveiben följegyezve —, a fejedelem először szent István koronájának összes országait köztanácskozásra egybe. Az országgyűlést összehívó királyi levél úgy hatott a keserű megpróbáltatások között sem csüggedő, de már-már türelmetlenkedő magyar nemzetre, mint hosszú sötétség után a lidércnyomás alatt nyugtalankodó lázbetegre a hajnal hasadása, mely a ragyogó nap közeledtét hirdeti, a megvigasztalót, a megnyugtatót, a meggyógyítót. De valamint a nap sugárkoszorúzta ragyogó ábrázata elől a világságot félfő éjjeli madarak, lepkék s undok csúszó-mászó

állatok odúikba s rejtékhelyeikbe menekülnek, úgy szállottak eme királyi levél megjelenésére sötét sírjokba a jogeljátszás, a rideg összpontosítás, az abszolutizmus hírhedt tanai is. Az 1865.-i év diadalát jelentette a jogfolytonosság elvének, a jog és igazság halhatatlanságának. A nemzet nem rendelkezett sem ágyúval, sem szuronyyal, sem puskával, sem karddal, — hisz még a száz éves kovás puskákat is elszedték tőle —, nem volt neki egy szál katonája sem, — hisz saját fiainkat is ellenünk fegyverezték föl —, nem volt sem aranya, sem ezüstje, sem bankója, — hisz mesterségesen szegényítettek bennünket és gazdagították ellenségeinket —, egyedüli fegyvere a jog és igazság volt, — senki sem könyörült rajta, csak Istene és királya! De ezek igen, és mert igen, ki csodálkozhatik, hogy két ily szövetségtárs mellett a magyar, ámbár fegyver-, véd- és szinte meztelen, mégis győzedelmeskedett a pokol hatalmas kapuin?!

A fejedelem az által, hogy az országgyűlés összehívásával megnyitotta a végleges kibontakozáshoz vezető és egyedül törvényes utat, maga tette meg az első hatalmas lépést a közvetlen kibékülésre, a mi neki annál inkább tudható be érdemül, mert mellőzte tanácsadóinak az ellenkezőt javasló kigyósziszegését és egyedül magas szelleme sugallatára és nemes szíve dobbanására hallgatott, a mikor békejobbot nyújtott az előtte annyit vádolt, annyit rágalmazott nemzetnek.

Az 1865-ben megkezdett és 1867-ben szerencsésen befejezett kiegyezésnek két oldala van: egy erkölcsi, csaknem vallási, és egy jogi. Az erkölcsi kibékülésnek meg kellett előznie a jogi kiegyezést, különben ez be nem következhetik.

17 év végzetteljes eseményei széles és mély elválasztó űrt ástak volt a nemzet és az uralkodóház között.

Hogy nemzet és fejedelme szíve találkozassék, ezt a tátongó űrt be kellett temetni, — de mivel? A keserítő emlékek romjai- és törmelékeivel. Szükséges volt, hogy az uralkodó belássa, hogy szabadságharcunk önvédelmi küzdelem volt; el kellett felednie, hogy az alatt kényszerből megtagadta a nemzet öneki is az engedelmisséget; meg kellett bocsátania a szentségtöréssel határos debreceni határozatot; felednie azt, hogy a nemzet kétségbe kergetett számos jeles fiai még a monarchia és dynastia ellenségeivel is hajlandók voltak szövetkezni a haza érdekében; nem gondolnia arra, hogy a nemzet egy része az 1859,-i vereségek hírével kárörömmel üdvözölte, és végre el kellett néznie, hogy az abszolutizmus és provizóriumok gyötrelmei között a nemzet nagy része nem tudta mindig párosítani a honszerelmet a fejedelem iránti tisztelettel.

S az uralkodó 1865-ben mindezeket a keserű emlékeket és keserves érzelmeket keresztény hőshöz illő bátorsággal kitepte lelkéből s kebléből és belé dobta abba a sötét űrbe, mely őt a nemzettől elválasztotta.

Az űr immár félig ki volt töltve.

Most a nemzetre kerül a sor.

Szükséges volt, hogy a nemzet elfelejtse, hogy az ő leveretésére segítségül hívták a muszkát, minden szabadság gyilkosát és szabad népek hóhérát, és felbujfoggatták ellene a hálátlan nemzetiségeket; meg kellett bocsátania ezeknek vérengzéseit, melyeket «Szetreászka imperatu! Hoch der Kaiser! Zsivio cár!» stb. ordítózsok között hajtottak végre: el kellett felednie Haynau kegyetlenségeit, Schwarzenberg, Stadion, Bach, Schmerling jogfosztásait és oktroájálásait; el kellett felednie, hogy elkobozták egész alkotmányát, mely annyira szívéhez nőtt, hogy a nélkül nem élhetett.

És a nemzet keserű emlékeit és keserves érzelmeit szintén kitepte hősies elszántsággal lelkéből, szívéből, betemette azokkal az elválasztó úrt, utánok dobta összetörött kardja darabjait és viselt rabláncait s mindezeket betakarta kiszenvedett szerettei sírjairól szedett virágokkal, — és most immár egészen be volt temetve az átok- és vésteljes űr.

A nemzet és király kibékültek egymással.

De volt, mint említém, az erkölcsin kívül egy jogi vagy politikai oldala is a kiegyezésnek, és ez már nem csak a nemzetet és királyt, hanem Ausztriát is érdekelte.

A magyar alkotmányt helyre kellett állítani, úgy a mint az 1848-ban már kifejlődve volt. Ez mindazon önkényes és alkotmányellenes intézkedések rombadőlését vonta maga után, melyeket 17 éven át *d e nobis sine nobis* tettek. Ezek közé tartozott az az alkotmányléle is, melynek atyja Schmerling Antal volt. és a mely Ausztriára nézve sok jót és mindenekelőtt azt tartalmazta, hogy azontúl Ausztria is alkotmányosan lóg kormányoztál, de amelynek sarkköve abban állott, hogy a monarchia egységes, összpontosított állam, melynek Magyarország csak éppen oly tartománya, mint akár a kárstos Isztria.

Magyarország már 1848-ban fölemelte a mellett szavát, hogy az örökös tartományok is alkotmányt nyerjenek; kaplak volt is, de azt Schwarzenberg csakhamar elkobozta, miután Windischgrätz és Jellacsics a prágai és bécsi zavargást véresen elfojtották; a kremsieri «Reichsrath»ot is csakhamar szétkergették. Méltányos volt tehát, hogy az örökös tartományok a magyar alkotmány helyreállítása folytán az alkotmány jótéteményeitől meg ne fosztassanak.

Három századnál tovább egy fejedelem alatt együtt

voltunk Ausztriával, mely viszonyt ugyan még az öreg Moltke is «szerencsétlen házasságnak» nevez, de a mely nélkül igénytelen nézetem szerint már régóta a szerencsétlen Lengyelország sorsára jutottunk volna. Ez a viszony sok közös érdeken alapult, melyből idő folytán kifejlődtek a közös ügyek, tetemesen szaporodva 1848 óta a világesemények, az európai politikai konstelláció befolyása alatt, melyek parancsolólag követelték, hogy a Középduna mentén nagyhatalmasság legyen a germán és szláv elem között. A puszta «perszonális unió,» a mint azt most is követeli az országgyűlésnek leghazafiasabb, de legvérmesebb pártja, nem teremthette volna meg a nagyhatalmasságot. A fejedelemnek tehát, ki éppen úgy volt császára Ausztriának, mint leendett koronás királya Magyarországnak, kötelessége volt a kiegyezésnél érvényre juttatni Ausztria alkotmányosságának elvét, a monárchia közös ügyei kellő elintézését és a monáchiának ezeken alapuló egységét és nagyhatalmi állását a világon.

Így történt, hogy a kiegyezésben azon magyar kérdés megoldásának magvát a közös ügyek kérdése képezte, és hogy ezen fordult meg az egész.

A fejedelem ezen alkudozások alatt a maga háza, Ausztria és az egész birodalom közös érdekében szólalt fel, de mindig úgy, hogy és a mennyiben azok megegyeztethetők voltak Magyarországnak érdekével.

És hogy ezeket az alkudozásokat semmi se zavarhassa, 1865. szeptember 20.-án kelt és népeihez intézett manifesztuma által felfüggesztette az osztrák februáriusi (1861.-i) alkotmányt mindaddig, míg az alkudozások Magyarországgal sikerre nem vezetnek, ezen sikerhez mérten változtatandó az osztrák alkotmányon.

Ha már az országgyűlést összehívó királyi levél is

örömmel töltötte el az egész hazát, úgy az említett manifesztum, mely végképpen megszüntette azt az álkos beolvasztási rögeszmét, melynek szinte áldozatul esett a magyar alkotmány, megmérhetlen hálaára kötelezte a nemzetet a fejedelem iránt. Azért az ország minden részéből is hálafeliratokat intéztek a fölséghez azon nemes fejedelmi tényeért, hogy ezen manifesztuma által mintegy tabula rasa-t csinálva, szabad tért nyitott az országgyűlés elfogulatlan tanácskozásaira, a kiegyezésre, mely úgysis csak a nemzet és a fejedelem között folyhatott.

Ausztria belátva, hogy az 1861.-i februáriusi alkotmány a magyarok távolmaradásánál fogva úgy sem vált volna perfektté, meglehetősen közönnyel nézte az abba foglalt főszme, a szerencsétlen centralizáció, bukását, sőt lengyel testvéreink, velünk versenyezve, magok is hálafeliratokat raktak le a trón zsámolyánál a manifesztum kibocsátásáért, és szélesebb látókörű osztrák államférfiak (pl. Kaiserfeld) és napi lapok is örömmel üdvözölték azt.

De a mily nemes és nagylelkű volt a manifesztumban nyilvánuló fejedelmi tény, — mely szerint mégis hát első sorban a mi kedvünkért függesztetett föl a monárchia örökös tartományainak az alkotmánya —, éppen oly súlyos volt a felelősség, mely általa a nemzet vállaira illetőleg az országgyűlésre nehezedett. Ennek ugyanis ez volt az adott viszonyok között a feladata: a közös ügyeket szabatosan meghatározni és ezeknek a monárchia két állama közti elintézésére nézve oly módot feltalálni, amely nem csak a fejedelem közösségének]és a monárchia feloszthatlan birtoklásának teljes biztosítékait magában foglalja, hanem egyúttal Ausztriában is az alkotmányt lehetségessé, sőt szükségessé tegye, de a nélkül, hogy Magyarország állami önállóságán és függetlenségén csorbát ejtsen.

Természetes, hogy ezen fontos, az egész monárchia

sorsára döntőleg ható feladatánál fogva nem csak a nemzet, hanem Ausztria összes népeinek is szemei a magyar közországgyűlésen csüggöttek 1865-ben. De maga a külföld is nagy érdeklődéssel kísérte az országgyűlés tárgyalásait és — különféle érzelmek közt. A monarchia barátai szívből óhajtották az alkudozások sikerültét, míg minden diszharmonikus hang, mely tovaszállott az ország házából, mennyei zeneképpen hangzott ellenségei, kivált Porosz- és Olaszország, füleiben. S kivált e két hatalom, mely már régóta elhatározta volt a monarchia megtámadását, volt az, mely a magyar emigráció útján, — ez a fejedelem személyének közösségén kívül minden más közöségtől Ausztriával idegenkedvén —, iparkodott zavarólag és bénítólag hatni az alkudozásokra.

Úgy látszott, mintha Világos és Arad után örök ej be szállott volna le hazánk egeről minden remény csillaga, és a nemzetre feltámadás nélküli halál borította volna szárnyait. Az országgyűlést egybehívó királyi levél és a manifesztum után örökre letűntnek vélt reménycsillagunk újra megjelent az ismét mosolygó ég boltozatán és a tetszhalott nemzet testében új élet pezsdülése indult meg.

Képzelné sem lehet ennél fogva a hálados nemzet lelkesedésének és rajongásának kifakadásait, amikor az uralkodó, az országgyűlést személyesen megnyitandó, 1865. december 12.-én Pestre érkezett és a pompásan fellobogózott városon keresztül felvonult Budára «ősei lakára.» Mellőznöm kell mind a földíszítés, mind a királyi bevonulás, mind a kivilágítás és fáklyásmenet leírását: illő volt a hálás fővároshoz, méltó a rajongva szeretett fejedelemhez. Egyes nevezetesebb momentumokat még sem hallgathatok el. A pályaudvarban Rottenbiller Lipót üdvözölte a mennydörgő éljenek közt érkező császárt.

felsége messze elhalló érces hangon, tökéletes magyar kiejtéssel válaszában e nagy horderejű szavakat mondá: «Örvendek, hogy néhány hó előtt e helyen kijelentett szándékom valósulhatott. Önök hűségét és ragaszkodását hogy ez alkalommal is tapasztalhatom, megelégedésemre szolgál. B i z a l o m m a l j ö t t e m, — bizalmat várok S mert hiszem, hogy azt itt megtalálom, legyenek meggyőződve királyi kegyelmemről.» Valóban eget rázó éljenek felzúgása követte a királynak eme szavait, a kin magán nagy meghatottság jelei mutatkoztak.

A király tehát bizalmát a magyar nemzetbe helyezte. Az elhintett drága mag nem is hullott terméketlen sziklára, hol elpusztult, nem is az út közepére, hol a szenvedélyek patkói összezúzták, nem is az út szélére, honnan a telhetetlenség ólálkodó vadmadarai fölszedhették volna, hanem a nemzet szívének puha, termékeny talajába, mely azt ezerszeresen adta vissza, tarkítva a dús termést a szeretet rózsá-, a hűség liliom- és a remény zöldes nefelejts-virágával. A budai polgármester beszédére adott válaszából kiemelem e néhány szót: «Buda őseim laka, azért mindig kedves előttem, és én örömmel időzöm falai között.»

Midőn a következő napon, december 13.-án, a küldöttségek fogadását befejezve a király már az ajtóban volt. hogy belső termeibe vonuljon, a küszöbön még megfordult és ezt monda Pest küldöttjeinek: «Rövid időn a császárnéval jelenek meg önöknél s bízvást reményelem, hogy önöknél akkor is hasonló szívélyességet és ragaszkodást fogok találni.»

Nem hiszem, hogy volt a világon valaha uralkodóné, kit népe annyira szeretett, bálványozott és imádott volna, mint a magyar nemzet szerette, bálványozta és

imádta az ő királynéját, Erzsébetet, kit méltán nevezzünk hazánk és nemzetünk őrangyalának.

Ennél fogva el lehet gondolni, mily hatást gyakoroltak a jelenlevők s majd az egész nemzet szívére a közszeretettől körül rajongott király emez ígéretszava, mely a legdrágább királyné látogatását helyezte örvendetes kilátásba.

Láttuk Őt, láttam én is, császári férje oldalán bevonulni a magyar fővárosba 1866. január 29.-én, és minden hű magyar szíve röpdesett láttára örömben és büszkeségben. Oly felesége egy uralkodónak sem volt és nincsen, mint a mi királyunknak!

De a királyi pár ezen látogatását és ittmulatását is mellőzöm. Ha a jó Isten megsegít, leírom én azt is azon könyvben, melyben drága királynénkra vonatkozó, évek óta gyűjtögetett anyaghalmozomat feldolgozom. Legyen ezen kis munka első sorban királyomnak és nemzetemnek szentelve! Erzsébetünk megérdemli, hogy vele külön könyvben foglalkozzam. — —

A politikai kiegyezés, bár minden jel arra mutatott, hogy sikerül, jóformán még meg sem volt kezdve, a fejedelem már is ezer tanúbizonyságát adta a nemzettel való őszinte kibékülésének és teljes kiengesztelődésének, és erre nézve a nemzet iparkodott vele versenyezni a nagylelkűségben. E mellett szól mindenekelőtt azon búcsúlevél, melyet elutazása alkalmából 1865. december 20.-án Mayláthhoz intézett, és mely érdemes a szószerinti idézésre: «Kedves Mayláth főkancellárom! Midőn kedvelt Magyarországom fővárosából távozom, ezúttal is bensőleg indítatva érzem magam kifejezni legélénkebb elismerésemet, melyet a hű ragaszkodás szívélyes tanúságai s a testvér-városok összes lakosainak készséges közreműködése által fenntartott példás, rend bennem felköltöttek.

Bizalommal jöttem, — fokozott bizalommal s a mielőbbi visszatérhetés reményével távo-
zom: mert erős hit lelkesít, hogy a nyilvánult érzelmek
a kölcsönös bizalom tényleges valósítása által ezen
öröm napok, Isten segélyével, egy áldásdús jövő
kezdetét fogják jelezni.

Kívánom, hogy tárnokmesterem mélyen érzett el-
ismerésem e kifejezését az egész lakossággal azon bizto-
sítás mellett tudassa, hogy a körében töltött órákra
mindenkor örömteljesen fogok visszaemlékezni.» A feje-
delemnek a nemzetbe vetett bizodalma tehát rövid itt-
időzése alatt is fokozódott.

De talán már jó lesz annyi — bár rózsaszínű —
komoly dolgok után itten egy pár apróságot is össze-
hordani. Hisz »varietas delectat.»

Ugyanaz napon — dec. 12-én, — a mikor a feje-
delem megérkezett, egy Hotlon nevű korcsmáros neje
figyermeknek adott életet, a midőn éppen ujjongva élje-
nezte ablaka alatt a nép az uralkodót. Az örömapa
azonnal azon kérést intézte ő felségéhez: engedné meg,
hogy az új honpolgárnak a szt. keresztségben a «Ferencz
József» nevet adják, és vállalná el a keresztyai tisztet.
Nemsokára azt a választ nyerte a kérelmező, hogy a
királynak ugyan nincsen ellenére, hogy a kis magyar
hazafi az ő druszája legyen, de a sok kötelességgel járó
keresztapaságot sok teendője miatt nem fogadhatja el;
hisz édesapja akar ő ügyis lenni minden alattvalójának;
hanem 20 db. újdонат-új aranyat küld az új honpolgár-
nak, kit azon rendkívüli kegyben is részesít, hogy had-
mentességet adományoz neki. Ezt a kiváltságot a keresz-
telő pap hűségesen be is jegyezte a mátrikulába. — Ha
én vagyok a kis Holton Ferenc József, — jól tanulok,
beállok önként a Ferencz-József huszárezredbe és bebi-

zonyítom békében s majd háborúban is a királynak, hogy kár volt engem fölmentenie a hadkötelezettség alól. — De hogy ne is engedte volna meg annak a becsületes korcsmárosnak, hogy fiát Ferencz Józsefnek kereszteltesse, mikor már ugyanazon év október havában bejegyeztett a király, hogy az épülőfélben levő aldunasori rakpartot «Ferencz József-rakpartnak» nevezzék el? —

Az olműtzi vár 7 rideg cellájában 7 magyar politikai fogoly csörtette rabláncait, mihez keserves nótát fűjt odakünn a sírdogáló decemberi szél. Mind a heten éppen egyet gondoltak: milyen szomorú karácsonyestéjük lesz odahaza kedveseiknek önelkülök; mind a hetet az az egy vigasztalta, hogy még sem lesz olyan szomorú, mint nekik itten azok nélkül.

Az ajtók előtt fel- s alájárkáló katonaőr egyhangú léptei hirtelen elhallgatnak, ahelyett hallani lehet, miként tiszteleg a katona fegyverével. A rabnak éles füle van. A második cella lakója világosan hallja, miként fordul meg kétszer a kulcs a zárban, mint nyílik meg sarkában nyikorogva a nehéz ajtó, miként lép be azon több ember a szobácskába. Egy pillanatig mély csönd; aztán mintha valamit ünnepélyes hangon olvasnának fel, e hang mindinkább emelkedik, az utolsó mondatot már jól hallja: «Ön szabad!» A lánc csörömpölve hull le szomszédja kezéről-láháról. — «Uram Jézus! az én ajtómat zárják fel!»

És úgy is volt. Fölnyitották mind a hét cella ajtaját, a hét szerencsétlen boldogan borult egymás nyakába és zokogva kérte a várparancsnokot, juttatná el ő felségéhez forró hálájukat megkegyelmeztetésükért.

1865. dec. 23.-án a várparancsnok vendégei voltak, majd repültek a legelső vonaton édes hazájuk felé edeseik ölelő karjaiba.

Ez volt ám aztán valóban fejedelmi karácsonyi ajándék!

Vájjon gondolt-e a hét közül valamelyik arra, hogy Üdvözítőnk ama születésnapján Annak neje is ünnepli születése 28.-i évfordulóját, ki a szabadság angyalát hozzájuk küldte? —

Gyászba borult özvegy szomorúan üldögél egyszerű szobája ablaka mellett. Néha-néha mély sóhaj szakadt fel kebléből, nagy könnycseppár hull olykor-olykor az imakönyv lapjaira, melyből elvesztett, ó mily korán elvesztett férjéért imádkozik. Lelkes hazafi volt ő és híres politikus és még híresebb tudós. Oldalán szebb, sokszor ragyogó napokat is látott a most szegény özvegy. A levért haza gyászával gyász és bánat borította őreájok is sűrű fátyolát. A férj elhunytával örökös lőn eme fátyol hátrahagyott s most elhagyott hű életpárjánál, még a megélhetés gondjai is nehezdedtek bánattelt szívére. A vallásban keresett és talált egyedül enyhítő balszámot sajtó sebére.

Csöngetnek. «Istenem, ugyan kicsoda lehet?» «Ki az?» kérdi közeledve az ajtóhoz. «Levélhordó!» hangzik türelmetlenül kívülről. «Istenem, tán csak nem beteg Imrém!» Kinyitja, — belép. Nagy ajánlott levelet nyújt az özvegynek, ez remegő kézzel veszi át. Nagy kétféjűsasos piros pecsét van rajta — «Cabinetskanzlei Sr. Majestät» körirattal. Felbontja lázas sietséggel. Olvassa, szeme könybe borul; de nekem úgy tetszik, mintha ezek a könyvek egészen mások volnának, mint az előbb hullatottak.

Ő felsége Szalay László özvegyének nyugdíjat rendelt.

Uralkodói hatalmának legszebb jogát gyakorolta nemesen akkor is, mikor megkegyelmezett az elítélteknek, és akkor is, mikor az érdemet még az érdemes özvegyében is méltányolta, és a kegyelet által, melyet a nemzet történetírója iránt tanúsított, a nemzet lelkében még inkább meggyökerezettette a reményt, hogy a kölcsönös

kiengesztelődés és bizalom a király akaratának tisztasága-, bölcseségének mélysége- és kegyelmének nagyságával egyesülten meghozza a várva-várt édes gyümölcsét más téren is.

S hogy a király maga is táplálta e reményt és az ő lelkében is mind inkább és inkább vert mély gyökeret, kiolvasható azon válaszból is, melyet akkor adott, a midőn az országgyűlés 1866. február 1.-jén előbb nála, aztán a királynénál tisztelgett. «Örömemre szolgál», úgy mond, «hogy az ország Rendével és Képviselőivel ismét találkozhatom, s hogy ez alkalommal kérésüket teljesítve, föls. Hitvesemmel jöhettek körükbe. Tekintsék ezt is újabb tanúságul atyai szeretetemnek, mely a nemzet teljesíthető óhajításainak megvalósításában találja legfőbb megnyugvását, és jelül azon élénk érdekelttségnek, melylyel nagy fontosságú működésük és annak reményelhető jó eredménye iránt viseltetem. Ez eredményt — a megoldás sokoldalú nehézségei mellett is — az erős akarat és kölcsönös bizalom biztosíthatja. Ha — mint nem kétlem — Önöket is azon hit lelkesíti, hogy a körülmények helyes felfogásán alapult férfias eltökélés minden nehézséget leküzd, — ha a nemzet választottjai fejedelmük örömmel táplált bizalmát tényleg is viszonzandják, akkor bizonyosan sikerülni fog mielőbb megközelíteniük ama célt, mely felé hazájok és összes népeim mellőzhetlen érdekében őszintén, egyesült erővel kell törekednünk. — Fogadják Önök és tudassák küldőikkel is szívélyes üdvözetemet».

A fejedelmi pár akkori itt időzését egészen március 4.-éig terjesztette ki. Természetes, hogy az uralkodó, ki a nemzettel a közmondásos magyar vendégszeretetben is mindig versenyez, sokszor hívta meg fényes fejedelmi asztalához a nemzet jelesebbjeit, köztük természetesen

Deák Ferencet, míg a királyné a haza erényekben és honszerelemben tündöklőbb leányait gyűjtötte volt maga körül.

Ha helyesen bírálom meg az akkori pártviszonyokat, ezek úgy tűnnek föl előttem, hogy a konzervatívoknak, kik legelőször döngették meg az abszolutizmus és centralizáció kapuit, korifeusai jutván a magyar ügyek élére, képezték a kiegyezés kedvéért az 1848.-i vívmányokból is többet feláldozni kész kormánypártot, míg Deák Ferenc azon mérsékeltebb, lojális ellenzéknek lőn a vezére, mely az 1848.—i alkotmányon csak annyit és csak annyiban akart módosítani, a mennyi és a mennyiben elkerülhetetlenül szükséges volt az u. n. közös ügyekre és a monáchiának ezeken alapuló hatalmi állására és az örökös tartományok alkotmányosságára való méltányos tekintetből. Volt egy harmadik párt is, mely minden közös ügyet perhorreszkált és csak a perszonális uniót tartotta üdvösnek. Így Deák pártjával együtt két tűz közé szorult.

A haza bölcese a józan ész, az igazság és méltányosság szózatánál soha sem hangoztatva egyebet fényes diadalt aratott fölfelé is, lefelé is. A koronázást megelőző fejedelmi tényekből is már meglehetősen képet fogunk magunknak alkothatni az 1848.-Í törvények alapján nyugvó alkotmány-épületről, melyet a két főépítész, Ferencz József és Deák Ferenc, útmutatása szerint emelt magának a nemzet az 1867.-i törvények- és a kiegyezésben.

Azonban nem sokára a királynak meleg búcsúszava, a királynénak forró könyhullatása mellett történt elutazása után a háború fűriája csapta be irigykedve a kiegyezés műhelyének kapait. Kiürültek a törvényhozás csarnokai, és hol még csak az imént jókedvűen folyt a munka, ott a néma csend ütötte fel tanyáját. Csak az ágyúdörgés, mely Lissa és Custozza, a cseh és morva völgyek, majd

meg a fegyverropogás, mely Pozsony felől szól hallhatóan a sejtelenült szíveknek, zavarja meg a nem kevésbé félelmetes temetői csendet. —

Soha szövetségstárs szövetségstársa ellen oly igazságtalan háborút nem viselt, mint 1866-ban Poroszország Ausztria ellen! Bismarck, egyedül Bismarck köszörülte a kést a Habsburg-monarchia torka ellen, ő hegyesítette a gyilkot a «Stoss bis in's Herz» —, a szívig ható dőfésre. Nem is hallottam, nem is olvastam soha államférfiúról, ki oly cinikus módon lábbal tiport volna minden isteni s emberi jogot, csak hogy célját megközelítse, mint Bismarck. Macchiavelli és Talleyrand ártatlan angyalok vele összehasonlítva. Soha ember nem érvényesítette oly szemérmetlenül mint Bismarck, ki a jézsuitákat örülésgig üldözte, a jézsuitáknak igazságtalanul tulajdonított eme jelszót: »Finis sanctificat média», — s nem csak Ausztria- és Franciaországgal szemben, hanem minden állammal, társasággal és egyesekkel, mindennel, — mit balszerencséje evvel a démoni szellemű óriással érintkezésbe hozott. De én az 1866. évi háborúkat csak általan és csak annyiban vonhatom be kis munkám keretébe, a mennyiben reánk, magyarokra is befolyással volt. S itten nem tehetem, hogy ne kárhoztassam menten olyanoknak a nézetét, kik Bismarckban a nemzet szövetségességét, jóltevőjét vélték üdvözölhetni. Ez egyszerűim erkölcstelenség. Akkor azon rabló is, ki édes-apámat kifosztja, testvéremet meggyilkolja, szövetségességem és jóltevőm, mert esetleg nagyobb engedékenységre és nagyobb kedvezmények megadására bírja zaklatásai által szorongatott és az én segedelmemre szorult édes-apámat és rokonaimat velem szemben. Eltűnőén parányi is volt azoknak száma, kik így vélekedtek, és azok is jobbára olyanokból verődtek össze, kik a szabadságharc óla a

hazától elszakadva, most is az aradi és új-épületi véres fátyolon át látlak csak a haza sorsát és nem vették észre a nemzetnek újra viruló életfáján ama sűrű bimbót,, melyet a kölcsönös kiengesztelődés és bizalom napmeleg-fakasztolt rajta, és az ilyenekből vagy ilyenek segedel-méből szedelődött aztán össze Bismarck auspiciuma alatt az a légió is, mely a burkus oldalán kész volt harcolni a monarchia ellen.

Ellenben a nemzet óriási tömege, a nemzet színe-java a fejedelmi pár látogatását avval sietett viszonzni,, hogy a kitörendő háborúra önkéntes csapatokat szervezett a maga költségén. A dolog élére gr. Cziráky János, gr. Apponyi György, gr. Széchényi Gyula és Béla állottak. Egymaga Batthyány Fülöp herceg 100,000 frtot adott a magyar önkéntesek fölszerelésére, míg a katolikus püspöki kar, nem említve egyes püspökök és főpapok külön ada-kozásait, 200,000 frtot ajánlott fel ugyanarra a célra, melyet különben is minden oldalról támogattak.

Bismarck, ki a német birodalom egységét akarta újra megteremteni és a német császári koronát a Hohenzollern-háznak a Habsburgoknak a német szövetség-ből való kiszorítása útján megkaparintani, éppen a német császárság legrégibb ellenségével, a németektől mindig, «falsch»-nak, hamisnak hirdetett olaszokkal, szövetkezett Ausztria ellen, úgy hogy ennek éjszokról a poroszok, délről az olaszok estek neki, kényszerítvén ezt így had-ereje megosztására.

Az éjszaki hadsereg élére Benedek Lajost állították, ki a hatvanos években Magyarország országos kormányzója és katonai főparancsnoka volt.

Meghallván Benedek, hogy az ellenség táborában) «magyar légió» alakult, boszúsan kardjára csapott s így kiáltott volna fel: «No majd hozok én a magyaroknak

konstitúciót a kardom hegyén!» Ezt beszélték akkor legalább szélűben, és ez sok rossz vért csinált az országban. Tudjuk különben, hogy nevéen és vitézségén kívül semmi sem volt magyar Benedekben.

Az éjszaki hadsereg oroszlánbátorsága dacára egyik vereséget a másik után szenvedte, míg az irtózatos könig-

Albrecht főherceg, a custozzai hős.

gräzi csatavesztés (1860. jul. 3.), hol Benedek maga is szinte elvesztette szabadságával együtt kardját, melynek «hegyén fenvegetődött, hogy majd hoz nekünk alkotmányt», — kevés híján megnyitotta volna Bécsnek kapuit a «gyűjtő-puskás és borsókolbászos» (Erbsenwurst) burkus előtt.

Szerencsésebb volt a déli hadsereg. Ez az éppen oly hős mint zseniális Albrecht főherceg főparancsnoksága alatt állott. Nem hiába volt Albrecht Károly főhercegnek, a francia sasokat szalasztó asperni hősnek a fia és lelki tulajdonságainak is örököse: a custozzai véres ütközetben tönkre verte a számban sokkal nagyobb olasz hadsereget (186(5. június 24.-én).

De a fiatal hadihajó-raj is fényes győzelmet aratott a rég kipróbált olasz tengeri hatalmon Lissa szigete közelében az adriai tengeren (július 20.-án), Tegetthoff Vilmos altengernagy vezérlete alatt, ki már a sehleswig-holsteini hadjárat alkalmával kitüntette volt magát.

Olaszország szárazon és vízen le volt verve.

De a győztes főhercegnek diadalmas hadseregét Bécs védelmére és a vert éjszakai tábor segedelmére kellett vezetni sürgősen, mert a rendkívüli gyorsasággal előrenyomuló poroszok, kik Bécszet oldalt hagyták, már nem állottak messze Pozsonytól.

Ferencz József uralkodása alatt sohasem volt a háborúra provokáló fél. Ő jó katona, de még jobb fejedelem, ki irtózik népei vérének ontásától. 1866-ban is kényszerítették ádáz ellenségei a háborúra, a monárchia életére törve, becsületében gázolva.

Képzelné atyai szívének fájdalmát, lovagias büszkeségének feljajdulását, midőn egyre-másra érkeztek az éjszakai hadsereg vereségeiről a vész hírek. De ő Istenbe és népei szeretetébe vetette igazságos ügyében reménye horgonyát.

Szíve legdrágább kincsét, hitvesét és gyermekeit, a magyar hűségére bízta. Kire is bízhatta volna nyugodtabban?

Kifogadták a fejedelmi csemeték számára Kochmeister Frigyes nyaralóját a Ferenchalmon a «Szép

Juhásznő» közelében. Erzsébet a nap felerészét mint édesanya szíve magzatainál töltötte, felerészét mint királyné a sebesültek vigasztalására szentelte. Kochmeister nemcsak házát bocsátotta rendelkezésükre a királyi gyermekeknek, hanem maga is külön örködött nyugalomuk és biztonságuk felett.

Azon nyilatkozatok között, melyek a kettős háború alkalmából napvilágot láttak, reánk, magyarokra nézve fontos a királynak július 7.-éről kelt «Felhívása Magyarország népeihez.» Kijelenti ebben az uralkodó, hogy «neki nagyon fájdalmas a súlyos veszteség, mely bátor katonái sorait erte, és atyai szíve minden érdekllett családdal együtt érzi az e csapás fölötti fájdalom keserveit . . . . Teljes bizalommal fordul Magyarországhoz .... Erős hitem,» mondja, «hogy Magyarország harcképes fiai, az ősoktól öröklött hagyományos hűség érzete által vezéreltetve, önként fognak sietni zászlóim alá véreik segélyére és . . veszélyeztetett hazájuk oltalmára. Seregeljete tehát minél számosabban a megtámadott birodalom védelmére, legyetek méltó fiai vitéz elődeteiknek, kik hőstetteik által hervadhatlan babérkoszorút fűztek a magyar név dicsőítésére!»

De már 3 napra ezen felhívás után, júl. 10.-én, megjelent egy császári mánifesztum, intézve népeihez, melyben tudatja, hogy fegyverszünetet kötött az olaszokkal, és hogy 111. Napoléon közbenjáróul ajánlkozott szemben Poroszországgal.

Azonban mégis lázas gyorsasággal folyt az éjszakai hadsereg kiegészítése és sáncok s erődítmények építése, különösen hatalmasok voltak a hídfő és földművek Fiorisdorf körül. De Bécs egyre esedezett, hogy nyílt városnak deklaráltassék és ne tétessék ki ostrom és megrohanás veszedelmeinek és pusztításainak; a bécsi németek han-

gulata is majd leveri, majd ingerült volt, sőt néha nem éppen lojális tünetek is mutatkoztak.

A mialatt tehát fiatalságunk sietett önként a zászlók alá, megfelelve a király felhívásának, azalatt megkötöttem a béke Prágában nem sokára a nikolsburgi fegyverszünet után.

A monárchia mindkét ellensége, a győztes nem különben, mint a legyőzött, diadalünnepet ült. A fejedelem kénytelen volt a szárazon és vízen tönkre silányított Olaszországnak átengedni az Adria gyöngyét, Velencét, és kilépni a német szövetségből, melynek századokon keresztül az ő háza adott császárokat: a császári koronára immár nyíltan aspirálhatott a szegény norinbergai vár-nagy utóda.

Mily fájdalmak tanyája lehetett e gyász közepette uralkodónk nemesen büszke szíve!

Mi történt eközben itthon? Mennél nagyobb volt a veszedelem, annál szorosabban simult a nemzet fejedelméhez. Magyar katonáink a harctéren küzdöttek és ontották vérüket; fegyverfogható férfiak és fiatalok siettek az elhullottak helyeibe; azok, kik visszamaradtak, áldozva a haza oltárán a felebaráti szeretetnek, a sebesültek ápolása iránt gondoskodtak és szenvedéseiket enyhítették. E téren a minden jóért lelkesülő magyar hölgyek és papok voltak az elsők: orvosaink, mint mindig, ezen óriási feladatnál is önfeláldozóknak bizonyultak. Akkor még nem volt «Vörös-kereszt-Egyletünk», a tetteges ápolást a harctéren mind az állandó kórházakban apácáink végezték égiekhez méltó türelemmel és gyöngédséggel, míg előkelő hölgyeink az adakozás ügyét karolták fel, mialatt az egészségnek élére br. Sennyey Pálné állott.

Püspökök és káptalanok, gazdagabb mágnások és magánosok egész kórházakat rendeztek be; így többek

között a hercegrímás Esztergomban 200, gr. Szapáry Antalné Abonyban 20, Wenckheim Krisztina grófnő békésen 12 sebesült számára stb. stb.. Ki is tudná felsorolni még csak azon jótévőknek is a neveit, kiket mint pl. br. Bánffy Dánielnét, Göndöcs Benedeket, Ruprechtét, sz. Demidoff úrnőt, Hajós Jánost, Thurn Elizát, Wodiáner Albertét és másokat, a király szeme is észrevett? Nem, ez lehetetlen! Mind ezen, mind más alkalmakkor ezen munkát Arra kell bíznom, ki legjobban ért a kettős könyvvitelhez, ki egyenlő pontossággal jegyzi be könyveibe az 1 krajcárt mint az 1.000,000 forintot, ki hézagtalan naplót vezet, — az Istenre. E részben én csak ízelelőül nyújthatok egyetmást és példaadásul. —

S most vissza a királyhoz! Ő felsége sokkal jobban ért a jutalmazáshoz, mint a büntetéshez. Elbeszélek több eset közül egyet. Váratlanul megjelent a bécsi Práterben felütött huszártáborban. A huszárok gyorsan sorba állottak. A császár végig haladva soraik között egyesekhez leereszkedő és bátorító szavakat intézett. Hirtelen az őt követő ezredeshez fordult. «Ezredes úr! Szíveskedjék nekem az Edelsheim-Gyulay-dandár első századából az első osztály vezetőjét bemutatni!» Egy pillanatra a király előtt állott. Ez jóságosan szemébe nézvén és vállát megveregetvén a huszárnak, így szólt: «Hallottam az Ön vitéz tettéről, de szeretném azt még egyszer hallani az Ön szájából!» A legfőbb hadúr e parancsa ez egyszer nem teljesített. Örömléljes meglepetésében a vitéz nem talált szavakat, de nem is akarta önönmagát dicsérni. Megzavarodva, némán állott a bátorítólag bólintató császár előtt. Ekkor az ezredes jött vitézének segítségére. «Fölséges Uram! Ez az ember rendkívüli érdemet szerzett magának ezredünk iránt. Már egészen el voltunk vágva a hadseregtől, midőn a Fölséged előtt álló úrvezető 14 huszárjával oly hevesen

és ügyesen támadta meg az ellenség előőrseit, hogy ezek zavarba ejtették saját hadtestüket, mit mi felhasználva, minden veszteség nélkül keresztülvághattuk magunkat.» Ekkor így szólt a hálás fejedelem az őrmesterhez: «Ezennel kinevezem Önt főhadnagynak s íme itt földíszítem a nagy arany érdemkereszttel.» A kitüntetett vitéz meglepetését nem lehet leírni; bezzeg most nem volt olyan bátor, mint a «gyújtópuskás» sisakos burkus előtt! Szólani nem tudott, csak ajkai remegtek. De midőn 14 bátor pajtását is sajátkezűleg dekorálta a császár az ezüst érdemjellel, és a puszták napbarnította fiai háromszoros éljenbe törtek ki, ő is lelkesen kiáltotta: «Éljen a király!» — —

Hogy a nagy veszteséggel járt háború és a súlyos föltételek alatt kötött béke a császárnak mélyen fájt és a monarchia népeit is lehangolta, természetes. A belső viszonyok rendezését is megszakította a támadás. «Inter arma silent Musae et — leges.» Az uralkodó nemes szándékaira és a helyzetre világot vet egy párbeszéd, mely 1866 aug. 18.-án öközöttele és miniszterei közt folyt le. A hivatalos tisztelgések után így szólt a fejedelem a korona tanácsosaihoz: «Ma van születésem napja. Az ily napok mindenkit arra figyelmeztetnek, hogy a sírhoz ismét közelebb jutott egy lépéssel, és hogy a még hátralevő napjait lelkiismeretesen arra kell fordítania, hogy a lehető legjobbat eszközölje és minél több jót tegyen. Ha népeimnek óhajtásai vannak, én szívesen nyújtom, úgy mint eddig, kezemet azok megvalósítására. Nem szeretném, ha atyai szándékaimat félreismernék. Mondják meg, uraim, milyen a nép hangulata?» Míg a többiek hallgattak, monda Mayláth György az ő magyar nyíltszívűségével: «Be kell vallanom, Fölség, — a nép hangulata olyan, mint a Fölségedé, nyomott. Sok család gyászol, és az egész birodalom együtt szomorkodik fejedelmével!» «Ennek más-

képpen kell lennie! Mához egy évre, reméllem Isten után, én is népeim is jobb hangulatban fogjuk megülni e napot.» És kettőzött buzgalommal fogott a kiegyezés munkájának folytatásához, ez által és számos kegyelmi lényével iparkodván földeríteni a nyomott kedélyeket.

Jó lesz a fejedelem nemes szívéről tanúságot tevő egyik-másik dologra visszaemlékeznünk. Sok magyar emigránsnak, kiket itthon in effigie felakasztottak volt, megengedte a büntetlen visszatérést és visszaadatta nekik elkobzott jószágait: Horváth Mihály-, Buky Miklós-, Rónay Jácint- és sok másoknak. —

Gyönyörű szép leány betegen fekszik szenvedései ágyán. Anyja, maga is bár beteg, gyöngéden ápolja. A leány eszméletlen állapotba merült, anyját sem ismeri; mindegyre csak ezt hangoztatja: «Apám, édes apám, édes jó apám!» Egy sápadt arcú férfi feje mutatkozik az ajtó függönyei között. «Szabad?» kérdi inkább szemmel, mint ajkkal. A nő igent int fejével. Lábbujjhegyen közeledik az ágy fejéhez. Az anya új borogatást tesz. «Apám, édes apám, édes jó apám!» hangzik ismét a szenvedőnek láztól sötétpiros ajkairól. Az anya kétségbeesetten tördeli kezeit. A férfi szénéz, az íróasztalhoz ül és elkezdi írni, — amúgy repül a toll a papíron az egyik szélétől a másikig. Megáll, hogy gondolkozzék. «Apám, édes apám, édes jó apám!» hangzik ismét onnan az ágyról — oly epedően, oly fájdalmasan, oly velőtrázóan. Ily hangja csak a haldoklónak van. S megint rajzolódik mesés gyorsasággal egyik fekete sor a másik után a fehér papírosra. Kész a levél, írója szinte el sem búcsúzik, oly futva távozik. —

A bécsi Burgban királya előtt áll szokatlan időben a magyar kancellár. A király egy levelet olvas. Meghattottság ül jószágos arcán. Néha-néha megrázkódik egész

testében. «Ez szívvel van írva! Sürgönyözzön mindjárt e pillanatban: haza jöhet! jöjjön!» —

«Apám, édes apám, édes jó apám!» nem sírják ezt immár ott ama megkékült ajkak. A beteg leány nem beteg többé, — ott fekszik a ravatalon. Dús hajzata szinte fölöslegessé teszi a csipke-szemfedőt. De mi ez? Egy másik ravatalt állítanak fel azok a néma emberek. Igen. Az anyát fektetik reá, ki gyermeke életéért odaadta a magát, a nélkül, hogy megmenthette volna. Éppen gyújtogatták a nagy viaszgyertyákat. Az ajtó függőyeit kissé félrehúzzák, köztük ismét megjelenik az a sápadt arcú férfi feje. «Istenem, bárcsak ne is írtam volna!» sóhajt fel br. Eötvös József és visszafordulva: «Légy erős, Feri, erősebb embernél!» evvel félreáll, hogy utat engedjen valakinek. Ez támoiyogva közeledik a kettős ravatalhoz, szemei az egyiktől a másikhoz tévedeznek. «Ó Istenem! Terkám és Henrietté-em!» sikolt fel szívrepesztőleg Pulszky Ferenc s ájultan rogy össze a két ravatal között.

A király Eötvösnek, illetve Mayláthnak kérésére megengedte volt Pulszky Ferencnek, kit a bécsi rendőrmiszterium még most is veszedelmes forradalmárnak és összeesküvőnek híresztelt, hogy beteg leányát, az ép oly bájos mint nagyműveltségű Henriett-et (Harriet) meglátogathassa. 18 évi számkivetés után hitvesét és leányát is halva találta a szegény szerencsétlen bujdosó. De még ezen kettős csapással sem érte be az üldöző sors: bábort fiát is nem sokára elvesztette Pulszky. A király kívánságára audienciára ment a földig sújtott tudós, és a fejedelem, ki őt is nem sokára végképpen megkegyelmezte, meleg részvétellel hallgatta szenvedéseinek kebelrázó történetét. —

Mielőtt elbúcsúszom ettől a szerencsétlen 1866-ik

évtől, búcsút kell vennem Magyarország haldokló főpapjától is. Szcitovszky János bíboros hercegprímás halálos ágyán fekszik esztergomi palotájában. Érzi a halál közeledtét. Rég kibékült ő már Istenével, érzékenyen elbúcsúzott már papságától is. Még csak ura-királya, kit oly híven szolgált, van hátra. Éhez kell még néhány búcsúszt intéznie a halál kapója előtt. Sürgőnyt diktál tehát ő felségéhez. Ebből elég lesz csak e pár sort idéznem: «Közel az Isten! Az irgalom és igazság Ura hí! Az Ő kezeibe ajánlom lelkemet. . . . Kívánok Felségednek hosszú életet, szerencsét és boldogságot és imádkozom Istenhez, hogy Fölséged dicső uralkodásának sikere az egyháznak és szeretett hazámnak díszlésében és gyarapodásában nyerje egyik fényes bizonyosságát.» . . .

A jó magyar katolikus pap tehát még halálos ágyán is Istenén és egyházán kívül királyára és hazájára gondol.

Tudjuk, hogy Szcitovszky utódja 1867. január 20.-án Simor János lett, kit megint követett nemrég Vaszary Kolos. Ennek vajha primátusa üdvhozó lenne a magyar egyházra, hazára, nemzetre!

De térjünk vissza elbeszélésünkhöz. Hisz közeledik már a plenitudo temporum, az idők teljessége.

A háború zaja megszűnt, a törvényhozás csarnokának kapúi megnyíltak, mert a penzióba menő Benedek «nem hozhatta meg az alkotmányt kardja hegyén a magyaroknak;» még Rest felé sem járt, egyenesen Grácba «vonult vissza.» Bécsben a császár B e u s t volt szászországi minisztert hívta meg a kormány élére. Beust és Deák között sikeresen folytak a kiegyezkedés alkudozásai, és Deák volt az, ki feltalálta azt a varázsszöveget, mely szerint a közös ügyeket békésen elintézheti a monarchia

két állama, a nélkül, hogy egyik a másikhoz függő viszonyba jutna, vagy a tárgyalások sikertelensége háborúra vezethetne. Hisz a két országos bizottság vagy delegáció között a kenyértörést megakadályozza a vegyes gyűlés határozata, vagy dönt a közös uralkodó szava. De a delegáció eszméjének elfogadtatása okozta Deáknak a legtöbb bajt és került neki a legtöbb fáradságba. Már rég elmúltak azon szomorú idők, amikor Deáknak a magyar alkotmány elismeréséért kellett síkra szállania: legnagyobb küzdelmeit vívta, legfényesebb diadalait aratta a közös ügyek, a delegáció, a monarchia nagyhatalmi állásának védelmében. Így történt ez 1867 január 30.-án is, amikor mint utolsó szónok meggyőző erővel védte a delegáció intézményét.

Általánosan tudva van, hogy a tárgyalások és közjogi viták a Magyarország és Ausztria közötti páritáson alapuló kiegyezéssel végződtek, mely tartalmát képezi az 1867,-i XII. törvénycikknek.

A mit Deák az országgyűlésen, ugyanazt tette az uralkodó azon családi tanácskozásban a kiegyezés érdekében, — a melyet a magyar minisztérium kinevezése előtt egybehívott, és melyen szinte az összes főhercegek résztvettek. A király elnökölt. Ő felsége a mély meggyőződés hangján előadta, hogy nem csak az igazság és méltányosság, hanem a dynastia és birodalom érdeke is parancsolólag követeli, hogy Magyarországgal alkotmánya helyreállítása útján létrejőjön a teljes, tartalékgondolat nélküli béke. Kijelenté, hogy neki elhatározott szándéka a magyarok irányában teljes bizalommal és előzékenységgel viseltetni. A főhercegek is ezen a nézeten voltak. Csak a minisztérium kinevezésének kérdése szolgáltatott anyagot rövid eszmecserére, a mennyiben Albrecht főherceg sajnálatát fejezte ki, hogy ez esetben az ősrégi

nádori méltóságot majd végképpen meg kell szüntetni, holott ezen intézmény szinte együtt született magával az alkotmánynyal s egyaránt jó szolgálatokat tett királynak és országnak. Sikerült a királynak ezen aggályt is szétosztatnia.

Gr. Andrássy Gyula.

Néhány nappal ezen családi gyűlés után, 1867 február 17.-én, kinevezte ő felsége gr. Andrássy Gyulát magyar miniszterelnöknek. A második magyar királyi felelős minisztérium tagjai voltak: Festetich György a király személye mellett, br. Eötvös József vallás- és

közoktatásügyi, br. Wenkheim Béla belügyi, Lónyay Menyhért pénzügyi, gr. Mikó Imre közmunka- és közlekedésügyi, Gorove István földművelés,- ipar- és kereskedelemügyi, Horváth Boldizsár igazságügyi. Gr. Andrássy Gyula a honvédelmi minisztérium vezetésével is meg volt bízva.

A minisztérium kinevezése, mit a fejedelem egyéb-iránt már január 23.-án, a hadkiegészítési rendelet ellen átnyújtott felirat átvételekor, kilátásba helyezett, és evvel együtt az alkotmány tényleges visszaállítása, leírhatatlan örömet és lelkesedést idézett elő az egész országban. Már a reá következő napon elhatározta az országgyűlés, hogy küldöttséget meneszt ő felségéhez, mely a honatyák legforróbb báláját tolmácsolja előtte a minisztérium kinevezéséért és az alkotmány helyreállításáért és biztossítsa az ország hódolatteljes hűségéről és ragaszkodásáról. Mintegy varázsütésre mindenütt, az egész országban kivilágították a városokat. Az általános fényárban, mely az egész haza földjét borította, csak egy egy szász város és oláh falu maradt megszokott sötétségében, mint megannyi elátkozott fekete sziget a világosság, öröm és boldogság ragyogó tengerében. Fiúméban is megünnepelték a nemzetnek ezen vér nélkül szerzett, roppant horderejű vívmányát, mint a legsanyarúbb nyomorgatás által sem megingathatott dynastikus érzelmé és a törvényességhez való szívós ragaszkodása jól megérdemelt jutalmát. Hiába-való volt az erőszakoskodó törvénytelen eljáróság tilalma a tüntetés ellen: a nép a Rákóczy-induló hangjai mellett, evvivázva a királyra, minisztériumra, hazára örömujjongva bejárta a fényesen illuminált város utcáit, fellobogózta magyar nemzeti zászlókkal a házakat és a hajókat és minden módon a mellett tüntetett, hogy Fiume éppen úgy tartozik Magyarországhoz, mint akár Kecskemét. Szóval: nem volt a hazának egy fia sem, kinek

fejében az egészséges ész és szívében a nemes honszerelem utolsó szikrája ki nem aludt, — a ki be ne látta volna a minisztérium kinevezésében rejlő korszakalkotó erőt s ne áldotta volna a királyt ezen fejedelmi magasztos és boldogító tetteért.

Végre megjött a fejedelem is március 12.-én, hogy részt vegyen az általa boldogított nemzetnek a túláradozás és szenvedélyesség fázisát már meghaladta tiszta és mélységes örömeiben. A mint lába magyar földet érintett, azonnal észrevette az éléslátású és a legcsekélyebb tünetekből is olvasni tudó fejedelem, hogy azt a nyomott hangulatot, mely miatt születése-napján szomorkodott, új élet és öröm, remény és bátorság friss pezsdülése váltotta fel.

1867. március 14.-én fogadta az országgyűlés küldöttségét, melyet Bartakovics Béla egri érsek vezetett. Leírom az ezen alkalommal váltott beszédeket: alakjuk és még nagyobb mértékben tartalmuk megérdemli az elolvasást.

Bartakovics beszéde ez: Fölséges Királyunk Urunk! Nincs nyelv, nincs szó, mely méltóan kifejezze hódoló örömünket, melylyel Fölséged elé járulunk. Egy nemzetnek öröme ez, melynek Fölséged kegyelmes elhatározásával forró óhajtságát, alkotmányos önállóságát, megadni méltóztatott.

Fölséges Királyunk! Sötét leülök borították hazánk eget, bizonytalan aggályos jövővel küzdöttünk; s íme, földerült a nap, fel virult a béke olaj ága, és Fölséged fejedelmi bölcsesége, igazságszeretete a nemzetet — a trón és a haza érdekében — királya bizalmának és önmagának visszaadta.

Élni fog Fölséged a hű népnek hálás emlékezetében, és igazságos tetteben élni fog. mint él az Igazságos Hol-

lós Mátyás. Még késő utódaink is kegyelettel fogják emlegetni azon királynak a nevét, ki bölcs elhatározásával a király és a nép között visszaállította a bizalmas egyetértést, a jobb jövő biztosítékát, melyet, mint biztosan remélljük, nem sokára szent István koronája még inkább megerősítendő.

Fölséges Urunk! Nincs hazánkban, ki ezen alkotmányos újjászületésünk korszakára Istentől áldást ne kívánna, ki buzgón ne óhajtana, hogy a fejedelemre ügy, mint a nemzetre állandóan üdvhozó és boldogító legyen.

Isten áldd meg a királyt! Isten, áldd meg a hazát!»

Az ezen magvas beszédre kitörő lelkes éljenzés csillapultáival a király ezeket válaszolta:

«Az ország közóhajtását az alkotmány helyreállítása iránt örömmel teljesítettem.

Alkotmányos államok biztos kifejlődésének és megszilárdulásának két föltétele van: őszinte ragaszkodás a trón és fejedelem iránt, s a politikai érettség azon foka, mely az alkotmányos szabadságot gyakorlatilag lehetővé teszi. Szívesen ismerem el, hogy mindkettőnek legújában is kétségtelen tanújeleit adta a törvényhozó-testület mindkét háza és a nemzet. Nem kételkedem tehát, hogy egyesült erővel sikerülni fog biztosítanunk azon kedvező eredményeket, melyeket én és velem együtt a nemzet a kormányzat jelen rendszerétől mind az ország- mind a birodalomra nézve várunk.

Amint így egyrésztől meg vagyok győződve, hogy kedvelt Magyarországom a trón és birodalom rendíthetetlen támasza lesz, úgy más részről élénken óhajtom, miként a nemzet is meg legyen győződve arról, hogy Magyarország területi épségének és alkotmányos

szabadságának leghívebb őret Bennem találja!

Biztosítsák egyébiránt az országos főrendeket és képviselőket meleg vonzalmamról és királyi kegyelmemről!

S Ferencz József azt, mit az utolsó előtti mondatban ígért s mire 1867. június 8.-án esküt is tett, egy negyedszázad lefolyása alatt példás lelkiismeretességgel és hűséggel meg is tartotta. Nem egyszer közeledett ezen 25 év alatt hozzá a legcsábítóbb kísértés, az alkotmány-szegést a legtetszetősebb alakban tüntetvén lel előtte, Ferencz József az alkotmányosság ösvényéről soha egy hajszálnyira sem tért le. — — —

Most immár a kibékülés és kiegyezés konszekven-déi külön is, együttesen is kezdének mind sűrűbben és sűrűbben mutatkozni: szinte mindegyik száma az akkori napilapoknak tudott valami újat, kedveset elbeszélni a király kegyéről és a nemzet kegyeletéről.

Alig hogy vége szakadt azon hálafeliratok özönének, melyeket a minisztérium kinevezéséért az ország minden részéről küldöttek lel az uralkodóhoz, s alig hogy még ez előtt elhangzottak a meglelt templomokban az oda ugyanazon örvendetes okból összesereglett hívek ajkairól a Te-Deum-laudamus-ok, már is a következő és április 21.-éről kelt királyi leírat lepte meg kellemesen a nemzetet: «Elhatároztam, hogy a magyar kir. nemes test-örség intézménye, mely dicsőült Mária Terézia császárné és királynő által lett megalapíttatása óta a magyar koronához tartozó hű népeimnek emlékezetébe magát be-élte, ismét helyreállíttassék. A testörség személyem és királyi házam őrizetére, valamint udvarom fényének eme-lésére van hivatva». Egyúttal kinevezte Ő felsége haller-keői gr. Haller Ferenc lovassági tábornokot, — az utolsó erdélyi kancellárt —, a m. kir. nemes testörség kapitányává.

Sok menekültnek megengedte a hazajövetelt és visszaadta elkobzott javait: Horváth Boldizsár-, Berzen-
 czey László-, Teleki Sándor gróf-, Kis Miklós ezredesnek
 és másoknak; s Horváthot már ott találjuk a miniszterek
 között. Számos politikai elítéltnek megkegyelmez, Rózsa
 Sándornak már ötödször ad kegyelmet, és 40 szentgáli
 lakost, kiket a katonai bünfenyítő bíróság 12 — 20 évig
 tartó börtönbüntetéssel sújtott, Gál Péter orsz. kép-
 viselő kérésére szabadon bocsáttat. De hisz ki tudná
 minden kegyelmi tényét felsorolni, — pedig a javát a
 koronázás alkalmára tartotta fenn. —

A koronázásnak immár semmi sem állott útjában.
 Ausztria is visszanyerte alkotmányát, és a császár
 az 1867-ben, májusban megnyitott «Reichsrath»-tal kö-
 zölte trónbeszédében a kiegyezést azon felszólítás mellett,
 hogy valamint Magyarország a monarchia és Ausztria
 kedvéért módosított ősi alkotmányán, úgy most Ausztria
 is hozza az ő fiatal konstitúcióját összhangzásba a mo-
 narchia érdekével és Magyarország alkotmányával.

Megtörtént. A «Kaiserthum Österreich»-ből lett a
 két, egymástól teljesen független államból álló, dualisz-
 tikus alapon nyugvó «osztrák-magyar monarchia.» S az
 uralkodó volt tehát az, ki megvitte Ausztriának az üze-
 netet, hogy Magyarország nekik mindkeltejük üdvére, a
 dynastia és monarchia dicsőségére az egyenlőség és sza-
 badság nevében örök frigyre testvéri jobbot nyújt.

És Magyarország külön államisága — bár csekély
 dologban — mégis mindjárt érvényre jutott. Éppen vi-
 lágkiállítás volt Párizsban; eddigelé a Magyarországról
 oda küldött ládákra és csomagokra kétfejű sast ragasz-
 tottak és ezt a szót mázolták: «Autriche»; most azonban
 «Hongrie» és a magyar címerrel jelölték.

Megkoronáztatása

Buda-pestén, 1867. június 8.-án.

A királyi pár már május 8.-án megérkezett a fővárosba a koronázásra. A fogadtatás a pályaudvaron, a hol az összes miniszterek, az országgyűlés, a hatóságok és testületek küldöttségei, a főváros polgármesterei és számtalan más előkelőségek mellett főrangú hölgyek gyűltek össze gyönyörű csokrokkal kezükben, valamint a fellobozótt és mindenképpen földíszített utcákon, hol a sorfalat képező sokaság a tavasz legszebb virágaival hintette be mindenütt az utat a fejedelmi párnak csak lassan léptetve haladó hintája előtt, fényre és pompára nézve addig soha sem látott és páratlan volt a maga nemében,, de még inkább kitűnt azon szeretet, bensőség és szívéllyesség által, mely az üdvözetekben, azokban az Isten igazában a szívekből fakadó éljeneben és az örömkönyvekben nyilvánult, melyeket még előkelő férfiak sem tudtak visszatartani, kik talán mostanig soha sem sírtak életükben: mintha csak szerető gyermekek fogadnák hosszú elválás után haza térő szeretett szüleiket!

De éppen még egy hónapba kerültek az előkészületek a királyi pár és a nemzet legfőnségesebb, mély

jelentőségű és a magyar közjog szerint roppant fontos-
ságú közös ünnepélyére, a koronázásra.

Az udvar részéről gr. Szapáry Antal volt megbízva mint főlovászmester-helyettes az érintkezéssel s együttműködéssel azokkal, kik ezen ünnepélyt rendezték: rendezte azt pedig az egész nemzet és első sorban mint főrendező annak szíve-lelke, a főváros.

Már április 25.-én hozzáfogtak a másfél öl magas királyhalom építéséhez a Ferencz-József-téren átellenben a lánchíddal. Az anyagot hozzá szállították az egyes megyék, szabad kerületek és városok, még pedig mindegyik egy-egy köblábnyi földet, melyet legtöbbször történelmi nevezetességű helyről vett. Ebben nálunk nincs hiány; alig van göröngy vagy hant hazánk szent földjén, melyhez dicső vagy szomorú emlékek ne fűződnenek: vagy nagy királyaink és halhatatlan jeleseink lábnyomai láthatók ottan, vagy királyért, koronáért, alkotmányért, függetlenségért ontott honfivér áztatta és termékenyítette azokat, így küldött Esztergom városa földet azon helyről, hol szent István született, Zalamegye onnan, hol Deák Ferencnek, ki a koronázás lehetőségének legfőbb tényezője volt, ringatták bölcsőjét, Deés azon helyről vette földjét, hol honszerző apáink legelőször ismervén meg az egy, igaz, élő Istent, leborulva felkiáltották: «Deus! Deus!», — a hol később a most is meglevő tornyot építették az egészen megtért utódok, és a mely felkiáltásból származott a neve a városnak: D e u s-ból Deés. Még az a hűtlen Szeben is, akarva-nemakarva, kénytelen volt oly helyről szedni föl a földet, mely szent volt a magyar előtt. Hisz N.-Szeben mellett silányította tönkre nagy Hunyadink egykor a törököt.

Minden megye, szabad kerület és város az országos bandérium alakítására 3 banderiałistát választott, az illető

kerület zászlójával küldvén fel azokat a koronázásra és legforróbb üdvkívánatával a királyi pár és a haza számára. Feljött a banderiálistákon kívül az ország különféle vidékeiről egy-egy láncos pár is, hogy részt vegyen a tábor- vagy vérmezőn tartandó népünnepélyen és bemutassa a különböző vidéken dívó néptáncokat és népviseleteket. Persze, hogy banderiálistáknak a legdaliább, a legnyalkább s legtehetősebb legényeket és a népünnepélyre a legszebb párokat szemelték ki. Hála Istennek! elég nehéz volt a választás: fajunk daliasságra és szépségre nézve vetekedik az ezelőtt a török, mostanság a muszka által letéjfölözött Kaukázussal és Georgiával, sőt még a szinte félelmetes szépségeiről híres Pau-vidékével is.

Szerettem volna a város díszítését leírni, de mivel tudom, hogy ritka ember az, ki a leírásokat érdeklől olvassa, csak a legszükségesebbre szorítkozom: hisz magam is, — ha teszem —, csak azért olvasom, hogy magam is átéljem azokat a kínokat, miknek martaléka azon író, ki leírásait érdekessé akarja tenni.

Az egész főváros, még a legféléreesőbb utcácska és síkátor is, a lehető legszebb díszet öltötte magára, de kivált azon helyek, hol az immár koronás király átvonulandó volt, ragyogtak fényben, díszben, pompában: diadalívek, zászló-erdő, díszcsillárok, paizsos és lombfűzérés árbocfák, néző emelvények együttvéve a földízített házak ablakaiból messze lecsüggő szőnyegekkel egészen megváltoztatták a főváros ábrázatát.

Budapest egész népvándorlásnak lett célpontja, mely nem csak az országból, hanem a külföldről is mindenünnen oda bocsátá beláthatlan rajait: megsokszorosodott a vendégekkel a lakosság száma. Nem csak a haza és Ausztria nevezetesebb városaiban, hanem még

Párizsban is rendezlek kéjvonatokat. A ritka látványosság, mely sokakat még Amérikából is idevonzott, és az idegenek roppant száma okozta a lakások árának is hallatlan felszökkenését. Így fizettek pl. a Ferencz-József-téren volt «Európa szállodában» 50 szobáért 25.000 frtot, és az ugyanazon és a mostani Eskü- akkor szent-Háromság-téren levő házak egy-egy ablaka 280—300 forinton kelt el.

Hogy különben is minő fontosságot tulajdonított az egész művelt világ a koronázásnak mint politikai eseménynek, látható abból, hogy az összes európai és a nevezetesebb amerikai hatalmasságok a legfényesebben képviselték magokat a királyi család és az ország ezen legdicsebb közös ünnepén, és hogy erre nem csak az európai, hanem az amerikai hírlapok is — köztük a «New-York-Herald-» — kiküldöttek külön tudósítokat.

A király fölkenése és megkoronázása, a mint ezt a magyar szent korona történetének elbeszélése alkalmából érintettem, egyházi szempontból is rendkívül fontos és szentségszerű, a mennyiben a király a római-katolikus hitre, az anyaszentegyház oltalmazására és arra is meg esküszik, hogy az ország fölött keresztény szellemben és igazságosan fog uralkodni. Leginkább hasonlít az vallási tekintetben a bérmálás szentségéhez. Végzi azt, a mint tudjuk, az ország hercegprímása, de részt vesznek abban az ország mindkét szertartáséi összes püspökei, megjelennek a többi felekezetek egyházi fejei és az egész püspöki kar, mar mint a király hűbérese is, teljes papi díszben, lóháton kísérik körmenetén a királyt.

Igaz, lovas és lovagias nemzet vagyunk, de püspökeinkre, kik rendesen már öreg urak, csak a második epitheton illik: kijöttek ök, ha valaha tudtak is lovagolni, a lovaglás gyakorlatából már régóta.

A király maga gondoskodott atyailag, hagy körme-

nete alkalmával lelki atyáinkat ne érje valami baj, és a történelmi nevezetességű aktus derült komolyságát ne zavarja meg valamelyik főpapunk kontójára komikus elem; de ez utóbbit, ámbár istállóiból a legbárányszeli-debb paripákat bocsátotta a főpapok rendelkezésére és velük Budán formális «rájtsúlé»-t tartatott, még sem kerülhette el: azt hallottam, szegény bold. Papp-Szilágyi József n. váradi gör. katolikus püspök «szinte» lepoty-tyant a lováról, noha azt két lovasz vezette.

Hogy öreg jó püspökeinknek, kik különben annyit ostromolták imáikkal és kéréseikkel a mennyei és földi trónt a koronázásért, a körmenetes díszlovaglás itt-ott nem csekély trémát okozott, kiviláglik a következő párbeszédből, mely ezelőtt éppen 25 évvel, áprilisban bold. eml. Fogarassy Mihály erdélyi püspök közölt és én közöttem folyt. «Nézd,» mondá a püspök, idegesen ide s tova taszigálván galambósz fején kápáját, — «mit ír Eötvös? Válaszszak magamnak a koronázásra lovat, írjam meg neki, hány arasz magas és miféle színű legyen etc.. Minden jól megy, hál'istennek, jól megy, csak az az istenadta (itt más jelzőt használt a püspök) lovagolás ne volna! Tudtam én is ám lovagolni otthon Gy.-Szt.-Miklóson, még Csík-Somlyón is; de mikor volt az? Most félek, megrúg a ló, vagy leesem és «scandallum»-ot csinálok. De mind hiába! valamit mégis csak kell tenni. A koronázástól el nem maradhatok; nem maradok én el, még ha tudnám is, hogy agyonrúg az a ló. Nó de hát milyen legyen? Legyen, — írd meg ő ekszcenciájának —, a lehelő legkisebb fajtából és legyen szép fehér; a fehérek szoktak a legjámorabb természetűek lenni. Úgy-e?» — «Ha én ekszeenciának volnék, én egészen más lovat kérnék magamnak.» — «Hogy-hogy?» kérdi a püspök kíváncsian, míg reám szegzi

nagy fekete, szép szemeit, melyek még aggkorában sem veszítették el sajátságos, ragyogó fényüket. «Én a lehető legmagasabb fajtából kérnék.» — «Miért?» — «Mert ekszcenciád kicsike.» — «S aztán?» «Ha ló is, lovas is apró, eltűnik a sokaság közt, én pedig szeretném, hogy Erdély püspöke kitűnjék.» — «Tovább!» — «Legyen az a ló sötét fekete, — «Rappe,» mint a német

Dr. Fogarassy Mihály erdélyi püspök.

sógor mondja.» — «Én meg szívesebben kereszteltem és kopuláltam, mint temettem», replikáz a jóságos főpap; «de ugyanbizony miért legyen az a ló éppen fekete?» — «Mert ekszcenciádnak nem csak lelke, hanem haja is tiszta hófehér.» — «Te, ne hízelegj! — írd meg hát ő ekszcenciájának, hogy az én lovam legyen nagyon magas és legyen szép fényes fekete. De ne íj

ám úgy «hudlirozva,» a mint szoktál. Gondolj, a mikor írsz, inkább br. Eötvös Józsefre, mint a miniszterrel»— A püspök kápája már jól állott. «De te,» mondá, midőn Eötvös levelével távozandó megcsókolám szép, puha, fehér kezét, — én mindig ezt csókoltam, soha sem a hideg gvémántos pásztorgyűrűt —, «ha aztán le találnék esni arról a nagy «Rappe»-ról, akkor jaj a te szegény árva lelkednek!» és Fogarassy oly hangosan nevetett, hogy ott a nagy üveges könyvszekrényből is visszahangzott. nevetése. Oda nézek, lássam, ki az a vakmerő, ki az én főpásztoromat merészkedik utánozni. Aquinói szt. Tamás volt, Fogarassy legmeghittebb barátja. —

Az akadémia nagy termét és a Lloydépület egész első emeletét a királynénak, az ő és egész királyi kíséretének tartották fenn és azonkívül sok emelvényt bocsátottak gr. Szapáry Antal rendelkezésére, hogy ott előkelőbb vendégeknek jelöljön ki nézőhelyeket. A sajtó képviselői, a rajzművészek és különösen a fényképészek is külön kényelmes helyeket kaptak.

A koronázásnak mint a kibékülés és kiegyezés megpecsételésének és a magyar alkotmányos szabadság apoteozisának emlékére koronázási emlékérmeket és pénzeket is verettek aranyból és ezüstből. Ezen érem előlapját az egyik felén a király, másik felén a királyné mellképe ékesíti e kettős körirattal: «Franciscus Josephus Dei gratia Auslriae Imperator» és «Elisabetha Austriae imperatrix» = Ferenc József Isten kegyelméből ausztriai császár — Erzsébet ausztriai császárné; amaz alatt: «Virtúti confido» = Bizalmam az ősi erényben: emez alatt: «Fausto sidere laeta» — Boldogító csillagzatnak örvendezve. A hátlapon látható szent István koronája ezen köriratokkal: «Coronatus Rex Hungáriáé» és «Coronata Regina Hungariae MDCCCLXVII. (jun. 7.)» = Magyar

Királylyá — Magyar Királynévá koronázott 1867-ben (jún. 7.-én). —

Hogy nemzetünk legnagyobb ünnepén a nemzeti művészet is diadalünnepet ülhessen, az udvari ének- és zenekar betanulta Liszt Ferenc, legnagyobb nemzeti zene-művészünk és zeneszerzőnk, külön e célra készült koronázási miséjét; azonban a színházakban nem mutathatta be magát és hódolatát a királyi párnak a nemzeti színiköltészet múzsája, mert ottan Matild főhercegnő közbejött halála miatt a díszelőadások elmaradtak, valamint elmaradt kegyeletből — igen helyesen — az udvari bál is.

Az ország zászlóján kívül, melyet a 79 éves ősz br. Orczy György volt lobogtatandó a koronázásnál, a magyar szent korona alatt tényleg levő vagy jogilag ahoz tartozó országok zászlóinak is ott kellett díszleniök a nagy közös ünnepen. Erdély magának új kék szinti zászlót készíttetett ez alkalomra és ezt mint történelmi emléket magasra lobogtatta br. Bánffy Albert. Olt volt a májszínű horvát, a sötétzöld szlávoniai, a karmazin dalmáciai, a kék boszniai, alapján karddal, az ibolya színű bolgár, a sárga-fekete szerbiai, a sötét-vörös galíciai és ibolya-kék lodomériai. —

Erzsébetünknek ugyan már rég volt magyar szövegű imakönyve, de a főváros szerencsés megkoronáztatása emlékéül alig nyújthatott volna kedvesebb ajándékot át a szeretett királynénak, mint ama magyar imakönyvet, — fehérbe kötve, felső lapján zománcozott arany, rubin, gyémánt, smaragd (piros-fehér-zöld) díszítményekkel borítva, — melyek közepén egy nagy «E», fölötte magyar koronával, alatta a bajor címer-, egyik oldalán Magyarország, másikán Pest címerével díszlett fényesen —, a mely könyvben leghíresebb magyar művé-

szeinktől készült 5 remek szentkép volt látható. Mert minden e könyvön és e könyvben arra emlékeztette a fejedelemnőt, hogy ő immár magyar királyné, és őt a magyar nemzet szereti.

De a mi királynénk gondos feleség is, nem tűri, hogy «ura rongyosan, feslett ruhában induljon meg az utcán», — hát még ily ünnepi alkalommal, mely még az ő urának életében is csak egyszer adja elő magát!

S aztán milyen varrónő, milyen kézi munkái vannak! A miket pl. a sassetot-i fürdőn készített, még az e tekintetben legfinyasabb párizsi delnök is egekig magasztalták, bár nem tudták, ki csinálta?

A királyné tehát kapta magát és sajátkezűleg megvarrta szent István palástján a felseket és «megstoppolta» a foszlásokat és műértő szemmel megvizsgálta a harisnyákat, a korona bélését, mindent, mindent, és csak miután ez megtörtént, «indult meg édes urával az utcán» — a koronázásra.

De mivel Magyarországnak csak egy szent koronája van, és ezt éppen most akarták királyi férjének a fejére tenni, neki pedig avval csak vállát érinteni, nem akarván külső díszben is a királynak mögötte állani, evvel együtt keresett a világra szóló nagy ünnepséghez méltó fej éket és ezt megtalálta azon házi koronában, melyet Mária Terézia készíttetett volt magának. Az ezüsből készült koronán 4 egymást keresztező ív van a homlokpánton kívül, de mindezeket oly tömötten és sűrűen eltakarják a gyémántokból és gyöngyökből összerakott széles koszorúk, hogy ezek szemkápráztató ragyogásától az ezüst alapból mitsem lehet látni. Hisz a sok ezer gyémánt közt ott van 8 borsó nagyságú, és az igazi keleti gyöngyök száma megközelíti az 500-at.

A fejdísz tehát megvolna.

Ámde jóllehet a mi királynénk szinte ép oly ügyesen megülte a lovat, mint fölséges férje, az még sem járta, hogy ő is, mint ez, lóháton jelenjen meg a koronázáson. Tehát illő vehikulumról is kellett gondoskodni. A nyolc hófehér hámos ló is megvolt, megvolt hozzá a magyaros lószerszám is. De hol a megfelelő kocsi? Ezt is megtalálták, nem igen messze azon helytől, hol rábukkantak a házi koronára. Ez is a Mária Teréziáé volt, melyet ezen dicső emlékü királynőnk is használt, mikor Pozsonyban megkoronázták magyarok «királyának», — dúsan ékesítve a világhírű Rubens remek festményeivel.

Most hát immár minden megvolt, mi megkívántatik egy díszes koronázáshoz. —

1867 jún. 4.-én d. u. 5 órakor fogadta ő felsége* az országgyűlésnek 60 tagból álló küldöttségét, melynek vezetője Simor János, az új hercegprímás, gyönyörű beszéd kíséretében átnyújtá neki a sok gonddal és körültekintéssel országgyűlésileg megszerkesztett koronázási hitlevelet azon kéréssel, méltóztatnék e sarkalatos állami okmányt aláírni és magát megkoronáztatni. A király az összes miniszterek és főméltóságok jelenlétében az alázatos kérés első részét nyomban teljesítette, a koronázás napjául pedig véglegesen jún. hó 8.-át tűzte ki.

Mint az év utolsó estéjén, a mikor úgyszólván az esztendő temetésére harangoznak, figyelmeztetve egyúttal az új évnek nem sokára bekövetkezendő születésére, — úgy zúgtak-búgtak jún. 7.-én este a főváros összes templomainak összes harangjai egy egész órán át, és feleltek azoknak az egész országból vidáman és mégis ünneplésesen ércnyelvű számtalan testvéreik.

Az emberek az utcán levették kalapjaikat és imádkoztak! — — —

És fölvirrasztá az igazság, az irgalmasság és a sza-

badság Istene, a királyok Királya és a népek Édes-atyja, a nagy napot. Ugyanaz a jóságos Isten volt ez, ki most, 1867 jón. 8.-a reggelén, megaranyoztatta napjával a budai hegyeket s majd a főváros tornyait, mint az, a ki ezer esztendővel ezelőtt ragyogó napsugarait löveltette a keleti Kárpátok bércein megháló Árpád álmos szempilláira, hogy tekintsen már le az Ígéret földjének áldott rónáira, melyet neki és késő unokáinak szánt az úr az idők végezetéig.

De most nem találtak az aranyos napsugarak senkit a fővárosban, kit édes álmából a még édesebb valóságra lehetett volna ébreszteni. Még a császár tüzerei is elkés-tek ebbeli fáradságukkal olt szt. Gellért hegyén, mikor reggeli 5 órakor megszólaltatták máskülönben oly néma szörnyetegeik ércszárait: minden ép kezű-lábú, nem ágyban fekvő beteg ember már hajnalhasadtával talpon volt, hogy lássa, miként helyezi király és nemzet az egyház áldásával a tetőt azon épületre, mely rendelve volt Isten által, hogy alatta, benne még egy-két, három, még számtalan ezreden át lakjanak, szaporodjanak, virágozzanak Attila és Árpád gyermekei.

Mindenki sietett magának jó nézőhelyet biztosítani, az előkelőbb a templomba, az alacsonyabb az utcákra és terekre. A főváros több tér és utca széléit lejtősen padozlatta ki, úgy hogy a hátsó sorban állók is mindent jól láthatlak; az ily helyek voltak a nép legforróbb vágyainak tárgyai. A legközönségesebb nép is mintegy ösztönszerűleg érezvén a lefolyó aktus szentségét és történelmi fontosságát, mintegy sejtve, hogy egy egész világ szemei Budapestre vannak függesztve, minden rendőri beavatkozás nélkül maga tartotta magát féken.

Mialatt a száz- meg százezernyi nép elhelyezkedik és az országgyűlés tagjai már hatodfélórákor fényes

Budai Mátýástemplom

magyar díszruhában rövid ülésre összesereglenek a két ház gyűléstermeibe, hogy onnan hosszú kocsisorban felvonuljanak Budára, azalatt nézzünk be legalább a Mátyás-templomba, hogy a tölkenés és koronázás színhelyén némileg tájékozhatjuk magunkat s legalább megközelítőleg megtudhassuk, hogy a nemsokára megérkező főméltóságok melyik kategóriája hol foglal helyei?

A templom, Buda e szép középkori emléke, — melyet azonban a koronázás után stílszerűen restaurálni kezdték —, karsú oszlopaival és merész boltivezetivel pazar fénynyel és nemes ízléssel volt földíszítve és egész hosszában jobbról és balról állványokkal ellátva.

Az oltártól nézve balra ennek közvetlen szomszédságában volt a főpapság helye, míg evvel szemben balra Falcinelli nuncius karszéke állott. Ennek átellenében, de még közelebb az oltárhoz ő felségük koronáztatási trónjai voltak felállítva három lépcsőzetű emelvényen és mindjárt e mellett a főhercegek székei, melyekkel szemben az aranygyapjasok és a rendek nagykeresztesei foglaltak helyet.

A sanctuarium előtt a középén állott egy másik trón, melyet a királyi pár a koronázás aktusáig volt elfoglalandó. E mellett jobbra a miniszterek és titkos tanácsosok, balra a mágnások és udvari méltóságok állványa volt elhelyezve, mire következtek jobbról a palotahölgyek, az ausztriai «Reichsrath» és a magyar országgyűlés emelvényei, balról a diplomáciai testület, a főrendiház, kiválóbb testületek és idegen vendégek állványai.

A mint a királyi pár kilépett a váriakból, Budapest összes hangjai elkezdtek zúgni és zúgtak az egész koronázás alatt; hisz az apostoli királyt koronázták, kit megillet a magasban lakó hírnökök üdvözlete.

A menet a következő rendben indult rövid, de annál jelentősebb útjára: Legelől egy magyar huszár lo-

vágott; utána következett: 1.) Két udvari cs. kir. egylovas. 2.) A mágnások, országbárok és főudvari hivatalok bérruhás cselédséggel, — gyalog, fődetlen fővel. 3.) A cs. kir. belső szolgák az udvari trombitással és dobossal — fődetlen fővel, gyalog. 4.) Két udv. hadírnok lóháton. 5.) A cs. kir. apródok növelőjükkal, lóháton. 6.) A kamarai hadírnok lóháton. 7.) Az asztalnokok, rendek és kamarások lóháton. 8.) Megint mágnások, országbárok, titkos tanácsosok és a miniszterek lóháton. 9.) A cs. kir. rendek lovagjai. 10.) A cs. kir. rendek középkeresztesei. 11.) A cs. kir. rendek nagykeresztesei, a rendek rangfokozatai szerint, lóháton. 12.) Az aranygyapjas rend lovagjai (colane-nal), lóháton. 13. Mayláth György országbíró és gr. Andrassy Gyula miniszterelnök, lóháton. 14.) A cs. kir. drabant-testőrség, kapitánya vezérlete alatt. 15.) A magyar királyi hírnök feltartott pálcával, lóháton. 16.) Gr. Zichy János magy. kir. főudvarmesteri helyettes, a pálcával kezében, lóháton. 17.) A főhercegek, felöltött rend-colane-okkal, lóháton. 18.) A püspök az apostoli keresztrel, rochetában, lóháton, jobbról és 19.) Gr. Bathyány Imre magy. kir. főlovázmester a feltartott mezítelen államkarddal, fődetlen fővel, lóháton, balról, 20.) Ő felsége a császár és apostoli király, magyar tábornagyi egyenruhában, felöltött rend-colane-okkal és föltett kalpaggal, lóháton. — Két oldalt, kissé hátrább, lovagoltak a testőrkapitányok, hátul pedig gr. Cziráky János magy. kir. főkamarás (cubicularioruin magister) és mellette balról az első főhadsegéd; a belső lovász azonban gyalog haladott. Két oldalt a budai hatóság ment, fedetlen fővel. Ezenkívül 6 magyar testőr gyalog mellékkíséretet képezett. 21.) (3 felsége a császárné és királyné gazdag ezüst szövetű magyar öltözetben és magyar fejéssel és fehér fátyollal, díszkocsin. Oldalt 3

belső szolga fedetlen fővel, hátul pedig a királyné főudvarmestere. a szolgálattelvő kamarás és 4 apród lovagoltak. 22.) Hatfogatú udvari kocsi, melyben a királyné főudvarmesternője foglalt helyet, két oldalt egy-egy belső szolga, fedetlen fővel. 23.) Négyfogatú udvari kocsi palotahölgyekkel a szolgálatból, két oldalt egy-egy belső szolga, fedetlen fővel. 24.) Magyar testőrségi osztály lóháton. 25.) A cs. kir. testőr-hadrendőrség lóháton. Egy század gyalog és egy osztály huszár képezte a záradékot.

Pontban 7 órakor érkeztek a király és a királyné a templom főbejáratához, hol őket, leszállván lováról a király, a magyar főkamarás és belső lovász, a királyné kiszállván kocsijából főudvarmestere segélyével, Simor János hercegprímás fogadta az összes főpapságnak és a szent koronához tartozó 11 ország zászlóit vivő főuraknak az élén.

A vallásos uralkodó pár a templom főbejáratánál térdre borulva csókolta meg a nekik az ország főpapjaitól odanyújtott feszületet és érintve a szentelt vizet vette magára a szent kereszt jelét, mire felemelkedvén, kisebb kísérettel vonult a bejárat melletti sekrestyébe, vezetve a hercegprímástól és a főpapságtól, mialatt a többi urak és hölgyek kijelölt helyeiket elfoglalták. Most a hercegprímás, segédletétől kísérve, a főoltárhoz ment, felöltötte a misemondó ruhát és bevárta a menet további megérkezését. Ezalatt föltette a királyné a házi koronát a sekrestyében, és az országbárok kézhez vették a vörösbárony, arannyal szegélyezett vánkosokon nyugvó országos kincseket és a királyi pár megindult kíséretével trombita- és dobszó mellett a főoltár felé és helyet foglalt a trónemlévényen.

A király trónja mellett jobbról állottak a magy. kir. főlovászmester az ország pallosával, a magy. kir. fő-

udvarmester a pálcával, a magy. kir. főkamrás, a magy. kir. testőrség kapitánya és az első főhadsegéd. A királyné trónja mellett balra állottak a főudvarmester, a drabant-testőrség kapitánya és a szolgálattevő kamarás. A trón mögött a négy ő felségüket segédülő püspök, a főudvarmesterné, az országbíró neje és két palotahölgy állottak. A trónemelvény előtt jobbról és balról az ország kincseit vivő országbárok és az ország zászlóit tartó mágnások voltak két sorban felállítva.

Megtörténvén az elhelyezkedés, a hercegprímás a segédülő püspökökkel a főoltárhoz indult, és megkezdődött a szent mise, mely alatt az udvari zenekar Liszt Ferenc-koronázási mise-szerzeményét hangoztatta.

Kisvártatva a király, a segélylettevő püspökök, a magyar főkamrás és a magyar testörkapitány által kísérve az oltárhoz közeledett és az evangéliumi oldalon levő karszékben helyet foglalt. Ekkor Haynald Lajos kalocsai érsek fennhangon ezen szavakat intézte a hercegprímáshoz: «Tiszteletreméltó atya! Az anyaszentegyház az itt jelenlevő lovagot az ország királyi méltóságára emeltetni kívánja». Miután a hercegprímás azon kérdésére, vájjon méltó és alkalmas-e a lovag ezen méltóságra? kielégítő választ kapott, — a királyhoz az egyház védelmére és az ország kormányzatára nézve intő szavakat intézett.

Erre a király egészen az oltárhoz ment, letérdelt a felső lépcsőzsvén, mindkét kezét az evangéliumos könyvre tette és térden állva megesküdött, hogy a jogosságot és a békét fenntartja törvény szerint és az egyház és nép üdvét munkálja, élve hívei tanácsával. «Isten engem úgy segélljen, és az Ő szent evangéliumai!» hangzók messze elhallhatóan a templomban a király ajkairól.

Mialatt a prefációt énekelték, a király az oltár mögé

vonult, hogy a kenetre elkészüljön; ott levetette mentéjét, és letette kardját és kalpagját, mire ismét visszatért a trónhoz, hol a segédletet tevő püspökök, a magyar főudvarmester és a magyar főkamrás reá adták szent István palástját: ezalatt a koronázási jelvényeket is az oltárra helyezték.

Ő felsége az előbbi kísérettel ismét az oltárhoz térdelt, fölvette a hercegprímástól szentelt olajjal a kenelet, azután fogadta annak kezéből szent István kivont kardját, miközben országunk főpapja emez ismeretes szavakat intézte hozzá: »Aecipe gladium etc.», mire a hüvelybe dugott karddal átövezték a fölkent királyt, ki most a nép felé fordulva három vágást tón az ország elfoglalásának jeléül. Ezt a magasztos pillanatot üdvövések tudatták az összes néppel.

De csak most következett az a hazánk történetében fény- és fordulópontot képező, fölséges momentum, midőn a hercegprímás a császárt szent István apostoli koronájával magyar királynak koronázta. Közreműködtek ezen szentséges aktusnál Haynald, Andrassy és Mayláth.

Ezután jobbába adták a jogart és baljába tették az ország almáját, és így vezette a koronás királyt a hercegprímás a sanctuariumban felállított magyar királyi trónhoz. E percben gr. Andrassy Gyula miniszterelnök mint a nádor helyettese harsány hangon kiáltotta: »Éljen a király!« Ezt ismételték ezerszeresen Isten házában, és milliószorosan Isten szabad ege alatt, ezt bömbölték az ágyúk, ez hallatszott ki a puskák ropogásából is, ez a trombiták harsogásából és a dobok pörgéséből!

A magyarnak ismét volt koronás királya!

Lehetetlen mind a jelenlevők, mind a künn zszibongó nép és a Budapest utcáin hullámzó százezernyi sokaság riadó lelkesedését és ennek kifakadásait leírni: ujjongtak,

zokogtak, sírtak! Csak magyar ember értheti ezt, és ez is csak úgy, ha már tudja, milyen mély közjogi jelentőséggel párosul a koronázásnál az áhítat és szentség ihletének varázsa. A koronázás hazánk szabadságának és

A magyar szent korona.

alkotmányának hűséges megtartását és megőrzését is jelenti!

Ő felsége most már fölkérte a hercegprímást, hogy a császárnét is koronázza meg Magyarország királynéja-

nak. A haza főpapja erre a császárnét szent olajjal fölkenete és vállát az apostoli szent koronával érintette, mi által a mi ezelőtt is rajongva szeretett Erzsébetünk a mi imádott koronás királynénk lett, édes anyja nemzetünknek. A jogart és az ország almáját is átnyújtották a királynénak és így vezették a király mellé a magyar trónra.

Most folyt itták a misét, és kommunió alatt a valóságos királyi pár megáldozott.

Mise végeztével az egész püspöki kar intonálta a «Téged Isten dicsérünk» kezdetű fölséges dics- és hálahymnust, mire ő felségük és kísérete ugyanazon rendben távoztak, a mint érkeztek.

A király királyi ornátusban a keresztelő szt. János nevére nevezett helyőrségi templomba vonult a kíséret nagyobb részével az aransarkantyús vitézek lovagokká-ütésére, míg a királyné az összes hölgy-kíséret mellett a a budai királyi váriakba hajtattott vissza.

Miután a király a szintén, különösen drága szőnyegekkal és virágokkal, az ott végbemenendő aktus természetéhez mérten földíszített templomban a trónra ült, és a kíséret is előre meghatározott programú és rend szerint elhelyezkedett, megkezdődött a középkorra emlékeztelő jelenet.

Ott állottak szemben a koronás király trónjával az arany-sarkantyús vitézekké ütendő urak, köztük Almácssy Vince, gr. Bánffy György, gr. Eszterházy Antal. Huszár Ágoston, Mednyánszky Dezső br., gr. Nákó Kálmán, Semsey Hál, Szitányi, Videczky Lipót és mások. Mayláth György országbíró egyenként betűrendben olvasta fel a jelöltek neveit, és az illető előlépett, mélyen meghajtotta magát az uralkodó előtt s a trón lépcsőjére tér-

delt, mire a király szent István kardjával háromszor érintette bal vállát.

Az ünnepélyes cselekvény után a király rövid időre visszavonult a sekrestyébe, míg a rendezők a menetet — most már hosszabb körútra — eligazították, minek megtörténte után a magyar király emelt, koronás fejfel végig haladt a templomon s a lépcsőzeten az üdvriadó népnek sugárzó arccal és szívből eredő s szívhez szóló mosolylyal felelt.

Fiatal tüzzel pattant fel arany csótáros paripájára, mely őt a népnek leírhatatlan lelkesedése és szakadatlan üdvriadása között Pestre vala viendő a szent-háromság-(azóta eskü-térre és királydombra. Útja vezette ő felségét Budáról a Vízi vagy Ferenc-Józset kapun át, az Albrecht-úton le, a lánchídon keresztül és a balduna- vagy Ferenc-József-rakpart hosszában a pesti belvárosi plébániai templom elé, a hová a menet körülbelül $\frac{1}{2}$ 11 órakor érkezett.

Itt, éppen szemben Isten szent házával, volt felállítva azon emelvény, hol a király az alkotmányra az esküt vala leteendő. Ide érkezve leszállón lováról.

Maga előtt előre bocsátva a magyar főlovászmester-helyettést a meztelen országkarddal és Lipovniczky István püspököt az ezüst kereszttel, gyorsan felhaladt, követve a hercegprímás-, a kalocsai érsek- és a miniszterelnök-től, az esküemelvény lépcsőin, hogy az esküt letegye. De sem a harangzúgás, sem a sokaság meg-megújuló éljenei nem akarának megszűnni, s a király így kénytelen volt rövid ideig várakozni az emelvényen állva. Végre elhalt — legalább itt — a harangszó, és csak a távolban zúgott még tovább az üdvriadalom: szóhoz juthatott az újonnan koronázott király.

Andrássy Gyula gr. miniszterelnök átnyújtván Ő felségének a leteendő eskü szövegét, a király azt a hercegprímásnak kézbesítette, baljába vette szt. István király apostoli keresztjét, és arccal a templom felé fordulva, esküre emelte jobbját.

Megható kép, gyönyörű látvány!

Előtte állottak az ország nagyjai, bal felől a képviselőhöz tagjai és a menetben részt nem vett főrendek, jobbfelől és részben hátrafelé a főhercegek mind magyar huszár-díszruhában és a püspökök, mind lóháton, és körszöveg körül megmérhetetlen nép levett főveggel.

A király hangosan elmondá a hercegprímás után az eskü nagy fontosságú igéit; de a szent hit letételét, még befejezte előtt, szintoly szent lelkesedés szakította félbe a törvényhozó testület emelvényeiről a piáristák épülete mellett. A mikor ugyanis a király csengő hangon az eskü eme szavait elmondotta: «Magyarország és társországai jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét és területi épségét sértetlenül fenntartandjuk,» — az éljenzésnek oly vihara tört ki, hogy csak hosszabb szünet után folytathatta és fejezhette be a hit letételét. Most immár gr. Andrássyn lett volna a sor, hogy királyáturát megéljenezze, de elkésett vele: a nép ezrei megelőzték.

A király leszállván azon történelmi nevezetességgé avatott helyről, hol királyi eskü Habsburgivadéktól először hangzott magyar nyelven, — ismét lovára pattant, sorakozott a mozgásba induló menetben a maga helyére es folytatta diadalútját a városház-téren, a váci-utcán, a színház- (most Gizella-) téren és a Dorottya-utcán át a Ferenc-József térre, hogy megtegye a szintén jelentésseljes kardvágásokat a királyhalmon.

A koronázó-menet legtündüklőbben fejlődött ki a színházterén. Tartsunk itt szemlél a fényével, pompájával és ragyogásával az ezeregy éj csodáira emlékeztető sereg fölött.

Elöl jött a Hallerhuszárok egy százada: ezt követték lóháton az udvari csatlósok vörös egyenruhában é-; a pálcások díszmagyarban. Azután jöttek a megyék, szabad kerületek és városok bandériumai, melyek az egész menetnek legmeglepőbb s legváltozatosabb részét képezték. Többnyire minden megye három, némelyek még több lovagot is küldöttek, kifogástalan férfias szépségű és jó ízlésre valló díszöltözékű legényeket.

Elül jöttek a jászok és kunok, főkapitányuk, az ősz, de daliás gr. Ráday Gedeon vezérlete alatt. Azután következtek a pestvárosi és budai bandériumok: feltűnt kellemesen, hogy a pestiek csak a királyné családi színeit, a fehért és kéket, alkalmazták. A megyék között első helyen jöttek a pestiek. Feltűnően szép volt a szepesmegyei banderíalistáknak öltözéke: gr. Csáky Kálmán és Salamon Tivadar díszruhája gránátszín bársonyból készült, míg Salamon Aladár kalapja, mentéje sötétkék bársony volt, ékszere pedig egészen turquois. Még csak a székely Marosszék bandériumát emelem ki székelylétemre: kitűnt nemes ízlése — lazurkék szövet ezüsttel gallonírozva — és pompás lovai által.

A bandériumok után következők megleptek az ellentét által: császári heroldok s aztán mintegy 20 osztrák apród vörös kabátban, fehér selyem, testhez álló nadrágban, gazdagon paszomántozva és rojtozva.

Ezután jöttek a főurak rang szerint. Az egykorú lapok és leírások a következőket emelik ki a sok közül: kitűntek az ifjabbak között. — és ezek többen voltak

kétszáznál —: gr. Bethlen Gábor tigrisbőrrel díszített palástban; gr. Gsekonics Endre ezüstszín attilában gránát-szín palástartal, Kendeffy Árpád trador attilában, hátán fekete párdubbőrrel, mellén ragyogó agrallokkal; br. Hadvánszky Béla violaszín bársony attilában és gránát-szín bársony mentével, — és br. Radvánszky Géza kék bársony mentével és piros nadrággal: ifj. gr. Teleky Samu sötétkék bársony palástartal, barna ruházattal és pompás acél díszítéssel; gr. Wenckheim Béla gyönyörű palástmentéjével: végül a deli Wenckheim Frigyes bíborvörös bársony dolmány- és nadrággal slb. Tudom, bizony nagyot sóhajtottak, a banderialistákat és fiatal mágnásainkat látva, azok az udvari dámák, kik a koronázási díszmenetet a Lloyd és az akadémia épületeiből nézték, hogy miért nem lakik a császári pár inkább Budán, mint Bécsben, hol kiaszott vagy árpalétól elhízott alakot eleget, de a lovagkorra emlékeztető szállegényt vajmi keveset lehet látni. — Az idősebbek —, az nap mindegyikük fiatalnak, újra születettnek és Sámson-erejűnek érezte magát —, lényben és pompában túltettek a fiatalokon. Nincs terem, nincs időm, hogy leírjam gr. Andrássy Gyula, herceg Odescalchi Gyula, a Károlyi grófok: Ede, György, Gyula és különösen István, továbbá gr. Csáky Albin, Zichy Nándor, Jenő és Viktor aranytól, gyémántoktól és más drágakövektől ragyogó díszöltönyeiket, nemes lovaikat és nyalka csatlósaikat. Egy Batthyány ezüst és acél vérlzetben jeleni meg, Széchényi Béla 16. századbéli magyar divatban, gr. Karácsonyi Guidó lazúrkék bársony öltözete drágakövekkel volt behintve, stb. stb.

Ezek után lovagoltak a lovagrendek vitézei, vegyest magyar főurak és katonatisztek: aztán a zászlókat vivő lóurak; a magy. kir. hírnök széles karimájú kalpagban, a koronaőrök, az országos jelvények vivői: Mayláth György

országbíró a buzogánnyal és Sokcsevics horvát bán az ország almájával: a miniszterek: a főhercegek: a keresztet vivő püspökök: a király szent István koronájával, palástjával és kardjával, gyönyörű fehér ménlovon; az érsekek és püspökök stb. stb. A menet egész hosszában a nép rokonszenves éljenzéssel tüntette ki Beust bárót, ki fehér lovon zöld takaróval, és zöld és arany sujtásos udvari öltözetben, hosszú szögletes kalappal jelent meg, valamint — és még nagyobb mértékben — gróf Andrassy Gyulát. Midőn azonban már távolról feltűnt a szeretett király szent személyeikkor a lelkesedés szinte rajongássá vált. De a kit a királyi pár után bizonyára a legszívélyesebben üdvözölt volna a hálás nép, kinek Istenen és királyon kívül leginkább köszönhetette a koronázás örömét és az ehhez kötött reményeket: Deák Ferenc félrevonult, nem vett részt a díszmenetben; szíve úgyis azt súgta, hogy a jó király a neki szánt éljenek egy részét örömet átengedi az ő leghívebb és legnyíltabb tanácsadójának.

Végre megérkezett a király a lánchídtérre. .lói tudta ő, hogy itt, valamint az egész magasztos ténykedés alatt, egy világ szemei csüggnék rajta, de azt is tudta, hogy itt immár Annak is kíséri szeretetteljes tekintete minden mozdulatát örömtől és büszkeségtől dagadó kebellet, kit ezelőtt 13 évvel választott szíve királynéjává és kit ezelőtt néhány órával koronáztatott Magyarországnak is királynéjaul, tudta ő, hogy az ő drága, szeretett életetpárja, az ő gyermekeinek, az ő népeinek egyaránt édesanyja, az ő egyetlen Erzsébetje itt immár maga is a nézők között van: a koronás király arca kipirul, szeme villog, megsarkantyúzza paripáját, daliás levante módjára felvágat a királydombra, kirántja hüvelyéből szent István kardját és az ég négy tája felé megteszi a négy villámszerű vágást

annak jeléül, hogy Magyarországot, ezt az ő Erzsikéjének, az ő családjának és utódainak legbiztosabb, legerősebb várát meg fogja védeni minden ellenséggel szemben, jöjjön az akár keletről vagy nyugatról, akár délről vagy éjszokról.

Most már visszaindult a menet a lánchídon át Budára. A várpalotában leszállónak, melynek nagy ter-

mébe érkezve, gróf Andrássy egy medencében vizet hozott, és a király megmosta kezeit, melyeket Simor hercegprímás törült meg kendővel, mire aztán a koronát is levette a király fejéről. Ezután az asztal köré állott a király, a királyné, Simor, Falcinelli pápai követ és Andrássy

mint nádor-helyettes, és a hercegprimás által mondott rövid ima után asztalhoz ültek. A tálakat a képviselő- és főrendiháznak erre kinevezett néhány tagja hordotta fel az ételek közt volt egy darab azon ökörből is, melyet a vérmezőn a nép számára sütöttek. Mikor a király az első poharat ajkához emelte, vendégei mind fölemelkedtek székeikről, és az ágyúk megszólaltak. A királyi étkezést a főhercegek és néhány válogatott főúr és előkelő idegen voltak szerencsések végig nézhetni.

Ebéd után következtek megint ima és kézmosás., mire a királyi pár visszavonult belső termeibe. —

Míg egyidejűleg a király koronázási ebédjével énnel tovább tartó díszlakomákat rendeztek az örömeiben, lelkesedésében kéjelegve remegő ikerfőváros különböző részeiben, hol az Istent királyra és hazára áldásáért ostromló felköszöntőket mondtak, — addig a népről sem feledkezett meg királya és fővárosa.

De elfelejtettem elmondani a «se pénz, se posztó» régi magyar közmondás eredetét, és megjegyezni, hogy I. Ferencz József koronázása alkalmával e közmondás senkin sem teljesedett be, ha csak kissé szemes és gyors volt s egy csöppöcskét tudott hajolni.

A helyőrségi templomnak sanctuariumából kiindulva mindazon utcákon, a hol a király a Mályás-templombul jövendő vala a lovaggá ütés szertartására, — mint minden magyar király-koronázáskor —, nemzeti szinti posztó húzódott végig, melynek, a mihelyt a templomból távozó király rajta elhaladt, a nép neki esett és, mialatt egyik kezével darabkáit mint a nevezetes nap emlékeit szívéhez szoritotta, a másikkal a koronázási arany és ezüst emlék-pénzek után kapkodott, melyeket Lónyay Menyhért pénzügy-

miniszter teli marokkal szórt nyergén függő tarsalyából az ujjongó nép közé.

Mindenkinek, ki akart, jutott «posztó is, pénz is».

A főváros, — hogy többet ne említsek —, 500 magyar akó piros és ugyanannyi fehér bort üttetett csapra, több ökröt üttetett le és Isten tudja, hány kenyeret süttetett, fehérét és puhát, a nép számára a vérmezőn!

Június 8.-án vígságban, örömben úszott az estére fényesen kivilágított magyar főváros. Mit mondok: főváros? Nem! az egész ország! Minden város, minden falu, minden palota, minden kunyhó a három hegy és a Kárpátok alján, a Duna, Tisza, Dráva, Száva, Maros és Olt mentén, — mind, mind örvendezett és hálaalkozott Istennek, hogy ránk virrasztotta a nagy napot, adott megint apát az elárvult nemzetnek, anyát az elhagyott hazának.

Kivilágított az nap este az egész ország. Kített magáért a fővárosra irigykedés nélkül a régi király-koronázó város, Pozsony is: a fényes kivilágításnál a királydombon ott ragyogott az ottan koronázott 11 király neve és koronáztatásuk évszáma. — A hódoló feliratoknak nem volt száma se vége.

A főváros mindenféle ajándékkal is kedveskedett a királyi párnak, kivált mi a háztartáshoz szükséges, mintha legkedvesebb gyermekeit házasította volna ki, és ajándékait díszfelvonulásban mutatta be.

Kegyesen fogadta azt a királyi pár: az állatokat Gödöllőre szállíttatta, hogy ott mint a koronázás nagy napjának élő tanúi egyék kimúlásukig a királyi bőséges kegyelemeledelt, — a bort és zöldséget elhelyeztették

saját pincéjükbe, a többi sokáig meg nem álló ajándékokra nézve pedig elrendelték, hogy azokat a szegények között kioszszák.

A nemzet a királyi párnak a gödöllői kastélyt és birtokot és 100,000 darab aranyat ajánlott fel koronázási ajándékkul, mit szívesen fogadott király és királyné, de I. Ferencz József és Erzsébet bőkezűségben és nagylelkűségben senki által sem engedik magukat felülmúlni. A ki erről meg akar győződni, olvasson tovább. «Kedves gróf Andrássy! Midőn szerencsés megkoronáztatásunk által helyreállítva látjuk azon egyetértést, mely minden birodalom hatalmának és jóllétének alapja, atyai szívünknek nincs forróbb óhajtása, mint az, hogy a múlt szomorú eseményeinek ne csak következményei megszűntessenek, hanem szenvedései is, a mennyire tőlünk függ, enyhíttessenek. Ezen óhajtástól vezéreltetve adtuk a tegnapi napról kelt rendeletünket» (vonatkozik ez az elítéltek megkegyelmezésére és a menekültek hazatérhetésére; l. alább).

«Az országgyűlés küldöttei Magyarország nevében 50,000 darab aranyat azon célból ajánlottak fel, hogy Minket ragaszkodásuk ezen jele által is megörvendeztessenek.

Mi ezen összeget a volt honvédek árvái, özvegyei, munka- és keresetképtelenné vált rokkantjainak fölségelésére kívánjuk fordíttatni, stb. . Budán, 1867. június hó 10.-én. Ferencz József».

És: «Kedves gróf Andrássy! Örömmel csatlakozom fölséges uram és férjem Önhöz kiadott legmagasabb kéziratának tartalmához, midőn az országos küldöttség által nekem átadott 50,000 darab aranyból álló koronázási díjat ugyanazon célra szentelni kívánom. Budán, 1867, június 10. Erzsébet».

A koronázás napja máskülönben is örömsugarakkal járta be sok szerencsétlennek bánatos szívét: mintegy 800 magyarországi és több mint 500 ausztriai fogolynak megnyitotta börtöne kapuját, sok halálra ítéltnek visszaadta a már-már elreppenő életet és fölségsértés miatt számos bevádolt feje fölül eltávolította az elítéltetés Damokles-kardját.

De a király azon szegényekről sem feledkezett meg, kiknek nyomorúsága a zálogházat jelöli ki számukra állandóan szomorú búcsújáráhelyül: elrendelte, hogy az egészen 1 frt erejéig elzálogosított tárgyak mind kiadásának ingyen betevőiknek.

A következő és a fennidézett, a volt honvédekre vonatkozó legfelsőbb kézirat azonban, mint részben elvi jelentőségű, az ő egészében érdekli a nemzetet. Ez így szól: Mindazon ítéleteket, melyek Magyarországunknak és társországainak bármely lakója ellen politikai vádak folytán vagy sajtóvétség miatt e mai napig hozattak, — úgy szintén a hasonló okokból elrendelt vizsgálatokat is —, ezenel megszüntetjük. Az elítéltektől elkobzott javakat visszadjuk, és mindazoknak, kik hasonló okok miatt még külföldön tartózkodnak, az országba leendő szabad visszatérést megengedjük, kiterjesztjük ezt azokra is, a kik az alkotmány visszaállítása óta sem szüntek meg az ország törvényei ellen törekedni: azonban az ország legszentebb érdekei követelik, hogy ezektől megkívánjuk, miszerint a koronás király iránti hűségökre és az ország törvényei iránti engedelmességre ünnepélyes ígéretet tegyenek. Budán, 1867. jún. 9.-én. Ferencz József. Gr. Andrássy Gyula.

A király tehát mindent, de mindent, a mi csak emberi lénytől kitelhetett, elkövetett, hogy begyógyítsa a

lefolyt 20, dicsőségben, vérben, gyászban és szenvedésben oly gazdag esztendő ütötte sebeket.

A mint maga meggyőződött a nemzet kiengesztelődéséről, úgy meggyőzte ő is a nemzetet, hogy a maga kiengesztelődése is tökéletes.

Gondoskodik nagylelkűen azokról és a hozzájuk tartozókról, kik egykor azon tábor ellen harcoltak fegyveres kézzel, melynek főhadura ő volt.

Szeretettel édesgeti vissza hazájuk keblére azokat is, kik az ész és gyűlölet fegyvereit is villogtatták csak az imént is őellene.

Ő megbocsát mindenkinek, ki őellene vétkezett, — megbocsát, mert a nemzet is feloldotta azokat, kik az ő nevében bűnt követtek el a haza ellen.

Kibékülés király és nemzet között, mióta a világ áll, nem volt oly őszinte, oly igaz, oly szívét szívhez forrasztó, mint ez! — — —

Kimerülve a sok írásban, elmentem feltámadásra a barátok templomába.

Mily jól esett lelkenek — ottan a nép ajkáról felhangzó Alleluja! Keresztre feszítették, megölték, eltemették, — de nem halt meg végképpen, feltámadott!

Téged is új életre szólított, én édes magyar nemzetem, rajongva szeretett királyunk 1867. június 8. napján. Legyen áldva érte!

A koronázás emlékére sok óda és himnus készült különféle nyelveken. Így megjelent Ivánovics Endre budai orvostól egy latin versezet: szintén latinul írt Szepesi

Imre, és magyarul Ney Ferenc és Kalmár Endre: ez utóbbié fölséges. Napvilágot látott továbbá a «Koronázási emlékkönyv», fényes kiállítású díszalbum, másokon kívül a királyi pár, Simor, Beust. Andrássy képeivel. A koronázás szertartását és részleteit ismertető szöveg Fáik Miksa és Dux Dóczy) Adolf tollából folyt. Még koronázási induló is készült.